

***ҚР мемлекеттік сыйлығының лауреаты,
қоғам қайраткері, халық жазушысы
Шерхан Мұртазаның
туғанына 80 жыл***

***ТӘУЕЛСІЗДІК ТОЛҒАМДАРЫ
(2-кітап)***

Бес томдық шығармалар жинағы

**Тараз қаласы
2012**

УДК 821.512.122.0
ББК 83.3 (5Каз)
Т29

Баспаға Тараз инновациялық-гуманитарлық университетінің Ғылыми кеңесі мен «Шерхантану» ғылыми-зерттеу орталығы шешімімен ұсынылған.

Редакция алқасы: Ерболат Саурықов, Қайрат Байжанов,
Сәмен Құлбарақ, Айнұр Кембаева

ТӘУЕЛСІЗДІКТІҢ ЖОЛЫ ҚАТТЫ, ДӘМІ ТӘТТІ:
Қазақтың Шерағасы: Жинақ - 2-кітап. – Тараз: ТИГУ
Редакциялық-баспа бөлімі, 2012. 238 б.

ISBN 978-601-7325-07-7

Жинақта ҚР Мемлекеттік сыйлығының лауреаты, Халық жазушысы, қоғам қайраткері Ш.Мұртазаның тәуелсіз еліміздің рухани мүддесіне, талаптарына сай жазылған жүйрік ойлары мен қуатты пікірлері, тәуелсіздік толғамдары, сұхбаттары берілген. Ғылыми кеңестің шешімімен Тараз инновациялық-гуманитарлық университетінде «Шерхантану» арнайы курсы оқылатындықтан, кітапты оқу құралы ретінде студенттердің пайдалануы да көзделеді. Жазушы ой-толғаныстары мұнымен шектелмейді. Шерағаның хаттары мен публицистикалық дүниелерін жарыққа шығару алдағы күннің еншісінде деп білеміз.

УДК 821.512.122.0
ББК 83.3 (5Каз)

ISBN 978-601-7325-07-7

© ТИГУ, 2012.

ТӘУЕЛСІЗДІК ТОЛҒАМДАРЫ

ПРЕЗИДЕНТ

Сөзі мен ісі

Мен оны тұңғыш рет 1958 жылы Теміртауда көрдім. «Лениншіл жас» газетінің (қазіргі «Жас алаш») Қарағанды облысы бойынша тілшісі едім. Арқадағы алып құрылысқа – «Қазақстан Магниткасына» сол жылы бір мыңнан астам қазақ жастары келді. Олардың жүріс-тұрысында, бар болмысында бір түрлі қажыр-қайрат, жастық жігер жалындап тұрғандай көрінген. Сол жас өрімнің бірсыпырасымен сөйлескенім, газетке очерк, мақала жазғаным есімде. Бірақ Нұрсұлтан Назарбаев туралы арнайы очерк жазғаным жоқ. Көріпкелім болса жазар ма едім. Ол онда мыңның бірі ғана болатын. «Жүзден – жүйрік, мыңнан- тұлпар» деген асыл мақал ғой.

Бір мың жас келгенде Теміртау кәдімгідей «қазақыланып» қалып еді. Рас, Ресейден, басқа республикалардан келіп жатқандар тасқыны бұл мыңға қарағанда әлдеқайда әлуетті көрінген. Бірақ сол мыңның өзі көп ұзамай көрінбей кетті де, Теміртауда қазақ қараң-құраң, арпа ішінде бір бидайдай сиреп қалды. Сөйтсек, әлгі қазақ жастарын жан-жаққа: Ресейдің, Украинаның металлургия заводтарына бөліп жіберген екен. Сол оқуды бітіргендердің бірсыпырасы маманданып Теміртауға қайта оралды. Бірсыпырасы келмей қалды. Көбі ауылдан шыққан жастар еді, елге тартып кеткен көрінеді. Ал оқу бітіріп қайтқандардың өзінен Теміртауда тұрақтап қалғандары санаулы ғана. От оранып, жалын құшқан жанкешті жұмысқа жігерлінің жігерлісі, төзімдінің төзімдісі ғана шыдаса керек. Соған шыдас беріп, үдесіне жеткендердің бірі Нұрсұлтан Назарбаев екен.

Арада отыз жылдан астам уақыт өткенде мен онымен бірге Түркияға бардым. Қазір азамат әлемінде озық елдердің қатарына қосылған Түркия басшыларының, түрік халқының Қазақстан Президентін қалай күтіп алғанының куәсі болдым. Қазақ болғалы оның бір де бір басшысын басқа мемлекеттің бұлай күтіп алуы тарихта кездескен емес. Түркияның астанасы Анкара әуежайында Нұрсұлтан Назарбаевты терезесі тең мемлекет басшысы ретінде әскери шерумен, аса бір ыждағатты құрметпен қарсы алғаны, Түркия Президенті Тұрғыт Өзалдың оны туған бауырындай құшқаны кімді де болса тебіrentпей қойған жоқ.

Әскери салтанаттан соң Түркия өкімет, үкімет мүшелері тізіліп тұрып, Қазақстан Президентімен қол алысып, амандасып жатты. Олардың соңын ала Түркияда тұратын қазақтардың өкілдері: еңкейген кәрісінен бастап еңбектеген баласына дейін емірене, тебірене сәлемдесті.

Анкара біздің Алматы сияқты қазаншұңқырға қазық қаққан қала екен. Алатаудай асқар шыңдары болмаса да, Қаратаудың қыраттарындай ойлы-қырлы ойпаңда жатқан шаһардың әсіресе қыстыгүні тынысы тарылып кетеді екен. Сондықтан шамасы келген мекемелер, жеке адамдардың үйлері неғұрлым биікке, қыратқа қарай өрмелеп бара жатыр. Бұл енді улы түтіннен шыққан түрі. Мұндайда Президенттің ордасы, әрине, ең биікке орналаспақ. Нұрсұлтан Назарбаевтің құрметіне Тұрғыт Өзал қонақасы берді де, біз де Президент ордасын көріп, мол дастарханынан дәм таттық.

Президенттің ордасына жеткенше тоғыз тосқауылдан өттік. Машинамызды қаһарлы, қара мұртты полицейлер қайта-қайта тексерді. Бастаушы түрік:

-Қазақ журналистері,- деп таныстырғанда ғана түстері жылып, біздің машинамызды алдымен жіберіп отырды. «Қазақ Нұрсұлтан Назарбай» деп шын пейілмен аңқылдап қуанғандары да болды.

Бұл елде журналистердің беделі күшті. Әрине, әрқилы газеттер бар. Солардың мәртебелерінің бірі «Заман» газеті. Сол «Заманның» бас редакторы Илхан Ишбиляннің айтуы бойынша, ол өзі Президенттің

қабылдауында қалаған уақытында бола алады, өкіметтің жабық мәжілістеріне де қатыса береді.

Қонақасы берілетін үлкен залға кірердің алдында вестибюльде меймандар жинала бастайды. Келген бетте көркем жігіттер, сұлу қыздар пәднос тартып сусын, ішімдік ұсынады. Қонақтар бір-бірімен танысады. Бойы екі метрге таяу зор генерал біздің жанымызға жақындап түрікше:

-Сәлем, қазақ қардашлар,- деді.

Таныса бастасақ, қарулы күштер басшысы генерал Доған екен. «Менің атажұртым Кавказ, ұлтым - чешен, - деді. Ата-бабам мұнда ертеде келген. Қазақтардың чешен халқына қаншалықты жақсылық жасағанынан хабарым бар. Рахмет халқыңызға».

Қазақ кімге жақсылық қылмады, қазақ жері кімге пана болмады. Солардың бәрі осылайша тауфих білдіріп, алғыс жаудырып жатса ғой... Ә дегенде мойыны ырғайдай, биті торғайдай болып, дорбасын асынып келеді де, қазақ жерінде лезде мойны жуандап, биті төгіліп, есіктен кіріп төр менікі деп басынатындарын қайтесің. Асыңды ішіп, табағыңа түкіретіндерден сақта құдай...

Вестибюльдегі танысу рәсімі аяқталады да қонақасыға шақырылған мың шақты адам залға қарай аяңдайды. Мәрмәр залдағы дастархан басында әркімнің өз орны бар: нөмірің, аты-жөнің жазылып қойған. Отырып жайғасып болған соң, әлдекім жар салып:

-Қазақстан жұмхұрбашқаны сайын Нұрсұлтан Назарбай!

-Түркия жұмхұрбашқаны сайын Тұрғыт Өзал! - деп хабарлайды. «Жұмхұрбашқан» республика басшысы. Жұмхұрият - республика, башқан - Президент.

Мың адам дүр етіп орындарынан тұрады. Шымылдықты есік ашылып Нұрсұлтан Назарбай мен Тұрғыт Өзал биікте өз елдерінің тулары - байрақтарының тұсында қатар тұрады. Әуелі Қазақ республикасының, содан соң Туркияның мемлекеттік гимндері ойналады.

Президенттер дастарқан басынан орын алады. Менің жанымда отырған, көпті көрген түрік журналисі Ертұғырыл:

-Бен (мен дегені) талай президенттің шетел президенттерін қабылдап қонақасы бергеніне куәмін, бірақ дәл мынандай салтанатты қабылдау ешуақытта болған емес, -деді. Мен ішімнен: «Е, құдая шүкір,- дедім. - Дүниеде қазақ деген халық бар. Баяғы ер түріктің бір жұрнағы еді ол. Баяғыда ер түрік мұхиттай тасып дәуірлеп еді. Содан мұхиттың тасуы қайтып, түрік дүниесі ойдым-ойдым көл болып, әр жерде қалып қойып еді. Өзбек, қырғыз, қазақ, қарақалпақ, түрікмен, татар, башқұрт, ноғай, құмық, саха... болып бөлек-бөлек кеткендердің түрік атауын иемденіп қалғаны осы Анадолы (Анатөл), яғни Кіші Азия түріктері. Өз алдына егемен ел болып, күш-қуаты жағынан алдыңғы қатарлы елдердің қатарында тұрғаны да осы Түркия. Басқалары империялардың отарлығында қалып қойды. Сол отарлардың бірі болып келген Қазақстан бүгін басқа елде тұңғыш туы желбіреп, санатқа қосылып, Президентті салтанатты қарсы алу құрметіне ие болды... Шүкір, Шүкір тіл - көзден аман сақта».

«Түрік тілдес түгел бол!» - деп ұран тастап еді Тұрар Рысқұлов деген қазақ 1920 жылы. Сөйтсе ол алдағыны пайғамбардай болжаған екен ғой. «Бөліп ал да билей бер» деген империя саясатының зымияндығын сезген екен ғой. «Бөлінгенді бөрі жейді». Дәл айтқаны келді. Түріктер бөлшек-бөлшек бөлініп кетіп еді, алпауыт империя оларды қаншама жыл қанады. «Жалғыздың үні шықпас, жаяудың шаңы шықпас». Жалғыз- жарым күштілерге жем болуға жақсы. Әуелі, қазақ, өзің түгел бол, содан соң түріктермен тұтас бол. Сонда ешқандай империя ала алмайды. Ал, жеке-жеке шөре-шөрелеп кетсең, шая болып майдаланасың. Аз халықтың маңдайы тайқы келеді, оған бақ тұрмайды, тайғанақтап кете береді.

Стамбулда көргенімді бұдан бұрын, сол Түркия сапарынан кейін іле-шала жазғанмын. Оны егжей-тегжей қайталап жатудың қисыны жоқ. Содан да бері біршама уақыт өтті. Бірақ Ататүрік әуежайдағы жағдай әлі ойымнан кетпейді, әлі көз алдымда. Мыңдаған түрік,

қазақ; «а, құдайлап», «Назарбайлап» ұран ұстап, ұзақ уақыт тұрып алғаны әлі құлағымда. Үлкен-үлкен үш қошқарды бастарын үкілеп: «Иә, ақсарыбас!», «Иә, тәңірі, Нұрсұлтан Назарбайға ғұмыр бер!», «Иә, Алла, қазақ халқына абырой бер!» - деп үшеуін бірдей бір сәтте құрбандыққа шалып жібергені сірә естен кетер ме.

Мұның мәнін, әуелгі етқызудан соң, сабырмен саралап көрсем, біздің Президентіміздің абырой-атағы шетелдерде биіктеп кеткен екен. Әйтпесе Түркия қай-қай мемлекетіңмен болса да қасқайып тұрып сөйлесетін ел. Бұл Түркия дегеніңіз Осман империясы дәуірінде дүниені дүрілдеткен, арғы-бергі әлемді қалтыратқан қаһарман болған. Тек соңғы екі ғасырда ғана басынан бақ тайыңқырап, империя кәрі арыстандай қауқарсыз бола бастағанда едәуір кемістік көрді. Түріктер өздерін түрікпіз деуге намыстанып, османбыз дегенге дейін барды. Өйткені түрік деген ұғым кедей, кембағал сияқты естілетін болады. 1920 жылдардың басында Мұстафа Кемал Ататүрік сұлтанатты құлатып, Түркия тұңғыш рет республика болды. Тұңғыш президент Ататүрік сонда түрік халқының рухын, еңсесін көтеру мақсатында: «Дүниеге түрік болып жаратылу қандай бақыт!» - деп айтқаны халықтың жүрегінде жарқын жалау болып желбіреп, жалындап, алаулап, қанатты сөзге айналды. Сол тәкәппар мінезі, тәуелсіз, азат Түркия Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбайды төбесіне көтеріп қарсы алды. Неге?

Әлі күнге дейін бүкіл әлем Кеңес Одағының құлаған шаңырағына қарап, демін ішінен алып отыр. Аңысын аңдап жатыр. Жайшылықта капиталынан өсім түсірер саңылау іздейтін алпауыт банкілер бізге келгенде қалтасының аузын бүріп алған. Сенбейді. Сенбеген соң бермейді. Сол банктерден шетелдерге барған сапарында Нұрсұлтан Назарбаев Қазақстандағы бағдарламаларды қаржыландыратын мол несие алып қайтты. Назарбаевқа сенеді. Сенген соң береді.

Осы сапарда Стамбулдың ең көрнекті қонақ жайы «Мәрмәр» мейманханасының кең залында Нұрсұлтан Назарбаевпен Түркияда және басқа шетелдерде тұратын қазақтардың өкілдері кездесті. Сонда сол қазақтар

Президентке: «Сізге көп үміт артамыз. Қазақтың құлдықтан құтылуын, бостандық алып, егемен ел болуын Сіздің есіміңізбен байланыстырамыз. Абылайдай айбарлы да ақылды басшы санаймыз» деді.

Неге Абылай? Абылай өзінен бұрын өткен әз - Тәукенің ісін жалғастырып, қазақтың басын қосып, біртұтас мызғымас мемлекетке айналдыру үшін арпалысты. Қазақтың басын біріктіру бір уайым болса, сол шашыранды елді сыртқы жаулардан қорғап қалу екі уайым еді. Қос өкпені қысып тұрған қос империя бар. Жүз жыл бойы жаға жыртысқан, ата жау болып қырқысқан жоңғар қалмақтары тұр. Осылардың бәрімен кейде күшпен, кейде ақыл айламен, дипломатиялық амалмен қазақты сақтап қалу саясатын Абылай шебер жүргізген.

Түркиялықтар мұны білмейді емес. Біледі. Ал, Нұрсұлтан Назарбаевтың қазіргі саясаты сол Абылайды еске салып тұрғаны сондықтан. Мұны түсінбеген біздегі кейбір мұңлықтар Президентті айыптауға бейім. Мәскеуге қарап жалтақтай бересің дейді. Ельцинмен келісетін жерінде келіседі, келіспейтін жерінде бас иемейді. Ельциннің жер дауын қоздырмақ болған сөзінен кейін Назарбаев өзінің қомақты да салмақты сөзін айтты.

Мұндайда қазақ:

«Шалқайғанға шалқай,
Пайғамбардың ұлы емес.
Еңкейгенге еңкей,
Әкеңнен қалған құл емес», -

демеуші ме еді.

Президент бұл ұлы өсиетті ділінде сақтаған.

Енді біреулер Назарбаевқа аспандағы айды дәл қазір неге алып бермейсің деп өкпелейді. Өз елінде, өз жерінде қазақ деген қауым қырық-ақ процент болып қалғанын, сол қырық проценттің ішінде ұлттық нигилистер де, яғни бір кездегі кейбір түріктер сияқты қазақпын деп қасқайып тұрып айтарға намыстанатын мәңгүрттер де бар екенін ескере бермейді. Қазақстанда алпыс процент өзге ұлт болса, оның ішіндегі ең ірісімен қақтығыссаң оның артында жүз миллиондық қорған тұратынын ұмытуға бола ма. Ал

қазақтардың қорғаны болар кім бар? Батпандап келген кесапат мысқылдап шығады. Бұл ағайындарға көне халық даналығын айтпасқа амал жоқ.

Төс-айылдың батқанын
Иесі білмес, ат білер.
Ер жігіттің қадірін,
Ағайын білмес, жат білер.

Сонда Н.Назарбаевтың өзіміздегі кейбір сыншылары білмеген, ал «жат білген» қандай-қандай қадірі бар? Бұл арада мен 1989 жылы Нұрсұлтан Назарбаевпен сұхбаттасқанымды еске түсіріп отырмын. Ол кезде Н.Назарбаев Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің Төрағасы болатын. Қожайынымыз - Колбин. Қолын Грузияда қанға былғап, сол қанға Қазақстанда қолын білегіне дейін батырып алған Колбин. Амал жоқ. Қазақстан үкіметі де соған бағынады. Сол кездің өзінде, Колбин өзіне ыңғайсыз Нұрсұлтан Назарбаевтан қалай құтыларын күндіз-түні ойлап жүрген

кездің өзінде Назарбаев менімен әңгімесінде Қазақстан Орталықтың, яғни Мәскеу алпауыттарының құлдығынан құтылу керек деген сөзді тұңғыш рет, басқалардан бұрын жария етті. Қазақстанда шығып жатқан байлықтың тоқсан үш проценті Орталықтың өңешіне құйылады, өзімізге жеті-ақ проценті қалады. Бұған ендігі жерде төзуге болмайды деп сескенбей айтты.

Арада үш жылға жуық уақыт өтті, Президент Нұрсұлтан Назарбаев өзінің Жарлығымен Қазақстан территориясындағы өнеркәсіп орындарын республика меншігі деп жариялады. Бұрын республикаға пысқырып та қарамай, тікелей Мәскеуге бағынатын зауыттар, комбинаттар, фабрикалар енді республиканың қарамағында. Бұрын Қазақстаннан қанша алтын, күміс, платина т.б. асыл кендер шықса, тонна-тоннасымен бір грамы қалмай Орталықтың қазынасына құйылатын. Қанша өндіріп, қанша әкетіп жатқанын республика басшылары да білмейтін сыңайлы еді. Енді өзімізден өндірілетін асыл металдар өзімізде қалып, алтын қоры жасалатын болды. Алтын қоры жоқ мемлекет - қауқарсыз мемлекет. Қазіргі дүниеде кеңестің сомынан сорлаған ақша жоқ. Өйткені, ол алтынмен негізделмеген.

Шетелге шыққанда кеңес азаматының мүсәпір күй кешетіні содан. Қазақстанда алтын қоры жасалғаннан соң Президент Назарбаев өзіміздің ұлттық валютамызды шығармақшы. Бұл өз жұртын, өз халқын әлемдік қатарға қосу жолындағы қадам шығар.

Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің Төрағасы болып тұрған кездің өзінде-ақ Нұрсұлтан Назарбаев Семей атом полигонын жабуға әрекет жасады. Колбинді көндіріп, сол кездегі ең құрметті саяси бюроға дейін барды. «Бірақ Колбин бірге болғаны болмаса, полигон жабылсын деп бір ауыз сөз айтқан жоқ», - деп еді бір сөзінде Нұрсұлтан Назарбаев.

-Саяси Бюродағылар полигонды жабу жөніндегі келісім бермесе де, біздің ниетімізді құптағандай, жаны ашығандай сынай танытқан. Міне, осы әңгімеден кейін Алматыға оралған соң Колбин мұны өзінің «табысындай» етіп көрсетіп, «Невада-Семей» қозғалысының өмірге келуіне қарсылық етпеген. Өмірде осындай да болады: істі біреу істейді, жемісін басқа біреу жейді. Бірақ әділет деген ақыры өзінің иесін табады. Президент Нұрсұлтан Назарбаев Жарлық шығарып, Семей полигонын мүлде жаптырды.

Күні кеше, сайлау алдындағы сапарында Семей полигонына барып, сайлаушылармен кездескенде Нұрсұлтан Назарбаев полигонның өкілдеріне жұмыссыз қалмайтынын мәлімдеді. Оларға қырық жыл жарылыс жасатқан Мәскеу енді қарамай, ақша бөлмей, тағдыр тәлкегіне тастап барады. Қазақстан Президенті ғана оларды енді бұрынғы жарылыстардан келген зардаптарды залалсыздандыру бағытында жұмысқа тартпақ. Бұдан былай ядролық полигон атам қазақтың «Кіммен қарайсаң-сонымен ағар» деген сөзін ұстанып жатса, тізгін Нұрсұлтан Назарбаевтың қолында. Орталықтікі - кәпірлік болғанда, Назарбаевтікі - кісілік.

Республика Жоғарғы Кеңесінің сессиясындағы бір оқиға еске түседі. Сол сессияға Мәскеуден бір генерал келіп қатысып, сөз сөйледі. Айтқаны: Семей полигонында екі сынақ өткізуге қарсы болмаңыздар. Есесіне бес миллиард сом ақша береміз, -деп жас баланы кәмпітпен алдағандай әрекет жасады. Оған облыс басшылары кәдімгідей көніп қалыпты. Бірақ Президент бастаған халық депутаттары әлгі генералдың көмейіне тас тыққандай қылды.

Осыған байланысты Президенттің тағы бір істеген жақсылығы: қырық жылдан астам уақыт бұрын атом сынау алапатынын тоз-тоз болып тарап кеткен Абыралы ауданы қайтадан құрылып, жергілікті халықтың арманы орындалып, қайтадан басы құралып, атақоныс аудан туын қайта желбіретті.

Торғай мен Маңғыстау облыстарын қайтадан қалпына келтіруде де Президент қажырлы қимыл танытты. Колбиннің тұсында жабылған осы облыстардың шеккен қасіреті аз болған жоқ. Мұндағы халықтың мұң-мұқтажын алғаш рет «Егемен Қазақстан» жария етті. Бұған Президент пен Жоғарғы Кеңес құлақ салып, қисайғанды түзетіп, ыдырағанды құрап, облыстарды қайта ашуға пәрмен берді.

Ұлы державалық империялық кердең-кесір мінездің бірі –Қазақстан жеріне отыз жылдан астам уақыттан бұрын космодром орнап, ондағы космонавтар ғарышқа ұшып жатса да: ой, біз ғарышкерлерді қай жерден ұшырып жатырмыз, қазақ деген халық бар емес пе. Ендеше қазақтарды ғарышқа неге шақырмаймыз? Әлем алдында ұят қой деген біреу болған жоқ.

Осы сұрақты мен Нұрсұлтан Назарбаевқа 1989 жылы қойғанмын. Ол да мұны қорлық санап, намыстанса да, онысын сездірмей:

-Бұйырса, бұл мақсатқа да жетерміз, - деген. Ақыры айтқаны келді. Президенттің пәрменді талап етуінің арқасында Тоқтар деген қазақ азаматы ғарышқа да барып қайтты. Бір ғажабы: Орталықтың ұлы державалық қақсалдары осының өзін көп көріп, ғарыш қазақтың маңдайына бұйырмағандай: ойбой, космостық бағдарлама бұзылды. Назарбаевтың қысым көрсетуімен ғарышқа бір қазақ кезектен тыс ұшып кетті! – деп байбалам салды.

Отаршыл озбырлар психологиясы осындай.

Бірақ Назарбаев дегеніне жетті.

Біздің Президентіміздің осы космодромға байланысты ендігі шешетін үлкен мәселесі алда тұр. Космодромға, оның Ленинск деген қаласына көп су керек екен. Соны олар Қармақшы мен Жалағаш аудандарының жерінің астынан алып құбырлармен тартып жатыр. Онсыз да қуаң жердің астындағы су кеткен соң нағыз тозақ сонда болмақ. Жерасты

суының Аралмен тамырлас емес екенін кім білмек. Президент осыған тиым салса абыройы арта түсіп, ел мен жердің сауабын алар еді.

Космодром мыңдаған гектар жерді алып жатыр. Бірақ Шыңғыс Айтматовтың «Боранды бекетінде» жазылғандай, байырғы ата-баба зиратына да жолай алмайсың. Бұдан бұлай сол жердің өтемі қасірет шеккен жергілікті төл халықтың қажетіне жарауы керек.

Нұрсұлтан Назарбаев республика Министрлер Кеңесінің Төрағасы болып тұрғанда өз бастамасымен тексеру жүргізіп, Қазақстанда жетпіс бір ауданның азып-тозып артта қалғанын анықтады. Оның отызы артта қалудың «шыңына» жеткен екен. Содан кейін үкімет тарапынан осы отыз ауданға экономикалық, әлеуметтік, мәдени жағынан өркендеу үшін көмек көрсетілсін деген жап-жақсы қаулы да қабылданды. Қаржы министрлігінің басына тартсаң аяғына жетпейді, аяғына тартсаң басына жетпейтін құрақ көрпесі мұрса бермеді ме, әйтеуір Назарбаевтың орнына келген үкімет басшысы бұл қаулыны орындауда жартымды ештеңе тындыра алмай кетті. Шалғайда жатып артта қалған аудандар дегеніміз, түптеп келгенде, негізінен қазақтар тұратын аудандар. Басқалар су ішкенде олардың у ішіп отырғаны келеңсіз-ақ. Президент өзі бастаған игі істі өз қолына алар деген үміт зор.

Астана және астаналық облыс өкілдерімен сайлау алдындағы кездесуінде, таяуда Нұрсұлтан Назарбаев:

- Қазақстанда аштық болмайды, - деді.

Иншалла, айтқаны келсін.

Сөйте тұра біздің Президентімізді байтақ ел тағдыры алаңдатады. «Қазақстанның қарны тоқ» деп қарап отыратын мінез оған жат. Өзінің шетелдердегі беделін пайдалана отырып, Назарбаев Лондонда қаққан қоңырау әлемге жетсе дейміз.

- Қандай «изм» - де тұрмайық, әйтеуір халық дәулетті болса болды, - деді.

Социализмнің артықшылығы жөнінде том-том кітап жазғандарға - бір-ақ ауыз жауап.

Президенттің еш партияға қосылмауы - талайға тағылым. Бүкіл қазақстандықтардың жағдайына жауап

беретін басшы ешқандай да белгілі топтың сойылын соғып кетпеуі керек. Идеологиядан экономиканы жоғары қою арқылы ғана Қазақстанды әлемдік деңгейге жеткізуге болады.

-Қазақстан - көпұлттық мемлекет. Оған ұлтаралық бейбітшілік қасқалдақтың қанындай қажет, - деді.

Бір күн ұрыс кірген үйдің қырық күн берекесі кетеді. Президент ұстанар ұран:

-Өзің өлме, өзгені де өлтірме!

Ал, енді казачество сияқты әлдекімдер қылышын жалаңдатып жүрсе мойын ұсына беруі де ынжықтық, құлдық ауру. Президент бұл жағдайда «өгізді де өлтірмей, арбаны да сындырмай» елдің қырғынға ұшырамауының, сонымен бірге Қазақстанның төл тұрғындарын қорлауға жол бермеу үшін дана шешім таба алады деп сенеміз.

Қазақ халқының басынан осы кеңестік дәуірдің өзінде қилы-қилы замандар өтті. Империялардың қай-қайсысы болса да өзінен әлсізді жаулап алуға құмар. Басқыншылардың психологиясы өктемшілдік озбырлыққа бейім. Олар үшін сол жаулап алынған жердің төл тұрғындары түкке тұрғысыз. Империяға жер керек, жердің байлығы керек.

Сталин, Хрущевтар Қазақстанда осы отарлау саясатын жүргізуде патшалардан да асып түсті. 1932-1933 жылдардағы коллективтендіру тұсында қолдан жасаған алапат ашаршылықтан, яғни геноцидтен үш миллион қазақ қырылды. Қалғандары солардың кебінін кимес үшін жанталасып, жан-жаққа, Қазақстаннан тысқары жерлерге үдере көшіп, ауып кетті. Елден кетірген коммунистік отаршылдар. Ендеше сол қазақтардың алдында Кеңес өкіметінің кінәсі шаш етектен. Ол кінәдан, аздап болса да тазарудың бір түрі - сол қуғын-сүргін көрген қазақтарды, олардың ұрпақтарын атамекенге қайтару. Туған елге өз еркімен келем деушілерге Қазақстанның шекарасы айқара ашылуға тиіс. Ол үшін көшіп-қону (миграция) туралы Заң керек. Бұл мәселе көпшілік тарапынан көптен бері қойылып келе жатса да, республика Жоғарғы Кеңесі ондай Заңды қабылдауға асығар емес. Осы жайды көптеген сайлаушылар Президент Нұрсұлтан Назарбаевқа аманат етіп айтып жатыр.

Мұны шетел қазақтары да аманаттап отыр. Қазақстанға басқа ұлттардың азаматтары мыңдап, миллиондап келуден кенде емес. Қонақжайлылық, меймандостықтың да шегі бар. Ендігіміз дарақылық. Ендеше Қазақстанға келімсектерді қабылдай беруді тыю керек. Жоғарғы Кеңес алда қабылдайтын Азаматтық туралы Заңнан да қыңырланып кетпей, әділ шешім тапқаны жөн. Қазақстанның азаматы деп кімді айтамыз - бұл үлкен мәселе. Кез келген көлденең көкатты республикамыздың азаматы атана берсе, ертең өзіміз қайда барып сиямыз? Ондай зілмауыр салмақ иығымызға қазірдің өзінде түсіп тұрған жоқ па?

Нұрсұлтан Назарбаевтың бастамасымен кеңес кезеңінде тұңғыш рет Орта Азия мен Қазақстан басшылары игі істің іргесін қалап, аймақтық алыс-беріс, барыс-келістің, туыстықтың жарасымды Ордасының шаңырағын көтергендей болып еді. Соның шынайы жемісін көрсек дейміз. Президенттің есіне осыны да салғымыз келеді.

«Егер пайғамбар қателессе, артындағы халықтың бәрі сүрінеді» деген ертеден келе жатқан қанатты сөз бар. Пайғамбар дегені елдің басшысы ғой. Сол басшы қателесе бергеннен Кеңес Одағы қандай халге жеткенін көзбен көріп отырмыз. Қазақстан үшін де жаңа заман туып келеді. Нұрсұлтан Назарбаев бастаған республика жетекшілері Қазақстанның егемендігін жариялады. Жаңа дәуірден тың жол салу әрдайым қиынның қиыны. Осы қиын-қыстау тың жолда Қазақстанды сүріндірмей, адастырмай алып жүрер кім бар? - дегенде көз алдыңа Нұрсұлтан Назарбаев келеді. Оны халық таныды, дүние жүзі таныды. Оның дүниежүзілік беделі күннен күнге артып келеді. Нұрсұлтан Назарбаев бастаған Қазақстан күні ертең өз байлығының, берекелігінің, бейбітшілігінің биік парасаттылығының арқасында Біріккен Ұлттар Ұйымының мүшесі болып танылар күн де алыс емес. Сонда Қазақстан байрағы жер шарының басқа елдердің туларының қатарында еңсесін биікте ұстап желбіреп тұрмақ.

Бұл қазақ деген еліміздің ежелгі арманы ғой.

АҚСАРЫБАС

Мұндайды Президент Нұрсұлтан Назарбаев та, біз де, тіпті түріктердің өздері де күткен жоқ. Стамбулдың Ататүрік аэропортында ұшақ (самолет - түрікше ұшақ) келіп қонған соң, Стамбул губернаторы және басқа ресми адамдар туыстарша қарсы алған соң, вокзалдың қала жақ бетіне шыға келгенде мыңнан астам адамның иін тіресіп: «Нұрсұлтан Назарбай!» деп айқайлап тұрғанын көріп, әрі таң қалып, әрі кеудені қуаныш кернеп кеткендей болды. Алдарын кескестеп тұрған қалың қатарлы полиция болмаса, алға лап қоятын түрлері бар. Қолдарында плакаттар: «Қош келдіңіз, бауырлар», «Жасасын қазақ Президенті Нұрсұлтан Назарбай!», «Қазаққа азаматтық жарасады!» деген жазулар. Бұлар Стамбулда тұратын қазақтар еді. Түрік туыстар да қазақ делегациясын қарсы алудың зор құрметін көрсетіп-ақ жатыр. Анкарада біздің президентіміздің құрметіне аэропорт басына әскери сап тізілді. Екі елдің гимндері ойналды. Қонақасы берудің өзі бір салтанат. Түріктер одақтас республикалардың әйтеуір біреуінен емес, Қазақстан мемлекетінің делегациясын күтіп алып жатқанын баса көрсетті. Сонда біз өзімізді шыннан тәуелсіз, егемен мемлекеттің өкілдеріндей сезініп, еңсеміз көтеріліп, бостандықтың дәмін алғаш татқандай болдық. Түркия президенті Тұрғыт Өзал өзі бастап, айталық, АҚШ президентін қабылдап жатқандай, бәлкім, одан да артық ықылас көрсетсе қандай сезімде болуың мүмкін. Қазақ еліне, қазақ елінің басшысына мұндай зор құрмет тұңғыш рет көрсетілген шығар. Лайым бұл бастамасы болсын. Басқа елдер де Қазақстанды осылай тани берсін. Кесірінен сақтаса бәрі болар. Бірақ дәл мына көрініс қайталана ма, жоқ па, білмеймін.

Туыстық сезім ағыл-тегіл тасқындап, Стамбул қазақтары сағынышты құшақтарын айқара ашып, арындап тұрған шақта, полиция шебінен бір топ қазақ басын үкілеген, құйрықтары теңкиген үш қошқарды Нұрсұлтан Назарбаевтың алдына көлденең тарта беріп, «Ләумин!» деп бата сұрады. Мұны көрген теле-радио журналистер нөпірінің анталағанын көрсең. Біздің президентіміздің ниетінен кейін әлгі қазақтар:

«Иә, ақсарбас! Иә, алла! Қазақ елін бәле-жаладан аман қыла гөр!» - деп үш қошқарды лезде бірден құрбандыққа шалып жіберді.

Дүние жүзінде қанша аэропорт бар, ешбірінде дәл осы А татүрік әуе алаңындағыдай рәсім болған емес.

Стамбулда және оның маңайында тұратын қазақ баласы жүз жасаған кәрісінен бастап, емшектегі нәрестесіне дейін Қазақстан Президентін және оның қасына ерген жетпістен аса қосшыларын осындай бір көне бір ата салтымен бауырға басты. Қазақстандағы қазақтар ұмытып кеткен, бәлкім, ұмытыла бастаған дәстүр. Осылайша жамырасып, мауық басқан соң ертеңіне «Мәрмәр» мейманханасының үлкен залында әлгі қазақтардың өкілдерімен Нұрсұлтан Назарбаевтың үш сағатқа созылған кездесуі, келіссөзі, келісім шарты, оған қол қою рәсімі - мұның бәрі бір басқа да, мына кездесу бір басқа.

Президент Қазақстандағы, жалпы КСРО деп аталып келген елдегі жағдайды айтып өткен соң сұрақ-жауап басталды. Енді сол диалогтан кейбір үзіктер келтірейік. Қазақ түріктері қоғамның өкілі Талғат деген кісі бірінші сөз алды.

Талғат: - Нұрсұлтан Назарбай - Орта Азия мен Қазақстан, немесе Ресей ғана емес, бүкіл дүние жүзіне белгілі президент. Тұрғыт Өзалдің оны әскери салтанатпен қарсы алуы соның белгісі. Біз Түркияға әр түрлі жағдайлармен қилы-қилы замандарда келген қазақтармыз. Түрік туыстар бауырымызға қазан, басымызға үй берді. Тамақ тоқ, көйлек көк, сонда да қара шаңырақ Қазақстанды аңсаймыз.

Мәжит Жанатай: - Абылайдай айбынды, әрі ақылды, құрметті Нұрсұлтан Назарбай! Қазақстанға барып-келу бұрынғыдан гөрі шүкіршілік. Дегенмен әлі де қиыншылықтар бар.

Президент: - Сонда қиыншылық бізден болып тұр ма?

Мәжит Жанатай: - Иә, рұқсат қағаз алу тым қиын. Елшілікке барсаң, Қазақстаннан шақыру қағазың бар ма дейді, әлек қылады. Кейбірдің танысы бар, кейбірдікі жоқ. Сонда танысы жоқтар қайтеді? Барыс-келіске бостандық болу үшін Азаматтық туралы заң керек.

Президент: - Мұндағы қазақтар қандай кәсіппен айналысады?

Мәжит Жанатай: - Негізінен сауда.

Президент: - Бізге сол сауда жағы жетіспейді. Біздің қазақтар сауда жасауды намыс көреді.

Мәжит Жанатай: - Бізде мақтан көреді.

Президент: Ендеше үйретіңдер.

Мәжит Жанатай: - Бізді ішке тартыңыздар.

Президент: Біз береміз-ау, Түркия жағы келісе ме... Оны Түрік өкіметімен келісу керек. Бұл екі жақты мәселе.

Халифа Алтай: - Дін жетпіс жыл бойы қуғын көрді. Енді бостандық беріп, жағдай жасау керек. Жастарды оқыту керек. Дінге мемлекет тарапынан қамқорлық қажет. Қара шаңырақтың құрметті Төрағасы, осыны ескерсеңіз.

Президент: - Алматыда үлкен мешіт салдырып жатырмыз. Облыстарда да салынып жатыр. Медреселер ашық. Дін саласында алмасу бар. Жүз бала Қазақстаннан Түркияға келіп оқиды. Жүз бала Түркиядан Қазақстанға барып оқымақ.

Сайран Қыдырұлы: - (Монғолия) - Қазақтар ХХІ ғасырға қалай барады? Іргелі ел бола аламыз ба? Сыртта жүрген қазақтар Қазақстанға нендей көмек көрсете алады. Мысалы Тайваньда Дәлелхан деген қазақ жиырма бес жылдан бері парламент мүшесі. Сіз Оңтүстік Кореядан, АҚШ-тан, Сингапурден кеңесші шақырттыңыз. Ал Дәлелхан сияқты білімді өз қазағымызды неге ішке тартпасқа?

Президент: - Қайда ол? Жіберіңдер Алматыға.

Сайран Қыдырұлы: - Ондай білімді қазақтар Пекинде де, Ұлан-Баторда да, Мюнхенде де, жүр. Меніңше, біз де Ресей сияқты, шетте жүрген қазақтардың конгресін, құрылтайын Алматыда өткізсек.

Президент: - Өткізейік. Ол үшін дайындық керек. Делегация дайындаңыздар.

Ислам: - (Иран) - Иранда жиырма мың шамасы қазақ бар, Ауған соғысы кезінде көбісі Ауғаннан Иранға ауды. Бірақ оларда еш елдің азаматтығы жоқ. Сондықтан, әсіресе, жастар жұмыссыз жүр. Қазақ тілінде мектеп жоқ. Алматыда шетел қазақтары үшін мәдениет орталығы ашылса, қазақ тілін үйренер едік.

Президент: - Алматыға барып, осы білгендеріңді ұмытып қалып жүрмеңдер. Ал, Ирандағы жастарды Қазақстанға алдыру жөнінде әрекет жасап көреміз.

Исмаил: (Германия) - Мен өзім Алманияда (Германия) тұрамын. Батыс жерде тұратын қазақтардың атынан келдім. Күндіз-түні ойлайтынымыз Қазақстан. Қазақстанда миллионнан аса алмандар (немістер дегені - Ш.М.) тұрады деп естиміз.

Президент: - Қазір 800 мыңы қалды.

Исмаил: - Қазақстан соншама алмандарға қамқорлық жасағанда, біз сияқты шетте жүрген қазақтардың қамын неге ойламайды? Бізді неге азаматтыққа алмайды.

Президент: - Әрине, ойлаймыз. Бәрін бірден бастау қиын. Бірте-бірте. Қолынан іс келетін мамандар, бизнесмендер, сауда-саттық кісілері келсін. Кәсіп қылсын. Шағын-шағын кәсіпорын ашсын. Дәл кәзір осындай мамандарға зәруміз. Осында министріміз Сыздық Әбішев отыр. Байланысып шешу керек. Мұсылманшылық әсте-әсте деген.

Бірінші рет біз Мәскеусіз Орталықтың рұқсатынсыз Түркияға келдік. Бұл да болса жақсылықтың нышаны. Осынша қазақтарды жатырқамай, өгейсітпей бауырына тартып отырған Түркия өкіметіне, президент Тұрғыт Өзалға рахметімізді айтамыз.

Қазақстан дәл қазір қиын-қыстау кезеңмен бетпе-бет келіп тұр. Сіздер ойлайсыздар: Қазақстан деген жер бар, онда қазақ деген ел бар деп. Расында тек қазақтар ғана емес, көп ұлттың адамдары тұрады. Олармен қарым-қатынас татулықта болмаса, қақтығыс болса қан төгіледі, халық қырылады. Біз оны қаламаймыз.

Бұл сапарда біз Түрік Республикасы басшысымен мынадай ай келісімге келдік:

- Әуе жолы байланысы. Алдағы уақытта Стамбул-Алматы әуе жолы ашылады.

- Телефон, теледидар байланысы орнайды. Ендігі жерде Қазақстан - Түркия экономикалық Кеңесі құрылады.

- Іскер мамандар болып шығу үшін Түркияға жастар жіберіледі. Міне, негізгі мәселелер осылар. Қалғаны тағы бола жатады.

Қазақстан Президентінің Түркия және басқа елдерде тұратын қазақтардың өкілдерімен кездесуі осылай аяқталды.

«МЕН ӘБІЛҚАЙЫР ЕМЕСПІН!»

Қазақстан Республикасы Президенті Нұрсұлтан Назарбаевпен «Егеменді Қазақстан» газетінің бас редакторы Шерхан Мұртазаның сұхбаты

Президенттің жұмыс уақыты әрбір минөтіне дейін өлшеулі, есептеулі. Оның мойнында мың батпан қыруар істің жүгі артулы екен. Уағдалы мерзімде жолыққанымызда жұрт жұмысынан қайтып бара жатқан. Президенттің шаршаған сыңайы байқалды. Десе де жылы қабақпен қарсы алды.

Сұрақ: - Нұрсұлтан Әбішұлы, ұмытпасаңыз, Сіз бен біздің алғашқы сұхбатымыз 1989 жылы «Қазақ әдебиеті» газетіне шығып еді. Сонда сол сұхбаттың атын «Қуатты Орталық, қуатты республика» деп атап едік. Содан бері...

Жауап: - Иә, содан бері заман күрт өзгерді. Сіз бен біздің «сәуегейлігіміз» түп-түгел келе қойған жоқ. «Қуатты Орталық» күйреді. Енді күйреген Орталықтың қаңқасының астынан әрең-әрең босанып, жеке-жеке тәуелсіз мемлекеттер пайда болды. Соның бірі - Қазақстан.

Сұрақ: - Соңғы кезде сіз конфедерацияны жақтайды деген қауесет шығып жүр. Бұған наразылық білдіретіндер де бой көрсетіп қалды. Анығы қалай?

Жауап: - Бұл бекер сөз. Қауесет деген де қара күйе сияқты: күйдірмейді, бірақ күйесін жағады. Мысалы, не дейсің, Назарбаев Тегеранға екі рет жасырын барып қайтыпты. Ядролық қаруды сатпақшы көрінеді деген де қауесет тарады. Өтірік пе? Өтірік. Енді конфедерация дегенді шығарыпты. Иә, конфедерация болу керек дегенді мен кезінде, сонау тамыз бүліншілігіне дейін айтқаным, жақтағаным рас. Бірақ уақыт жағдайы күрт өзгертті. Бұрынғы Одақтардағы республикалар тәуелсіз мемлекеттер болды. Мен айттым: тәуелсіз мемлекет болдық екен, ендеше бұл мемлекеттер арасында біреу аға, біреу іні, біреу үлкен, біреу кіші деген болмайды. Бәрінің құқығы тең. Тәуелсіз

Мемлекеттер Достастығы дегеннің мәні осыған келіп саяды. Ал, енді келіп Назарбаев конфедерацияны көксеп жүр дегені қисынсыз. «Түркия» газетінің тілшісімен менің сұхбатымды әдейі бұрмалау.

Сұрақ: - «Өтіріктің құйрығы бірақ-ақ тұтам» деген, сірә, сол шығар. Ал, енді ол аз болса, сақалы сапсыған «Известия» газеті: Назарбаев Қазақстандағы орыс тілді жұртшылықтың тұтқыны деп соқты. Бұл қалай?

Жауап: - Тағдыр мен тарих солай жаратқан. Ол рас. Қазақстанда тұратын 17 миллион халықтың тек 7 миллиондайы ғана қазақтар, 10 миллионы өзге ұлттың өкілдері. Мұндай жағдай Өзбекстанда да, Қырғызстанда да... Украинада да жоқ. Сонда қалай, әлгі 10 миллионды көзге ілмеу керек пе? Қазақтың жерін «халықтар достығының лабораториясы» жасаған мен емес... Өткен - өтті, өткеннің бәріне тас лақтырып, топырақ шашу тағы қиын. Айттым ғой, мұның бәрі тарих пен тағдырдың ісі. Осындай тағдырға тап болған екенбіз, енді не істеу керек? Кейбір «әсіре патриоттар» айтып жүргендей, шоқпар алып, сойыл соғып шошандау керек пе? Онда қан төгіледі. Кім қырылады? Осы ма бізге керегі. Ондай қырғынға жол беріп, тарих алдында күнәкар болғым келмейді. Бәрін де айламен, ақылмен шешу керек. Қазақ өз жерінде басым көпшілікке айналып жатса, бұйырса, ондай да күн туар, сонда да: «Өзің өлме, өзгені де өлтірме» деген даналықтан танбау керек. Ал, мұның есесіне: орыс тілді халықтардың өкілдерінен күтеріміз - өзара түсіністік, өзара сыйластық, өзің өмір сүріп жатқан жеріңді сыйлау, сол жердің байырғы төл халқының әдет-ғұрпын, салт-санасын, тілін, дінін сыйлау. Береке, бірлік осында.

Сұрақ: - «Бәрін де айламен, ақылмен шешу керек» дедіңіз. Тарихымызда осылай ойлап, өз халқын сыртқы жаулардан қызғыштай қорыған дарабоз даналар өткен. Соның бірі Абылай хан. Сізді жұрт сол Абылайдың жолын ұстанады деген сөз бар ел аузында. Ал, енді «Известия» сияқтылардың әлгібір әңгімесінен кейін кейбіреулер Сізді осы Әбілқайыр емес пе өзі деп жүр. Бұған қалай қарайсыз?

Жауап: - Қай заманда да болсын, ел басқару, мемлекет басқару ешкімге де оңайға түскен емес. «Абылайдың жолын ұстанып», соның саясатын сара басшылыққа алып отырмын

деуге аузым бармайды. Әруағынан қорқамын. Әрі десе Абылай заманы бір басқа, қазіргі заман бір басқа. Абылайдың тұсында Қазақстан жерінде 10 миллион өзге ұлттардың өкілдері отырған жоқ еді. Рас, жан-жағынан, қос өкпеден қысып тұрған империялар бар еді. Солармен тіл табысып, қиыннан қиыстырып, қиядан жол табу Абылайдай айбындының ғана қолынан келеді. Біз сияқты отты заманда туған ұрпағын рухы қолдай жүрсін.

Ал, Әбілқайыр... Жоқ, мен Әбілқайыр емеспін!

Сұрақ: - Тәуелсіз Қазақстан мемлекеті! Жүрегінді алып ұштыратын, халыққа қанат бітіретін қайратты, құдіретті сөз. Баяғыда біреу: «О, это сладкое слово - Свобода!» деген екен. Сол азаттыққа жеткен сыңайлымыз. Бірақ осы тәуелсіздік тұрлаулы ма, баянды ма өзі деген бір сұңғыла сұрақ көкейінде сұңқылдап тұрғандай болады. Сізде мұндай күдік болмай ма?

Жауап: - Марксті қазір анау деп, мынау деп жүрміз ғой. Бірақ сол кісі өзіне қойылған бір сұраққа: «Бәріне де күмәнмен қараймын» деген екен. Сол айтқандай, әліптің артын бағайық дейсіз, о да дұрыс. Әрине, 300 жылдай отаршылдық бағынышты хал кешкен халықтың бір-ақ күнде тәуелсіздік алып шыға келуі - ұзақ жылдар қараңғы қапаста отырған адамды кенет жап-жарық күнге алып шыққанда көзін қарықтырғанмен бірдей шығар.

Сол империялық саясат Қазақстанды ылғи да шикізат қоймасы ретінде ұстап келді. Дәл қазір өзгелердің көмегінсіз өзімізде біз не өндіре аламыз? Бұрын Орталыққа тегіннен тегін кетіп жататын мысты алайық. Оны біздегі зауыттар бізге қара мыс ретінде дайындайды. Ал, таза мыс басқа жақта өңделеді де валютаға шет елге сатылады. Таза мыс дайындайтын зауыт әзірге бізде жоқ. Ендігі күшті осыған салуымыз керек. Ал, ол бір күннің шаруасы емес. Тек қана мыс па екен... Халыққа қажет тауарлардың бәрін дерлік сырттан тасимыз. Ал, енді бұрынғы республикалар арасындағы қарым-қатынас тиыла бастағалы бері хал мүшкілге айналды. Сондықтан, мүмкін болғанша Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы көлемінде де, бізбен қарым-қатынас жасауға мүдделі басқа елдермен де байланысты нығайту тиімді іс. Ал, осыны тереңнен ойламаған кейбір

албырт жастар түрлі жиындарда, баспасөз бетінде, теледидарда да Қазақстан жеке-дара, оқшау болсын, тек қазақтардың ғана қамын ойлайық деп қызуланады. Қазіргі әлемде ешбір қарым-қатынассыз, алыс-беріссіз жеке-дара оқшау қалуға мүлде болмайды ғой.

Тәуелсіздік баянды болады сонда ғана: егер біз қанжоса қақтығысқа жол бермесек, егер біз бірлігімізді сақтай білсек, егер біз сөзден гөрі іске көшіп, жұмыла жұмыс істеп, барлық салада өнімді көбейтсек, сол ерен еңбек арқылы басқаларға тіленшек болып, алақан жаймасақ...

Сұрақ: -Бұл үшін тәртіп болуы керек қой. Жер-жерде, тіпті Президенттің Жарлықтарының өзі орындалмай жатқан жоқ па?

Жауап: - Міне, енді менің жарамның аузын тырнап алдыңыз... Бірақ бәрін де бүкпесіз айтқан дұрыс. Шынында да тәртіп нашарлады. Бұған көбінесе үкіметтік жүйе кесірін тигізді. Бұл - ескі мен жаңаның арпалысы. Өтпелі кезең. Бұрынғы ескі жүйені аңсайтындар жаңалыққа жаны қас. Айталық, жекешелендіру дедік. Жарлық жарияланғалы да бір шама уақыт өтті. Бірақ іс орнынан қозғалмайды, сірескен мұз сөгілмейді. Жергілікті басшылардың көбі жаңалыққа қарай қадам басқысы келмейді. Үнсіз кедергі. Сірә, биліктен, жайлы орыннан айырылап қаламыз дейтін болар.

Әне, сондықтан да үкіметтік жүйені, яғни Өкіметтің заңын орындаушы жер-жерде іске асырушы буындарды өзгерту қажет болды. Бұл өмірдің өз талабы. Облыстарға жігерлі, іскер жаңашыл деген жігіттерді әкім етіп жібердік. Жап-жақсы заңдарымыз бар, оны іс жүзіне асырушы солар. Көреміз. Меніңше, нәтиже жаман болмаса керек. Әкімдер тағайындау тұсында да шашымыз біршама ағарды білем. Қайтсек қателеспейміз деген ой да шаршатады. Баяғыда марқұм Де Голль айтқан екен: «Егер менің аппаратымда бір орын босап қалса, сол орыннан үміткер тоқсан тоғыз адам болса, сол тоқсан тоғыз түгел маған риза болмас еді» деп. Осындай жағдай біздің басымызда да бар. Мұндайда ұлттық мәселені де ескеру керек. Мәселен, Қостанай облысында марқұм Жанбаевтан басқа бір де бір қазақ бірінші болмапты. Шығыста да осындай. Осы жағын ескердік. Ал, енді аракідік өзге ұлттың өкілдерінен де тағайындадық. Мұны халқымыз

дұрыс түсінер деп сенемін. Мен саясаттың адамымын. Жан-жағымды, елдің тыныштығын ойлауым керек.

(Президент қабырғадағы сағатқа қарады. Мен терезеге қарадым. Қараңғылық қоюланып, қар жауып тұрған сияқты).

Сұрақ: - Уақыт тығыз. Жұмыс көп шығар. Осы сіздерде бос уақыт бола ма өзі? Ана бір жылы Жастар театрына Колбинді зорлағандай етіп ертіп барғанымыз есімде. Соңғы рет театрға қашан бардыңыз.

Жауап: - Былтыр желтоқсанның 31-і Минскіден ұшып келе жаттық. Ұшқыштардың командирі маған бір қағаз ұсынды. «Сіз 1991 жылы әуеде 382 сағат болдыңыз» деді. Сосын «185 сағатын түнде ұштыңыз» деді. Мен айттым «Бұл көп пе, аз ба?». «Бізде 300 сағат ұшқан ұшқыштарға бір жылғы стажымыз екі жылға саналады». «Неге?» деймін мен. Сөйтсе, 10000-11000 метр биіктікте радиация 260 рентген болады екен. Жә, жұмысты көп істейміз бе - халыққа нәтижесі керек. Халықтан аянатын ештеңе жоқ. Ал, театр мәселесінен ұяттымыз. Соңғы рет, ұмытпасам, былтыр күзде бардым-ау деймін. Қазақ академиялық драмтеатрына. Қазір ғой, міне, сізбен отырмын. Шынымды айтсам, бүгін келініңіздің туған күні еді. Үйге ертерек қайтамын деп қойып едім...

Сұрақ: - Сонымен ертең Минскіге аттанасыз ғой?

Жауап: - Иә. Мәселе күрделі. Негізгісі - Қарулы Күштер мәселесі болар. «Егеменді Қазақстанның» бұл мәселеге көзқарасын білемін. Оқып жүрмін. «Үлкен қанжар», тағы басқалары. Әрине, дұрыс. Бірақ біреуді қорқыту, үркіту үшін емес, түптеп келгенде Тәуелсіздік үшін. Сондықтан Қазақстандағы стратегиялық қарулар әзірше тұра тұрғаны жөн. Ал, армия... Егер ТМД дегеніміз ғұмырлы болса, ортақ әскер керек шығар. Ал, егер басқалар бас-басына әскер құрып жатса, біз де қарап қалмаспыз... «Егеменді Қазақстанның» мыңсан оқырмандарына менен көп-көп сәлем айтыңыз.

1992 жыл.

ПРЕЗИДЕНТКЕ САЙЛАУШЫЛАРДАН ҚҰЛАҚҚАҒЫС

Қазақстан Республикасы Президенттігіне кандидат Н.Ә. Назарбаевты жақтаушылар форумында сөйлеген сөз

Алматы. Республика сарайы 4.1.1999 жыл.

Біз жақында жазушы, журналист Камал екеуіміз Жезқазған жазирасына, қарт Қарсақбай, Ұлытау өңіріне барып қайттық. Мың-сан сайлаушылармен кездестік.

Мен қазір тек сол халықтан естігенімді айтамын.

Сайлаушылар аманат айтты:

-Дүниеге келген жас сәби жетіге жеткенше жерден таяқ жейді. Одан кейін шінжәу, дімкәс, мешел болмаса жүгіріп жүріп кетеді, - деді. - Қазақстан атты жас мемлекет азаттық алғалы жеті жыл өтті. Жеті жастан асқанша Қазақстан жерден таяқ жеген жоқ. Жемқорлардан, паракорлардан, қорқаулардан қорлық көрді, - деді.

Сайлаушылар өкпе айтты:

- Жер - біздің Анамыз. Анасы баласын қорламайды, - деді.

-Бізді қорқаулардан қорғай алмаған прокуратураға, милицияға, қауіпсіздік қызметкерлеріне, сотқа, кеденге өкпеліміз, - деді. - Олар тек майда-шүйде шабақтарды аулайды. Шортандар мен жайындар әлі тайраңдап жүр, - деді.

Сайлаушылар аманат айтты:

-Президент Нұрсұлтан қорқаулармен күресті күшейту туралы Жарлық жариялады. Енді содан нақты нәтиже шығарсын, деді. Сонда Жер-Ананың дәулеті өзімізге бұйырады. Сонда біз қиналмаймыз, - деді.

Сайлаушылар айтты:

- Кезінде Түркия халқы Мұстафа Кемал Ататүрікке қандай сенсе, біз де Нұрсұлтанға сондай сенеміз, - деді.

- Қазіргі кезең - буырқанған, толқыған телегей Теңіз сияқты. Қазақстан сол теңізде жүзіп бара жатқан алып кеме сияқты, деді. Ал, капитан - Нұрсұлтан, - деді.

- Қазақстанда Нұрсұлтандай басқа да ұл-қыздар бар, деді. Нұрсұлтаннан басқа жарамды азамат тумаса, ұлтқа ұят, - деді.

- Бірақ дәл қазір кеме капитанын ауыстыруға болмайды, - деді.

- Қазақстан кемесін көп жылдан бері Нұрсұлтан басқарып келеді, қалай басқаруды біледі. Ол - теңіздің қырсырын жақсы меңгерген. Жаңадан басқа біреу келсе, ол теңіз астындағы жасырын жартастарға, жау тастарға кемеңі соғып алуы мүмкін, - деді.

Сайлаушылар сенім айтты:

- Алып кемеңі дауылдан аман алып шығатын Президент Нұрсұлтан, - деді.

- Қазақстан есімді алып кемеңі Нұх пайғамбар сияқты жартастарға, жау тастарға соғып алмай, ашық айдынға, қой үстіне боз торғай жұмыртқалайтын жасыл жағалауға алып шықсын Нұрсұлтан, - деді.

Тағы да сайлаушылар айтты:

-Нұрсұлтан бізді бәле-жаладан, қараниет қақтығыстардан аман алып қалды, - деді. Біздің дұғамыз: Өзің өлме, өзгені де өлтірме!

-Нұрсұлтан бізді әлемге танытты. Әлем бізді мойындады. Өлденіп алсақ әлем бізді сыйлай түсетін болады, - деді.

Сайлаушылар аманат айтты:

-Нұрсұлтан халықаралық, ұлтаралық дана дәнекер. Шекарамызды таспен де, доспен де қоршай берейік, - деді.

Сайлаушылар өкініш білдірді:

-Республика ауыл шаруашылығының көсемдері көзімізге көк шыбын үймелете жаздады. Нұрсұлтан осыған қатты назар аударсын, - деді.

-Ауыл мәдениетін, жалпы мәдениетті өлімсіретпесін, - деді. Ататүрік айтқан: мәдениеті кем ел - бір көзі соқыр, бір аяғы ақсақ кемтар адам сияқты деген.

Біз көрген, біз тыңдаған халықтың талап-тілегі, аманаты осындай.

Лайым да осы тілек қабыл болғай!

ПРЕЗИДЕНТ – БІРЕУ, ҚАЛҒАНДАРЫМЫЗ – ТІРЕУ

Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев адамзатты топан судан аман алып шыққан Нұх пайғамбарға ұқсап Қазақстанды сонау 90-шы жылдары Тәуелсіздік жолында басталған күресте аман алып шығып, ел қылды. Қазақ деген елдің ежелден бергі арманы - азаттық еді. Сол азаттық қаншама ғасырлар бойы қиын-қыстау кезендерден сүрінбей өткен қазақтың пешенесіне бұйырыпты! Өзгелермен иық тірестіріп тұрып, тәуелсіздік алдық. Тәубе! Ақиқатын айтсақ, қаймана қазақ бұл жолда Тұңғыш Президентіміз Нұрсұлтан Назарбаевқа зор қарыздар. Сонау 90-шы жылдардың басында жаңа заман туды. Нұрсұлтан бастаған республика басшылары Қазақстанның егемендігін жария етті. Жаңа дәуірден тыңнан жол салу әрдайым қиынның қиыны. Осы қиын-қыстау тың жолда Қазақстанды сүріндірмей, адастырмай алып жүрер кім бар? - дегенде көз алдыға Нұрсұлтан Назарбаев келеді. Оны халық таныды, дүние жүзі таныды. Оның дүниежүзілік беделі күннен-күнге артып келеді.

Күні кеше ғана төрткүл дүниенің бар назары тәуелсіз Қазақстанға ауды. Еліміздің еңсесін тіктеген елордамыздағы салтанатты сарайда ЕҚЫҰ деген беделді ұйымның алқалы жиыны дүрілдеп өтті. Бұл - қазақ деген бейбітшілік сүйгіш, мәмілегер елді айдай әлемнің мойындаған күні. 2010 жылдың 1-2 желтоқсаны - қазақ тарихына енетін күн. Бұл - Тәуелсіздіктің 19 жылының мәртебелі биігі. Қазақтың қаперіне кіріп пе еді мұндай мәртебе, бұрын-сонды. Түсіне де енбеген. Армандап та көрмеген. Енді, міне. Айың туып оңыңнан, күнің туып солыңнан дейтін бақытты күнге жеттік. Ендеше, Президент Нұрсұлтан Назарбаевты - азамат ердің баласы асып туған демегенде, не дейміз?!

Қазақстан бұл күнде өз байлығының, берекелігінің, бейбітшілігінің, биік парасаттылығының арқасында БҰҰ-ның белді мүшесі ретінде де жалпақ әлемге танылып отыр. Қазақстанның көк байрағы Жер ғаламшарының басқа елдерінің туларының қатарында еңсесін биікте ұстап, желбіреп тұр. Тәубе дейік! Қазақстанның тәуелсіз ел болып қалыптасуына мен бір кісідей куә болдым. Әсіресе, азаттығымыздың ақ таңында, сонау 90-шы жылдардың

басында Елбасымен бірге бауырлас ел - Түркияға барғаным, Ататүрік әуежайында көргенім ойымнан кетпейді, әлі көз алдымда. Мыңдаған түрік, қазақ: «А, Құдайлап», «Назарбайлап» ұран тастап, ұзақ уақыт тұрып алғаны әлі құлағымда. «Иә, ақсарбас!», «Иә, тәңірі, Нұрсұлтан Назарбайға ғұмыр бер!», «Иә, Алла, қазақ халқына абырой бер!» - деп құрбандық шалғаны, сірә, естен кетер ме. Сол жолғы көптің көңілі, тілеулестің тілегі Алланың құлағына шалынды. Қазақтың қамын жеген. Мұның мәнін, әуелгі етқызудан соң, сабырмен саралап көрсем, біздің Президентіміздің абырой-атағы шетелдерде биіктеп кеткен екен. Өйтпесе, Түркия қай-қай мемлекетіңмен болса да қасқайып тұрып сөйлесетін ел. Бұл Түркия дегеніңіз Осман империясы дәуірінде дүниені дүрілдеткен, арғы-бергі әлемді қалтыратқан қаһарман болған. Тек соңғы екі ғасырда ғана басынан бақ тайыңқырап, империя кәрі арыстандай қауқарсыз бола бастағанда едәуір кемістік көрді. Түріктер өздерін түрікпіз деуге намыстанып, османбыз дегенге дейін барды. Өйткені түрік деген ұғым кедей, кембағал сияқты естілетін болды. 1920 жылдардың басында Мұстафа Кемал да, Нұрсұлтан Назарбаев та, оның соңынан ілескен қазақ та абыройлы елге айналды.

Ататүрік сұлтан атты құлатып, Түркия тұңғыш рет республика болды. Тұңғыш президент Ататүрік сонда түрік халқының рухын, еңсесін көтеру мақсатында: «Дүниеге түрік болып жаратылу қандай бақыт!» деп айтқаны халықтың жүрегінде жарқын жалау болып желбіреп, жалындап, алаулап, қанатты сөзге айналды. Сол тәкаппар мінезді, тәуелсіз, азат Түркия Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаевты төбесіне көтеріп қарсы алды.

Сол сапарда Ыстамбұлдың ең көрнекті қонақжайы «Мәрмәр» мейманханасының кең залында Нұрсұлтан Назарбаевпен Түркияда және басқа шетелдерде тұратын қазақтардың өкілдері кездесті. Сонда қазақтар Президентке: «Сізге көп үміт артамыз. Қазақтың құлдықтан құтылуын, бостандық алып, егемен ел болуын Сіздің есіміңізбен байланыстырамыз. Абылайдай айбарлы да ақылды басшы санаймыз» деді. Неге Абылай? Абылай өзінен бұрын өткен әз Тәукенің ісін жалғастырып, қазақтың басын қосып, біртұтас

мызғымас мемлекетке айналдыру үшін арпалысты. Қазақтың басын біріктіру бір уайым болса, сол шашыранды елді сыртқы жаулардан қорғап қалу екі уайым еді. Қос өкпені қысып тұрған қос империя бар. Жүз жыл бойы жаға жыртысқан, ата жау болып қырқысқан жоңғар қалмақтары тұр. Осылардың бәрімен кейде күшпен, кейде ақыл-айламен, дипломатиялық амалмен қазақты сақтап қалу саясатын Абылай шебер жүргізген. Түркиялықтар мұны білмейді емес. Біледі. Ал Нұрсұлтан Назарбаев пен кәзіргі саясаты сол Абылайды еске салып тұрғаны сондықтан. Мұны түсінбеген біздегі кейбір мұңлықтар Президентті айыптауға бейім. Мәскеуге қарап жалтақтай бересің дейді. Ельцинмен келісетін жерінде келісті, келіспейтін жерінде бас имеді. Ельциннің жер дауын қоздырмақ болған сөзінен кейін Назарбаев өзінің қомақты да салмақты сөзін айтты. Мұндайда қазақ: «Шалқайғанға шалқай, Пайғамбардың ұлы емес. Еңкейгенге еңкей, Өкеңнен қалған күл емес» - демеуші ме еді. Президент бұл ұлы өсиетті ділінде сақтаған. Енді біреулер Назарбаевқа аспандағы айды дәл қазір неге алып бермейсің деп өкпелейді. Өз елінде, өз жерінде қазақ деген қауым 60 пайызға енді-енді жетті. Сонда 40 пайыз өзге ұлттар болса, олардың да жоғын жоқтаушы, мұңын мұндаушы Президент Н.Назарбаев емей кім?

Тәуелсіз Қазақстанның өз алдына ерікті ел болып, етек жабуында Н.Назарбаевтың еңбегі ұшан-теңіз. Тарих-қарияның беттерін парақтасақ, сонау 1990-шы жылдардың басында Президент өз Жарлығымен Қазақстан аумағындағы өнеркәсіп орындарын республика меншігі деп жариялады. Бұрын республикаға пысқырып та қарамай, тікелей Мәскеуге бағынатын зауыт-фабрикалар, комбинаттар қазір өз қарамағымызда. Бұрын Қазақстаннан қанша алтын, күміс, платина және т.б. асыл металдар шықса, олар тонна-тоннасымен бір грамы да қалмай Одақтың қазынасына кұйылатын. Қаншасын өндіріп, қаншасын әкетіп жатқанын республика басшылары да білмейтін сыңайлы еді. Енді өзімізде өндірілетін асыл металдар өзімізде қалып, алтын-валюта қорымыз жасалатын болды. Алтын қоры жоқ мемлекет - қауқарсыз мемлекет. Осы тұста Қазақстанның жаһандық дағдарыс деген тажалмен аяусыз күресі еске

түседі. Н.Назарбаевтың басшылығымен Ұлттық қордан бөлінген қыруар қаражат құлдыраудан қиналған негізгі салаларды «сауықтыруға» жұмсалды. Түптің түбінде, Қазақстанның дағдарыстан бірінші болып шыққанын дүние жүзі мойындады. Алтын қорымыз жасалған соң, Президент ұлттық валютамыз - теңгені айналымға енгізді. Бұл - өз жұртын, өз халқын әлемдегі алдыңғы қатарлы мемлекеттердің тобына қосу жолындағы құтты қадам болды.

Қазақ КСР Министрлер Кеңесінің Төрағасы болып тұрған кездің өзінде-ақ Нұрсұлтан Назарбаев Семей атом полигонын жабуға әрекет жасады. Колбинді көндіріп, сол кездегі ең құдіретті Саяси Бюроға дейін барды. «Бірақ Колбин бірге болғаны болмаса, полигон жабылсын деп бір ауыз сөз айтқан жоқ», - деп еді өзі бір сөзінде. Бірақ, әділет түбінде салтанат құрды. Президент Нұрсұлтан Назарбаев 1991 жылы өзінің Жарлығымен Семейдегі ядролық полигонды мүлдем жаптырды. Бұл - Қазақстанның ядролық қарудан азат әлемге жасаған алғашқы қадамы еді. Сол қадамымыз дұрыс болғанын бұл күнде дүние жүзі құптап отыр. Осылайша, Тұңғыш Президент қазақты атом тажалының тырнағынан арашалап алды. Бірақ, полигонның көптеген жылдарға созылған зардабын сынақ жасалған жердегі халық әлі күнге тартып келеді. Ұлы державалық империялық кердең-кесір мінездің бірі - Қазақстан жерінде 30 жылдан астам уақыттан бұрын космодром орнап, ондаған ғарышкерлер ғарышқа ұшып жатса да: ой, біз ғарышкерлерді қай жерден ұшырып жатырмыз, қазақ деген халық бар емес пе. Ендеше қазақтарды ғарышқа неге шығармаймыз? Әлем алдында ұят қой деген біреу болған жоқ. Осы сұрақты мен Нұрсұлтан Назарбаевқа 1989 жылы қойғанмын. Ол да мұны қорлық санап, намыстанса да, онысын сездірмей:

- Бұйырса, бұл мақсатқа да жетерміз, - деген. Ақыры айтқаны келді. Президенттің пәрменді талап етуінің арқасында Тоқтар мен Талғат деген екі қазақ ғарышқа барып қайтты. Бір ғажабы: Орталықтың ұлы державалық қақсалдары осының өзін көп көріп, ғарыш қазақтың маңдайына бұйырмағандай: ойбай, ғарыштық бағдарлама бұзылды. Назарбаевтың қысым көрсетуімен ғарышқа бір қазақ кезектен тыс ұшып кетті! - деп байбалам салды.

Отаршыл озбырлардың психологиясы осындай. Бірақ Назарбаев дегеніне жетті. Әрине, осылайша тізбелей берсек, Н.Назарбаевтың өз еліне жасаған жақсылығы да, әкелген бақыты да жетіп артылады.

Қазақстан - көп ұлтты мемлекет. Оған ұлтаралық татулық қасқалдақтың қанындай қажет, деген еді өзі бір кездері. Бір күн ұрыс кірген үйдің қырық күн берекесі кетеді. Президент мынадай ұранды ұстанды: «Өзің өлме, өзгені де өлтірме!». Сол саясат жемісін берді. Бұл күнде қазақ жерін мекендеген 100-ден астам ұлт-ұлыстың өкілі бейбітшілік пен татулықтың бесігінде бірге тербелуде. «Егер пайғамбар қателесе, артындағы халықтың бәрі сүрінеді», деген ертеден келе жатқан қанатты сөз бар. Пайғамбар дегені елдің басшысы ғой. Сол басшы қателесе бергеннен Кеңес Одағы қандай халге жеткенін көзбен көрдік. Ал бүгін байрағын биікке желбіреткен азат Қазақстан үшін жаңа заман туды. Көбеймесек көсегеміз көгермейді. Бүгінгі күні Президент халқымыздың санының көбейгенін қалап отыр. Үкімет көп бала туған аналарға үлкен қамқорлық жасауда. Осы үрдісті қолдауымыз керек. Біз сапамыз тәп-тәуір халық болғанымызбен, санымыз әлі де тым аз халықпыз. Қазақтың сөз зергері Ғабит Мүсірепов: «Біз жайылсақ жоқпыз, жиылсақ көппіз», деген еді. Мұхтар Әуезов те: «Ел боламын десең, бесігінді түзе», деген. Бізге көбею керек. Осыған Президент өзі бас болып қамқорлық жасап жатыр. Осыны іске асыратын бізге мықты Үкімет керек. Сонда ғана біздің мәртебеміз биік болып, ешқашан қор болмаймыз. Сонда ғана біз барлық кедергілерді жеңеміз. Халқымыздың басына бақ қонады. Қазақстан аман болсын. Қазақ елі аман болсын деп тілейік. Халықтың, елдің жағдайы жылдан-жылға жақсы бола береді, жайнай береді. Ел айтады: «көп сөз - көмір, аз сөз - алтын». Президент - біреу, қалғандарымыз - тіреу. Осындай жақсы заманда біздің жұлдызымыз уақыт өткен сайын, жыл өткен сайын заңғар биіктен жарқырай берсін. Өміріміз сол аспандағы жұлдыздардай көбейіп, молайып зор күшке айнала береді. Тілек сол, барлығымыз тілектес болайық!

Қаймана қазақтың күні-түні қаперінен шығармай ұстайтын бір нәрсесі: Президент деген сөз тұрақтылық, бірлік, өркендеу деген сөздермен балама екені. Бүгінге дейін

қазақ қандай жетістікке, жеңіске жетсе - соның әрқайсысында Нұрсұлтан Назарбаевтың үлесі бар. Қазақ «қолда барда алтынның қадірі жоқ» деген сөзді бекерге айтпаған. Біз қолда барды қадірлей білетін, қадірлісін сақтай білетін елміз. Сондықтан, баянды бейбітшілік пен тұғырлы тәуелсіздігімізді, саяси тұрақтылығымыз бен рухани дамуымызды көзіміздің қарашығындай сақтау үшін, Нұрсұлтанның нұрлы жолымен алға қарай адымдай бергеніміз абзал. Ұлтаралық татулық пен бірлік - біздің басты құндылықтарымызға айналды. Құндылық десек, оны сақтай білу үшін сабырлылық пен мәдениеттілік керек. Біздің Президентіміз елдегі тұрақтылықтың бірден-бір кепілі болып отыр. Тұрақтылықтан айрылған Таяу Шығыста не болып жатқанын күллі дүние жүзі көріп отыр. Қанша көріпкелміз десек те, ертеңгі күнді ешкім дөп басып болжай алмайды. Олай болса, тыныштығынан танған, берекесінен безінген әшекейсіз әлемдегі арпалыста тура бағытымыздан жаңылмаймыз десек, бар қазақ Нұрсұлтан Назарбаевтың соңынан ілесуіміз керек.

**«Егемен Қазақстан» газеті,
30 наурыз 2011 жыл**

АТАТУРІК. ҰЛТТЫҚ РУХ.

Мәрмәр теңізінде туған ойлар

Түріктер өз меймандарын Босфор бұғазы арқылы Мәрмәр теңізіне алып шықты. Мінгеніміз - шағын ақ кеме. Меймандар - түрікше айтқанда "мүсәпірлер" - он сегіз елден келген жазушылар, журналистер.

Бұл жиынды біреулер Жазушылар мен журналистердің конгресі деді, біреулер Жазушылар съезі деді. Не десе о десін, әйтеуір Азия мен Еуропа елдерінің көп өкілдері қатысқан үлкен жиын. Ұйымдастырған Түркі әлемі жазушылары мен журналистерінің қоры (фонд). Тақырыбы: Баспасөз, Ақпарат құралдарының бостандығы, тәуелсіздігі.

Шығып сөйлеген шешендердің айтуына Қарағанда, барлық елдерде дерлік цензура деген бәле жоқ екен. Яғни демократия. Олай болса, не мәселе? Жер түбінен, тіпті сонау Монғолиядан жетіп, жиналыс өткізу не қажет?

Мәселе - көп нәрсе сөзде бар істе жоқ. Қанша жерден бостандық деп айқайласаң да, бәрінің қожайыны - ақша.

Мемлекет ақша төлесе - өкіметтің сөзін сөйлейсің.

Партия ақша төлесе - партияның сөзін сөйлейсің. Жеке байлар қаржыландырса - соның сойылын соғасың. Ал, өз алдына күн көріп, қара қылды қақ жарып отырғандар некен-саяқ.

Шыншыл адал журналистер, жазушылар бар. Ондайлар көбінесе оққа ұшады. Атып кетеді.

Ал, ақшаға сатылған арамзалары да бар. Әлдекімдердің жалдауымен қалам сиясынан жалақорлықтың, бәлеқорлықтың улы зәрі тамшылап тұрады.

Әлем қалай ала-кұла болса, баспасөз де, журналистер де сондай.

Сонда әділет қалай салтанат құрады? Шындық қайтсе жеңеді?

Осының төңірегінде талай-талай марқасқалар тілдерін безеп-ақ бақты.

Кәдімгі Кұдай берген қызыл тілден, сөзден құдіретті ешнәрсе жоқ. Бірақ сол сөз, сол сөзді ақ қағазға түсірген қалам кімнің қолында? Періштенің қолында ма, Әзәзіл ' қолында ма? Міне, мәселенің ең шоңы.

Әзербайжан жазушысы Анардың айтуынша, Армения мен Әзербайжан арасындағы қанды қырқыс бір ауыз сөзден басталды. Алдымен оқ атылған жоқ, зеңбірек зіркілдеген жоқ, бомба жарылған жоқ. Сөз жазылды.

Онысы рас. Менің әлі есімде, СССР Жазушылар Одағының соңғы съездерінің бірінде Әзербайжанның қарт жазушысы Мырза Ибрагимов мінбеде қолы-басы дірілдеп қалтылдап тұрып: әдебиет газетінде армян журналисі Қарабақ туралы бәлелі сөз айтты. Осының соңы сойқанға айналып кетпесе екен, - деп қатты қауіптенді.

Ақыры, көп ұзамай соғыс басталды да кетті. Мыңдаған адам құрбан болды. Мыңдаған адам азап шекті. Қазір мына Анар соны айтып тұр. Демек, қолына қалам ұстағанның

қаламына, радиодан, теледидардан сөйлегеннің аузына адам емес, цензура емес, ар-ұят, ұлы парасат қарауыл болсын. Қазақ айтады: "Бір елі аузыңа екі елі қақпақ қой" дейді. Көпшілікке айтылатын сөзді ақыл-ойдың ар-ожданның елегінен өткізіп, жүрегіңнің адал сүзгісінен өткізіп барып айтпасаң дүние, аз ба, көп пе, әйтеуір аласапыранға айналады.

Толық үш күнге созылған толып жатқан топан сөздің тобықтай түйіні:

-Қазіргі заманда, технология өркендеп тұрған кезде, журналистика пәрменді күшке айналды.

-Дүние жүзінде хабар-ошар қажеттігі арта түсті.

-Осыған байланысты журналистің жауапкершілігі өте-мөте артып тұр.

-Журналистің адалдығы зәру. Журналистің этикасы туралы Кодекс керек. Жазықсызға жала жабу, біреудің ар-ожданын қорлау, жалған ақпар, хабар тарату журналистке жат, имансыз қылық.

-Демократияны, адам құқығын қорғау - журналистің басты міндеті.

-Баспасөз туралы мемлекеттер Заңы әділ болсын. Және мүлтіксіз, қитұрқысыз орындалар болсын...

Бәрі де алтындай жалтыраған жақсы сөз. Жақсы сөз жарым ырыс. Бірақ орындалуын айт.

Көркем әдебиет туралы да біршама әңгіме қозғалды. Қарап тұрсаң: бәрінде де бір қайғы. Украинада кезінде тағы біршама шыққан Михайло Стельмах деген жазушы бар еді. Оның "Адам қаны су емес" деген романы қазақша да басылып шықты. Соның баласы Слава Стельмах та жазушы, драматург болыпты. Стамбулдың мінбесінде тұрып алып, қазіргі Украина әдебиетінің мүшкіл хәлін айтқанда көзінің жасы көл болғандай.

Ал, бізде, Қазақстанда қандай дегенде, Қазақстан Жазушылар Одағының төрағасы Нұрлан Оразалиннің айтуынша, біздің Президентіміз Нұрсұлтан Назарбай мырза жазушыларды, жалпы мәдениет саласын жарылқайтын көрінеді. Бұл мақсатта Қор құрылыпты. Сол ортақ қазанға жазушы да, журналист те, киношы да, суретші де, әртістер

де, композиторлар да өз қасықтарын батыратын көрінеді. Ол қасыққа не ілінеді - болашақ көрсетеді.

Мұны есіткен басқа елдердің жазушылары елеңдесіп:

О! О! - десті. Енді бұл хабар жер-жерге жететіні ақиқат. Кейін олар: қалай болып жатыр? - деп сұрағанда, желкемізді қасып, күмілжімей, қасқайып тұрсақ кәнекей!

Ақ кеме Босфор бұғазымен жүзіп келеді. Азия мен Еуропаның шекарасы.

Екі құрлықты жалғастырып тұрған биік көпірдің астынан өтіп барамыз.

Стамбулдың өзі де екіге бөлініп жатыр. Бір жағы Азияда, бір жағы Еуропада. Мұнда Азиядан Еуропаға, Еуропадан Азияға күнде қатынап, жұмыс істейтіндер көп.

Босфор - Түркияның алтын қақпасы. Алтын болатын себебі: осы бұғаз арқылы Түркияның қазына қазанына алтын тамшылап тұрады. Өйткені Қара теңіз бен Мәрмәр Эгей, одан ары Ақ теңізді (Жер Орта) жалғайтын жалғыз жол осы Босфор. Ал күн сайын, түн сайын бұл жолмен ондаған шетел кемелері өтеді. Өткені үшін ақы төлейді. Аз табыс емес.

Түркия - туризм елі. Орта есеппен жылына жеті миллион турист келеді. Одан түсетін табыс жылына екі миллиард долларды құрайды. Ал, Түркияда қызыға көретін жәдігерлер аз емес. Тек Стамбұлдағы Ай-София, Сұлтан Ахмет жәмилерін, сұлтандар мұражайын - Топ-қапыны көргісі келетін жолаушылар, туристер легі бір толастамайды. Бұл мұражайда әлемді дірілдетіп, дүрілдеткен сұлтандардың бұйымдары ғана емес, Мұхаммед пайғамбарымыздың қылышы, табанының ізі, сақалы сақталған.

Пайғамбардың ең жақын серіктері Әбубәкірдің, Оспанның, Омардың, Әзірет Әлінің заттары тұр.

Стамбұлға барып тұрып, мұның бәрін көрмей кету - біртүрлі күнә сияқты.

Ақ кеме жүзіп келеді.

Қасымда Енес Жансевер (Жансүйер) бар. Бұл түрік жігіті. Жеті жылдан бері Алматыда тұрады. ("Zaman - Қазақстан") газетінде істейді. Осы уақыт ішінде қазақшаны судай меңгерді. Ақкөңіл, аңқылдақ мейлінше бауырмал, әзілқой, калжыңқұмар азамат. Түріктің қалжың әңгімелерін жол бойы айтып келеді. Түркияда лаз дейтін тайпа бар.

- Бір лаз, - дейді Енес, - сигарет шегіп тұрып, тұқылын шалшық суға тастай салып, артынша суды кешіп барып, тұқылды туфлиінің табанымен таптап жатқаны..

Мәз болып күлеміз. Тұтанулы тұқыл суға түскеннен кейін онсыз да өшіп қалмай ма... Мүмкін лаздың әнтек көрінетін әрекетінде басқа мағына бар шығар. Құдай сақтансаң сақтаймын деген.

- Мынау Мәрмәр теңізі, - дейді Енес-бей, осылай жүре берсек, Эгей теңізіне өтеміз. Арғы беті Грекия. Жүздеген ірілі-уақты аралдар бар. Соның бірі - Салоникте Ататүрік туған.

Ататүрік алақандай аралда туған. Сірә, аралда туғандар осал болмас, - деймін ішімнен, - Наполеон да аралда туған. Корсика аралында. Осылай тоқтамай Жер Орта теңізіне шықсаң Корсиканы да көруге болады. Ататүрік аралда туған.

Түркияның өзі де аралда тұрғандай. Бір жағы - Қара теңіз. Бір жағы - Мәрмәр, Эгей теңіздері. Оңтүстік-шығыс жағы - Ақ теңіз. Біз оны Жер Орта теңізі деп жүрміз. Күн, сірә, желең болар, теңіз бетінде толқынды толқын қуалап, қатпар-қатпар сансыз белдер пайда болды. Дәуірлер сияқты. Дәуір соңынан дәуір келеді. Ұрпақ соңынан ұрпақ келеді. Түркиядағы түріктердің дәуірі Ер-Тұғырылдан басталады. Қазіргі түріктер өздері: біздің бабаларымыз оныншы - он бірінші ғасырларда Қазақ даласынан келген дейді. Кейбірі: Орталық Азиядан келгенбіз дейді. Үшіншілері: біздің Атажұртымыз Түркістан дейді.

Қай жағынан қарасаң да туыс. Туысқанды түріктер:

"Қардаш" дейді. Қарындас, құрсақтас дегені ғой.

Ер-Тұғырылдан - Осман Империя сол Османнан басталады. Келесі ұрпақтар тарихында да Осман империясы аталып қала береді.

Осман империясын дәуірлеткен сұлтандардың тізімі едәуір. Мехмет сұлтан, Сәлім сұлтан, Сүлеймен сұлтан, Мұрат сұлтан..

Маған бәрінен де аяныштысы Баязит сұлтан. Оны алғырлығы, батырлығы, жеңімпаздығына лайықтап Найзағай аязит деп атаған. Неге аянышты? Тағдыры қайғылы. Өзі жаулап жатқан еуропалықтардың қолынан өлсе бір сәрі. Құдай қырсық қылғанда өз қандасына тұтқын қылған

тағдырды айтсаңшы. Баязиттің түбіне өзіміздің Ақсақ Темір жетті. Екеуі де сайыпқыран қолбасшы. Екеуі де дәуірлеп тұр. Бірін бірі шауып не жетпеді екен? Бірі Еуропаны түгел алмақшы еді. Бірі бүкіл Шығысты еңсеріп қалып еді. Қайта күш біріктірсе қайтеді? Әлде бақталастық... Қанша ұлы десе де пенде ғой. Темір Баязитті пілдің күшімен жеңді. Түркия жері ол кезде қалың орман көрінеді. Сол орманға Ақсақ Темір Индиядан алып келген пілдерді орманға жасырып қойып, тұтқиылдан шабуылдап, құбыжық көрінген алып аңдардың күшімен түріктерді таптап кеткен ғой.

Ақсақ онымен қоймай, Ресейді тежеп, ауыздықтап тұрған Тоқтамысты күйретті. Алтын Орданы құлатты.

Ақ кемемен Мәрмәр теңізін кешіп келе жатып осындай, осындай ойлар кешесің. Ақсақ Темір, Баязит Тоқтамыстардың бас біріктіре алмаған қатесін түркілер тарихы кейін де талай кайталады.

Бабалар қатесін қайталамайық, бір болайық деп жиырмасыншы ғасырдың бас шамасында бір топ қайраткерлер бас көтерді. Солардың арасында тірі қалған Ахмет-Зәки Валиди Түркияны паналап, Түркиядағы ұлы істердің куәсі болды.

Бірінші дүниежүзілік соғыс салдары Түрік әлемінің сахнасына Мұстафа Кемал Ататүрікті шығарды.

Ол кездегі Осман империясы тісі түгел түсіп, әбден қалжырап қартайған дәрменсіз арыстан сияқты еді. Осман империясынан кезінде көресіні көрген Еуропа сол алты жүз жылға созылған бодандықтың қарымын қайтарғысы келді ме, кім білсін, Осман империясын, яғни қазіргі Түркияны туталақай талап, бөліп-бөліп алмақшы болды. Ағылшындар, француздар қолдаған гректер, тағы басқалар өздерін Антанта деп атап, жан-жақтан жабылып кеп берді.

Міне, осы кезде Ататүрік еңсесі түсіп, езілген елді тура келген ажалдан алып қалды. Шашылғанды жинады. Ұлтты ұйымдастырып, бір уыста ұстап, ер түріктің ұрпақтары екенін естеріне салып, сан жағынан да, қару-жарақ жағынан да әлденеше артық жауды жарға жығып, теңізге батырды.

Мына Мәрмәр теңізі сонда төгілген қаннан көпке дейін қызыл көбік құсап жатқан болар-ау.

Дәл осы тұста Бакуде Шығыс халықтарының бірінші съезі ашылды. Сол съезде Тұрар Рысқұлов Мұстафа Кемал Ататүрікті мейлінше қолдау керек деп көпшілікке үндеу тастады. Ленин Ататүрікке астыртын қару-жарақ берді.

Мен кеше Ісмет Бозтағ есімді қарт ғалым кісімен таныстым. Бозтағ дегені Көктау дегені ғой. Түріктер көкті боз дейді екен. Мысалы Көк Бөрі - Бозқұрт. Құрт - бөрі.

Қобыланды батырдың Құртқасы - Ана бөрі (волчица).

Ісмет Бозтағ Ататүрік өмірі мен қайраткерлігін көп зерттеп, көп еңбек жазған кісі. Мен одан:

Мұстафа Кемал Ататүрік неге Түркия астанасын Стамбұлдан Анкараға көшірді? - деп сұрадым.

Қарт оқымысты маған күлімсіреп қарап отырды да, қарсы сұрақ қойды:

- Нұрсұлтан Назарбай Қазақстан бас қаласын неге Алматыдан Астанаға көшірді?

Мен өйтіп-бүйтіп түсіндіріп бақтым.

- Қазақстанның Солтүстігінде ызғар бар. Әрине, ауа райының салқындығы ғана емес...

- Ә, - деді Ісмет-бей саусағын шошайтып, - дәл сондай қауіп бізде де болған Қара теңіздің арғы бетінде жатқан Қырым жер жаннаты. Бірақ сол Қырым жақтан бізге де ылғи ызғар соғып тұратын Қырымнан Стамбулға әп-сәтте жетіп келу түк емес. Оның үстіне Стамбул сұлтандардың астанасы. Әсіресе, соңғы сұлтандар ұсақтады. Бақа-шаян, құрт-құмырсқа сияқты майдаланды. Баяғы арыстан сұлтандардың соңы іріп-шіріді. Сол қапырық Қапастан да құтылу керек болды.

Ататүрік бас қаланы мемлекеттің орта тұсына жақындатты. Ал, бірақ Стамбулды жүдеткен жоқ. Қанша уақыт өтті, бірақ дүние жүзі әлі Түркия десе ең алдымен Стамбулды ауызға алады. Стамбул - түрік символы сияқты.

Он екі жарым миллион халық мекендеген бұл шаһар әлемдегі ең ірі қалалардың бірі.

Жазушы Явиз Булентпен әңгімелестім.

- Бірінші дүниежүзілік соғыс тұсында да, соғыстан кейінгі жылдарда да Түркия халқы қатты ашаршылыққа ұшырады, - деді Булент. - Сіздерде қазір қиыншылық бар дейді, бірақ сонау жылдардағы Түркияның көргенінің

қасында ол бұйым емес. Аш түріктер астындағы атын сойып, соның қарнындағы арпаны алып жеген.

- Қарнындағы арпаны жегенше, сол аттың етін неге жемейді?

- Е, бұл енді тиым мәселесі. Түріктердің күллі өмірі ат үстінде, соғыс майданында өткен десе де болады. Кезінде сұлтандар жылқы баласы құрып кетпеу үшін жылқы етін жеуге тиым салған. Дін оны: - харам! - деген. Яғни: Рұқсат жоқ! Сол наным мұсылман түрік жүрегіне, миына қанжармен қашалып жазылған сияқты.

Булент мырза Қазақстан туралы кітап жазып жүрсе де, қазақтың аштық "эпопеясын" білмейтін болғаны ма... Осы ғасырдың өзінде ғана Ұлы Жылан ашаршылығын, Голощекин Жылан ашаршылығын, 1941-1945 ж.ж. Ұлы Соғыс ашаршылығын естімеген-ау, сірә.

- Әне, сол сансыраған түрік милләтін Ататүрік ысырат көпірінен алып шықты. Қазіргі түрік мишалла, аттың қарнын жарып, арпасын жемейді.

Сонда қалай алып шықты? Тозған елді қалай топтандырды? Аш-жалаңаш тобырды қалай біріктірді? Қалайша аламан күшке айналдырды? Не сиқыры бар Ататүріктің? Тіпті діндар түріктер Ататүрікті Мәди деп атады. Мәди (Мағди) мұсылман ұғымында христиандардың Иисус Христосы сияқты. Күллі христиан әлемі осы уақытқа дейін: - Иса пайғамбар аспаннан түсіп, Жер бетінде Ұлы сот жүргізіп, азып-тозған адамзатты жөнге салады, - деп үміттеніп келеді.

Мұсылман әлемі де Мәдиді зарыға күтулі. Ол жерден шығатын көрінеді. Ал, түріктер болса Ататүрікті сол Мәдиге балады.

Ататүрік Мәди болып, күллі әлемді құлдықтан құтқармағанымен, Түркияны құтқарды.

Өзін "түрікпін" деп атауға қорланып жүрген баласына Ататүрік:

"Түрік ұланы!

Түріктік ұлттық мінезі асқақ. Түрік халқы еңбекқор, Түрік халқы - зерек халық... "Мен түрікпін!" деген қандай бақытты. Түрік болып туғаныңа мақтан!" - деп ұран тастады.

Бұл үндеу жүні жығылып, жігері жасыған түрік адамын дүр сілкіндірді.

Рух тірілді. Рух құлшынды. Рух алаулады. Сөйтіп, аш-жалаңаш, жөнді қару-жарағы да жоқ түрік баласы мұздай құрсанған, жағалаған жауды жайратып жіберді.

Сонда Ататүрік жамағатқа тағы жар салды: "Түрік ұланы!

Әлем бізді құрметтесін десек өз ұлтымызды, өз ұлттық бейнемізді алдымен біздің өзіміз бар сөзімізбен, ақыл-ойымызбен, бүкіл қимыл-әрекетімізбен құрметтеуіміз керек. Өзінің ұлттық бейнесін таба алмаған ұлттардың басқа ұлттарға жем болатынын ұмытпаңыздар!"

Шовинистік пиғылы басымдар Ататүріктің бұл үндеуін "ұлтшылдық" деп байбалам да салды.

Сонда қалай? Өзге күштілердің өзімшіл озбырлардың езгісінен ұлттық намысы, ұлттық рухы сөніп бара жатқан халықты қалай тірілтуге болады? Ататүріктің бұл әрекетін басқалардан ерекшелену, өз ұлтын басқалардан артық санап, асқақтау емес, қайта өз халқын өзгелермен теңестіру әрекеті деп түсіну керек қой!

Ал, байыбына барсақ, Ататүрік өз халқын рухтандырып, әлденіп алғаннан кейін асау мінез көрсеткен жоқ. Біреудің елін жаулап, жерін тартып алайын деген жоқ. Бар мақсаты, бар арманы: өз жерін өзгелерге жем қылмай, өзге елдер қатарлы бейбіт өмір сүру еді. Ол мүддеге жетті.

Астананы Анкараға аударып, Ататүрік бұрынғыдай салтанат емес, Түрік Республикасын жариялады. Сондағы айтқаны: "Түрік ұраны!

Бірінші міндетің: түрік тәуелсіздігің, Түрік Республикасын мәңгі сақтау және қорғау болып табылады!"

Дәл қазіргі Қазақстан алдында да дәл осындай міндет тұрған жоқ па?!

Дәл қазіргі қазақ ұланы өз міндетін дәл Ататүрік айтқандай түсініп жүр ме? Атқа мінгендердің көбі қазір Республиканы, Тәуелсіздікті сақтау мүддесінен гөрі, халық қазынасына шеңгелді қалай молырақ салып, қалай молырақ алып қалсам екен деп өзеуреген жоқ па?!

Осы айтқанымыз жала болса, Президент жемқорлық, парақорлық, ұрлық-қарлықпен күрес жөнінде Жарлық шығаруға неге мәжбүр болды?

О, Жемқорлық! Парақорлық! Ұрлық-қарлық! Бай Қазақстанның қалтасын қағып, қазынасын тақырлаған осы азғындар емес пе? Мұны біз әу баста-ақ айқайлап айтпақ па едік?! "Егемен Қазақстан" газеті сол айқайды айдындай етіп жарияламап па еді?

Ештен кеш жақсы. Кеш те болса, Жарлық шықты. Заң шықты. Күрес басталған сыңайлы. Әзірше акулалар ұстатпай жүр. Кейбір шортандар, шабақсымақтар ғана бірен-саран түсіп тұр торға.

Жемқор, парақор, ұрылардың кешегі және бүгінгі сұғанақтығы апатқа ұшыраған үйлерді тонайтын 1 мародерлердің, қорқаулардың тойымсыз қараулығына ұқсайды. Олар бәрібір арам жолмен тапқан малдан опа таппайды. Көк Тәңірі бәрін көріп тұр. Жазаланады.

Республика жарияланысымен елдің жағдайын біраз жеукемдеумен қатар, Ататүрік рухани салаға зор салмақ салды. Сонда ол ең алдымен былай деді: "Түрік ұланы!

Түркия Республикасын құрған - түрік халқы. Түрік ұлты. Түрік ұлты деген сөз - Түрік Тілі деген сөз. Түрік тілі - түрік ұлтының қасиетті қазынасы. Өйткені, түрік ұлты өткендегі шексіз бақытсыздықтардың ішінде өзінің адамгершілігінің, дәстүрінің, естеліктерінің, мүдделерінің, қысқасы бүгін өзін ұлт ретінде қалыптастырған барлық қасиетті Тілінің арқасында сақталғанын көріп отыр. Түрік тілі - түрік халқының жүрегі, ақыл-ойы".

Бұдан артық қалай айтуға болады.

Сол заманда Советтік Коммунистік империя қазақ, өзбек, қырғыз, татар, башқұрт сияқты ұлттардың ежелден келе жатқан араб әрпін латынға көшіруге әмір етті. Бұл жөнінде ел аузында жүрген мынандай бір әңгіме бар. Әлгі латыншаға көшірерде Сталин кейбір ұлт өкілдерін "кеңеске" шақырса керек. Сонда Тұрар Рысқұлов: - Арабшадан латыншаға, одан кириллицаға көшіп әуре-сарсаң болғанша неге бірден грузиншеге көше салмаймыз?! - депті дейді. Рас па, жоқ па, бірақ осында халықтың зығырданы жатыр.

Бұл дегеніңіз - замандар бойына арабшамен жазылған тарихтан, әдебиеттен, санадан айыру, туысқан халықтардың бір-бірінен алыстауы деген сөз еді. Соны сезген Ататүрік Ата-жұрттағы түркі тілдес туыстардан мүлдем оқшау қалмас үшін Түркиядағы түрік тілін де латын жазуына көшірді. Мұнысы көрегендік еді.

Бірақ Сталин зымияндығына сырыққа құрық жалғаса да бойлаған емес, он жылға жетер-жетпес, әлгі ұлттар алфавитін енді латыншадан кириллицаға, яғни орысшаға көшірді де жіберді.

Тарихты, мәдениетті, әдебиетті, рухты ұмыттырып, халықтарды мәңгүрттендіріп жіберіп, байтақ империяны бір кнопкамен басқарып, жат десе жатқызып, тұр десе тұрғызып отырудың ұтымды тәсілдерінің бір парасы осындай.

Тіл туралы айтыс көкпары Қазақстанда әлі толастамай тұр. Әуелі баста Мемлекеттік тіл - қос тіл болсын! - деген ұран тасталды. Мұндай сөз кейбір орыс өкілдерін былай қойғанда, өз қазақтарымыздан шықты. Өмір бойы қазақ тілі ғылымының арқасында нан жеп, академик атанған кейбір ағаларымыз да: қазақ және орыс тілі! - деп қасарысты. Қос тіл - мемлекеттік болғанда, қазақ тілі өмір бойы еңсесін көтере алмайтыны бесенеден белгілі. Қазақ тілі - түкке алғысыз, мардымсыз тіл деп масановтар шықты. Олар әлі де көп. Іс басында көп отыр. Тіл туралы Заңға тырмыса тұсау салып отырғандар да солар.

Кезінде осындай кертартпаларға Ататүрік: "Түрік тілі - бай да ауқымды тіл, әр ұғымды беруге қабілеті бар. Тек оның бар игіліктерін іздестіру, табу, жинастыру, олармен жұмыс істеу керек. Түрік және түрік тілін өркениет тарихынан және мәдениетінен тыс деп қараудың қандай жаман қате екенін бүкіл әлемге көрсетеміз!" - деді. Біз неге осылай деп пәрменді үн қата алмаймыз? Тіл туралы Заңдар неге іштен өлі туады? Заң шығарушылар, басқарушылар неге өзі тудырған перзентті мәпелемей, тастанды қылады? Заң шығарушылар осы Заңды қабылдай отырып, неге басқа тілде сайрайды? Үлгі қайда?

Қазақ тілінде Президент, Парламент, Үкімет таза сөйлемейінше Ана тілінің алға баспағаны баспаған.

Министрлер, әкімдер, бүкіл қауым солардың аузына қарайды. Солар не көрсетсе, соны істейді.

Президент кешегі Үндеуінде: "Қазақстанда ұлттық экстремизмге орын болмайды", - деді. Өте дұрыс. Ал, кейбір бейбақтар біздің осы айтып отырғанымыздан "ұлттық экстремизм" іздейді. Анамызды, қасиетті Ана тілімізді өлтіріп алмайық десең де экстремизм бе?! Тіл, Ататүрік айтқандай, халықтың жүрегі, ақыл-ойы. Бұл да экстремизм бе? Тағы да Ататүрік айтты:

"Ұлттық мәдениеттің барлық бағытқа жол аша отырып биіктеуін Түрік Республикасының негізгі тілегі етеміз... Ұлттық мәдениетімізді заманауи өркениеттің асқарына шығарамыз, өнері мен өнер қайраткерлері жоқ ұлт толыққанды өмірге ие бола алмайды. Мұндай ұлт бір аяғы ақсақ бір қолы шолақ мүгедек және ауру адам сияқты". Ал, бұған қандай дау айтасыз.

Біздің Президентіміз Нұрсұлтан Назарбай мырза таяуда ғана халыққа Үндеу тастады. Елді демократияландыруға байланысты, экономикаға байланысты; жалақы, зейнетақыға; әлеуметтік мәселелерге байланысты; ұлттық мерез - жемқорлыққа, паракорлыққа, ұрлыққа байланысты айтқандары жанға жағымды, жүрекке жылы тиеді. Тек осы сөздердің пәрменділігін, орындалуын тілеңіз. Ал, "әттеген-айын" айтуға бола ма? Неге болмайды: Демократия қанат жайсын деп Президент өзі айтып отыр ғой.

Елді елең еткізіп, үміт отын үрлеген осы иманды Үндеуде не жоқ? Тағы да Мәдениет, Әдебиет, өнер жоқ. Бұл өгей міскіндер "2030" бағдарламасында да жоқ болатын. Осындай тағдыршеш мәселелерде Президент және оның ақылмандары Ататүріктің жоғарыдағы сөздерін еске алып қойса артық болмайды.

Тағы да Ататүрік айтты: "Менің күшім және қуатым халықтың маған көрсеткен сенімінен құралады".

Халық сеніміне ие болған Өкімет пен Үкімет қана ешқандай бөле-жаладан да, дау-дамайдан да, сайлаудан да қорықпайды.

Жаратқан Құдіреттен сол сенімді тілеңіз, әрі әрекет етіңіз.

* * *

Қазір зорақылар интервенциясы бар ма?

Бар.

Бар болса, қандай құралы бар?

Құралы: атом бомбасы емес, автомат та емес. Баспасөз. Радио. Теледидар. Интернет.

Осы індет арқылы әлемді, әлемдегі адамдардың ақыл ой, санасын бір оқ шығармай жаулап алады.

Стамбұлда өткен жиында осы жағдай баса айтылды. Адам баласын имансыздандырып, қатыгездендіріп, қаныпезер қан төккіш етіп, айуандандырып жіберетін дүлей күш осы ақпарат құралдарында. Ақпарат құралдары кімнің қолында? Адалдардың қолында болса - ізгілік. Арамдардың қолында болса - зұлымдық. Бұл құралды көбінесе ақша билеп тұр. Ақылды көбінесе ақша жеңіп тұр.

Шетел кинолары, теледидары нашақорлықпен күрескен болып, сол нашаны, апиынды қалай таратудың әрқилы айла тәсілін үйретіп жатыр.

Апиын - ақша. Арақ - ақша.

Бізде, Қазақстанда апиынмен күрес барсымақ. Ал, араққа - азаттық!

Арақ тұқымыңды тұздай қылатынымен ешкімнің ісі жоқ.

Ақылды дихан егінге қаптаған арамшөпті ғана құртып қоймайды. Қара шегірткені де қырады. Ал, бізде арамшөппен алысып жатқан-сымақ. Қара шегіртке андыздап тұр. Сонда егін қалай аман қалмақ?!

* * *

Ай, Мәрмәр теңіз, Мәрмәр, теңіз! Сенің майда бұйра толқындарыңа сұқтана қарап отыра берсең қиялдар қайда жетелемейді. Ойыңа нелер келіп, нелер кетпейді.

Көк Тәңірі сенің дидарыңды тағы да көруге жазсын.

*Алматы — Стамбул —
Алматы.*

ТҰРАР РЫСҚҰЛОВ

Менің бала кезімде Тұрар Рысқұловтың есімі ауызға алынбайтын. Оны білетін ауылдың ересек адамдары: "Е, есіл ер, нақақтан кетті ғой, енді ондай қайраткер қайда" деп сыбырласып, күбірлесіп қана еске алатын.

Тұңғыш рет Тұрар Рысқұловтың кім екенін 1960 жылы "Социалистік Қазақстан" газетінде жариялаған қарт журналист байырғы большевик, партия қызметкері Рахымалы Байжарасовтың көлемді мақаласын оқып білдім. Жеке адамға табыну кезеңінде Рахымалы Байжарасовтың өзі де жапа шегіп, көп жыл қиянат көріп келген кісі еді. Бірақ үлкен газетте мақаласы жарық көрсе де, қуаныш ұзаққа бармады, сол кездегі солақай догматтар газеттің редакторын айыптап, мақаланың авторына да моральдік тұрғыдан қысымдық жасады. Бұрын көп жыл жазықсыз жапа шеккен Байжарасовқа бұл соққы оңай тиген жоқ, онсыз да қажыған жүрек жаңа қиянатқа шыдамай, қажырлы журналист дүние салды.

Дегенмен, оның жазған мақаласы арқылы әсіресе жаңа, жас ұрпақ Тұрар Рысқұловтың кім екенінен біршама хабардар болып қалды. Бұл да болса шындықтың қалың шымылдығының ептеп түрілгенінің белгісі еді. Кейін Тұрар Рысқұловтың өмірі мен қызметін егжей-тегжейлі зерттеген арнаулы беделді комиссия құрылды. Сол комиссияның қорытындысы бойынша, Тұрар Рысқұловтың атына жағылған қара күйе жуылып, ардақты есім біржолата ақталды.

Республика көлемінде, одан тысқары жерде Тұрар Рысқұловтың туғанына жетпіс жыл толуына орай қаһарман революционердің есімі еске алынып отырды.

Ол туралы республикада, Москвада түрлі кітаптар, мақалалар жазылып, документті фильмдер түсіріліп, көркем суреттер салына бастады. Оның есімінде қазір мектептер, совхоз, көшелер бар.

Сонымен Тұрар Рысқұлов кім? Оның есімі халыққа, қазіргі ұрпаққа, келер ұрпаққа несімен қымбат?

Ол 1894 жылы 26 декабрьде бұрынғы Верный уезі Шығыс Талғар болысы, Бесағаш деген жерде кедей семьяда дүниеге келді. Әкесі Рысқұл 1885 жылы өзінің туған жері

Шымкент уезі Майлыкент (Түлкібас) болысындағы әкімдермен сыйыспай, бір ауыл елді көшіріп Алматы жаққа, Талғарға ауып келіп еді. Жаңа мекенде де озбырлық ойқастай алдынан шығып, Саймасай деген болыстың қорлығына, қиянатына, халыққа көрсеткен қанауына шыдай алмай әлгі болысты атып өлтіреді. Сөйтіп, Сібірге каторгаға айдалады. Бұл туралы ұлы жазушы Мұхтар Әуезовтың "Қараш-қараш" повесінде тамаша жазылған.

Әкесі Рысқұл Алматының түрмесіне түскенде жалғыз ұлы - он жасар Тұрарды оязға арыз жазып, өзінің қасына, түрмеге алдырады. Онысы Тұрарды Саймасайдың жақындары "қанға-қан" - деп өлтіріп жібере ме деген қауіптен болған жай еді. Түрмеде бала Тұрар абақты бастығы Приходько дегеннің малайы болып жүреді. Камерада әкесімен бірге жатқан Александр Бронников деген революционердің көмегімен әліппе танып, орысша сауаты ашылады. Кейін әкесін Сібір айдап жібергенде, Меркеге қашып барып, сонда Қырғызбаев деген фамилиямен төрт жылдық орыс-қазақ интернат-мектебіне түсіп оқиды. Оны бітірген соң Пішпектегі (қазіргі Фрунзе) ауыл шаруашылық техникумына түседі. Пішпек техникумы оған тек ауыл шаруашылық білім ғана беріп қоймай, айнала дүниеге көзін ашқан мекен болды. Техникум мұғалімдерінің ішінде маркстік ұйымға қатысып жүрген саналы, прогрессивті бағыттағы адамдар да бар еді. Жас Тұрарға олардың әсері болмай қалған жоқ. 1914 жылы техникум бітіруге таянған шақта жасөспірім Тұрар өзінің болашағын ойлап, оқуын одан әрі жалғастыруға талаптанады. Оны біз сол техникумның директоры Илья Павлович деген кісінің атына жазған өтінішінен аңғарамыз. Онда Тұрар:

- Мәртебелі Илья Павлович, - деп жазады. - Мен бала шағымнан әке-шешеден айрылып, мүлде жетім қалдым. Мен аз өмірімнің ішінде қиыншылықтың неше алуанын бастан кештім. Мен оқу арқылы ғана саналы азамат бола алатынымды пайымдайтын шамаға жеттім. Сіздің қол астыңызда жүріп оқып, білімнің, тіпті ғылымның дәмін таттым. Енді, міне, сол оқуым біткелі тұр. Мен өз білімімді одан әрі жалғастыруды армандаймын. Сізден өтініп сұрайтыным- жоғары оқу орнына түсуіме жәрдем етсеңіз екен...

Жігерлі жас ерлікке пара-пар өжеттік танытып, сонау алыстағы Самар (қазіргі Куйбышев) қаласына сапар шегіп, сондағы ауыл шаруашылық институтіне түсуге арыз береді. Қабылдау емтиханын үздік тапсырып тұрған жерінде әлгі институттың бастығы оған: "Сен мал баққан киргиздің баласысың. Ауыл шаруашылық ғылымында нең бар? Еліңе қайт, малыңды бақ", - деп қабылдамай қояды. Сөйтіп, әлеуметтік әділетсіздіктің тағы бір сорақы түрі алдынан шығады. Мұндай әділетсіздікке төзбей, әлі де болса үмітін үзбей, Петербургтегі патшаның Оқу министрінің атына өтініш жазады. Министрден жауап-қайыр болмаған соң, Ташкентке барып, сондағы мұғалімдер институтіне ілінеді. Мұнда оқу оқи жүріп, өзінің Пішпектегі алған білімі бойынша Краснопад бау-бақша шаруашылығына бағбан болып жұмыс істеп, күнкөріс ақша тауып әрекеттенеді. Өйткені оған қаражатпен қол ұшын беретін ағайын-туған жоқ-тұғын.

Сөйтіп жүргенде, 1916 жылы патшаның бұратана халықтан қара жұмыс үшін әскерге адам алу туралы әйгілі жарлығы шығады. Ол жарлық халықтардың бұрыннан асқынған наразылығын шарасынан асырып-төгілдіреді де, қанауға қарсы ұлт-азаттық көтерілісі Орта Азия, Қазақстан сияқты елдердің әр-әр жерлерінде бұрқ-бұрқ ете қалады. Халық тағдыры осындай бір шешуші кезеңге келіп тірелгенде, Тұрар оқуын жайбарақат оқи алмай, Меркеге келіп мұндағы көтерілісті басқаруға қатысады.

Егер өз басының қамын ойлап, өзінің ғана күйін күйттеген тоғышар болса Тұрар мұндай қатерлі әрекетке бармай, оқуын оқып жүре берер еді. Елі үшін еңіреген ерлер әр заманда да болған, олар өзін-өзі жайшылықта ғана емес, халық басына күн туғанда ерекше қайрат көрсеткен. Меркедегі көтерілісті басқаруға қатысқаны үшін ол жергілікті әкімдерден қуғын көріп, енді революциялық жолға біржолата түседі. Әулиеата большевиктерімен танысып, қол ұстасып, солардың ақыл-кеңесімен қазақ-қырғыз жастарының коммунистік ұйымын құрады. Бұл ұйымның программасын, уставын жазады, басшылық етеді. Ұйымның мақсаты: патшалық режимге қарсы күрес; жергілікті бай-манаптардан езілген халықтың есесін алып беру; халықты сауаттандыру.

Сол шақта Қазақстанның әр-әр жерінде жастар ұйымдары болды. Ал солардың ішінде Тұрар Рысқұлов құрған ұйым айқын программасы, уставы бар бірегейі еді. Уақытша үкіметтің жергілікті мекемелеріне қарсы бұл ұйым үлкен күрес жүргізді. Дәл осы ұйымнан Қабылбек Сармолдаев, Мақсұт Жылысбаев, Тоқтасын Тоқаев, ағайынды Науашановтар сияқты көрнекті партия-совет қызметкерлері шықты.

Тұрар Рысқұлов 1917 жылы сентябрь айында реакцияның есіріп тұрған қауіпті шағында Лениндік коммунистік большевиктер партиясының қатарына қабылданды.

Тұрар Рысқұлов Хмелевский, Завадский сынды большевиктермен бірге Әулиеатада Совет өкіметін орнатуға орасан еңбек сіңіреді, Ұлы Октябрь революциясынан кейін іле-шала Әулие-Атада Совет өкіметі орнап, Тұрар Рысқұлов уездік совдепті басқарды. Бұл істе ерекше көзге түсіп, көп кешікпей ол Түркістан советтік социалистік автономиялық республикасының өкімет құрамына енді.

Мұнда ол РК(б) П Мұсылман бюросын басқарды, Турк ЦИК председателінің орынбасары, одан кейін Председателі болды.

1920 жылы май айында Лениннің қабылдауында болып, тұңғыш рет ұлы көсеммен кездесіп, осы кездесудің пәрменді әсерімен ол ұлт мәселелерінде кейбір қате пікірлерінен арылып, Лениннің нағыз төл шәкірті болып қалыптасады. Ол Москвада қалдырылып, Ұлттар мәселесі жөніндегі халық комиссары, (Наркомның) Сталиннің орынбасары болып тағайындалды. Дәл осының алдында ғана Тұрар Рысқұлов туралы партия мен мемлекеттің көрнекті қайраткерлері Фрунзе мен Куйбышев Орталық Комитетке, Ленинге былай деп мінездеме-хат жазды.

Михаил Фрунзе: - "Бұл мұсылман коммунистерінің ішіндегі ірі тұлға - қазақтардан Рысқұлов, ал өзбектерден Тұрсынходжаев. Рысқұловтың ерекше көзге түсетіні - ол ақылдылығымен қоса, үлкен қажыр-қайрат иесі, өте берік мінезді адам". Валериан Куйбышев: - "Рысқұлов аса ірі тұлға, Москвадағы қызметте ол мызғымас коммунист болып шынығар еді".

Наркомнацта Сталиннің орынбасары болып екі жыл шамасы қызмет істеп, ересен еңбегімен, Лениндік іске адал берілгендігімен, азамат, қайраткер ретінде ірілігімен бағаланған Рысқұлов 1922 жылдың күзінде Түркістан республикасында Түрк. Совнарком председателі болып қайта оралды. 1924 жылы Түркістан республикасы таратылып Өзбек, Түрікмен, Қырғыз, Тәжік республикалары болып, жеке-жеке отау тікті де, соған дейін Түркістан республикасының құрамында болып келген Ақмешіт (Қызылорда), Шымкент, Әулиеата, Алматы, Талдықорған жерлері Қазақстанға қосылды.

Ал Тұрар Рысқұлов Москваға қайта шақырылып, Коминтерннің аппаратында жауапты қызметке тұрды. Міне, осы жерде ол коммунистердің Халықаралық атақты қайраткерлерімен бірге жұмыс істеп, достасты. Олар Бела Кун, Василь Коларов, Сен Катаяма, Георгий Димитров сияқты тарландар еді. Көп ұзамай, Коминтерннің атқару комитеті Совет өкіметінің басшыларымен келісе отырып, Тұрар Рысқұловты Коминтерннің Монғолиядағы өкілетті елшісі етіп жіберді.

Тұрар Рысқұловтың қайраткерлігінде сөйтіп жаңа кезең басталды. Бұл кезде Монғолия, Қытай, Жапония империалистерінен, ақ гвардияшыл Унгерн шапқыншылығынан жаңадан азат болып, әлі буыны беки қоймаған шақ еді. Тұрар Рысқұлов Монғолияға келе салысымен ондағы озат ойлы прогрессивті қайраткерлер Церендорж, Чойбалсан сияқты кісілермен тіл табысып, Монғолияны социалистік жолға салуға аянбай ат салысты. 1924 жылы ноябрьде бүкіл монғолдың бірінші Ұлы Құрылтайы шақырылғанға дейін Тұрар Рысқұлов болашақ Монғол Халық Республикасының Конституциясын жазуға ерекше күш салды. Бірінші Ұлы Құрылтайда Монғол Халық Республикасы жарияланды. Құрылтай жұмысында Рысқұлов көп қайрат көрсетті. Жаңа Республиканың астанасының атын Ұлан-Батор - Қызыл батыр деп қоюға ұсыныс жасады. Мұны бүкіл делегаттар қызу қолдады.

Тұрар Рысқұловтың Монғолияда атқарған еңбегін Коминтерн мен Совет үкіметінің басшылары жоғары бағалады.

Тұрар Рысқұлов 1926 жылдан бастап РСФСР Совнаркомы председателінің орынбасары болып тағайындалып, осы биік қызметті 1937 жылдың май айына дейін, жала жабылып, жазықсыз жапа шеккенге дейін атқарды.

Мен Тұрар Рысқұловтың өміріне, қайраткерлігіне арнап "Қызыл жебе" атты роман жазу барысында көп ізденіп, көп материалдар жинадым.

Рысқұловтың партия алдында, мемлекет алдында атқарған еңбегі орасан. Ол - талант иесі айтулы оратор, табиғатынан ерекше туған жан. Ұлан-ғайыр қызметінің бәрін жеткізіп айту да қиын. Ал соншалықты Қайраткерлігінде ең ерекше, ерен қимылы не? - деген сұраққа мен миллиондаған халықты апаттан аман алып қалу үшін жеке басын қатерге тігіп, ұлы қайрат көрсеткен екі кезеңі дер едім.

Біріншісі - 1918-1919 жылдарда Орта Азияда, Қазақстанда үлкен аштық болды. Сонда Тұрар Рысқұлов аштықпен күрес комиссиясын басқарып, халықты жаппай қырылудан алып қалуға барын салды. Ол кездегі Түркістан республикасының кейбір әскер басшылары армияны нығайту керек деген сылтаумен, аштыққа айналған зұлматқа қарсы көмек көрсеткісі келмеді. Сонда Рысқұлов жан аямас айқасқа түсті. Ақыры аштарға жедел көмек көрсету туралы өкіметке қаулы қабылдатты.

Екіншісі - тағы да аштық. Тарихтан белгілі, 1932-1933 жылдары жаппай коллективтендіру кезеңінде Қазақстанда өрескел бұрмалаушылық орын алды. Халықты коллективтендіру туралы Лениннің өсиеті ұмыт қалып, қоғам дамуының объективті, диалектикалық заңы бұзылды. Осының салдарынан халық көпе-көрнеу аштыққа ұшырап, өмірде сирек кездесетін нәубетке тап болды. Ал Голощекин бастаған республика әкімдері: Қазақстанда коллективтендіруді тамаша өткізіп жатырмыз деп Москваға ақпар жазумен болды. Халық жаппай күйзеліске ұшырады.

Міне, осындай сын сағатта Тұрар Рысқұлов 1932 жылы август айында Сталинге бірінші хатын жазды. Одан нәтиже болмаған соң араға бірнеше ай салып, Сталин, Молотов, Кагановичтердің атына екінші хатын жазды. Ол хатында Рысқұлов Қазақстанда әсіресе мал баққан халықтың халі

адам төзгісіз екенін, аштықтан көбі ажал құшып, көп адам Қазақстаннан басқа жакқа тамақ іздеп, жұмыс іздеп ауып кеткенін, Голощекин: "Лучше пересолить, чем не досолить", яғни "Асыра сілтеу болмасын, аша тұяқ қалмасын" деп, тұтас халықтың басына алапат қауіп төндіргенін бұлтартпас фактілермен, құжаттармен, жан-қиярлық батылдықпен ашына айқайлап айтты.

Дәл сол тұста, жеке адамға табынудың дерті белең алған шақта мұндай орасан батылдыққа барып, өз басын оққа байлау қауіпіне қарамай:

- Халқым! - деп жан ұшыра қайраткерлік керсету тендессіз ерлік еді.

Көп ұзамай, 1933 жылы март Пленумында Қазақстан жағдайы талқыланып, Голощекин Казкрайкомның бірінші секретарлығынан алынып, республика ауыр бұлттан арылып, әділеттік орнай бастады.

Міне, басқа сіңірген еңбегінің бәрін былай қойғанда, басқа биік-биік қызметтерінің бәрін былай қойғанда, Тұрар Рысқұловтың дәл осы ерлігі үшін ғана, халқын жан-тәнімен сүйе білген үлкен жүрегінің көпті жылытқан ыстық оты үшін ғана оны құрметтеуге, оны сүюге, оны үлгі етуге әбден болады! Тұрар Рысқұлов деген есім бізге, келер ұрпаққа өзінің нағыз адалдығымен, шыншылдығымен, халқы үшін қандай қиындықтан болса да таймай, өз мүддесінен ел мүддесін мың есе биік қоюымен бағалы.

1988 жыл

РУХ ПЕН НАМЫСТЫҢ ТӨРЕСІ

Ертеректе бір кітаптан оқығаным бар: "Адам - ат. Ал заман, Қоғам сол аттың иесі. Тізгінді қалай тартады - ат солай бұрылады, солай жүреді".

Негізінде дұрыс айтылған ой. Адам бағынуы керек. Қоғамның заңымен жүру керек. Қоғамның заңымен жүрмей, әркім ойына келгенін істесе - ол анархия. Дүние содан бүлінеді. Бәрі дұрыс. Заң дегеніміз - нокта. Заңды орындау керек. Ал енді қоғамды да билеушілер бар ғой. Сол билеуші ақылды, парасатты, барынша әділ, турашыл болса - қоғам

бақытты. Топтасу болса ше? Өктемшіл, өркеуде зұлым болса ше? Онда қоғам, оның ішінде адам, яғни "ат" бақытсыз.

Бауыржан Момышұлының туғаннан өлгенге дейінгі кезеңі драма мен трагедияға толы. Ол да кәдімгі "ет пен сүйектен жаралған" адам. Ол да нәресте болды. Бала болды. Ауыл мектепсіз еді. Көршілес орыс мектебіне барып оқыды.

Орысша оқып білім алған қазақтар аз емес. Толып жатыр. Бірақ солардың көбі қазақ болып қала алмады. Түрі қазақ. Ділі, тілі бөлек. Мұндайлардың тек имандылары ғана болмаса, көбісі "Мен қазақпын!" деп қасқая тұрып айта алмайды. Айтуға намыстанады.

Осы таяуда ғана Парламенттің Мәжіліс палатасында бір вице-министр орысша баяндама жасады. Мейлі дедік. Соңынан оған депутаттар сұрақ қойды. А.Айталы қазақша бір екі сұрақ берді. Вице-министр тағы да орысшалап тіл қатты.

Мен шыдай алмай:

-Құрметті баяндамашы, баяндаманы орысша жасадыңыз. Мейлі дедік. Ал, енді қазақ тілінде берілген сұраққа орысша жауабыңыздың жолы болсын Мұныңыз қалай? - дедім.

-Бұл менің сорым, - деді вице-министр мұңайып. Бұл тектес жоғары лауазымдардың көбі дерлік осы пошымды шекпеннен шыққандар.

Мұның бәрін тәптіштеп айтып керегі не?

Айтайын дегенім: Бауыржан Момышұлы да әліппені орысша бастаған. Бүкіл қызметі орыс тілінде өтті. Бірақ ол НАҒЫЗ ҚАЗАҚ болып қалды.

Ол орысша сөйлегенде оның асқан шешендігіне, ой жүйесінің, логикасының жампоздығына, биік білімділігіне ең зиялымын деген орыстардың өзі таң қалып, таңдай қағар еді.

Бірақ ол орысша оқыған басқа көптеген қазақтар сияқты қазақ тілінен безінген жоқ.

Оның орыс достары өте көп еді. Ол орыстың ұлы классик ақын-жазушыларын піріндей сыйлады. Ол соғыс кезінде, одан кейін де Илья Эренбург, Константин Симонов, Александр Фадеев сияқты ірі тұлғалармен дос болды. Ол туралы орыс жазушысы Александр Бек "Арпалыс" атты роман жазып, әлемге әйгілі болды. Рас, ол атақты кітаптың бір авторы (соавторы) Бауыржан Момышұлының өзі.

Ол адамның ұлтына емес, ақыл-парасатына, адамгершілігіне қарай бағалайтын. Сондықтан оны ҰЛТШЫЛ, тек қазақты ғана сүйген десек, жала жапқан боламыз. Ол Кубаға барды. Фидель Кастро, Рауль Кастромен туыстасты. Ол алыстағы чех жазушысы Шадеймен ағайынша хат алысып тұрды.

Ал, өз халқын, өз қазағын ағынан жарыла, жанындай жақсы көрді. Оның өткенін, қазіргісін, болашағын ойлап, қайрат қылды, күресті.

Бауыржан Момышұлы сонау сұрапыл соғыс жылдарының өзінде, майдан даласында, снаряд пен бомбалардың аждаһадай ысқырығының астында блиндажда отырып, Қазақстан басшыларына хат жазудан шаршамады.

Сонда не жазды? Өз басының қамын ойлап, арызданған бір сөз жоқ. Бәрі де халық қамы. Ұлттың мүддесі. Ұлт тарихының, ұлт рухының, ұлт тілінің, ұлт санасының, ұлт сауатының, ұлт ар-намысының, ұлт әдебиеті мен мәдениетінің қамы.

Белуардан қан кешіп жүріп, соғыста майдан басқарып жүріп, ол қол астындағы солдаттардың бірде-біреуінің шығын болмауын ойлады. Солдаттарды аямай, ажал аранына атакалап айдап салып, майдан алаңын қасапханаға айналдырған командирлерді аяусыз сынап, ақымақ деді. "Кез келген шығынның орнын толтыруға болғанымен, бірақ адам шығынының орны толмайды" дейді Бауыржан Момышұлы.

Шынында да жұтаң мал қырылса орны толады. Үй құласа, қала қираса қайтадан соғылады. Ал, адам орны толмақ емес. Бұған оның көзі жеткен. Осы соғыстың алдында ғана, 1932-33 жылдар қырғыны, 1937 жылдар қасапханасы болып өткен Оны жас Бауыржан көзі көрген. Ет бауыры езілген Өзегі өртенген.

Сол сойқаннан тірі қалған әрбір қазақтың аман болуы Момышұлы үшін басты арман. Снарядтың өтінде, бомбалардың бетінде тұрып, Бауыржан Момышұлы Қазақстанның тұтқасын ұстаған басшыларға ұлтын аманат етіп тапсырады. Ұлттың ділін, тілін, салт-санасын бұздырмаңдар, жас ұрпақты жасқаншақ етпеңдер, батырлыққа, батылдыққа, адалдыққа тәрбиелендер деп өтінеді.

"Жеңіске тек рухтың күштілігімен ғана жетуге болады" дейді Бауыржан Момышұлы. Ол халықтың, ұрпақтың рухы сынбауын армандайды.

"'Қоянды қамыс өлтіреді, ерді намыс өлтіреді" деген даналық сөз қазақтың рух туралы, жауынгерлік болмыс туралы биік философиясы. Оны басқалардан кездестіре бермейсіңдер", - дейді Бауыржан Момышұлы. Рух туралы осындай озық философиясы бар халық туралы "кейбір шешенсымақтар": "Біз мал едік, қараңғы едік", - дегенде менің ашу-ызам келеді, - дейді Бауыржан Момышұлы.

Мұны ол сонау соғыс жылдары айтты. Ал, өз халқы туралы мұндай қорлау сөзді дәл қазір айтып жүргендерді қара жер қалай ғана көтеріп жүр десеңізші!

"Октябрь революциясына дейін қазақтың екі-ақ пайызы сауатты еді", қалғандары су қараңғы дегенді біздің зиялы дегендеріміз, билік басы дегендеріміз күні кешеге дейін өз баяндамаларының өзегі етіп айтып келеді. Өлі күнге дейін айтатындар бар.

Ал, Бауыржан Момышұлы сол соғыс жылдарының өзінде: "Кенесарыдан оның көзқарасының Маркс көзқарасымен сәйкес келуін талап етуге болмайды", - деп айдай әлемге жар салды.

Осыдан кейін Мәскеу, Мәскеудің Қазақстандағы қолшоқпарлары Бауыржан Момышұлын қайдан жақсы көре қойсын. Бүкіл советтік идеология, күллі үгіт-насихат бір жақ. Бауыржан Момышұлы бір жақ. Ноқтаға басы сыймаған деген осы болады.

Бауыржан Момышұлы сол кезде айтты: "Егер біздер қазақ халқының барлық жақсы дәстүрлерін керегі жоқ, - деп қуалайтын болсақ, ата-бабаларымыздың кім екенін білмейтін болсақ, мұның өзі пайда бере қояр ма екен?" - дейді.

Өткенді жермен жексен ету болашақ ұрпақты мәңгүрттікке алып баратынын Бауыржан Момышұлы бұдан алпыс жылдай бұрын айтып қатаң ескертті.

Қоғам, қоғамның тізгін ұстарлары мұны ескермеді. Енді соның зардабын өлердей бастан кешіріп, тіпті мына тәуелсіз деген заманның өзінде "мемлекеттік тіл" мәселесімен әуре-сарсаңбыз.

Бауыржан Момышұлы Тәңірге, Тәңір берген Тағдырға сенген адам. "Егер, тағдыр жазып мен бүгінге дейін тірі жүрсем, алда тағдырдың маған қаншалықты рахымды болатынына көзім жетпейді", - деп жазды ол отыз үш жасында.

Тағдыр оған алда әлі қанша өмір беретініне көзі жетпегендіктен де халқының мүшкіл халін ойлап, 1943 жылы 8 наурызда Қазақ ССР Халық Комиссарлары Советінің төрағасы Нұртас Оңдасыновқа майданнан хат жазды. Сонда ол мен жауды жайратып жатырмын, мен атақты батырмын демейді. Республика басшысына халық тағдырына араша түсуді аманат қылады.

"Үлкенді сыйлау, парыз бен ар-ұятты қасиет тұту, қоғамдық тәртіпті мүлтіксіз сақтау, заңға мойын ұсынушылық, адамды бәрінен де ардақтау адам бойында адамгершілік, Отанға, елге, халыққа, үй-ішіне, адамға, өмірге деген сүйіспеншілік сияқты жақсы қасиеттерге тәрбиелейді. Өнегелі тәрбие алған адам Отанға берілгендік, әділдік, тәртіптілік сияқты жауынгерлік қасиеттердің негізін бойына сіңіреді".

"Асық, шілік, жасырынбақ ойнау; жарыс, күрес, ақсүйек ойнау жастарды ептілікке, шеберлікке, айлакерлікке, мергендікке, ширақтыққа, табандылыққа... тәрбиелейді.

Қазақ халқының өткен тарихындағы барлық жақсы дәстүрлер бүгінгі таңда қайта салтанат құруға тиіс. Халық даналығының алтын қазынасы біздің жетістігімізге айналып, біліміміз бен тәжірибемізді байытып, істерімізге қолғабыс жасауға тиіс".

Бауыржан Момышұлы Төрағадан өз басына көк тиын сұраған жоқ. Ұлттық асыл қасиетті қалай аман сақтап қалуға болады - соны сұрады. Жас ұрпақтың келешегін уайымдады. Ал, дәл сол кезде, 1943 жылы мына мен үшінші класта оқушы едім. Соғыстың сормандай балаларының бірі едім. Асық ойнасақ мұғалім ұрсатын, бригадир: "е, асықта басың қалғыр" деп қуалап жұмысқа салатын.

Ал, Бауыржан Момышұлы болса, Үкімет басшысына балаларды шынықтыр, шират, шымыр ет, деп отыр.

Ол енді соғыс кезі дедік. Ал, дәл қазір ше? Бауыржан Момышұлының осы өсиеті осы күнгі, 2000-шы жылғы

Үкіметке де өте-мөте қатысты. Осы кезде әскерге шақырылған жастардың сексен-тоқсаны солдат болуға жарамсыз екен. Әсіресе, ауылдық мектептерде спорт, денешынықтыру сабақтары жоқтың қасы. Соның "жемісі" әлгі. Әскер қатарына жарамайды.

Ғасырлар бойы ат үстінде өскен халық, Тайбурыл, Байшұбар, Қарақасқа, Құлагер, Абсент сынды тұлпарлар өсірген халық биыл Сиднейдегі олимпиадалық ойындарға бір ат қоса алмай пұшайман болды. Спорттың бокс, күрес сияқты бірен-сараны болмаса, басқа түрлерінен жарытып, жарамды ұл-қыздарымызды да қоса алмадық. Немене, сонда қазақтың ұл-қыздары, футбол, волейбол, баскетбол ойнай алмай ма; коньки, шаңғы тебе алмай ма, мылтық ата алмай ма, суда жүзе алмай ма, жүгіре алмай ма - неткен қорлық! Спорттың ең тағдыршеш саласын қарт комсомол басқарып келе жатқанына қырық жыл болды. Ұлттық спорт қаперіне кіріп-шықпайтын, ұлттық намыс дегенді сезбейтін, ұлттық гимн ойнап, жалауын көкте желбіреуін көксемейтін адамды алмастыратын ақылды бір азамат елімізден табылмаған-ау, сірә!

Кеңсай зиратында жатқан Бауыржан Момышұлының сүйегін сырқырататын парасатсыз, парықсыз іс болады.

Есітер құлақ, түсінер жүрек, пайымдар ақыл-ой болса, Бауыржан Момышұлы айтуындай-ақ айтты.

"Көкпар, бәйге, аударыспақ батылдыққа, ептілікке, бұлшық етті шынықтыратын құмарлықты оятар, есеппен тәуекелге бел байлауға, тіпті өзінің ары мен атағы үшін өлімге бас тігуге дейін баратын дәстүрлі ұлттық спорттық ойындар... Біздің шоқынғандар бұл игі дәстүрлерді күні өткен нәрсе деп қарап, жауынгерлік қасиетті тәрбиелеу ісіне қолдануға менсінбей, елемей, тіпті күні бүгінге дейін өткен председательдің столында отырған, мемлекеттік тұрғыда отырған, мемлекеттік тұрғыда ойлай алмайтын адамдар қудалап келді".

Бауыржан Момышұлының ұлт, ұрпақ тағдырына байланысты осы хатына Нұртас Оңдасынов жауап берді ме, бермеді ме - оны біз білмейміз. Бірақ ақиқат айтады: бұл хат тек Оңдасыновқа ғана арналмаған. Мемлекет, Үкімет, тізгінін ұстайтын келешек басшыларға да арналған.

"Тәрбие жұмысындағы осындай сорақы жаңсақтықтың салдарынан жастардың кейбір бөлігі адам танымастай әдепсіз, жеңіл ойлы, нашар, ебедейсіз, қопал болып өсіп келеді; тіпті сужүрек, қажырсыз, бас қамын ғана ойлайтындар ұшырасады".

Бауыржан Момышұлы бұл қасіретті жазғалы бері жарты ғасырдан әлдеқашан асып кетті. Осы дерт асқындамаса, азайған жоқ. Демек, Бауыржан өсиеті қамын, болашақ қамын ойлаймын десе, ҰЛТ НАМЫСЫН қорғаймын десе, адамдарды аздырмай, тоздырмай, асылдандыруға аса зер салғаны керек-ақ қой. Дәл қазір мал тұқымын асылдандырайық деген сөз жиі айтыла бастады. Ал, адам тұқымын, ұлт нәсілін асылдандырайық деп ешкім жақ ашпайды.

Жәрмеңке жарысында 51 пұт кірдің тасын көтерген Балуан Шолақ қайда?!

Күресте әлем чемпионы атанған Қажымұқан қайда?!

"Аузы түкті" дұшпандарын лақтайын бақыртқан Иман Жүсіп қайда?!

Олар қиялдан жасалған ертегілердің кейіпкерлері емес; олардың көзін көргендер бірен-саран болса да әлі де бар ғой. Осындай асылсүйек дарабоздарды туғызған қазақ халқы орнында, өз Отанында отыр ғой. Халық асылдарды туғызбауы мүмкін емес. Тек оларды іздеп тауып, баулу үшін басшыларда иман, ықылас, ыждаһат, намыс болуы керек.

Бір ағайыны Бауыржанға:

- Осы сенде бәрі бар. Атағың таудай. Не арманың бар? - депті.

- Ай, көке-ай, арман шіркін толып жатыр ғой, - деген екен Бауыржан.

Көкесі:

-Апырай, ә, - депті де қойыпты.

Орындалған арман - бақыт.

Орындалмаған армандар - күйік.

Бауыржан Момышұлының даңқы СССР шеңберіне сыймай, әлемді аралап кетті. Елі оны Халық Батыры деп атады. Ал, қызыл диктатура Батыр деген атақты оған көзінің тірісінде қимады. Қимағаны былай тұрсын, оны қуалады:

- Ұлтшыл, - деді.

Ұлтшылдығы-патриоттығы, Отансүйгіштігі, ұлт-сүйерлігі.

-Басына ноқта салдырмайды, айтқаныңа көнбейді, айдауыңа жүрмейді, - деді қызыл диктатор.

Бауыржан Момышұлы Өкіметтің өтірікшілдігінен жеріді. Конституцияда бәрі әдемі: одақтас республикалардың бәрі тең праволы, бәрі мамыражай. Ал, шындығында барлық республикаларды, барлық ұлттарды жаппай орыстандыру саясаты жүрді, байлықтың бәрін Мәскеу тартып алды. Қазақ емес, қырғыз емес, татар емес, башқұрт емес, "совет халқы" деген шықты.

Бауыржан Момышұлы берік тәртіптің адамы. Тәртіп бұзған жайы жоқ. Ол заңға мойын ұсынған жоқ. Бірақ Заңның өзі өтірікші болса - не шара?

- Момышұлы семьябұзар, партиядан шығар! - деді қызыл диктатор.

Ешкімнің ошағын ойрандаған жоқ. Бірін-бірі қалаған жандар. Бірақ қызыл диктатордың шаш ал десе, бас алатын жандайшап, құлақкесті құлдары, күншілдер Бауыржанның соңына шам алып түсті дейсің.

- Бауыржан қоғамнан тысқары тұрған адам, қоғамнан тысқары тек айуан ғана болады, - деп кеңірдіктен соза, қызыл диктаторға жағымпаздана айқайлады.

Бауыржан ондайлар туралы:

- Менің жауларым көп. Жау тауып алуым оңай. Бірақ байыбына барсақ, олар маған жау да емес. Мен олардың өздерімен емес, олардың бойларындағы мерезбен күрестім, - деді.

-Мұнымды аз ғана адамдар болмаса, көбісі түсінген жоқ. Әгәраки, рухани көр-соқырлар мені жау санаса мейлі, солай-ақ болсын. Олардың әуеніне төңкеріліп, мен өзімнің ақ жолымнан қайтпақ емеспін. Мен құдайдан жаудың шіріктерін емес, ірілерін тіледім. Бірақ тағдыр маған достардың алыптарың, дұшпандардың бақа-шаянын бұйыртты. Ал, нағыз жауларды мен соғыста ғана көрдім.

Міне, Бауыржанның кредосы, ғұмырының мақсат-мұраты, нық шегесі.

1944 жылы ақпанда, Бауыржанның өз тілімен айтқанда, Алматыда шамалы күн кеселханада жатып, Қазақстан Компартиясы Орталық комитетінің сол кездегі хатшысы

Әбдіхалықовқа ҚАЗАҚ ТІЛІ туралы хат жазыпты. Басталуы былай:

"Тіл маманы болмасам да, Алматыға келгелі орталық "Социалистік Қазақстан" газетін оқып, кейбір, кейінгі кезде басылған қазақ тіліндегі кітаптарды желе-жортып қарап шығып, күннен-күнге ұлғайып, шым-шытырық "шүршіттенуді" көзбен көре, құлақпен ести отырып, дәтім шыдамай жазамын деп отырғаным тіл мәселелері туралы".

Осыдан 56 жыл бұрын жазғандары айна-қатесіз дәл қазіргі - 2000 жылдағыдай. Дәл қазір Тіл - Тіл! - деп айқайламаған патриот жоқ. Тіл туралы күнде дерлік бас қосқан үлкенді-кішілі жиналыс болады. Тіл мыңқ етпейді. Айырмашылығы сол: қазір Тіл, Тіл! - деп айқайласаң, ешкім сені сөкпейді. Ал, Бауыржан Момышұлы алғаш зор даусымен, өр даусымен айқайлағанда ол жалғыз еді. Өкіметтің қылышынан қан тамып тұрған кез еді.

Сонысы үшін де Халық Батыры бола тұра, Бауыржан Момышұлы өзінің 50 жылдығын тойлай алмайды.

60 жылдығын қызыл диктаторлар Жуалыда жасырын өткізді.

70 жылдығы жетім қыздың тойындай болды.

80 жылдығын Жуалы емес, Жамбыл облысы емес, Оңтүстік Қазақстандағы Түлкібас ауданы жақсылап-ақ өткізді. Бірақ оны Бауыржан көре алған жоқ.

Енді міне 90 жылдығы. Елі дайындалып жатыр.

Бауыржан Момышұлының баяғыда жазған мына өлеңін оқып отырып, енді-енді: апыр-ай, көріпкелі бар, әулие екен ғой демеске әддің жоқ:

Қадірін білмеппіз ғой тірі кезде, -

Деп жылар қайран қазақ мен өлгенде.

Ұрпақ айтар сексен мен жүздігімді,

Тарихтың түкпірінен сөз келгенде.

Өзі туралы осылай деп еді. Айтқаны келді. Жыл өткен сайын, жылдар өткен сайын, Бауыржан шыңының басы Хан-Тәңірідей, Бұланайдай биіктеп барады.

Өсетін елдің, өркен жаятын елдің ұрпағы Бауыржан өсиетінен ғибрат алар, ұлттық рухы биік жақсылар мен жайсаңдар көбейер. Сонда Момышұлы әруағы еміренер де тебіренер, ұрпақтарын желеп-жебеп жүрер. Әумин!

АЛАТАУДАН - АРҚАҒА

1997 жылы астана Алматыдан Ақмолаға көшті. Көшті көбінесе кеңсе қызметкерлері бастады. Ұмытпасам, қыстың қақап тұрған шағы еді. Шенеуніктерді жаңа астанаға дейін шығарып салып бір топ жазушылар да аттанды. Мені ол топқа қосқан жоқ. Ешкім шақырмады.

Оның есесіне дәл қазір Астанада үшінші қысты, бұйырса қарсы алмақшымын.

Ақмола енді Астана атанды.

Ежелгі Ақмола. Ресей басқыншыларының қорғаны болған бекіністі Кенесары шабуылдаған Ақмола. Мұздай қаруланған, зеңбіректері зіркілдеп тұрған орыс әскерлеріне қарсы найзамен, қылышпен, садақпен соғысқан Кенесары.

Азаттық үшін арпалысып, халық үшін күресіп, жанпидаға барған рухы биік азаматты, намысы зор қолбасшы батырды сол халыққа жамандап, келер ұрпақты өз қорғаушысына қарсы тәрбиелеген дуайпат заман өтті. Оған біздің жалған тарихшылар атсалысты. Шыншыл тарихшыны абақтыға қамап, қорлап, зорлады.

Енді Астанада Кенесары атында үлкен даңғыл көше бар. Ол жеткіліксіз. Есілдің сол жақ бетінде басқыншылардың бекінісіне, тәуекел тұлпарына мініп, шабуылдап, тас-талқан еткен Кенесары соғысының панорамасы керек. Сонда шын тарих адамдардың миына ұмытылмастай қашалып жазылып қалады.

Президент Нұрсұлтан Назарбаев астананы Алматыдан Ақмолаға көшіру туралы Жарлық шығарғанда көпшілік арасында әртүрлі пікірлер болғаны рас. Өз басым бұл тәуекелге күмәнмен қарағаным да рас. Кім өзінің әп-әдемі, жып-жылы үйін тастап, жыртық-тесігі көп ескі үйге кіреді?

Ақмола облыс орталығы еді. Рас, Хрущевтің дәуірлеп тұрған тұсында өлке орталығы да болды. Тіпті "Целинный край" сол кезде Алматыны мойындаңқырамай, тікелей Мәскеуді, Кремльді ғана тыңдайтын еді. Крайдың бастығы Соколов деген баяғы патшаның генерал-губернаторы сияқты болатын. Облыс басшылары Бородин, Демиденко дейтіндер өздерін Қазақ ССР-інде емес, Ресейде жүргендей алшаңдайтын.

Сол шақта мен газет тілшісі ретінде Тың өлкесін көп араладым. Ақмола - Целиноград атанып кеткен кез. Целиноград батпақ қала. Күзгі күңгірт жауында маусымда жұрт керзі етікпен жүрер еді. Көшелерде байырғы халық өкілдері некен-саяқ. Олар өз Отанында өз туған жерінде кірме сияқты көрінетін. Ана тілінен ада бола жаздаған, қазақ тіліндегі газеттер орысша газеттердің көшірмесі, көлеңкесі кепиетінде өмір сүретін.

Осындай кемсітуден, жылдар бойына мезі еткен езгіліктен қазақтардың психологиясы да өзгеріп, бағыныштылықтан еңсесі түсіп, шарасыз халдер кешкен Қазақ мектептері өлкеде күрт кеміп, жаппай жабылған "Орысша оқымасаң күн көре алмайсың" деген түйсік, түсінік миға мықтап орнаған.

Хрущев кеткеннен кейін де бұл екпін тыйыла қойған жоқ. Әлі есімде, тоқсаныншы жылдардың бас кезінде мен біраз жыл Қазақстан телерадиосын басқардым. Теледидардан, радиодан қазақ тілінде берілетін хабарлардың сағатын біраз болса да көтеруге тырыстым. Көмескіленген ұлттық санаға саңлаудан сәуле түсірмек болдым.

Сол - сол екен, Целиноград облысын билеп тұрған, орыстанып кеткен неміс Браун, Солтүстік Қазақстанның төресі Гартман, Шығыс Қазақстанның губернаторы Тутеволь дейтіндер мені түтіп жей жаздады. Арызды үстімнен қарша боратып, жоғарыға: "Ойбай, құртты! Радио, теледидарды түгел қазақтандырып жіберді! Құтқарыңдар!" - деп байбалам салды.

Дәл осы шақта шовинист ниетті топтардың әртүрлі ұйымдары құрыла бастады. "Лад" дейтін газеттің бетіне солтүстік облыстарды біріктіріп, Қазақстанда автономия құру идеясын ұшқындатып, өрт шығара жаздады. Батыс жатқан "Диапазон" деген газет тілін сумаңдатты. Солже-ницын, Жириновский сияқтылар олардың қолтығына су бүркіп, алыстан айтақтап отырды. Казачество деген бас көтерді.

Тіпті демократ болып көрінгісі келген Горбачевтің өзі Қазақстанның солтүстігіндегі бес облыс Ресейдікі деп сандалды.

Горбачев соңғы кездері Қазақстанға қайта-қайта келгіштеп жүр. Кешірімпаз, кеңпейілміз. Әйтпесе, 1986 жылы Желтоқсан көтерілісіндегі қантөгіс сол Горбачевтің мойнына жүктелген жоқ па?!

Міне, осындайда осындай тағдыршеш тарихи кезеңде Нұрсұлтан Назарбаев астананы Алматыдан Ақмолаға көшіріп, мемлекет басқаруда зор дарындылық, асқан көрегендік танытты. Әрине, реформаны іске асыруда, кадр таңдауда жіберген кемшіліктері де бар, бірақ елді, жерді, Егемендікті, Тәуелсіздікті, Азаттықты сақтап қалудағы бұл шешімі әркімнің батылы бара бермейтін орасан ерлікпен, кенен даналықпен тең.

АССАЛАУМАҒАЛЕЙКУМ, АСТАНА!

Армысың! Бұл келген "Егемен Қазақстан". Қайран Қазақ Даласы кең ғой. Сондықтан бұл газеттің тұрағы да өзгере береді, аты да өзгере береді.

О басында Орынборда туып еді - "Еңбекші Қазақ" атанды. Орынборды "Калининнің комиссиясы" қазақтардан да, башқұрттардан да тартып алды. Орынбор башқұрттардың да, қазақтардың да орталығы еді. Екеуіне де бұйырмады. Орталық Қызылордаға көшті. "Еңбекші қазақ" та ілесе келді. Орталық Алматыға көшті, "Социалистік Қазақстан" ілесе келді. 1929 жыл еді. Араға жетпіс жыл салып, енді міне, "Егемен Қазақстан" атанып Астанаға ат басын тіреді. Әр кезеңде осы газеттің бас редакторлары болған: Сәкен Сейфуллиннің, Смағұл Сәдуақасовтың, Тұрар Рысқұловтың, Ораз Жандосовтың, Ораз Исаевтың,... Ғабит Мүсіреповтің... рухтарын ала келді. Кімдерді көрмеген, басынан нелерді кешпеген газет бұл! Тұла бойы тұнып тұрған тарих. Өзі жарыққа шыққан сонау 1919 жылдың желтоқсанынан бастап дүние-әлемде, оның ішінде осы Қазақстанда не болды, не қойды, қуаны-шы қайсы, қайғысы қайсы - бәрі-бәрі осы газетте.

О, қадірлі Астана! Бұл газет сенің табалдырығыңды аттағалы тұрғанда жасы сексенге аяқ басты. Төріңе шығар, қадірменді қарияңды! Бәлкім, онымен бірге қойныңа Қыдыр қонған шығар. Құрметте оны. Халқының басынан өткен

сәулелі күндер де, қаралы күндер де осы басылымның бетінде.

Бетінде жақсылық жазылса да, жамандық жазылса да - заман, дәуір шежіресі. Оған газет кінәлі емес. Әр кезеңдегі билік жүйесі кінәлі. Сексен жылдық ғұмырда бұл газетке қалам тартқан авторлардың бәрі періште емес. Адалы да, арамы да бар.

Адалдары қаламұшын ақ нұрға малса, арамдары қаламын улы сияға батырады. Оған ақ қағаз жазықты емес. Заман кепиеті, уақыт келбеті. Газеттің сексен жылдық тігінділері - таусылмайтын роман.

Жағымды-жағымсыз геройлары мыңдап саналады.

О, бақыт құсы ұя салғыр, Астана! Осындай болмысымен Қазақ баспасөзінің Қара Шаңырағы ортаңа келіп тұр. Оның сендегі қадамы құт-берекемен басталғандай. Алдағы болашақта әрдайым әділеттің туы болғай.

Дәл осы шақта адамдар, қоғам әділет туына өте-мөте зәру. Өйткені Негізгі Заңды, заңдарды белінен басып жүре беретін белсенділер көп. Ондай қиянатшылдармен "Егемен Қазақстан" тәуелсіздік таңы атқаннан бері күресіп-ақ келеді. Тәуелсіздікті тағдыр жеке шенеуніктерге ғана емес, бүкіл халыққа, ұлтқа бұйыртты. Бірақ неше түрлі пысықайлар, жемқорлар, парақорлар андыздап шыға келіп, көптің несібесін арпадай асап, араны ашылды. "Егемен" осылармен аяусыз айқасып жүрген газет.

Майда-шүйде ұры-қарылардан қазір түрме қабырғалары қайысады. Ал, ірілері ұстатпайды. Ұстауға дәрмен жетпейді. Міне, тәуелсіздікке ең қауіпті қасірет осы. Газет, сірә, қоғамдағы осы кеселмен күрес дәстүрін тоқтатпас.

Әділет зұлпықары болудан айнымай, Астанада шаңырақ көтерген "Егемен" өткірлене түссе - абырой үстіне абырой.

Солтүстік өңірдегі бауырлар да енді бұл газетке көбірек жазылар деп сенеміз.

Ақ ниет, адал көңілмен ақ ордаға қоныс аударған "Егемен Қазақстан" еруліксіз болмас деп сенеміз.

Наурыз, 1999 жыл

АСТАНА — ҚАЗАҚСТАН КЕЛБЕТІ

Астана енді тек бұрынғы Қараөткелдің, Ақмола облысының ғана көрінісі емес, бөлінбес, бөлшектенбес, біртұтас Қазақстанның жанды бейнесіндей реңк алуы керек.

Даңғылдарынан, көшелерінен бүкіл Қазақстанның исі сезіліп тұрар болса игі.

Сонау бір жылдары Алматыда ең биік мейманхана салынғанда қала басшылары: - Атын не деп қоямыз? - деп пікір сұрағанда, мен: - "Оқжетпес" деп қояйық, - дедім. Ұсыныс өтпей қалды, "Қазақстан" деп атады. Қазақстан - мемлекет. Мемлекет ішіндегі мемлекет атауы келісе бермейді

Енді Астанада түріктер тұрғызған тәп-тәуір биік қонақ үйінің атын адам түсініп болмайды. Тілің де келмейді. Айталық, оны "Хан-Тәңірі" деп атаса, қандай жарасар еді.

Тағы бір ғимарат, яки шағын аудан "Ақ-жайық", енді біреуі - "Алтай", келесі - "Алатау" сияқты атаулар алса, "Сарыарқа" болса да бар, сонда Қазақстан түгел болмай ма?

Астана - қазақтың бір-бірімен ажырамас, мәңгілік тұтастығының символы болуы шарт.

Символ - ұрпақтарға үлгі.

Сәуір, 1999 жыл

АУЫЛДАҒЫ ӘЙЕЛДЕР

"Әуелі анаңды, одан кейін де анаңды, тағы да анаңды сыйла!" деді Мұхаммед пайғамбар.

Қайран ауылдағы аналар. Соғыс жылдарында ауылды, бүкіл елді сақтап қалған сол әйелдер ғой.

Ауылға барған сайын мен қазір соларды көремін. Бейнеттің тауқыметін тартқан жеңгелерім енді қартайған.

Көбі дүниеден өтіп те кетті. Ал енді қазіргі келіндердің хәлі қалай?

Соғыс жылдарындағыдан ауыр болмаса, кем емес. Сонау алыстағы Аякөзден, сонау қияндағы Жуалыдан Алматыға бір-екі сиырдың ағарғанын сатып, сарсаң болған әйелдерден пойыздардың іші ыңырсиды.

Ол қайтіп бала табады? Ол қайтіп бала тәрбиелейді?!

Қазір халық санағы аяқталып қалды. Нәтижесін көрерміз. Бірақ халық санының қайнар көзі болған ауыл, әй, білмеймін, бұл күнде әлсіреді.

Болашағын ойлаған Мемлекет - Мемлекет болып өркендеймін десе, алдымен Анаға жағдай жасасын. Алтын мен күміске қолын малдырып қоймаса да, бала тауып, тәрбиелеп өсіруге жағдай жасасын.

Әйтпесе, торғайбас бұршақ ұрған егіндей селдіреп, сойдиған сояудай болып қаламыз.

Сонда өңкиген байтақ дала кімге керек?! Жат жұрттықтарға ма?

Елбасынан бастап, ауылдағы әкімтайға дейін толғанар мәселе. Толғансаң шын толған.

Наурыз, 1999 жыл

ТІЛДІҢ КІЛТІ - ПАРЛАМЕНТТЕ

Қазақ тілінің, яғни Мемлекеттік тілдің мәртебесі, қазіргі хәлі туралы жанашырлардың жазбағаны жоқ. Жазып жатыр, жазып жатыр, айтып та жатыр. Бірақ "баяғы жартас - бір жартас", түкті байқамайды.

Бұл біздің Заңды, оның ішінде Негізгі Заңды жете білмейтініміздің көпе-көрнеу айғағы.

Тілдің түп қазығы, діңгегі - Конституцияда ғой. Бұл туралы профессор Т. Сайранбаев дұрыс айтты ("Егемен Қазақстан", 27 қаңтар 1999 ж.).

Бұл туралы бұрын да, Конституция қабылданбай тұрғанда да талай найза сынған.

Енді міне, Үкімет қамқор болғансып, қайта-қайта қаулы қабылдап жатыр. Болмайды. Құр әурешілік.

Соңғы Конституцияның 7-ші бабы өзгермей, ештеңе де өзгермейді. "Мемлекеттік ұйымдарда және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында орыс тілі ресми қазақ тілімен тең қолданылады" деп тұр ғой бұл бап!

Ал, енді құжатты орысша жазып отырған чиновникке барып: "Мұныңыз қалай?" деңізші, Конституцияның осы бабымен көзіңізді шұқып алсын.

Ал, не істейсің?

Осы бап иманға келіп, қайта түзетіліп жазылса, сонда ғана Мемлекеттік тілге деген қажеттілік артады. Бұл тілге мән бермейтіндер тәубесіне келеді, үйрене бастайды.

Күшпен, зорлаумен, ол құлықсыз болса, ешкімді үйрете алмайсың. Ал, Конституция алдында бәрі де басын иеді. Басқа жол жоқ.

Тілдің негізі бесікте, балалар бақшасында, мектепте жатыр. Ал, сол жеткіншекке тіл үйрететін құдіретті көпшілік құрал - Теледидар. Теледидардан тілі, ділі, келбеті дұрыс бір ертек естіп көрдіңіз бе? Сүйек шайнаған сиыр сияқты аузы-басы малжаңдаған "Бабайкадан" басқа. Оның өзі қай тілде, қандай өнегеде екені белгісіз.

Мәселе Парламентте. Ойлансын халық қалаулылары.

ПАРЛАМЕНТТЕ ЖАҢАЛЫҚ КӨП (Ақын Ұлықбек Есдәулетке жауап)

Аса талантты інім Ұлықбек!

Осы жылғы 31 қазанда «Егемен Қазақстанда» маған өлеңмен жазған хатыңды оқыдым. Жауапты кешігіңкіреп қайтарып отырмын. Себебі: жұмысбасты болып кеттік. Дәл қазір Парламенттің сіңбіруге қолы тимейді. Жыл аяғына таянғанда заң жобалары деген басып қалады. «Жер туралы», «Қаржы туралы», «Салық туралы», «Жергілікті билік туралы»... несін айтасың, толып жатыр.

Менің тағы бір қиналып қалғаным: өлеңмен жазған хатыңа өлеңмен жауап бере алмаймын. Баяғы-баяғы бозбала шағымда «Терезеңнің алдынан күнде өтемін» деген сияқты өлеңдер жазып көріп едім. Бірлі-жарымы жас ақындар жинағына да ілінген. Ілінгені бар болсын: Зейнолла Серікқалиев деген сыншы сойып салып, содан бері өлең жазғанды қойғанмын. Жазсам, Әкім Тарази, Кәрібай Ахметбеков, Уәлихан Қалижан сияқты замандастарға, інілерге арналған әзіл-бәдік өлеңдер ғана жазамын. Бірақ оларды жариялауға болмайды.

Сондықтан, Ұлықбек бауырым, қара сөзбен жазған хатымды қанағат тұтарсың.

«Сатылмай ма масқара боп Жер-Ана?» - деп сұрапсың.

Жер сатылса маскара болатыны рас. Бірақ, қорықпа. Ауылшарушылығына тиесілі жер сатылмайды.

Жердің жыры сонау тоқсаныншы жылдардың басынан басталып, міне, осы уақытқа дейін созылды. Ол кезде Парламент жоқ, Жоғарғы кеңес бар еді. Чернышев деген депутат болды: жерді сат, тауды сат, тасты сат - халықты асыра деген талап қойғаны есімде.

Мен, марқұм Балғабек Қыдырбекұлы бұған өлермендік пен қарсы болдық.

Жер сатылған жоқ. Бірақ көп жер ат төбеліндей күштілердің шеңгеліне түсіп кетті.

Мына жаңа Заң жобасы талай талқыға түсті. Биылғы маусым айындағы талқылауда мен ұсыныс жасадым. Заңды бірінші оқылымында дауысқа қойғанда аты-жөні айқын дауыс, яғни «поименное голосование» берілсін және сол тізім баспасөзде жариялансын,- деп едім. - Заң бірінші оқылымында басым дауыспен қабылданса, сол жоба баспасөзде жариялансын, - дедім. 58 адам қостап, 8 адам қарсы болып, осы ұсыныс қабылданды.

Жаңа жоба газетте жарияланды. Бүкіл халықтық талқыға түсті. Үкімет ұсынған бұрынғы жобадан тамтұм тамтық қалды. Көпшіліктің ұсынысы, депутаттардың ұсынысы енгізіліп, алғашқы нұсқадан мүлде өзгеше сипат алды. Халықтың қауіптенгені - жердің сатылуы еді.

- Жер сатылмайды.

Сатылса, қалалық аумақта үй және өндіріс орындары салынатын жер сатылады.

Депутаттар арасындағы айтыс: кімге қанша жер бұйырады - Парламенттегі көкпар осы төңіректе болды. Өйткені жерді рабайсыз көлемде бұрын иемденіп қойғандар бар. Мысалы, «Отан» партиясының көсемі Терещенко мырза сияқтылар. Мұны газет бетінде сол Терещенконың өзі мақтанып айтты.

Мұндай монополистер, латифундистер Парламент депутаттарының арасында да отыр ма деп сезіктенемін,

Жерді сонда әділ бөлетін кім? Әкім бе, жоқ халық сайлаған мәслихат па? Осы тартыс талайға созылды. Ақыры заң Мәжілісте қабылданып, Сенат құзырына тапсырылды.

Бұл Заңның қолдайтын да, қолдамайтын да жағы бар.

Жер мемлекет меншігі. Жерді құрметтеп, күтіп-баптап, жемісін көремін дегендерге әр аймақтың жер көлеміне қарай шаруаларға жалға беріледі. Соңғы жоба бойынша, қырық тоғыз жылға.

Ендігі мәселе: Үкіметтің ауылшаруашылығын мейлінше қолдауы. Ауылшаруашылығы экономикалық барлық саланың көшбасы екенін түсінетін уақыт жетті. Мемлекетті ең алдымен ауыл асырайды. Осыны ұмытпаған үкімет ұтады.

«Ағын судай ағып жатқан байлықтан бұқараға бірер талшы тама ма?» - деп сұрайсың.

Есіңде болса, сонау 1996-97 жылдың өзінде біз, ағаң Камал Смайыл екеуміз «Егемен Қазақстан» газетінің бетінде осы сұрақ төңірегінде көп хат жазысқанбыз. Кейін бұл хаттар «Елім, саған айтам, Елбасы, сен де тыңда» деген атпен кітап болып шықты. Бұл хаттарға қалың бұқара сүйсінгенмен, халықтың қанын сорған алпауыттар, жемқорлар, ұры-қарылар тіксініп қалды. «Сатылмаған не қалды?» деп жаздық біз сонда.

Жекешелендіру дегенді желеу қылып, жебірлер елдің несібесін қомағайлана жеп жібереді. Әлі жеткен әлі жеп жатыр. Тосқауыл бола ма деп Жарлық та шықты. Нәпсісі тойымсыздар әлі тиылар емес. Президент Прокуратураны, милицияны, сотты тоқпақтап-ақ жатады. Ұрылар ұрған сайын семіреді. Жоғары лауазымды ұрылардың талайы шет елге қашып кетті. Біреуі ұсталған жоқ. Ең соңғысы Кутовой деген мәдениеттің ақшасын жеп ол кетті. Сорақысы сол, заң қызметкерлері оның қылмысын біле тұра көз жұмды.

Сөйтіп, өзің айтқан «ірі жыртқыштар торға» ілінбей тұр.

Заң қорғаушылардың қолындағы қаруы - баяғы бытыралы мылтық. Бытыралы мылтықпен тек торғайларды, қырғауылды, кекілікті, үйректерді ғана ата аласың. Аюларға, қасқырларға бытыра батпайды.

«Қазақ тілі қайғы жұтып қала ма?» деген сұрағың кеудесінде жаны бар, тамырында бір тамшы қазақы қаны бар, намысы бар адамның қабырғасын қайыстыратын сұрақ.

Бұған не дейік, шырағым. Тіл туралы айта-айта жағымыз қарысып қалды. Бұл жөнінде жазылмаған заң, қабылданбаған қаулы қалған жоқ. Қаулысы орындалмаған үкімет қауқарсыз.

Мен бірдеңе білсем, қазақ тілінің жауы өзгелерден гөрі, өз қазағымыздың арасынан көбірек шығып тұр.

Мемлекеттік тіл туралы заң қабылдаған Парламент. Парламент мемлекеттегі биліктің үш тармағының бір тармағы. Өзі шығарған заңға өзінің билігі жүрмеген

Парламент әйтеуір аман болсын. Қазіргі Парламенттің «мәжіліс» деген палатасында 77 адам бармыз. Соның тоқсан процентіне жуығы қазақтар. Ал, мәжілісте қазақша сөйлейтіні жалғыз-жарым, тоқты-торым. Іштерінде қазақша таза сөйлей алатындары бар-ақ. Бірақ орысша сөйлейді. Әуелі бір-екі сөзді қазақша бастап алып, содан соң: «бәріне түсінікті болу үшін» дейді де, орысша гөй-гөйіне басады. Аудармашы бар. Қазақша сөйлесең лезде сөзбе-сөз тәржімелеп отыр. Жоқ, орысша соғады. «Бәріне түсінікті болу үшін». Бұл нашақорлық сияқты айығуы қиын дерт. Сонда ол өзінің ана тілін қорлап тұрғанын сезбейді. «Бәріне түсінікті болу үшін»!

Заң жүрмегеннен кейін Конституцияның бабы іс жүзіне аспағаннан кейін, осыдан оншақты жыл бұрын беті бері қараған қазақ балаларын қайтадан орыс мектебіне қарай сүйрей бастады.

Басқа-басқа, Астанада қазір 3-ақ қазақ мектебі бар!!! Намыстан жарылып кете жаздаймын.

Ұлықбек бауырым! Бұл-бұл ма. Ең сорақысы, қазір ұлт тағдырын шешпекші болған теоретиктер шыға бастады. Олардың қасында аты әйгілі Масанов далада қалады. Жақында мен «Саф-сана - национальная идея казахстанского народа» деген кітапшаны оқып шықтым. Анықтамасына қарағанда авторы «аса көрнекті» («выдающийся») ғалым Марат Телемтаев. Оның тапқан «идеясы» - многонациональный народ Казахстана - единая нация... В такой казахстанской нации люди свободно и непредвзято общаются между собой

«Казахстанский народ» дегенді Конституцияға да кіргізді. Ал, енді «біртұтас Қазақстан ұлты» деген шықты. Қазақ ұлты емес, татар, ұйғыр, дұнған, корей, әзербайжан, өзбек, орыс ұлты емес, Қазақстан ұлты!

«Бір-ақ ұлт. Құдайдың қаламағанын біз жасаймыз! Баяғы совет дәуіріндегі: табиғаттың бермегенін тартып аламыз!» деген имансыз ұраннан несі кем?!

Ал, сен болсаң, Ұлықбек, «қазақ тілі қайғы жұтып қала ма?» дейсің. «Қазақстан ұлты» болса, оның тілі қандай болады? Бір-ақ ұлт болған соң оның тілі де біреу-ақ болмай ма? Сонда ол қандай тіл?

Сонда сенің қазақ тілің қайғы ғана емес, қан жұтып қалады.

Философ ғалым Амангелді Айталы өзінің «Ұлттану» атты кітабында: «Шындыққа тура қарасақ, қазақ этносының өз Отанында өзіне лайықты орын ала алмай, ұлттық дәстүрлік пен мәдениетіне қолы жетуден қашық екені анық» - дейді. Батыс әлеуметтану ғылымының терминдеріне тағы сүйенсек, бұл жағдайды ішкі отаршылдық («внутренний колониализм») дейді.

Біз қазір отаршылдықтан құтылды, тәуелсіз мемлекет болдық деп мәзбіз. Сөйтсек, ішкі отаршылдық деген бар екен. Мынау Саф-сана соның айқын көрінісі.

Біздің ұлттық нигилистер, өз ұлтын менсінбейтіндер өзбектерше айтқанда «қара иандар» өз ішімізде жүрген отаршылдар. Тап-таза, саф сана уағыздаушылар емес, ұлттық сананы улаушылар.

Бұл өз ішіміздегі колонизаторлар. Ал, сырттағылар ше? Олар қарап жатқан жоқ. Ұлттық санаңды жаулап жатыр. Қаптап кеткен телевизиялық каналдардан не көріп жүрсің. Мәдени, рухани басқыншылық. А.Айталы тілімен айтқанда самопал мәдениет басқыншылығы. Ал, самопал арақтан адамдар бауыры іріп-шіріп баудай түсіп жатқанын көріп жүрсің. Самопал мәдениет санаңды сансыратады. Ұлттық бет-бейнеңді айғыздап жыртып, адам танымастай құбыжық етеді. Біздің құдайдан тілегеніміз осы ма еді?!

Ал, иманды бар-ау деген бірлі-жарым теледидар каналдары қазақшаны әйтеуір көзбояу үшін ғана там-тұм көрсетеді. «Қазақстан-1» каналы ғана ұлтына бүйрегі бұрады. Бірақ тырыли кедей. Қаржысы соқыр көздің жасындай ғана.

Тіл туралы заңда айтылған «елу де елу» деген бап айдалада қаңғырып қалды. Оны қадағалап отырған Үкімет те,

Парламент те, Прокуратура да жоқ. Парламент заң шығарады. Ол заң көкектің балапаны сияқты бағусыз қалады. Парламент, бәлкім, өз балапанын бағар еді. Бірақ конституция тиым салған. Заңның орындалуын іске асырушы, атқарушы өкіметтің уақыты жоқ. Басқа шаруалармен басы қатып жатыр. Ал, заңның орындалуын бақылаушы прокуратура дәрменсіз.

Осы қатарға Ұлттық Қауіпсіздік Комитетін де қосуға болады. Осы мекеменің шақыруымен мен Астанада біздің чекистермен кездестім. Мәселе - тіл туралы болады. Обалы не керек, бұл мекеме мемлекеттік тілді өз аясында қадірлеп, іс қағаздарын қазақ тілінде жүргізіп, қазақ тілін өз қызметкерлерін үйрету жолында көп жұмыс жүргізіп жатыр. Бұл тек өз кеңсесінің аясында. Ал, жалпы республикадағы тіл, мәдениет, руханият саясатын бұл комитет біздің міндетіміз емес деп есептейтін сияқты. Меніңше, бұл жаңсақтық. Сен ұлттың қауіпсіздігін қорғайды екенсің, ұлт сана-сезімін де жаулаудан, уланудан қорға. Коррупциямен күрес, ниеті бұзықтармен, шпиондармен күрес - оның дұрыс. Бірақ адамдардың жаны жүдеп, рухы қирап, мәдениет самопалымен ақыл естен айырылып жатса, ұлтты қауіпсіздендіргенің қайда?

Ұлықбек! Ұлттық сана-сезім торқадай тозған жерде ұлттық патриотизм де жетімсірейді. Отанының патриоты тек өз қарақан басының қамын ғана, қу құлқынның қамын ғана ойламай, халық қамын мүдделесе - сол ел бақытты. Сорлатқанда, бізде қу құлқын қамын, тойымсыз, қарын қамын ойлаушылар көп. Әйтпесе, осыншама бай Қазақстанда халық жүдеп-жадай ма? Жастар әлеуметтік қасірет салдарынан әлжуаз, қауқарсыз өсіп жатса ол әскерге жарай ма? Одан патриот шыға ма?

Патриотизм қазіргі нарықтық кезеңде де байқалады екен. Мысалы, бай Қазақстан шет елдерге тек шикізат қана сата алады. Оның пайдасын көбінесе кім жеп жатқанын өзің де шамалайсың. Ал, шикізатты: мұнайды, мысты, көмірді, темірді; ең қымбат хромды, вольфрамды, титанды, алтынды т.б. құдай өзі жаратқан. Олар - адамдар тер төгіп жаратқан өнімдер емес. Құдай бізді өлмесін деп жаратқан.

Соның өзін ұқсата алмасақ, көзін тауып тиімді етіп сата алмасақ, кімге өкпелейміз? Сонау сойқан соғыстан күлталқаны шығып қирап қалған Германия неге тез арада байып кетті?

Философ А.Айталы айтады: - «Патриотизмнің іргетасын экономикалық көзқарастар құрайды», - дейді. Сөйтіп, неміс-герман патриотизмінің мынандай өсиеттерін келтіреді.

-Тіпті ұсақ- түйек шығын шығарғанда да, Отанның және ел азаматтарының мүдделерімен есептес.

-Шет елдің бір теңгеге тұратын тауарын сатып алғанда, өз еліңе бір теңге зиян келтіретініңді ұмытпа.

-Сенің ақшаң тек неміс саудагерлері мен жұмысшыларына пайда әкелуі керек.

- Шет елден келген машина мен құрал-саймандарды қолданып, неміс жерін, неміс шаңырағын, неміс шеберханасын қорлама.

-Дастарханыңа шет елдің етін, майын т.б. қойма, себебі ол неміс ет өндірісі мен отандық мал шаруашылығына зиян келтіреді.

- Әр уақытта неміс қағазына неміс сиясына малып, неміс қаламымен жаз да, неміс сорғышымен сорғыз.

-Неміс игілігіне тек немістің ұны, немістің жемісі, немістің еті жарайды.

-Тек неміс матасынан тігілген сырт киім мен неміс қолынан шыққан бас киімдер ки...

(А. Айталы. «Ұлттану» кітабы).

Міне, неміс патриотизмінің ұраны.

Ал, біз не қылдық? Қажыгелдин деген бас әкім келіп:

- Малды құрт. Шығыны көп. Етті, сүтті, майды шетелден арзанға сатып аламыз деді.

Бас терісі келіскен бастық осылай айта ма? Есі дұрыс ел Қазақстандай байырғы мал өсіретін жерден етті, сүтті, майды қайта өзі сатпай ма шет елдерге?!

Қазақстанда шет елдік жарамды-жарамсыз тауарлар топан суындай қаптады. Азаматтардың ақшасы өз қазынамызды толтырудың орнына шетелдіктерді байытып жатыр.

Ұлықбек! Біздегі патриотизмнің сиқы осындай. Сен болсаң «Өрістерге шегірткені өргізіп, қаңырайды қойды аңсаған қоралар» дейсің.

Ал, ел басқарып отырған белсенділердің көбі ғылым докторлары, аузын айға білеген экономистер, саясаткерлер. Қайда сонда олардың биік білімі? Оларды өз елінің патриоттары деп кім айтады?

Ұлықбек бауырым! Елін сүйген, халқын сүйген үкімет, министрлер, әкімдер жоқтан бар жасамай-ақ қойсын. (Жоқтан бар жасайтын мемлекеттер де бар). Біздің атқамінерлер тым болмаса Құдайдың өзі Қазақстанға бұйыртқан байлығын талан-таражға салмай, көлденеңнен келген көкаттыға жем қылмай, көзін тауып, ұқсата біліп, халқының игілігіне жарата алса ғой.

Біз мұнайға бай он мемлекеттің қатарында екенбіз. Сол мұнайды шет елдіктердің сауулы сиырына айналдырдық. Олардан алатын салық көлемін азайттық. Не деген мырзалық! Кәдімгі дарақы кедейдің мырзалығы.

Біз халықаралық рынокта қалыптасқан жүйе бойынша талап етсек, осы мұнайды өндіруші, оның қызығы мен шыжығын мейлінше көруші шетелдіктерден қосымша 100 миллиард теңге өз бюджетімізге түсіруге болады екен. Мұны дәлелдеген кешегі министр (қазір не істейтінін білмеймін) Мұхтар Әбілязов деген азамат.

Қазір болса Үкімет пен Парламент 2001 жылдың бюджетін бекіте алмай, бюджеттің жыртығы мен тесігін бітей алмай бастары қатып отыр. Қысқа көрпе басына тартса аяғына жетпейді, аяғына тартса басына жетпейді. Ал, құнтталмаған миллиардтар айдалаға кетіп жатыр. Жалақыны, зейнетақыны, жәрдемақыны имандылау етіп өсіруге қаржы жетпейді. Тауар бағасы осқырына өсіп барады. Индексация жоқ.

Ендігі бір шемең түйін: бұқаралық ақпарат құралдарының қызметі. БАҚ туралы Заңға өзгерістер мен толықтырулар енгізу ретінде Парламентке жаңа жоба келіп» түсті. Сол-сол екен, тәуелсіз электронды құралдар иелері байбалам сала бастады. - Демократия қайда? Бостандық қайда? - деп даурығады.

Демократия - жүгенсіздік емес.

Бостандық - жүйесіздік емес.

Заңға өзгерістің бар болғаны: егер шетелдік бұқаралық ақпарат құралдарының өнімдері біздің Конституциямызға, заңдарымызға қайшы келетін болса, онда мұндай өнімдер таратуға сот арқылы тиым салынады.

Шетелдік теле-радио хабарларын тарату теле-радио желілерінен таратылатын хабарлардың жалпы көлемінің 20 пайызынан аспау керек.

Бұл өзгерістер мен толықтырулар да қабылданар-ау. Бірақ орындалуы қалай болады? Заңда БАҚ-тан таратылатын хабарлардың тең жарымы мемлекеттік тілде жүргізілсін деген сөз - бос сөз болып қалған жоқ па?!

Орындалмаған заң мемлекеттің беделін түсіреді. Заңға деген халық сенімі жоғалады.

Ұлықбек! Біздің руханияттың бір кең бұлағы - ана тіліміздегі газеттер мен журналдар еді ғой. Белді, белгілі деген газеттеріміздің тиражы күрт азайды. Қазақтардың көбі орысшаға ауып кетті. Біздің ұлттық патриотизмнің келбеткепиеі осындай. Ұлттық намыс үшін болса да жазылмай ма? Рас, көпшілікте ақша аз. Аудандағы әкімдер жергілікті бюджет жартымсыз болса да, амалдап, кәрі-құртаңға, көп балалы отбасыларына, кемтарларға көмектесіп, газет-журналдарға жазылуға көмек көрсетсе, елдіктің о да бір белгісі болар еді. Ол үшін Құдайым әкімдерге биік сана, парасат бергей.

Тираждың құлдырауы баспасөз қызметкерлеріне де сын. Газетті өткір болса, шыншыл болса, өмірдегі өзекті мәселелерді көтеріп жатса, жемқорлардың масқарасын шығарып жатса, баспасөз мерейі үстем болар ма еді деген қиял ғой біздікі.

Уақыт тығыздығынан әр нәрсенің басын шалып, біраз әңгіме айтқан болдым. Осыны місе тұт, Ұлықбек. Сау бол.

САЙЛАУДАН СОҢҒЫ ОЙЛАР

Күндей күркіреп, найзағайлы сайлау күндері де өтті.

Өтуін өткенмен, сол найзағай жарқылының жалқыны көкжиектен әлі де лап-лап ете қалады.

Бұл - сайлауда жолы болмаған экскаандидаттар мен оппозиция көсемдерінің айқай-шуының нышаны.

Науқанға бастан-аяқ қатысқан жан ретінде менің көзімнің жеткені: қазір ешкімді өз еркінен тыс "сен мынаған дауыс бер" деп көндіре алмайсың. Тіпті ең жақыныңды да. Бір отбасында ері бір кандидатқа, әйелі екінші кандидатқа дауыс бергендер де бар.

Әрине, көп мәселені кандидаттың қадір-қасиеті шешеді. Бірақ үгіт-насихаттың да әсері болмай қалмайды. Мұндайда "цыганша сауда" да кездеседі. Тулақтай арық атының ішін желге толтырып, қампитып, базарға апарып мақтап-мақтап өткізетін әдіс те бар ғой. Ақшалылар жағы сайлаушыны "дүние-қоңызбен" сатып алғысы келгендері ұшырасады. "Болыс болдым мінеки, бар малымды шығындап" дегендер де жоқ емес.

Психологияны бір сайлаумен өзгерте алмайсың. Батпандап кірген ауру мысқалдап шығады. Демократия да сондай. Бір сәтте келмейді.

Сонда да болса, халықтың санасы өсіп, көзі ашылып қалғанын осы сайлау айқындайды. Мәселе тек әкіреңбайлықпен, бұйрықпен шешілмейді екен. Сайлаушылардың көбі өз қалауын, өз еркін танытты.

Дауыс беруде аталастық, руластық, пенделік сезімнен гөрі әрдайым ақыл патша болса, шіркін, адам биіктей түсер еді-ау.

Сонымен, қазіргі сайлаушы не айтады? Нені талап етеді? Бұрынғыдай аманат заманы емес, сөйтсе де депутатқа әйтеуір айтар арызы бар ғой.

Мен бұл жазбада өзіме дауыс берген жүз мыңға жуық адамның пікірлерін, сөздерін, талап-тілектерін ғана тізбектемекпін.

- Осыны Президентке, Парламентке, Үкіметке жеткіз! - деді олар.

Мен уәде бердім. Соны орындау парыз. Сонда олар не деді.

- Парламент Заң туындататын орын. Қоғам болған соң Заң керек. Қоғамның саулығы Заңға байланысты. Заң сапалы болсын. Әділ болсын. Пәрменді болсын, - деді.

- Заң әділ болса, адамдар да әділетті болуға тырысады. Заң академикке де, қойшыға да бірдей түсінікті, әрі қысқа жазылуы тиіс. Қазіргі заңдардың көбі түсінікке ауыр, әрі ұзақ. "Жеті Жарғы" Заңының даналығынан үлгі алындар, - деді.

- Заң өмірде әділ орындалуымен күшті. Орындалмаған, яки бұрмаланған Заң - кесел Парламент - Заң шығарушы ғана емес, сол Заңның мүлтіксіз орындалуын жіті қадағалайтын орын болуы керек.

Имандылар баланы туып алып, енді не болсаң ол бол деп тастап кете бермейді ғой.

Ал, қазір қалай? Қылмыскер Заң бойынша жазасын алуы керек. Айталық, сиыр ұрлаған, жылқы ұрлаған адамды полиция (имандысы) сотқа тапсырды. Сот ұрыны босатып жіберді. Заңды қорғаушы, Заңды орындаушының өзі Заңды бұзды. Бел омыртқасын сындырды. Мұндайлар аз ба? Ендеше Парламент мұндайларға көзін жұмып отыра беруі керек пе?!

Қылмысты жазаламаған сот - қылмыскердің сыбайласы. Қылмыскерді аясаң, адал адамдарды қорлағаның.

Міне, осылайша Парламент шығарған Заң қауқарсыз, қорғансыз қалған соң тәртіп бұзушылар тасыраңдап кетті. Бір байғұс бір бөлке нан ұрласа, ол енді әлеуметтік жағдайдың салдарынан. Әлеуметтік әділетсіздікке ұшырағандар (жұмыссыздық, айлықты, пенсияны, жәрдемақыны айлап, жылдап ала алмағандар) амалсыз нан ұрлауы мүмкін.

Ал, енді ішіп-жері аста-төк байларға жол болсын! Олар қандай қажеттіліктен, қандай мұқтаждықтан ұрлыққа барады?!

Мұның атын нәпсі тойымсыздығы дейді. Аса байлық - теңіздің суы сияқты, ішкен сайын шөлдей бересің.

Әнеки сол обыр шөлдің жемісі: жер қайысқан жемқорлық, парша-парша парақорлық.

Бір бөлке нан ұрлаған Гавроштың обалы - қазына толы кеніштерді, халық қазынасы болған зауыттарды, комбинаттарды жұтып жіберген абадан алпауыттарға!

Осылайша Заң бұзылған жерде қоғам бұзылады. Жаратылыс таразысы тепе-тең. Оны бұзатын адамдар. Адамдардың азғындары.

Ендеше өз Заңының осылайша аяқасты болуына Парламент қалай ғана көз жұмып отырады? Өз Заңын өзі бақылауға Парламентке шек қойылмауы керек. Заң қорғаушы органдар: Прокуратура, Милиция, Сот, тіпті Ұлттық Қауіпсіздік Комитеті Парламент алдында ұдайы шыншыл адал есеп беріп отыруы - бүгінгі күннің зәру талабы.

-Жемқорлық, ұрлық-қарлық, парақорлық тыйылмайынша, мемлекеттің бүйірі томпаймайды, - дейді сайлаушылар. - Егер бұл дерт осылай есіре берсе, мемлекетке, оның тәуелсіздігіне зор қауіп бар. Өзегін, ішін кеулеп құрт жеп қойған бәйтерек сәл дауыл тұрса құлайды.

-Ауыл шаруашылығы оңалмай, мемлекет дертінен жазылмайды, - дейді сайлаушылар.

-Өйткені ауылдан бәрі басталады. Халықты асырайтын ауыл Тамақ жемейтін адам жоқ. Президенттен бастап, нәрестеге дейін тамақ керек. Кезінде "кемеңгер" Қажыгелдин етті, сүтті, не керек, тамақтың түр-түрін шетелден сатып алған тиімді деді. Малды көбейту тиімсіз деді. Нәтижесі - көздің жасы көл болды.

Ауылға кредитті қазір үкіметтен гөрі түрлі бизнесмендер, коммерсанттар, банкирлер әкесінің құнындай процентпен қысқа мерзімге береді.

Ауыл көктемде өліп-тіріліп егін салады, пісе бергенде кредитор алқымнан алады. Шаруа жер сипап қалады. Жылда солай.

Үкімет ауылға кредитті ұзақ мерзімге - ең кемі бес жылға берсін. Және иманды процентпен. Бес жылда есі бар, кеудесінде жаны бар шаруа еңсесін көтереді.

Ауыл толып жатқан салықтан азап шегеді. Соны жеңілдету жағы қарастырылсын. Бюджетті қалай да салықпен толықтыру кеселінен арылған дұрыс.

Әне сонда өндіріс, өнеркәсіп те тіріле бастайды. Өйткені, шаруа тыңайтқыш, техника сатып алуға шамасы

келеді. Жығылып жатқан Жаңатас көтеріледі, тыңайтқышын сатып, ақша табады. Машинасын өткізе алмай шоңқиып отырған Павлодар трактор зауыты, Ақмола ауылшаруашылығы машиналарын шығаратын зауыт тіріледі. Темір жолға, транспортқа жұмыс табылады.

Демек, ауыл игіліктің қош бастаушысы. Ауыл бастаса, қалғандары да жүріп береді. Бұл кәдімгі табиғи құбылыс. Экономиканы, ауылшаруашылығын басқарған дәулердің осы заңдылықты білмейтіні таң қалдырады.

Осы тұрғыдан келгенде ешқандай бұлталаққа, жемқорлардың айла-шарғысына көнбейтін Заң керек. Ауыл туралы Заң.

Өткен сайлауда Аграрлық партия санатқа ілінді. Егер сол партияның "аграрлық" деген көпке түсініксіз аты болмағанда көбірек ұпай жинайтын сыңайлы еді.

"Ауыл партиясы". Міне, дұрысы осы. Ал, ең дұрысы: бұл партия үкіметке емес, өзі үшін емес, шын мәнінде ауылға қиянат қылмай, қарапайым халыққа қызмет етер болса, едәуір беделге ие болуы мүмкін.

Парламентке осы партиядан сайланғандар ауыл туралы ең турашыл Заң шығаруға алдымен мүдделі болғаны жөн.

Ауыл Ысырат көпірінің үстінде тұр. Сол көпірден аман-есен алып шығу - Өкіметтің де, Үкіметтің де, Парламенттің де, бүкіл әкімдердің, егер олар иманды болса, ең бірінші, ең қасиетті міндеті. Олай етпеген жағдайда бәрінің құны көк тиын.

Әсіресе, Қазақстан жағдайында - Ауыл мемлекеттің тұғыртасы. Оның негізі. Негізі мықты емес Мемлекет өмірде кездесетін зілзалаға төтеп бере алмайды. Қазақстанда Отаным деп білетін, оны шын сүйетін әрбір азамат осы шындықты жүрегіне қашап жазып қоймаса, ол адам Қазақстанның қасіреті, шіріген жұмыртқасы.

Осыдан барып Қазақстан қазақ патриотизмі деген ұғым туындайды. Бұл Отансүйер деген ұғымның таразысы.

Қазір "патриот" деген сөздің құны арзандады. Патриотизмге баулып жатқан идеология да жоқ. Қазақстанды елім, жерім, алтын бесігім деп жүректі сыздататын сезім көпшілігімізде әлі ұйықтап жатыр. Қазақстанның, Ұлы Отанның тілеуін тілеуден гөрі, өз қарақан басының қамын

ойлап, қалай баюды көксеп, "приват" - жеке бас, "приватизацияны" - "прихватизацияға" айналдырып жібергендер бас көтеріп тұр. Олар үшін нақты Отан жоқ. Олар үшін Қазақстанның байлығын тонап, шетелге қашып кетіп, сол шетте тұрып алып, туған елге қарата тас лақтырса - міне, айызы қанатын шаруа сол.

Бұл үлгіні, көбінесе, атқамінерлер, лауазымды қызметте болғандар көрсеткені қасірет. Жастар кімге қарап бой түзейді? Көргені - алпауыттардың тойымсыз араны. Көргені - мұхиттың ар жағынан басқыншы ретінде андыздап келіп жатқан "жаппай мәдениеті".

Қазіргі жастарымыз анау да мынау, бұзылды, ұры-қары болды, жаман жолға түсті, кісі тонағыш, кісі өлтіргіш болды деп бұрқылдаймыз.

Ал, осы уақытқа дейін бізде Иман Кодексі жоқ. Жастар туралы Заң да жоқ. Иман Кодексі мен Заң деген ұғымдар егіз. Заң ең алдымен иманды болуы керек.

Ендеше ертең өз жұмысын бастайтын жаңа Парламент болашақты ойласа, ертеңгі ел қамын ойласа, ең алдымен Жастар қамын ойласын. Оларды адамгершілікке, Отансүйерлікке, имандылыққа, еңбексүйгіштікке, бауырмалдыққа баулитын Заң шығарсын. Оның негізінде, әрине, әлеуметтік әділеттік тұруы керек. Жастарды қаңғыбастықтан құтқару жағы көзделуі тиіс.

Парламентте дауға түсіп жүрген бір мәселе - Жер дауы. Конституция айтады: Жер мемлекеттікі дейді. Ал, халық болмаса, ұлт болмаса мемлекет бола ма? Сондықтан Жер ең алдымен халықтікі. Халық болғанда да, осы жерде атамзаманнан бері өмір сүріп келе жатқан осы жер үшін ата-бабалары қанын төккен, жанын қиған халықтікі. Конституцияда бұл жанды мәселе нақтыланбаған.

Рас, Қазақстан көп ұлтты мемлекет. Басқа ұлт өкілдерін шөміштен қағайын деп отырған ешкім жоқ. Бірақ олар басынбасын. Қазақтың кеңдігін, дархандығын қонақжайлылығын сыйласын. Қазақ кеңпейіл, кеңқолтық. Соған қарап оны мәнжубас, момын, жуас екен деп ойламасын. Қазақ қойдан жуас көрінер. Ол жабайы жылқыдай тарпаң. Тарпаңдығына тап болма!

Жер сату мәселесін Парламенттің күн тәртібіне қоюдың өзі артық. Себебі, ыстық сүтке аузы күйгендер суық судың өзін үрлеп ішер болар.

Сонау елуінші жылдары, Хрущевтің дәуірінде сол кездегі Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесінің (Парламент) "бір ауыздан" алған шешімнен Қазақстан Өзбекстанға әуелі Бостандық ауданын, соңынан оңтүстіктегі тағы үш ауданды ешбір төлемсіз, не бір мезгіл шегінсіз қолқ еткізіп бере салғанының салмағы қаншалықты зілмауыр екенін енді-енді сезіп отырмыз.

Соңғы үш ауданның "мүйізі мен тұяғы" қайтты да, тұтас тұлғасы Өзбекстанда қалып қойды. Нелер байлық сонда қалды. Ондағы қазақ деген халық бөлініп кетті.

Ал, қайтпай қалған Бостандықтағы қазақтар қазір Қазақстан басшылығына арыз-хат жаудырып жатыр. "Бізді қайтарып алыңдар" дейді. Бұл енді ең қиын мәселе. Ақылға келіп, әділетке жүгінсе, кәнеки. Ағайынды туысқан мемлекеттер бауырмалдықпен тіл табысса, кәнеки. Мүмкін, Алла бұларға сондай биік парасат берер...

Бостандықты өзбектер сонау отызыншы жылдардан бастап сұрап жүрген екен. Оңтайы Хрущев билік басына келгеннен кейін түскен. Мәселені сол Хрущев шешер болса да, 1955 жылы Өзбекстанның сол кездегі басшылары Рашидов, Мұхиддинов, Ниязовтар "сыпайылық" сақтап, Қазақстанның басшылары Пономаренкоға, Оңдасыновқа, Тайбековке Бостандыққа "кұда түсіп", хат жолдайды. (№ 1 құжат).

Бұған, неге екені белгісіз, сол кездегі екінші эшалондағы басшы, Қазақ ССР Министрлер Кеңесі Төрағасының орынбасары Мәсімхан Бейсебаев келіспейтін жауап жазады. (№ 2 құжат).

Көп ұзамай, Пономаренко кетіп, Қазақстанға басшы болып Брежнев келсе керек. Брежневтің атына жазған запискаға Тәшенов, Бейсебаев, Дәуленов, Арыстанбеков, Морозов, Гогосов, Шереметьев қол қойған. Олар Бостандықты Өзбекстанға беруге болмайтындығын дәлелдеген (№ 3 құжат).

Сірә, Хрущев ашуланып, жұдырығын көрсеткен болуы керек, сол 1955 жылы Брежнев, Тәшенов, Қонаев, өзбектер

жағынан: Мұхиддинов, Рашидов, Камалов қол қойып, КПСС Орталық Комитетінің Президиумына хат жолдап, "екі бауырлас республикалардың достық актісі ретінде" Бостандықты Өзбекстанға беру туралы хат жолдаған (№ 4 құжат).

КПСС Орталық Комитетінің Қаулысы шығып, оны Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесінің сессиясы "бір ауыздан" қолдап, жаннаттың жаннаты Бостандық Өзбекстанға "ұзатылып" кете барған.

Халықтың қатынасынсыз Жоғарғы Кеңес (Парламент деп ұғыңыз) шешімді қалай оңай қабылдай салатынына енді көзіңіз жеткен шығар. Бұл шешімді халық қалай ма, қаламай ма деген сұрақ басшылар ойына келмеген.

Суық судың өзін үрлеп ішу керек екенін осыдан біле бересіз. Жердің иесі халық, тұрғылықты байырғы халық десек, сол халықтың келісімінсіз Жер сату мәселесі Парламент құзырына өтпеу керек.

Сайлаушылар тағы не деді?

- Жер, жер деп дауласамыз, ал болашақта сол жерге кім ие болады? - деді.

Үлкен сұрақ. Сұрапыл сұрақ. Жеріміз ұлан-байтақ деп шіренгенде белбеуіміз үзіліп кетеді. Ал, осы жерде біз қаншамыз? Бәрін қосқанда он бес миллионның ар жақ, бер жағы. Ал, қазақтары сегіз миллион деп жүр.

Халық саны жылдан-жылға азайып барады. Баланың дүниеге келуі кеміді. Бұл кеміргіш қазақтың берекелі бесігі - ауылды да жаулап алды. Себебі, санқилы. Негізгісі - экономикалық әлсіздік.

Не істемек керек? Жалпы халықтың жағдайын түзеуге, әсіресе ауылға барынша көңіл бөлу керек. Бұл тұрғыда мемлекеттік бірінші кезектегі мәселе ретінде демография туралы заң қабылдау керек. Орталық Азия мемлекеттерінің бәрінде адам саны жыл сайын өседі. Жалғыз Қазақстанда ғана азайып барады. Ғасыр басында сан жағынан қазақтардан әлденеше есе кем өзбектер өз елінде қазір жиырма үш миллионға жетті.

Көп балалы аналар қазақта да мол еді. "Алтын алқа", "Күміс алқа" таққандар қайда қазір? Үкімет, оның әлеуметтік

саласындағы министрлігі көп балалы отбасыларын ұнатпайды.

Бұл ертеңін ойлайтын Үкіметтің саясаты емес. Ендеше жаңа Парламент осыны қатты ескергені жөн. Әл-ауқатсыз үйде баланың кемігені-кеміген.

Сайлаушылар айтады: биыл қабылданған Білім туралы заң шалағай дейді. Ол заңды қоғамның, ұлттың қазіргі жағдайына, келбетіне қарай байға да, кедейге де тең мүмкіндік беретін дидарлы иманды қалыпқа түсіру لازم. Жыртыққа - жамау, тесікке - тығын болсын, - дейді сайлаушылар.

- Руханият туралы заң керек, - дейді сайлаушылар. - Бұрын қабылданған мәдениет туралы, баспасөз туралы заңдарды біз түсіне де, біле де бермейміз. Онда жазылғандардың орындалып жатқаны да шамалы.

- Кітапханалар жабылсын! - деді Үкімет басында тұрғанда Қажыгелдин. Сол-сол екен нешеме клубтар, мәдениет сарайлары, кітапханалар жаудың мүлкіндей жайратылды.

Мәдениет ата-бабадан келе жатқан жауһарлардан айырыла бастады. Айырылып та қалды. Жатжұрттық "мәдениетсымақтық" індеті (эпидемия) қаптады. Дүниежүзілік иманды мәдениеттің озық үлгілерін қабылдау бір жөн. Ал, оба сияқты індет тарататын "мәдениеттің" миссионерлері өз ішімізде, өз теледидарларымызда отыр. Өзәзілдер әрекеті жеңіске жетіп жатыр. Адам санасын, әсіресе жас балғын ұрпақ санасын улауда бұл миссионерлер алдына жан салмайды. Адамды арсызға, имансызға, жауызға, қаныпезерге айналдыру үшін ешқандай бомбаның, зеңбіректің керегі жоқ. Қазіргі миссионердің қолына ту берсең болды.

Оларға тойтарыс беретін қазақ басылымдары қауқарсыз. Оқырманға жетіп жатқаны да шамалы. Газет, журнал, кітап тираждары құлаған.

Журналистер Одағының төрағасы, зерттеуші Камал Смайылдың дерегі бойынша, тек Алматыда теледидардан тоғыз арна жұмыс істейді. Тоғызы бірігіп тәулігіне 150 сағат хабар таратады. Соның небәрі 12-13 сағаты ғана қазақ тілінде. "31 канал" деген арна тәулігіне 20 сағат хабар

таратса, соның 20 минуті ғана қазақша. "НТК", "Шахар", "Таң", "КТК" арналары да осының ар жақ, бер жағында.

Тек сенбі, жексенбі күндері ғана сәл-пәл ықылас білдірген болады.

Ал, мемлекеттен ақыр толы жем жеп отырған "Хабар" тәулігіне 16 сағат жұмыс істесе, соның 40-50 минуті ғана мемлекеттік тілде.

Мемлекеттен "өгей баладай" ғана жем жейтін "Қазақстан-1" арнасы қазақшаға бейім. Бірақ оның техникалық қуаты аз. Сондықтан алыс елді-мекендерге жете бермейді. Бұлардың бәрінде дерлік балаларға арналған қазақша ертегі айту, "Әнші балапан" т.б. хабарлар арнадан аластатылған. Мультфильмдер тек орысша көрсетіледі. Қазақша мультфильм неге жоқ деп уайым деген басшылық көрінбейді.

Сонда бұл қандай саясат? Кімнің жүргізіп отырған саясаты? Қазақ елінде қазақшаны мұнша қорлап, мұншама сорлы етіп отырған қандай құдірет? Баспасөз туралы Заңда басқа тілдегі хабарлар мен қазақ тіліндегі хабарлар тепе-тең, яғни 50% болсын деп жазылғаны қайда? Осы заңды да, жалпы Мемлекеттік тіл туралы Конституцияға ендірілген бапты да қабылдаған Парламент емес пе еді? Қабылдаған заңы іске аспайтын болса, ондай Парламенттің құны қанша? Беделі қандай?

- Біз сеніп сайлаған депутаттар осыны мықтап ойласын, - дейді сайлаушылар.

-Астанаға барып алып, халықты ұмытып кетсеңдер, сендерге тілеу айтқан халық сілеуін де айта алады. Сонда не боласыңдар?!

-Көрі қойдың жасындай жасы қалған қарттарды, Ұлы Жаһан соғысының жауынгерлерін, мүгедектерін үкімет қорламасын, -дейді сайлаушылар. - Соғыс кезінде тылда жұмыс істеген бала-шаға қазір қартайды. Оларды майдангерлер дәрежесіне теңеп, пенсияны түзесін. Парламент осыны үкіметтің есіне салып, Заңды қалыбына келтірсін Пенсиядағы ала-құлалық жойылсын. Әркім мемлекетке сіңірген еңбегіне қарай алсын. "Госслужащий" дегенді кім шығарды? Олар, немене, бәйбішеден, басқалар тоқалдан туып па? Өйтіп қолдап қоқырайтқанды қойыңдар.

Қазақстан байлығын өз жемқорларымыз жеп жатқаны аздай, енді шетелдіктер де қанай бастады. "Трактабель" сияқтылар аз емес. Шетелдік капиталист бізге жаны ашығаннан емес, пайда табу үшін келеді. Стратегиялық мәндегі объектілерді шетелге сата беру кешірілмес күнә.

Бұл сайлаушылардың айтқандарының қадау-қадау біршамасы ғана. Бәрін жазсаң бір мақалаға сыймайды. Айтқан тілек-талаптарын құптамасқа амал жоқ. Әсіресе, жер туралы қабақ түйе қатаң айтылды.

- Қазірдің өзінде жасырын сатылып жатыр, - деді олар.

Мүмкін, рас шығар. Өз көзіммен көрген жоқпын.

Ондай кылмыскерлер жазасын алар.

Жерді осыншама қызғыштай қорыған - Жер қадірін біле бастағандықтан болар. Сонда да...

Бір ауылда қазақтың үйі мен дүнгеннің үйі қатар отыр. Жері де. Суы да, ауасы да бірдей. Дүнген сол 25 сотық жерден алтын ақша жинайды. Көрші қазақтың жерін ала-бота, сора, шоңайна басып жатыр.

Құр "Жер, Жер" деп даурыға бергенше, сол жерді игілігіңе, бала-шағаңның нәпақасына айналдырсаңшы.

Ал, жоғарыда айтылған Бостандық жыры туралы дерек-құжаттарды маған сол ауданның екі азаматы әкеліп тапсырды. Олар қудалауға түспес үшін аты-жөнін атамаймын. Айтып отырса, қанауда қалған. Жұмыс бермейді. Аздаған қазақ кадрлардың өзін қудалайды. Қазақтарды "өзбектендіру" саясаты күшті. Жұмыс керек пе, қызмет керек пе - "өзбек" болып жазыл. Мектепте бірінші кластан бастап орыс тілінің орнына өзбек тілі өткізіледі. Ал, өзбек мектептерінде орыс тілін оқытады. Қазақстаннан қазақша газет, журнал, кітап жеткізілмейді. Радио, теледидар тыңдалмайды, көрсетілмейді.

Бұл қазақтар Өзбекстанға кірме емес, ата-баба жерінде отыр. Бостандықты сұрап, Хрущевті көндіргендер де, оған келісім бергендер де қазір бұл дүниеден өткен. Обалын кімнен сұрарсың? Әділет қайда?

Сайлаудан соңғы ойлар осындай. Көбі менікі емес, сайлаушылардікі. Не болса да, тәуекел. Іске сәт.

АБАЙЛАҢЫЗДАР!

Болашақ туралы Мөңке би баяғыда-ақ айтып кетті:

Құрамалы-жалғамалы үйің болады,

Аумалы-төкпелі биің болады.

Халыққа бір тиын пайдасы жоқ,

Күнде бас қосқан жиын болады, - деп.

Тіл туралы соңғы он жылдан бері сан-сапалақ жиын өтті. Қаншама заң шықты, қаншама қаулы шықты. Пайдасы шамалы. Біздің осы жиынымыз да сондай болмаса екен деп тілеймін. Мен осы жиыннан үміт күтемін. Тағы да Мөңке би айтты:

Ішегіне шынашақ айналмайтын,

Ежірей деген ұлың болады.

Ақыл айтсаң ауырып қалатын,

Кежірей деген қызың болады.

Алдыңнан кес-кестеп өтетін,

Кекірей деген келінің болады.

Ішкенің сары су болады,

Итке берсең ішпейді,

Бірақ адамдар оған құмар болады.

Домалақ-домалақ түймедей дәрің болады,

Жастары тілін алмайтын кәрің болады,

Жағаңнан ала түсетін інің болады,

Ала-шұбар тілің болады,

Дүмдәмалдау дінің болады, - деді.

Нострадамустың бір айтқаны келсе, бір айтқаны келмейді. Ал, баяғы Мөңке бидің айтқанының бәрі келіп тұр.

Ала-шұбар тілден арыла алмадық. Дүмдәмалдау дін деген қаптап кетті.

Мұның бәрінің басты себебі: ұлттық рухтың азғандығынан. Рух азса, намыс тозады. Жүзжылдық құлдық дәуірді бастан кешкен халық - халық, бірақ біртұтас ұлттық дәрежеге жеткен жоқ. Қитұрқы сайқал отаршыл саясат біртұтас ұлтты ірітті.

Ұлт басын біріктіретін ұлылар атылып кетті. Қалғандар құлақкесті құл болды. Күнкөріс үшін жаппай орысшаға көшті.

Сол құлдық психологиядан әлі арыла алмай келеміз.

Жақында депутаттар өз округтеріне барып, сайлаушылармен кездесіп қайтты. Көп тілектің ішінде Тіл туралы ұсыныс, талаптар бар. Сайлаушылардың басым көпшілігі тіл туралы Заңның іске аспай жатқанын айтады. Ол Заң Конституцияға шамалы өзгеріс ендірмей ешуақытта орындалмайтынын айтады. "Орыс тілі ресми түрде Қазақ тілімен тең қолданылады" деген сөйлем тұрғанда мемлекеттік тіл тек жалаң сөз болып қала береді.

Конституцияда Президент болып мемлекеттік тілді жете меңгерген азамат сайлана алады деген тәртіп бар. Дұрыс-ақ. Ал, осы тәртіп басқа лауазымдыларға неге қолданылмайды. Әсіресе, қазақ чиновниктеріне.

Мемлекеттік қызмет туралы заң шықты. Бірақ онда мемлекеттік тілді жете меңгеру туралы талап шамалы. Әсіресе, қазақ чиновниктеріне.

Ал, мемлекеттік құрылыстың басты-басты тетігін ұстап отырғандар мемлекеттік тілде сөйлеуді қажет етпеген соң, ол тіл кімге қажет? Төмендегілер жоғарыдағыларға қарайды. Қарайды да: "Е, дәулер солай сөйлеп жатқанда, қазақша сөйлеп бізге не жоқ", - деп мемлекеттік тілге немқұрайды қарайды.

Мемлекет басындағылар үлгі көрсетсін. Ондай үлгі жоқ. Тіпті мемлекеттік тіл туралы заң қабылдаған Парламенттің өзі бұл тілде сөйлемейді. Бірлі-жарым депутаттар мемлекеттік тілде сөйлей қалса, ондайларды жексұрын көреді. Қараптан қарап жүріп, кілең қара қарғалар ішіндегі ақ қарға, яки ұлтшыл атанасың. Депутаттардың басым көпшілігі қазақ тілінде сөйлеуге құлықсыз. Неге? Намыс жоқ. Олар Төле бидің, Қазыбек бидің, Абайдың әруағынан ұялмайды.

Нарықтық экономика жолында не сатылмады? Бәрі сатылды, сатылып та жатыр. Тіл де сатылып кетті. Тілін сатқаны - ұлтын сатқаны. Тілсіз ұлт болмайды. Бір кезде жер бетінде Нивх, Айн, Өдегей, Ителмен, Черемис, Вогул, Шор, Тофалар деген ұлттар бар еді. Соңғы 70-80 жылдың ішінде

солар жоқ болды. Жеке адам ретінде бірен-саран жүрген шығар. Бірақ ұлт ретінде жоқ! Неге? Тілдерінен айрылған.

Мемлекеттік тілге мемлекеттік биік дәрежеде мән берілмесе, әлгі азалы тізімнің ішіне қазақтар да қосылады.

Қазақ тілін білмейсің, сол тілде сөйлемейсің деп өзге ұлттардың өкілдерін күстаналайтын жөніміз жоқ. Әрине, мемлекеттік тілді меңгергені олардың өздеріне пайда. Әңгіме басқада.

Алдымен өзімізді жөндеп алайық. Қазақ бола тұра қазақша сөйлемейтіндердің үш түрі бар. Бірі - қазақша жап-жақсы біледі, бірақ орысша сөйлегенді бедел көреді. Екіншісі - қазақша білмейді, бірақ білуге тырысады.

Үшіншісі - қазақшаны өлердей жек көреді. Олар қазақтың тілін ғана емес, бүкіл қазақ халқын мансұқтайды, қорлайды.

Соның айқын айғағы - атышулы Масанов. "Караван" газетінің осы таяудағы, 19 мамырдағы санын қараңыз. "Караван" Масановтың ИТАР-ТАСС тілшісі Черепанов дегенге берген сұхбатының бір үзігін алып жариялапты. Және бұл сұхбатсымақ ИНТЕРНЕТ жүйесі арқылы дүние жүзіне таратылған. "Караван" оған дауасыз далбаса деп түсініктеме бере отырып, сол далбасаны көп тиражбен тағы таратып отыр. Тыңдаңыз:

"Все упирается в казахский менталитет. Уроды! Их урыть надо - и все! У них нет будущего. Вот те казахи, которые вырвались из мамбетского, калбитского состояния - я (т.е. Масанов), Кажыгелдин, Косанов, Габдуллин, другие - мы все, мы вырвались, мы будем нормальными людьми, наши дети и так далее. А вот те, которые там типа Амантая кажи, Хасен Кожа-Ахмет - уже все, так и останутся, у них уже шансов нет. У них нет шансов хорошего школьного образования, у них нет шансов получить хорошее университетское образование, у них нет шансов достичь интеллектуальных высот, у них нет шансов добиться в жизни успеха. Они так и будут всю жизнь калбитами и мамбетами. И они-то этого не понимают... Выступать в роли клоунов в цирке и баранов пасти - вот их стезя...

Калбиты не могут жить в гражданском обществе. В пример могу привести голодные тридцать первый - тридцать

второй годы, когда из 3 целых 8 десятых миллиона казахов погибли один целых 8 десятых миллиона, то есть сорок пять процентов населения. А вы знаете, сколько было восстаний? Вот это отребье пыталось себя защитить как-то? Было триста тысяч человек! Меньше одного процента! Ничтожество просто!

Мало их мочили, больше их надо было мочить! Как заниматься политикой с этими быдлом и мамбетизмом?"

Денсаулығында ақау бар ма дейін десең, белгілі саясаткер (политолог) "Караван" айтқандай, оның далбасасын ИНТЕРНЕТ күллі әлемге таратады.

Солай бауырлар! Конституция бойынша, тұтас бір халық тұрмақ, жеке бір адамды қорлап, намысын таптасаң - ол қылмыс. Ондай қорлаушы қылмыскер ретінде жауапқа тартылады. Ал, Масановты, масановшыларды жауапқа тартқан кім бар? Селт еткен ешкім жоқ. Заңды қорғаушы Прокуратура тас керең.

Өз халқын, өз ұлтын, оның тілін Масановтың мұншама мансұқтағаны бұл бір емес. Жылдар бойына балағаттап келеді. Қазақтың, Қазақстанның тәуелсіз ел болғаны оны есеңгіретіп жіберген. Қазақ елін қайтадан құлдыққа түсіру - Масановтардың аңсаған арманы.

Арамызда осындайлар осқырынып жүргенде әрине, қазақ тілі өрге баспайды.

Мен өз елімнің азаматы ретінде, депутат ретінде заң орындаушы органдардан талап етемін: қазақ халқын - уроды, калбиты, мамбеты, быдло, отребье, ничтожество деп соншама қорлағаны үшін Масановты қылмыстық жауапқа тартсын. Масанов өзін демократ, саясаткер санайды. Өз халқын, өз тілін сатқан демократияға да, саясатқа да лағнет!

Сонымен, қазақ тілін мемлекеттік тіл деп әдемі әспеттеп қойғанмен жолы өте ауыр болды.

Ауыр жолды жеңілетудің ең пәрменді жолы - көпшілік талап еткендей, Конституцияға өзгеріс енгізу. Онан кейін мемлекеттік басшы қызметкерлердің, әсіресе қазақтардың қазақшасын қатаң қадағалау. Ұлттық сананың оянуы, намыстың, рухтың тірілуі.

Осы жолда бізге құдай қуат бергей.

Намыс пен рух тірілмесе, сана оянбаса, басқа ұлттар өкілдері шынында да қазақ тілі өлген тіл екен деп, мемлекеттік тіл деген дәрежені де алып тастауды талап етуі әбден мүмкін.

Жаңа қостілдік туралы айтылып қалды. Қос тіл жыlanda ғана болатыны белгілі. Колбиннің жыланы басын қайта көтере бастады.

Абайлаңыздар!

Конституция бойынша, тұтас бір халық тұрмақ, жеке бір адамды қорлап, намысын таптасаң - ол қылмыс. Ондай қорлаушы қылмыскер ретінде жауапқа тартылады. Ал, Масановты, масановшыларды жауапқа тартқан кім бар? Селт еткен ешкім жоқ. Заңды қорғаушы Прокуратура тас керең.

ЖЕМҚОРЛЫҚ , ҰРЛЫҚ-ҚАРЛЫҚ, ПАРАҚОРЛЫҚ. ҚЫЛМЫСТЫҢ БІР ТҮРІ БАР - ЖАЛАҚОРЛЫҚ

Камалға хат

Камал дос! Соңғы хатыңды «Өтпелі кезең өкіндірмесін» деп атапсың. («Егемен Қазақстан», 24 қыркүйек, 1997 ж.).

Дұрыс қой. Орынды. Бірақ өтпелі кезең бізді өкіндіргелі қаша-а-ан. Сен қойыңды алдырып, қораңды енді-енді жабатын сияқтысың.

Көне Қытайдың бір мәтелін хатыңның соңында келтіріпсің. Бірақ мәтелдің айтып тұрғаны өтпелі кезең емес, ауыспалы кезең. Қытай қарғысының ең жаманы: «Ауыспалы кезеңде туғыр!».

Яғни императорлар, династиялар әулеті ауысып, жаңа дәуір басталар аласапыран шақ.

Мәселе сөздің айырмашылығында емес, түбі, мағынасы бір. Бірақ біздің «Өтпелі кезең» деп жүргеніміз қандай ұғым? Бұл кезеңнің басы бар да, аяғы бар ма?

Осындайда сонау Кеңес дәуірінің «кемелденген социализм» кезеңінде туған бір саяси анекдот еске түседі. Колхозға ауданнан бір лектор келіп, жұртты жинап алып лекция оқыған көрінеді. Сонда бір бойжеткен қол көтеріп:

-Ағай, осы біз қазір қай дәуірдеміз: социализмде ме, әлде коммунизмде ме? –деп сұрапты.

-Шырағым, қазір біз бір аяғымызбен социализмде, бір аяғымызбен коммунизмде тұрмыз, -деген екен лектор жолдас.

-Апыр-ай, ағай-ай, қашанғы талтайып тұра береміз? –деп бұртиыпты әлгі бойжеткен.

Біздің өтпелі кезең осындай дүдәмәл хәлде ме деп қауіптенемін, Камал.

Сен бірақ прагматик, оптимист болып жаратылған адамсың. Сондықтан болар, 2005-жылдан ары қарай мамыражай заман басталады депсің. Лайым, айтқаның келсін.

Бірақ мен таяу арада «ақ түйенің қарыны» жарыла қоятынына шүбәланамын. Неге дейсің ғой. Орыстарда бір тәп-тәуір мәтел бар: «Все было, да по усам потекло и в рот не попало».

Құдірет төбемізден төмен қарай бал ағызып қойса да, аузымызға түспей, жанай ағып кетіп жатыр ғой, Камал!

Президенттің қабылдауында болдым, әңгімелестім дейсің. Осыны айтқан шығарсың.

Егемендік алғанға дейін армандар едік. Әттең, Қазақстан байлығы өз қолымызға неге қабысып қалды?

Осылай дей бастасаң басшылар ашуланады. Өйткені, олар ел аралап жүріп өткен жердің бәрі жайнап тұр. Ел тоқ, жұрт тыныш, күнде той, қызық-думан.

Камал! Мұның атын «Потемкин деревнясы» дейді. Жарықтық, патша қатын Екатерина Екінші апамыз Ресейдің оңтүстігін күйме мініп аралап келе жатса, ертектегідей әп-әдемі әсем үйлер көздің жауын алып жарқырап тұратын көрінеді. Сөйтсе патшаның Потемкин дейтін министрі жол бойына жұқа тақтайдан үйлердің көркем суретін салдыртып қояды екен.

Біздің әкімдеріміздің әрекеті көбінесе Потемкин атаның қулығына ұқсап кетеді. Олар басшыларды қиыр қонып, шет жайлап жатқан ауылдарға алып бармайды.

Басшылар Торғайдың, Ырғыздың түкпіріндегі ауылдарына, Шетке, Абыралыға, Шудың құрдымына, Зайсанның, Тарбағатайдың пұшпақтарына барып, қарапайым халықтың хал-жайын біліпті дегенді оқыған да, естіген де емеспін.

Сен, Камал, асау макроэкономикалық реформаны ауыздықтап мініп, енді микроэкономиканы жетекке алмақшы көрінесің. Республикада, жоғарғы деңгейдегі басшылар өз міндетін атқарып болды, «ендігі салмақ тікелей жергілікті орындарға, әкімдерге ауысады», «ендігі істің тағдыры да, халықтың хәлі де сол жергілікті әкімдердің қолында», дейсің.

Жетістірген екенсің!

Жергілікті әкімдердің қолында «давай, давайдан» басқа дәнеңе де жоқ. Оны мен өткен хатымда да айтқанмын. Қайталауға мәжбүрмін.

Құдірет-күш жергілікті әкімдердің қолында болса, олар жаны мұрнының ұшына келіп қиналған шаруаға неге трактор, комбайн тауып бермейді? Неге жанар-жағар май, сапалы тұқыммен қамтамасыз етпейді? Не бітіріп отыр? Шаруаның өзі тырбанып, ойға-қырға шауып, әке-көке деп әркімнен тіленген қарызын алқымнан алып талап еткеннен басқа не тындырып отыр?

Жергілікті әкімияттың міндеті ең алдымен осы мұқтаждықты өтеу емес пе? Жоқ. Ол қолынан келмейді. Жоғарыдан көмек күтеді. Өзің жақсы білесің, жоғары жақ ондай көмек көрсетпейді.

Оптимист болған жақсы, реалист болған одан да артық.

Ал енді Қазақстанның Көк Тәңірі сыйлаған бай қазынасы қайда? –деген сұрақ көкейден кетпейді-ақ. Сол қазына халықтың мұқтажына не беріп жатыр? Неге халық жаутаң көз?

Бұл енді қасіретті сұрақ. Бұл сұрақтың жауабын жоғарыдан төменге дейін жайлаған, тасыраңдаған жемқорлық пен парақорлықтан, ұрлық-қарлықтан ізденген жөн.

Камал! Мұны өзің де жазып жүрсің. Бәлкім, менен де жақсы білесің. Нақты цифрларың, дәлелдерің бар. Мен цифрға шорқақ адаммын.

Шетелдік байларға сатылған өндіріс, өнеркәсіп алыптарының санын бес саусағыңдай білесің. Ал, сол алыптар миллиардтаған долларлық бағасы бола тұра неге миллионға сатылады? Менің шамамен пайымдауымша, қасірет көзі осы сұрақта жатыр.

Миллиард пен миллионның арасында иттің өлігі жидіп жатыр. Жемқорлар мен паракорлардың түпсіз жемсауына түсіп кеткен арам ақша жатыр. Мұны газеттер жазды да. Жалғыз мысал: Шымкенттің мұнай айыратын зауыты бөленбей миллиард доллар тұрады. Ал, ол бірнеше миллионға ғана сатылған. Ара айырмашылығында Премьер-министр Қажыгелдиннің де үлесі бар деп жазылды.

Ал енді депутат Заманбек Нұрқаділовтің атышулы мәлімдемесі әлемге әйгілі болды. Оның Қажыгелдинге таққан кінәларын Республикалық прокуратура тексерді. Қажыгелдиннің кінәсі жоқ, оны айыптаған Нұрқаділовтың да кінәсі жоқ деген қорытынды шығарды.

Камал-ау, сонда логика қайда? Егер Қажыгелдин сүттен ақ, судан таза болса, онда Заманбектікі жала! Ал, жала жапқаны үшін, Қажыгелдиннің бетіне күйе жаққаны үшін, оның арын қорлағаны үшін Заң бар. Ал, сол Заңның бұзылмауын қадағалайтын, Заңдылықты қорғайтын бірден-бір орын – Прокуратура!

Заңды бағып отырған Прокуратураның жауабы анау. Қой да аман, қасқыр да тоқ.

Жоқ, Камал. Бір адамды, жүз адамды, тіпті мың адамды алдауға болады. Ал, бүкіл халықты алдау мүмкін емес. Ол халықты түк түсінбейтін мәңгүртке санап, қорлау! Ал, халық бәрін де біліп отыр. Төзіп отыр, Төзімнің де шегі бар. Шектен шыққан кезде Прокуратура кірерге жер таппай қалады. Прокуратураға да, үкіметке де халық соты болады. Өне, сонда қалтыра! Зауал соқпай қоймайды. Оқыған, тоқыған, Заңның жілігін шағып, майын сорған білімді деген маман заңгерлердің осыншама көзжұмбайға баратыны таңқаларлық Заң - мемлекеттің тоғыз қабат тор көзді сауыты. Сол сауытты заңгерлердің өзі ыдыратып сөгіп жатса - мемлекетімізге зор қауіп.

Жап-жас, балаң мемлекеттің тәуелсіздігіне сырттан зеңбірекпен төніп тұрған қауіп, құдайға шүкір, дәл қазір жоқ.

Мемлекетімізге, зарығып жеткен тәуелсіздігімізге төніп тұрған орасан қауіп - ЖЕМҚОРЛЫҚ, ПАРАҚОРЛЫҚ, ҰРЛЫҚ-ҚАРЛЫҚ!

Мемлекет қазынасын, қалың халықтың несібесін солқылдата сорып жатқан осылар.

Камал! Шекспирдің даналығын есіңе ал. Қылмысты алтынмен көмкеріп қойсаң, Заңның найзасы майысып қалады.

Көк соққанда, біздің найзаларымыз әсіресе майысқақ келе ме деп сескенемін. Неліктен?

Заңның найзасы майысқақ, мемлекеттің іргетасы бекем бола қояр ма екен?

Өрмекшінің торына түссе-шыбын-шіркей ғана түседі. Ал, ара, сона дегендер ол торды елең қылмай бұзып кете береді.

Сор болғанда, біздің Заңның торынан шыбындар да шығып кете береді. Неге дейсің ғой. Елде мал ұрлау асқынып кетті. Бір ауылда қорадан он шақты қойды жымқырған ұры әлгі қораның қақпасына: «Рақмет, қойларың семіз екен», -деп бадырайтып жазып кеткен. Тағы бір ауылда көріпкел бар екен. Малы ұрланғандар соған барып бал аштырады. Көріпкелдің айтқаны дәл келеді. Бір күні сол әулиенің өз қойларын, сиырын тонаған қарақшылар қақпаға: «Көріпкел болсаң-тауып көр!» деген таңба қалдырған.

Жәбірленушілер неге балгерге барады? Неге милицияға бармайды? Бара-бара зәрезап болған. «Іздестіріп жатырмыз» деп айға, жылға созып, әуре-сарсаңға салады. Осыдан кейін сол милицияңыздың өзі ұрылармен сыбайлас емес пе екен деген күдік туады.

Заңды қарапайым қатардағы адамдардың бұзғаны-сор. Ал үкімет басшыларының бұзғаны-тажал.

1994 жылдың желтоқсанында Ресейдің басынан бақайына дейін қаруланған әскері Грозныйға басып кірді. Астананың астан-кестеңі шықты. Чечен қалаларын, ауылдарын авиабомба мен ракеталар жермен-жексен етті. Жүз мыңдаған адам қырылды.

Мұндай сормандай соғыс табанда тоқтатылсын деп депутаттар: Салман Героев, Жасарал Қуанышалин және мен парламент мәжілісінде қайта-қайта дауыс көтердік. Парламент Ресей Думасына Үндеу қабылдамай айрандай төкті.

Ал енді Чечен Республикасы өзінің шариғат заңы бойынша жазықсыз жандарды өлтірген қанішер қарақшыларды дүйім жұрт алдында жазалап еді. Ресей

басшылары, телерадиосы, газеттері: «бұл жабайылық, ортағасырлық заңсыздық!» -деп шулады-ай келіп.

Сол бейбақ шулаған шиебөрілер чечен қалалары мен ауылдары отқа оранып, тұтас халық шыбындай қырылып жатқанда қайда қалды? Заңды неге еске алмады?

Әділетті Заңды арсыз бұзғандардың бәрінің ақыры әрдайым осылай абыройсыз аяқталады.

Қажыгелдин және оның сыбайластары асып-төгілді. Заң сол төгіндінің астында қалды. Асқынғаны емес пе - «Караван» атты газеттің бетін бермей тайраңдады-ай дейсің. Ал Қажыгелдиннің басына қара бұлт үйіріле бастап еді, «Караван» жым болды.

Неге, Камал? Ар жағында не жатыр?

Апыр-ай, Камал-ай, кеңбіз ғой. Өлшеусіз кеңбіз, Қазаққа дегенде жүрегіне мұз қатып қалған «Караван» бүкіл әлем Мұхтар Әуезовтің 100 жылдығы деп дүние дүбір қағып жатқанда, бүкіл газет-журналдар, радио, теледидар қуанышқа кенеліп жатқанда, жалғыз «Караван» селт етпеді ғой, қасқа! Бір ауыз жылы лебіз айтпады-ау.

Обалы не керек, Таңқаева деген тілшінің 45 жолдық мақаласын жариялады (26.09.97 ж.). Оның өзінде әлгі автор гүрілдеп, сары кеудеше киген жұмысшылар шулап, «Караван» журналисінің мазасын алыпты. Сөйтсе мейрам болады екен. «Караваншы» қарындас соны жазыпты.

Қуанышыңа ортақтаспаса, қасіретіңді бөліспесе- Қазақстанда тұрып, соның суын ішіп, дәмін татып отырып, мұнша мысық тілеу болу шын ата жаудың да дәті бармайтын сұмдық қой.

Ал, Қажыгелдин мырза осы газеттің еркетайы болып алып еді. Оның халыққа қандай жанашыр екенін осыдан-ақ біле беріңіз. «Досың кім? Соны айт. Сонда мен сенің кім екеніңді айтамын».

Камал! Осы айтылған құбыжық құбылыстар жиілей берген сайын біздің азаматтарымыздың бұл қылықтарға құлақ-көзі әбден үйреніп, еті өліп, бәлендей мән бермейтін сияқты. Мұның аты - жегі құрт. Білдірмей сорлатады. Адам үш күннен кейін тозаққа да үйреніп, бір-біріне от шашып ойнайды дейді. От шашып ойнағанның ақыры не болады?

Әңгіменің тақырыбы, ары айт, бері айт Заңға байланысты болғаннан кейін әскер заңдылығына қатысты бірер сөз қозғайын.

Жақында елге бардым. Жаймашуақ күн еді. Кенет күн күркіреп, жай түскендей болды. Менің Қорғандай деген немере ағамның кенже ұлы Ахметжан Мамытов көктемде әскерге алынды.

Алматы маңында борышын адал атқарып жүрген сол бозым баланы жабайы жәшікке салып, шегелеп, сүйегін сүйретіп, туған үйіне алып келді. Алматыдан ілескен шекара әскерінің бір кішігірім офицері ғана. Ол не болғанын, қалай болғанын түсіндіріп айта да алмады. Ал Жуалының әскери комиссары келмей де қойды. Орынбасары келді. Басы салбырап ол да ештеңе айта алмады.

Ой, Құдай басқа салмасын, сонда Ана байғұстың зарлағаны-ай, әскер басшыларын қарғағаны-ай. Менің жетпістен асқан ағамның еңіреп-еңіреп жылағаны-ай. Орха, Ноха деген екі бірдей ағасы Ұлы Отан соғысында шейіт болып, орыс жерінде қалып еді. Енді мынау не сұмдық?!

Соғыс жоқ қой!

Тым құрыса экспертиза қағазы да жоқ. Әскери прокуратура деген бар. Ол не бітіреді? Әскер бөлімшесінен, командирінен бір ауыз көңіл айтуы да жоқ.

Бейбіт заманда әскерде жүріп, кенеттен зорлықпен өліп кеткен жалғыз Ахметжан Қорғанбайұлы Мамытов қана емес қой.

Әскерден тәртіп кеткен соң, басқа жұртқа не жорық?! Түйені жел шайқаса, ешкіні көктен ізде! Әскерге мылтықтан бұрын, тәртіп, иман үйрету керек қой. Ал тәрбиеші командирлердің түрі көбінесе маскүнемдерге ұқсап тұрады. Адал, білімді офицерлер бар ғой. Бірақ бәрі емес. Әскерде тәртіп орнату үшін алдымен командирлер құрамын тәрбиелеу керек.

Әскерде парақорлық жоқ деп сеніммен айта алар күн қайда. Тәртіпсіздіктің бір ұшы осы бәледе жатқан жоқ па екен...

Жемқорлық пен парақорлықтың батпан құйрығы-шетелдерден алынып жатқан несие, және үкіметтен несиені миллиондап алып, бір теңге де қайтармай отырған

алпауыттар. Екеуіне де үкіметтің тікелей қатысы бар. Үкімет әлгі алпауыттарға несиені оңды-солды аямай бергенде - Атымтай жомарт. Ал, қарызды қайтар деуге келгенде дәрменсіз. Неге?

Камал! Сен қалай ойлайсың, неге? Қарызды қайтар деп айтуға келгенде Қажыгелдиндер неге күмілжи береді? Қағазға қол қойған сол ғой. Міне, батпан құйрықтың жатқан жері.

Алтын сауытқа оранған қылмысты Заң найзасы дәл жүректен түйрейтін шақ осы. Бұл жерде майысқақ найзаны лақтырып тастаған жөн.

Майысқақ найза болмаса, Шумов қайда? Малахов қайда? Пачин қайда? Смағұлов қайда? Заң қорғаушылар дәрменсіз дегенге кім сенеді. Бірақ пәрменді күрес жоқ.

Камал! Біз хат арқылы жазып жатқан зәру мәселелер ізсіз-түзсіз кетпес деген үміт оты жылтылдайды. Бұйырса, шетелдік арақ-шарап топан суы саябырлайтын болар. Салықты салмақтырақ салып, кеден қырағы болса, бұл дерттен құлан-таза арылмасақ та, аздап тыныс алармыз. Отандық арақ та жетіп-артылады. Бюджеттің бір бүйірі содан томпаяр. Бірақ - арақ өндірісі қазір кімдердің қолында? Олар табысын жасырып, салықтан қашып жүрген жоқ па? Мәселе осында.

Бюджет демекші, жақында Парламенттің мәжіліс палатасы қаржы комитетінің төрағасы Қаратай Тұрысов айтқандай, мемлекет қазынасының тесік түбі бітелмесе, ұрлық-қарлық тоқтамаса, заман түзелмейді.

Қытайға иек арттық. Экономикалық саясат үшін керек-Маңғыстаудың, Ақтөбенің бай мұнайы енді шығысқа қарай жол тартпақ. Соншалықты алып құрылысқа Қытай өз жұмыстарын қаптатып жіберіп, өз адамдарымыз жұмыссыз жүре берсе - сол қайғы. Ақыры-азап. Бұл жағдай келісім-шартта көрсетілген бе, жоқ па - бізге беймәлім. Әйтеуір, адалынан болсын.

Біздің елден қытай азаматы оп-оңай үй-жай алады. Ал, Қытайдан келген қазақ не азаматтық ала алмай, не үй ала алмай сандалып қалады.

Камал! Осыдан бір жылдан астам уақыт бұрын айқайлап: «Сатылмаған не қалды?» деп жаздық. Содан бері де талай-

талай таудай-таудай өндіріс, өнеркәсіп орындары сатылып кетті. Соңғы хатында сен: «Президент «енді басыбайлы сатуды тоқтатамыз» деп айтты дейсің.

Ештен кеш жақсы. «Өтпелі кезең өкіндірмесін» дейсің. Өкіндірді. Әлі де өкіндіре берсе, өкініш түбі өртке айналады. Өкініш - ашу-ызаның алғы шарты. Теңізде дауыл тұрса, кемеге отырмас болар. Ашуға басу болсын. Ол үшін жемқорларға, парақорларға, ұрыларға қарсы қаһарлы күресті Президенттен бастап, әрбір адал ниетті азамат аяусыз жүргізуі керек.

Қазақстан тәуелсіздігі сонда сақталады. Қазақстан сонда өркен жаяды. Ал, қазіргідей жемқорлық, парақорлық, ұрлық-қарлық жайлаған елдің болашағы бұлыңғыр. Ол елдің, мемлекеттің жарқын бетіне түскен таңба. Ондай елден басқалар сескене бастайды. Халықта шарасыздық психологиясы пайда болады. Мұның ең жаманы-жас толқын осы дертпен уланады, имансыз болады. Ал, үлкен үміт жас буында емес пе?

Жастар, балауса ұрпақ уланса, онда мына біз арам қатып қаламыз. Кәрі түйе ботасының соңында жүреді. Ал, екеуіміз қайта жасарып келе жатқан жоқпыз ғой.

Сеніңше қалай?

Сау бол, Камал!

**Шерхан Мұртаза.
1 қазан 1997 жыл.**

ТӘУЕЛСІЗДІК БІРЕУ Бәріміз соған тіреу болуға жараймыз ба?

Камалға хат

Қадірлі Камал! «Реформа жалаң мақсат емес» («Егемен Қазақстан», 19.10.1996.) атты мақалаңды оқып тағы да қолыма қалам алдым. Бір жағынан қиналып та отырмын. Бұрынғы әңгімені қайталай беру де қызық емес. Ал, біздің әңгімеміздің тақырыбы бізді еріксіз елдің жағдайына қарай итермелей береді.

Шіркін, анау Шыңғыс Айтматов пен Мұхтар Шахановтың екеуара сырласуы сияқты екеуміз де өз өмірімізде бастан кешкен, әйел затына ғашық болған кездерімізді (егер болса) еске алып отырар ма едік. Соңғы кезде Шыңғыс пен Мұхтардың осындай бір әңгімесін біздің газет-журналдар жабыла жариялап жатыр ғой. Ай, бірақ сен екеуміз махаббат мәселесін ел қызығып оқитындай елжірете жаза алмаспыз. Бұл ретте бізге Шықаң болу, Мұхаң болу қайда-а-а.

Оның есесіне сен, Камал, реформа дейсің. Міне, біздің «ғашығымыз!» Реформа! Бір түрлі қызық «махаббат». Ғашығымыз аяусыз алдап жүрген сияқты. Ал, сен болсаң реформа жалаң мақсатқа жету үшін, тәуелсіздікті қорғап қалуға іс керек, қимыл керек, әрекет керек дейсің. Іс те бар, қимыл да бар, әрекет те бар. Бірақ оның бәрі реформа мақсаты үшін емес... Әркімнің қарақан басы үшін.

Экономиканы реформалау үшін алдымен сананы реформалау керек екен ғой. Өзің айтыпсың ғой: «Өзіміздің ішімізде талан-таражға түсіп, суық қолдар мен сұғанақ қалталарға сүңгіп кеткен ақша қаншама!» деп. «Президент өзінің бір сөзінде қазіргі чиновниктердің қаншалық қомағай-қанағатсыз екендіктерін ашына айтты ғой» дейсің.

Міне, мәселе қайда! Демек, алдымен қисық-қыңыр Сананы түзетіп ал! Өзің айтқан чиновниктеріміздің санасы ортағасырлық теңіз қарақшыларының санасы дәрежесінде қалған. Тек тонау! Ұрандары осы. Қазақстан, қайран Қазақстан, құдай-тағала бай жаратқан Қазақстан талапайға түсіп кетті! Осыны айтсаң, басшылар ашуланады, шамданады. Оу, шындықтың несіне шамырқанады. Қазақстан байлығы қорқаулардың тонауына түспесе, сол байлық өз халқын асырауға жетеді ғой, жетіп-артылады ғой. Камал, сен өзің емес пе едің алғашқы: «Қазақстан. ХХІ ғасыр» деген мақалаңда Қазақстан байлығы бір миллиард адамды асырауға жетеді деген?! Ал, қазіргі халқы он жеті миллионға жетер-жетпес. Соның қаншауы бай, қаншауы кедей! Есепке жүйрік едің ғой, шығарып көрші.

Таяуда «Жас алаш» газетінде Қайқы Қылыш деген біреу Президентті сынамаңдар деп шыр-шыр етіп, араша түсіпті. Соның арашасына Президент мұқтаж болып қалғандай. Бәрі

сатылып жатыр деп сарнамаңдар дейді. Немене, сонда көзімізді киіз шормен таңып тастауымыз керек пе? Көрсек те көрмеген болайық па? Президентке жаныңның ашығаны сол ма? Көре тұрып көрмеген болу, шындықты жасыру-міне, Президентке нағыз зиянкестік осы! Қылышың Қайқы болса да, сөзің, пейілің түзу болсын. Жалпы осы ашық жария заманында бүркеншек ат жамылып алғаны несі. Со да сән бе?

Солай, Камал дос. Адамның санасы, ниеті, пейілі түзелмей, түк те түзелмейді. Президенттің өзі өзінің уәзірлеріне «қомағай-қанағатсыз» деп ашынса, демек қағам денесіндегі қатерлі ісіктер. Дер кезінде сылып тастап отырмаса аса қауіпті. Ал, біздің прокуратура, тергеу, милиция, сот, қауіпсіздік органдары ұры-қарылардың, паракор, жемқорлардың шабақтарын ғана ұстайды да, жайындарын, акулаларын ұстауға шамасы жетпейді. Яки қорқады, яки сыбайлас.

Әйтпесе, жұртшылық: Малахов қайда, Шумов, Те қайда? Басқалары қайда?-деп шулап жатыр. Тырс еткен ешкім жоқ. Не бұл, мемлекеттік құпия ма?

Әрине, халық төзімді. Бастық барып: «хәлің қалай?» десе, «құдайға шүкір, бұдан жаман күнімізде де шыдағанбыз» деп тәубасын айтады. Халық төзімді. Бірақ халық төзе береді екен деп тасыраңдауға болмайды. Халық тынық жатқан мұхит сияқты. Ал, бір буырқанса... Құдай оны көрсетпей-ақ қойсын.

Адам санасын, құлқын, пейілін түзетуде біздің үкімет шөп басын сындырған жоқ. Ал, оның есесін теңіздің ар жағынан, бер жағынан келгендер артығымен толтырып жатыр. Теледидар солардың қолшоқпарына айналды. Адамның адамгершілігін, пиғылын бұзатын аса қатерлі қару сол. Ұрлық пен қарлықты да, жауыздық пен жалмауыздықты да, арсыз, имансыз жәлептікті, адам өлтірудің нешеме түрлерін бесікте жатқан баладан бастап, бәрімізге үйретіп, санамызды улап жатыр, улап жатыр.

Камал, жазда Көкшетауда, тағы бір жерлерге обыр шегіртке егінді бүлдіріп кетті. Сол шегірткелер адам санасын да бүлдіріп жатыр. Құдай біреу. Құдірет біреу, ал дін көп екен, соның өкілдері Қазақстанда қаптап жүр.

Бір отбасында біреу мұсылман, біреу баптист, біреу православ, біреу бахаист, біреу ахмади, бірі иудаист, бірі кришнайт, бірі католик болатын күн жақын. Қаһарлы қан төгістер негізі сол.

Өткен жолы өзім жазған Ақ-Бекет, өзін-өзі Алланың Елшісімін деп жариялап, кітап жазған қасқа таяуда христиан дініне кіріпті. Міне, сана-сезім қарақшысы! Осыдан кейін қоғамның дені-қарны сау деп кім айта алады.

Камал! «Ақ босаға» деген басылымда (№ 10, 1996) Райхан Асылбекова деген қыз біздің мешіт туралы былай деп жазады. Қыздың әкесі қайтыс болған, шешесі қатты ауру. Әбден күйзелген Райхан мешіттен бір медет іздеп барады ғой. Барса, молда жұрттан ақшаны жинап алады да, бәрі үшін бір-екі дұға оқыған болып, уақытым жоқ деп, бетін сипап тұрып кетеді.

Райхан айтады, енді қайтып көрмегенім мешіт болсын дейді. Сөйтеді де шіркеуге барады. Барса, қасиетті әкей, яғни поп оны туған бауырындай құшағын жайып қарсы алады. Қыздың мұң-мұқтажын тыңдайды. Жұбаныш айтады, ақыл қосады. Не керек, содан Райхан жаны жадырап, иығынан зіл қаратас түскендей жеңілденіп қайтады.

Сана төңкерісі деген осы, Камал. Ал, Қайқы Қылыштар бізге неге зар-заман орнатасыңдар, неге күңірене бересіңдер деп күстаналайды.

Камал дос! Экономикалық реформа түзу болу үшін алдымен адамның санасын, құлқынын, ынсабын түзетіп ал. «Кедей-бай болсам дейді, бай-Құдай болсам дейді» Кедей бай болсам деген жерде тоқтай қалса ғой. Стоп! - десе. Жоқ, бай Құдай болсам дейді. Бұл қанағатсыздық. Бәленің бәрі осы қанағатсыздықтан туа береді. Қомағай құлқын, обыр опа. Оны толтыра алмайсың. Өзі тойса да, көзі тоймайды. Өлгенде топырақ қана тойдырады. Қазіргі жегіштердің көбі сондай. Акуланы сойғанда қарнынан тас та, тасбақа да, темір де, терсек те шыға беретін көрінеді. Ал, біздің адам-акулаларымыздың қарнын жарып жіберсең.

-Қазақстанның прокаты да, алтыны да, мырышы да, хромы да, мұнайы да, арақ зауыттары да, қант зауыттары - бәрі-бәрі ақтарылып шыға келер еді.

Осының бәрі халықтың несібесі емес пе еді? Жекешелендіру дегенді ойлап таптық та, әлі жеткен тутаалапай тонап алды да қойды, әлсіз халық құралақан қалды да қойды. Осы да реформа ма?! Бұл әлі арты ашылатын үлке-е-ен қылмыс.

Жекешелендір. Мейлі. Бірақ әділеттік қайда? Неге әркімнің еңбегіне, қоғамға қосқан үлесіне қарай бөлмеймісің? Қолы жеткен алды-кетті деген бола ма екен. Әділетті, құқықтық мемлекет орнатамыз деп жүріп, қадам басқан сайын әділетсіздікке жол берсек құқықтық мемлекет құра алмаймыз ғой.

Неге Ислам Каримовты мақтай бересіңдер?-деп ұрсады бір жазғыш. Мақтаса несі бар? Өзбекстан жер байлығы Қазақстандікінен артық емес. Бірақ өзбектер ұқсата біледі, істің көзін табады. Қазір Өзбекстан ешкімге ешнәрсе қарыз емес, соған қызығып шетелдік капиталистер несие берейік алыңдар дейді. Өзбектер алмайды. Мойныға қарыз қарғыбауын тағып алғаннан ауыр нәрсе жоқ. Ал, біздің мойнымыздағы қарыз-несиенің есебін бір Құдайдың өзі біледі. Ала береміз, ала береміз. Одан өркендеп жатқан өндіріс шамалы. Күндердің күнінде қарыз-қарғыбау тартылып кеп қалса-тұншығу деген сонда болады.

Енді бір сор-жалақы мен зейнетақыны төлемеу, ақшаны бастықтар алып «айналымға» жібереді дейді. Жалақы мен зейнетақының мерзімінде төленбеуі содан дейді. Заңның көзі жетіп отыр. Өтірік емес. Оу, ендеше ондай бастықты неге жазаға тартпаймыз?! Көкжелкеден ұрып неге құстырмайсың?!

Осылай деп шындықты айтқан адамды қазір Дон Кихот, алаңғасар сияқты көріп, күлетін тәрізді. Сен мұны байқадың ба, Камал? Шындықты айтып алыссаң-ақымаққа балайды. Міне, заман!

Осының бәрі дүлей күштің, диюлардың күшейіп кеткендігінен.

Батыстың бүлдіргі мәдениеті қаптады. Бұрын Батыстан Бальзакты, Гюгоны, Драйзерді, Хэмингуэйді, Шекспирді, Шиллерді, Гетені, Гейнені тауып едік. Енді олардан адасып, мұнар-мұнар арасынан кілең диюларды көретін болдық. Антикультура деген осы. Халықтың санасын улап, роботқа,

мәңгүртке айналдыру-ежелден Өзәзілдің арманы. Жаратқан құдіреттің өзіне бағынбай, бақ таласқан Өзәзіл дию мақсатына жететін сияқты.

Камал! Баяғыда бір бәйтерек болыпты. Оның төбесіне Самұрық ұя салады екен. Самұрық басқа жаққа кетпек болып бәйтерекпен қоштасқанда, бәйтерек:

-Менің бұтағымды мекен етіп едің, енді кетіп барасың. Маған не тілейсің?-депті дейді.

Самұрық:

-Тілейтінім, сені Құдай орманшының балтасынан сақтасын,-депті.

Мұны айтқаным: бүгін Тәуелсіздік күні, Камал. Сол Тәуелсіздігімізді Құдай бұзықтардың балтасынан сақтасын

Тәуелсіздік біреу. Ол біз сияқты, қазақ сияқты халыққа жүздеген жылдардан кейін ғана келіп жеткен. Алланың ақ нұры. Оған адал ниетті адамдар бәріміз тіреу болсақ қана заман түзелер.

Тәуелсіздіктің жолы қатты, дәмі тәтті. Қиыншылық жолын қиялап өтіп, жайдарман жерге де жетерміз. Әйтеуір бір Құдірет әдейі қиянкескі қиыншылық кездестіретін көрінеді ғой. Баяғы Аюб пайғамбарды сынағаны сияқты. Ақыры Аюб барлық сынға шыдап, Құдайдың мейіріне бөленген дейді.

Біз не көрсек те Көк Туымыз қолымыздан түспесе екен. Көк Тудан ажыраған күні тағы да тулақ боласың.

Тәуелсіздік - жаңа шығып келе жатқан Күн. Елдің емес, жас мемлекеттің емес, өз қарақан басының қамын ойлаған жемқорлар, парақорлар, Қазақстан байлығын талан-таражға салған сатқындар! Жаңа шығып келе жатқан Күнді көлегейлеп, бұлтпен бүркемелеп, тұмшаламандар!

Міне, Камал, мен бұл хатымды осындай сөздермен аяқтағым келеді. Тәуелсіздік таңы атты. Құтты болсын! Басымызға құт қонсын! Сол құтты үркітіп, ұшырып алмайық.

Шерхан Мұртаза
24 қазан 1996 жыл.

БІРІКПЕСЕК БӨРІ ЖЕЙДІ

Жаңаның - тамыры көне.

Өткен замандар қасіретін, арман-ынтызарын білмей қазіргіні түсіну қиын.

Ұлы қағанат кезінде түріктер дәуірледі. Дәурен баста тұрмайды. Кейін-кейін әр жаққа лақтырған тастай шашырады. Ұлық пен құлдық арасы бір-ақ қадам. Сол шашырағанды қайтадан жинамаққа талай ұрпақ талпынды. Бірақ түріктердің қайтадан бірігуінен әлдекімдер қорқады. Олар: "Бөліп таста да, билей бер!" саясатын қатаң орындады.

Жиыrmасыншы ғасырдың басында бір топ зиялылар түрік затын біріктірмекке тағы талпыныс жасады. Исмаил Гаспиринский, Мір-Саид Сұлтанғалиев, Зәки Уәлиди, Мағжан Жұмабаев, Тұрар Рысқұловтар: "Түрік тілдес, түгел бол!" деп ұран тастады. Тіпті Тұрар Рысқұлов өз серіктерімен Түркістанда "Түрік республикасын" жариялады да. Оның негізіне алфавит бірлігін, ақша бірлігін, армия бірлігін, дипломатия бірлігін, экономика, идеология бірлігін тұғыртас етіп қалады.

Бірақ бұлардың бәрі де "пантюркист" ретінде атылды, қудаланды.

Ғасырдың соңында осы идея қайтадан бас көтерген сыңайлы еді... бірақ... "Бірағы" сол, қайта совет заманында қол жеткен мәдени байланыстардың өзі бырт-бырт үзіліп қалды. Мысалы, мен өз басым: Шыңғыс Айтматовтың барлық көркем шығармаларын дерлік орысшадан қазақшаға тәржімаладым. Қазақстан көркем әдебиет баспалары түркі тілдес және барлық республикалардың татымды көркем әдебиетін үзбей жарыққа шығарар еді. Қазір ол жоқ. Сап тиылған.

Әр республикада әдебиет, өнер күндері үзбей өткізілер еді. Сап тиылған. Осы әрекеттер арқылы біз бір-бірімізді рухани байытар едік. Бір-бірімізге деген бауырмалдық сезім арта түсер еді. Қазір бұл қазынадан айрылды.

Анау бір жылдары Ташкентте ашылған құрылтайда "Түркістан - ортақ үйіміз" атты бір игі жұмыс басталып еді, ақыр аяғы құрдымға кетті. Сөз бен істің арасы алшақ.

Өткенге - салауат, болашаққа - үміт пен береке.

Не істемек керек?

-Орталық Азиядағы түрік тілділер алфавитті бір жүйеге түсіруі керек.

-Рух, намыс туыстығы керек.

-Орталық Азия халықтары бір-біріне астамшылық жасаудан аулақ тұруы لازم.

-Орталық Азия халықтарының тарихын терең зерттеп жазатын ұлтаралық институт құрмақ керек.

-Орталық Азия халықтары көркем прозасының, поэзиясының ортақ антологиясын шығарса игі.

-Орталық Азия халықтарын жақындастыратын ортақ радио, теледидар хабарларымен алмасатын жүйе керек.

-Орталық Азия мемлекеттері мәдениеті мен әдебиетінің күндері алма-кезек жүйелі түрде өткізіліп тұрса дер едік.

-Өзбекстанда қазақтар көп тұрады. Қазақ тілінде жалғыз газеті бар. Демек, Қазақстанда шығатын қазақ басылымдарын бұл республикада көбірек тарауына жағдай жасалғаны жөн. Бұл салада әсіресе, оқулықтардың жөні бөлек.

-Діни экстремизммен бірлесе күресіп, мұсылмандық тура жолмен жүріп, иман жинау - асыл мұрат. Менің бұл ұсыныстарымды кем-кетігін айтып, толықтыратындар болар.

Менің жүрегім айтады: егер біз бірікпесек, руханият туыстығы болмаса, бұл бос қуысты басқалар толтырады, толтырып та жатыр. Біздің жастарымыз да, жасамыстарымыз да Батыстың неше алуан құқай-сұмдықтарымен сусындап келеді. Шөлді умен басады. Батыстың әзәзіл "мәдениеті" сананы улап, жүректі жаулап, жан-дүниені билеп алды. Теледидар, неше түрлі басылымдар әзәзілдің бұл жымысқы әрекетін сүйсіне, құлшына таратып келеді. Батыстықтар баяғыда иленбеген аң терісін жамылып жүргенде, Орталық Азия халықтарының биік мәдениеті, аса иманды әдебиеті болған. Сол жәдігерлерді тудырған асылдардың шаялаған ұрпағы, біздер, енді есіміз кіріп, етегімізді жаппасак, бір-бірімізді қолдап, бір-бірімізді рухани байытпасак, мәңгірттеніп кетуіміз әбден ықтимал.

Осындайда Мұстафа Кемал Ататүріктің мына бір сөздері еске түседі: "Түрік ұланы! Мәдениеті кемшін халық бір көзі соқыр, бір қолы шолақ, бір аяғы ақсақ мүгедек адамға ұқсайды. Түрік ұланы! Әлем алдында осындай мүгедек

болып көрінбес үшін мәдениетінді көтер, руханиятыңды асқақтат",- деді.

Ататүріктің осы өсиеті әлі де актуальды.

МЫҢЖЫЛДЫҚ СОҢЫНДАҒЫ СӨЗ

Қазақ елі ХХ ғасырға ағаш соқамен еніп, оны Космоспен аяқтайын деп отыр. ХХ ғасыр Қазақ еліне білім, ғылым ала келді.

ХХ ғасыр Қазақ елін мотор мен атомға тойғызды.

Қазақ елі жаралы теңбіл барыс сияқты. Ылдидан қарлы шыңға дейін шыққан жолы қан сорғалаған ізге толы. 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісі 1986 жылғы ұлт-азаттық көтерілісіне жалғасты.

Азаттық алдық. Бірақ рухани құлдықтан арылмадық.

ХХІ ғасыр табалдырығын аттадық. Бұл ғасырда артымызда қанды іздер қалмасын.

Өкінішті жағдай: ХХІ ғасырға Қазақ елі демократия елесімен қоса коррупция топанын ала келді.

Арал теңізі тартылып, Арақ теңізі пайда болды. Соған тұтас батып кетпесек жарайды.

Періштелер аз, әзәзіл көп. Батыстың әзәзіл "мәдениетінің" құлдығында қалдық.

Шекараны достармен емес, "тастармен" қоршап жатырмыз.

Мөңке би айтқандай: Жаңа ғасырға "алашұбар тілменен, дүдәмәлдау дінменен" өтіп бара жатырмыз.

Сонда да жаңа ғасырдан жақсылық дәметеміз. "Күніне тоқсан тоғыз бәле көрсең, сонда да күдер үзбе бір Алладан" деген бабалар өсиеті бар. Алтыбақан ала ауыздықты қойсақ, береке-бірлік болмақшы.

Иллаһим, ұлттық сана осыны ұмытпасын.

"ТҮРКІ ТІЛДЕС, ТҮГЕЛ БОЛ"

Осы жылы үш Президент кездесіп, Мәңгі достық туралы шартқа қол қойыпты деген хабарды естігенде мен кәдімгідей қуандым. Бұл хабар қысыр құрғақшылықта селдеп жауған нөсердей әсер етті.

Түркістан елін, Тұран жерін мекендеген халықтар ежелден бір-бірімен туысқан. Шыққан тегі, тілі, діні тамырлас. Осы туысқандар бір-бірінен ажырамай, ұсақ-түйек дауға бармай, тату-тәтті өмір сүрсе, пейілі жаман бөтендер тиісе алмайтындай айбарлы, айбынды, айдынды республикаларға айналар еді ғой.

Бұл татулық, бауырмалдық ежелгі арман Түркістан-Тұранның ұлылығын Мағжаннан асырып жазғанды әлі оқыған жоқпын.

"Бөлшекте де, билей бер!" ұраны - отаршыл озбырлардың ұраны. Патшалық Ресей "Түркістан өлкесі" деген генерал-губернаторлық әкімшілік құрып, оған қазақтардың бір бөлігін қосып, бір бөлігін Сібірге (Омбыға), біртұтас қазақты бөліп-бөліп тастады.

Советтік империя одан да асып түсті. "Түркістан өлкесінің" өзін бірнеше одақтас республикаларға бөліп жіберді.

Ал, Мұстафа Шоқай, Мұхамеджан Тынышбаев Түркістанды біріктірмек әрекетпен Қоқан автономиясын орнатып, одан тез арада айырылып қалды. Тұрар Рысқұлов болса, 1920 жылы Түрік Республикасын жариялады. "Түркі тілдес, түгел бол!" ұранын көтерді. Бірақ Мәскеу оны да тұншықтырып тастады. Артынша Түркістанды бөлшектеп жіберді.

Енді міне, 1997 жылы Нұрсұлтан Назарбаев, Асқар Ақаев, Ислам Каримов бас қосып, "Мәңгілік достық" шартына қол қойып, ұлы мақсатқа қол жеткізгендей болды.

Содан бері төрт жылдай уақыт өтті. Сырттай қарағанда бәрі оңды сияқты. Бірақ іштей кикілжің бар. Жер дауы, шекара шаң-шұңы, газ мәселесі, су мәселесі, кедей мәселесі дүркін-дүркін дуылдап тұрады.

Өзбекстанды ежелден мекендейтін бір миллионнан астам қазақтардың өз ана тіліндегі мектептері жабылған. Қазақша бұқаралық ақпарат құралдары жоққа тән. Сөйте тұра қазақтардың Қазақстанға көшуіне түрлі кедергілер қойып қойған.

Мұны Ресей бұқаралық ақпарат құралдары жерден жеті қоян тапқандай бүкіл әлемге әсірелеп жеткізеді. Орталық Азия республикаларының президенттерінің ішінде кім лидер

бола алады деп, әдейі араға сына қағып, президенттерді бір-бірімен араздастырып қоюды көздеп бағады.

Бізді тағдыр өзі қосақтап қойған "Қырық жыл қырғын болса да, қиыспайды туысқан". Мәңгілік достық шарты болған соң, оған Президенттер қол қойған соң, бөтен көзге күлкі болмай, табасына қалмай, шын ағайындарша өмір сүру әлі де арман. Бес саусақ жұмылса ғана жұдырық болады. Оқшиысып жеке-жеке жүрсек, пиғылы бөтендердің бізді ерттеп мініп алуы оп-оңай. Осындайда Түркменстанның оқшаулануы опық.

"Түркі тілдес, түгел бол!" - деп кетті білгір бабалар. Және сол мақсаттың құрбандығына шалынды. Олар өз күнін көріп, үндемей жүре берсе, қыршындарынан қиылмас та еді. Бірақ олар ұлт үшін жанпидаға барды. Болашақ ұрпақты, халық тағдырын ойлады. Отансүйер, патриоттық үлгіні солардан үйренсек ләзім еді.

Бірақ, біздің мектеп буыршындар мен бүлдіршіндерді шын патриоттық үлгіде осал тәрбиелейді. "Отан үшін отқа түс - күймейсің" деген ұранды кейбір ұстаздардың өздері білмейді. Мектептерде Ахмет Байтұрсыновтың, Міржақып Дулатовтың, Мағжан Жұмабаевтың портреттері ілулі тұрады. Ал, олардың еңбектері нашар оқытылады.

РУХ ПЕН НАМЫС ЕГІЗ

Рухы жолдас болмаса, адам сонда шын жетім. Сенің аз күн қонақ дүниеде бай болғаның, төрт құбылаң сай болғаны - бәрі өткінші. "Көлдің тақырға айналмағы, байдың пақырға айналмағы" оп-оңай.

Бір адамның рухсыз болуы - сор. Ал, тұтас ұлт рухынан айырылса - қасірет.

Рухы сынғандарда намыс болмайды. Ондай адамдарда ұлт та болмайды. Ондайлардан масановтар жаралған. Олар мейлінше өз халқына қас келеді. Өз ұлтын жек көреді. Кез келген жерде жамандап, тіл тигізіп жүреді. Сатып та кетеді.

Ондайлар өктемшіл, өзге нәсілге жағымпаз болады. Жарық дүниенің шырайын алып, шырқын бұзатын осы жағымпаздар. Масановтар жалпы орыс емес, отаршыл психологиядан әлі арылмаған орыстарға қанша жағынғанмен,

орыстар масановтарды бәрібір орыс деп танымайды. Тек мақсаттарының уақытша құралы ретінде ғана пайдаланады.

Сонда масановтар қазақты өздері жек көрсе, не орыс қабылдамаса, қайда қалады? Ақыры қандай болады?

Масановтар маған бұл жерде неге керек? Мінеки, он жылдың көлемі болды. Тіл тағдыры туралы додалы дау бітпейді. 1997 жылы да бұл тақырып күн тәртібінен түспепті. Одан бері де біраз жыл өтті. "Мемлекеттік тіл" деп қарқарадай үкі таққан, сол үшін де талай найза, қылыш сынған дау әлі лаулап тұр. Басқа даулар бітеді. Тіпті соғыстар да тынады. Бір бітімге келеді.

Ал мемлекеттік тілдің дауы бітпейді-ақ. Бұл неғылған қасірет? Қазақ тілінің қанат қағып, биікке ұшуына, бәлкім, біздегі кірме ұлттар қарсы шығар? Ондайлар бар. Бірақ тұтас ұлт емес. Кейбір кертартпа шовинисшіл өкілдері.

Өзірбайжан қызы Асыл ғалым, мысалы, ұзақ жылдар бойына қазақ тілінің жоғын жоқтап келеді.

Неміс жазушысы Бельгер қазақ тілін ана тіліндей біледі, біліп қана қоймайды, терең біледі.

Таяуда ғана "Егемен Қазақстанда" ақтөбелік Борис Петуховтың "Қазақтарға қарыздармыз" атты аса иманды мақаласы жарияланды.

Халықтар, ұлттар, ұлыстар осындай ойлы, арлы, ақылды адамдар арқылы дәнекерлеседі. Рас, көпұлтты ел екенсің, тату-тәтті бол. Бірақ кімнің елінде, кімнің жерінде жүргенінді ұмытпа. Есіктен кіріп, төр менікі деп өңмеңдей берме. Своик сияқтылардың сойылын соқпа.

Бірен-саран свои́ктер қорқынышты емес. Қорқыныштысы — өзіміздің масановтар. Олардың жан-тәні, тілі, ойлау жүйесі, мінез-құлқы - бәрі орысша. Бұл өзі тұтас ұрпақ. Қазіргі билік басында отырғандардың көбі осы ұрпақтан тараған. Отарлаушы империя дәуірінің улы жемісі. Ұлттық рух азғындаған кезеңнің шаялаған тұқымы. Тіл орысша шығып, қазақша білмейтіндердің бәрі қағынды емес. Кейбірінің кеудесінде ұлттық намыстың ұшқыны бар. Бірақ ондайлар басым көпшілік емес.

Президент әділін айтты: алдымен екі қазақ бір-біріңмен қазақша сөйлес, - деді. Қарап тұрсаң, өте қарапайым, өте түсінікті қағида. Осыны орында. Сорлатқанда, сол өкімет пен

үкімет кеңселерінде қазақтар бір-бірімен қазақша сөйлеспейді. Іс қағаздары, заң жобалары қағазға алдымен орысша жазылып, артынан барып қазақшаға аударып жатады.

Мұндағылардың, кейбір имандылары болмаса, көбі қазақша газет-журнал, көркем әдебиет оқымайды.

Бас жақтан басталған бұл дерт сатылап төмен түсе берсең барлық буынды қамтыған.

Осыдан кейін, мемлекеттік тілді мансабы биік, лауазымы асқақ қазақ, ең алдымен өзің сыйламасаң кім сыйлайды?

Міне, дәл қазір келер жылға газет-журналға жазылу жүріп жатыр. Егер бір пәрмен шығып, кім қандай басылымға жазылып жатыр екен деп тексеріп кеп жіберші. Қазақшаға жазылмағандардың көбісі өзіміздің қазақ шенеуніктері боп шыға келеді. Мұны өзге ұлттың өкілдері көзімізге шұқып көрсетеді: әне, әуелі өзіңді түзеп ал! - дейді.

Сонда намыс болса ұялар едік. Намыс жоқ қой! Өйткені рух дімкәс! Рух шалажансар! Рух елі сүйектеніп кеткен.

Рухтың анасы - Ана тіліндегі кітап. Ана тіліндегі кітаптың уызынан ауызданбаған шенеунікте ұлттық рух қайдан болсын.

Бірақ Батыр қазақ Бауыржан Момышұлы: "Талантының тоқпағы тасқа шеге қағады", - деп еді. Талаптанған адам қазақ тілін тез-ақ қағып алады.

Бұл жазбада жағдай күңгірт бояулы шығар. Жақсылықты ешкім тартып алмайды. Кемшіліктен арылайық. Отансүйер қауым жоқ емес. Таяуда "Қазақстаным менің" атты халықтық-патриоттық қозғалыстың І конференциясы болып өтті. Қозғалыс қатарында "шойын шайнап, шоқ түкіретін", халыққа жаны шын ашитын, нағыз патриот азаматтар бар сияқты. Солардан едәуір үмітім бар.

Жылдарды жылдар жетектейді. Дүние-керуен деген сол 1997-ші жылды шоламыз деп, дәл қазіргі кезеңді айтып кеткеніміз - уақыт жалғастығы, ұрпақтар жалғастығы.

Алдан үміт оты, жақсылық оты жылтырайды.

ЖАЛЫНЫҢ БАРДА ЖАРҚЫЛДА

«Жас Алаштың» құрдастары сексенге келді. 1921 жылы 22 наурызда туғандар ел ішінде, әрине, бар. Олар едәуір қартайып қалды ғой. Қанша дегенмен сексен деген оңай жас емес.

Ал, «Жас Алаш» әлі жас.

Сексен жылдың ішінде бұл газеттің басынан не өтпеді. Кімдер келіп, кімдер кетпеді. Алдыңғы толқын ағалар кетті, кейінгі толқын інілер келді.

Дерек бойынша, мұның басында тұңғыш рет Ғани Мұратбаев болған екен. Жалынды жігіт, жігерлі жас екен. Қыршын кетті. Сірә, жанып кеткен сияқты. Мәскеуде «Ваганьков» дейтін зират бар. Сонда қалды. Комсомолдың кезінде оны анда-санда еске алып, артынан іздеп барып, басына гүл шоқтарын қойып кететіндер болушы еді. Енді кім біледі.

Баяғы Құлыншақ ақын:

Адамзат келер-келер, жүзге келер.

Кісіні үйде өлген түзде көмер.

Құдая, иманымды салауат қыл,

Кім бар дейсің дұға оқып, іздеп келер, - деген екен.

Енді Ғани Мұратбаевты іздеп жатқан кім бар дейсің. Қазіргі жас ұлан оны біле бермейді. Заман озады. Саясат аумалы-төкпелі. Таяуда ғана өтіп кеткен XX ғасырдың алпысыншы жылдарында Өзбекәлі Жәнібеков есімді азамат Шымкенттің қақ ортасында Ғани Мұратбаевқа ескерткіш орнаттырып еді. Сол тұрған шығар. Алматыдағысын барған сайын көремін.

Ол нағыз лениншіл еді. Сенім, наным солай болды. Ол үшін Ғани кінәлі емес. Лениннің ескерткіштерін алып тастап жатыр. Ғаниға тиісе қоймас. Ол да «Жас Алаш» тарихының бір бөлігі, бастамасы.

«Жас Алаш» тарихының тағы бір елеулі тұлғасы мен үшін, мысалы, Саттар Ерубаев.

Осы бір қыршынның тағдырын ойлағанда кей-кейде менің тамағыма өксік тығылады. «Жас Алашта» («Лениншіл жас») қызмет атқарып жүрген кезінде әріптестерімен бірге түскен Саттар суретінің түп нұсқасы менің архивімде сақтаулы.

Анда-санда қарап отырамын. Жап-жас. Жүзі жарқын. Өмірі өлмейтін адамның дидары. Бірақ ол енді екі-үш жылдан кейін өмірден өте шығатынын білмейді. А, бәлкім, білмесе де сезген шығар. Кеудесіне сыймаған талантын тез-тез жазып қалуға талпынған сыңайлы. Қарағандыға жедел аттанып, күндіз-түні кеншілердің арасында жүріп, шахтаға түсіп, көмірдің тозаңын жұтып, жұлқына жұмыс істеп, роман жазды.

«Менің құрдастарым» романын мен жас күнімде жастанып жатып көп оқыдым. Кейін өзім де «Лениншіл жастың» тілшісі болып Қарағандыда үш жылға жуық тұрып қалдым. Сонда, бәлкім, мені жылы орыннан Қарағандыға қарай еріксіз жетелеген сол Саттардың әсері болар. Құдіретті кітаптар таптырмас тәрбиеші ғой.

Сол жоғарыда аталған ұжым суретінің қақ ортасында қасқайып Рахмалы Байжарасов отыр. Біршама уақыт «Лениншіл жасты» басқарса керек. Ол да Қарағандыға барып, қаланың партия комитетін басқарып тұрған жерінен, 1937 жылдың құрығына ілініп, он сегіз жыл Сібірдің дәм-тұзын татқан адам.

Мен ойлаймын, отыз жетінің құрығына Саттар да ілінер ме еді, оны мезгілінен ерте келген ажал құтқарып қалды.

Саттар киелі Түркістанда туып еді. Өзі жазғандай, оның жәпірейген үйі қаланың шет жағында, теміржолға жақын екен. Көршісі жұмыстан кешке қайтқанда бір бөлке нан алып келсе, оның әйелі баласына: е, балам, бағың бар екен, әкең нан әкелді, - дейді екен. Саттар: «БАҚЫТ деген НАН екен деп ойлаушы едім», - дейді.

«Лениншіл жастың» отызыншы жылдардағы тігіндісі сақталса, әр нөмірінен дерлік Саттар Ерубаевтың қайнар публицистикасы табылады.

Әлі есімде Қазақстан комсомолы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы Өзбекәлі Жәнібеков бізге қыршын кеткен Саттар Ерубаевтың моласын іздеп табуға тапсырма берді. Қарт комсомолдардың айтуынша, Саттар қазіргі Райымбек көшесінің (Алматы) бойындағы зиратта жерленген екен. Бірінші хатшының тапсырма беру себебі: осы зират таяуда тегістеліп, орнына автостанса салынбақ екен. Саттардың

моласы табылса, сүйегін алып, басқа зиратқа жерлеп, басына белгі қою.

Бірақ моласы табылмады. Белгі жоқ. Көзі тірі қарт комсомолдар да көмектесе алмады. Сөйтіп, Саттар автостанса астында қалды. ЦК-ның бірінші хатшысы Ө. Жәнібеков құдайға сенген, аруақты құрметтеген азамат еді. Сонысымен де ол үлкен ЦК-ға жақпады. Иманды адамның ақыры жаман болмас. Сол Жәнібековтің басына Арыстанбабта өзіндей таза, өзіндей көркем күмбез орнатылды. Бұл да болса ЦК-сыз, Тәуелсіз заманның арқасы.

1957 жылы мен «Лениншіл жастың» табалдырығын алғаш жай әдеби қызметкер ретінде аттағанда бас редакторымыз Абай Бейсембаев екен. Мені танып, білмесе де қызметке бірден қабылдады. Өйткені маған кепілдік берген осы газеттің сол кездегі ығай мен сығайлары: Әбдісаттар Бөлдекбаев, Хайдолла Тілемісов, Баянжан Мәдиев, Тельман Жанұзақов, Сейдахмет Бердіқұловтар еді.

Мені бұлармен жақындастырған менің аталас ағам Бауыржан Момышұлының үйі еді. Қазіргі Қабанбай көшесі мен Фурманов көшесінің бұрышындағы үйдің екінші қабатындағы екі бөлмелі пәтерде жаңағы аталған жігіттермен жиі-жиі бас қосып тұрушы едім. Жеңгем Жамал «Лениншіл жаста» машинистка болып істейтін. Жаны жайсаң, жұпынылау болса да дастарқаны кең, өзі керемет аспазия жеңешемнің қолынан татқан дәм бәрімізді бауырластырып жіберген.

Сондағы «Лениншіл жас» нені жазды? Әрине, ол партияның қолбаласы еді. Хрущевтің «жылымығы» болса да, «ұзын арқан, кең тұсау» ғана. Әлі еркін кете алмайсың. Көкейдегіні көсіліп айта алмайсың. Оның үстіне Хрущевтің құлаш-құлаш баяндама, сөздерінен газет беті босамайды. Көлемі де аз. Аға газет «Социалистік Қазақстан» басқан Хрущев «шедеврлерін» біз де басамыз. «СҚ»-дан «шпек» аламыз. Линотиптің жаңа шыққан кезі. Баспахана іші балқыған қорғасынның буынан у сасып тұрады. Сол уды жұтып, иіскеп түнімен жүреміз.

Ара-арасында жастарды «коммунистік рухта» тәрбиелейтін нұсқаулы материалдар жарық көреді. Қарағандыдағы меншікті тілші Камал Смайыловтың «Қыз намысы» туралы,

тағы басқа проблемалы публицистикасы үзбей жабылып, орнына «Білім және еңбек» деген жаңа журнал ашылды. Бас редакторы болып Камал тағайындалды.

Камалдың Қарағандыдағы орнына мен кеттім. Қарағандыда Саттар Ерубаеттың іздерін іздедім. Шахталарға көбірек баратын болдым. Шахтерлармен бірге қуықтай қуыста жантайып жатып, насыбай атуды да үйрендім. Забойда, лавада, жалпы жер астында шылым шегуге болмайды. Газ көп. От тұтанса, өрт шығады. Сондықтан шахтерлер, орысы да, қазағы да, немісі де насыбай атады. Теміртаудағы Қазақстан магниткасының жаңадан салына бастаған кезі. Жан-жақтан жастар лек-легімен келіп жатқан шақ. Бірақ мен ол кезде солардың арасында Қазақстанның болашақ тұңғыш Президенті жүргенін білген жоқпын. Очерктерім, мақалаларым газет бетіне үзбей шығып тұрды.

Алайда мен Саттар Ерубает бола алмадым. Ол кезде роман жаза алмадым. Әйтсе де көрген-білгенімнің бәрі болашақ романға арқау болды.

Ол кезде Қазақстан Магниткасы газеттің басты тақырыптарының бірі еді. Оны комсомол бастамасымен бүкіл жас әулет тұрғызған. Бұл жолда қантөгіс те болмай қалған жоқ. Жергілікті басшылықтың ноқайлығына наразы болған жұмысшылар көтеріліске де шықты. Ол буырқаныс қатыгездікпен басылды.

Осындай тарихы бар Қазақстан Магниткасы бұл күнде аты өзгеріп, түсініксіздеу «Ис-пат-Қармет» атанып, шетелдіктер қолында тұр.

Мен осындай оқиғалар ортасында жүргенде, Алматыдағы редакцияда өзгерістер болып жатыпты. Абай Бейсембаев пен өз орынбасары Сапар Байжановпен бірге «Мәдениет және тұрмыс» журналын басқаруға ауысыпты.

«Лениншіл жастың» бас редакторы болып Әбдісаттар Бөлдекбаев келіпті.

Көп ұзамай мен де кейбір келеңсіз себептермен «Социалистік Қазақстан» газетіне ауыстым.

Арада бір-екі жыл өткеннен кейін Әбдісаттар Бөлдекбаев Қарағандыдағы "Орталық Қазақстан" газетінің бас редакторы болып тағайындалды да, "Лениншіл жастағы" оның орнына

мен бардым. Бұл комсомол Орталық Комитетінің хатшылары Өзбекәлі Жәнібеков пен Камал Смайыловтың таңдауы еді.

"Лениншіл жастың" бас редакторына лайықты бірінші кандидатура Тельман Жанұзақов деген бозым жігіт еді. Екі тілде бірдей жүйрік жаза алатын талантты ірі жан еді. Журналистік қабілеті алғыр, принципі мықты, акпейіл, адал азамат болатын. Бірақ денсаулығы дімкәс. Құдай оған таудай талант беріп, денсаулық бұйыртпапты. "Правда" газетінің тілшісі болып, сол заманның қатал бұрқағынан қорықпай, "Медео" емес, "Медеу" деп әділет туын көтеріп еді.

1937, 1950 жылдардың репрессиясынан жүректері шайлығып қалған қартаң буын, аға буын ұлт мәселесі, оның ішінде тіл мәселесі дегенді сыбырлап, күбірлеп, ашық айта алмай жүргенде, әлі сарыауыз балапан, жап-жас журналист Болат Бодаубаев "Лениншіл жаста" "Бөтен сөзбен былғанса сөз сарасы" деген мақаласын жарияласын да жіберсін!

Үлкен ЦК-ға бомба түскендей болған. Үлкен үй үш академик-жазушыға тапсырма айтады: мына көргенсіз мақалаға тойтарыс беріңдер,- деп. ЦК-ның тапсырмасын бұйрық деп түсіну керек. Мұхтар Әуезов қолым тимей жатыр деп құтылады. Ғабит Мүсірепов жазбаймын деп тікесінен кетеді. Сәбит Мұқанов келіседі. Немересіндей журналисті дүрелеп береді. ЦК-ның айызы қансын деген шығар, бір жағынан Болат Бодаубаевқа араша түскендей сыңай танытады.

Ал, Сәбеңнің айтқанын айғақ етіп, үлкен ЦК-ның идеология жөніндегі хатшысы Н.Жанділдин КПСС Орталық Комитетінің бас журналы "Коммунист" журналына ұлтшылдық туралы мақала жазып, оның түпқазығы етіп, "Лениншіл жас" жариялаған Болат Бодаубаевтың "ұлтшылдығын" бүкіл әлемге жаяды. Авторға таңба басқаны - газетке таңба салғаны.

Тағы бір таяқ жеген жеріміз: Мәскеу журналы жариялаған Ляхов деген автордың Тұрар Рысқұлов туралы ақиқатқа жуықтау мақаласын қазақшалап көшіріп басқанымыз. Бұрын "Казахстанская правда", "Социалистік Қазақстан" газеттері Тұрар Рысқұловқа тек қара бояу жаға берсе, Мәскеудегі орыс оны негізінен ақтап жазған. Бірақ оның "ұлтшылдығын", "пантүрікшілдігін" ұмытпаған

Бұл кезеңде газет қысымға қарамай, ұлттық мәдениет, ұлттық сана, ата дәстүр, Ана тіл мәселесін көп көтерді. Советтік дәуір қалжыратқан ұлттық нышандарды сәл де болса тірілту керек болды.

Дәл қазір, мына ХХІ ғасырда да осы өзекті мәселелер өртеніп, тіл туралы дау көкпарға түсіп жатқанда, сол өткен ғасырдың алпысыншы жылдарындағы қатал цензура, тұмсыққа тұмылдырық киіп сөйлейтін заманды көзіңізге елестете беріңіз. "Лениншіл жас" сол қыспақтың құрсауында жүріп те ұлт мәселесін айрықша көтерді. Бұл газеттің ерлігі еді.

Елуінші жылдардың орта тұсы мен алпысыншы жылдардың бас кезіне дейін бұл газеттің ауыр жүгін арқалаған алдыңғы буын басқа редакцияларға ауысты. Кәкімжан Қазыбаев "Жетісу" газетіне, Хайдолла Тілемісов радиоға... Әбілфайыз Ыдырысов журналистер дайындайтын ұстаз болды. Кәкімжан Қазыбаев Бауыржан Момышұлының айтуымен сол кезге дейін беймәлімдеу болып келген Рахымжан Қошқарбаевты елге танытты. "Лениншіл жасқа" әуелі очерктер жариялап, кейін рейхстагқа тігілген тудың иесі туралы кітап та жазды. Сол Кәкімжан кейін үлкен ЦК-ның хатшылығына дейін көтерілді.

Газет өткен сұрапыл соғыс батырларын өкімет бұйыртпаған таққа мінгізді. Бауыржан Момышұлының, Қасым Қайсеновтің, басқа да жауынгер ақын-жазушылардың шығармаларын үзбей жариялады. Бұл бастама сол кездегі жастарға патриоттық тәлім-тәрбие беру бағытында елеулі еңбек сіңірді деп ойлаймын.

Газетке шығыстағы Алтайдан Оралхан Бөкей келді. Батыстағы Атыраудан Фариза Оңғарсынова келді. Арқаның Ақселеуі қызметке алынды. Оңтүстіктен Қалдарбек Найманбаев, Мұхтар Шаханов...

Кілең тепсе темір үзетін жас дәурен. Кәрібай Ахметбеков, Оразбек Сәрсенбаев, Қадірбек Сегізбаев, Серік Әбдірайымов, Жүсіп Қыдыров... Сағат Әшімбаев... Қуанышбай Құрманғалиев... Жарасқан Әбдірашев...

Бұлар тек журналист қана емес, тұтас бір әдеби қауым.

Осылардың ұйтқысы болып, әдебиет-өнер бөлімін басқарып маңғыстаулық Әбіш Кекілбаев отырды.

Сол кездің өзінде-ақ "Лениншіл жастағы" осы бұла күштің арқасында қатырма қалып - "социалистік реализм" атты тар шеңбердің іргесі сөгіліп, әдебиет жаңаша сөйлей бастады. Қоғамдағы тосын жаңалық тосқауылсыз болған емес. Оразбек Сәрсенбаевтың жаңа поэмасы, Жүсіп Қыдыровтың өлеңдері "социалистік реализмшіл" сыншылар тоқпағының астында қалды. "Лениншіл жаста" жарияланған жаңаша туындыларға формализм, абстракционизм деген таңбалар басылды. Қадыр Мырза Әлидің стандартқа сай келмейтін өлеңдерін жариялағанымыз үшін сөгіс алдық.

Бірақ оқырман қауым газеттегі бұл тың лепті қуанып, құптап қарсы алды. Тираж тез көтеріліп, ЦК-ның газет-журнал баспасына көп табыс түсірді. Сонда да газет шығарушы жас журналист-жазушылардың бүйірі томпаймай-ақ қойды. Айлық аз, үй-жай жоқ. Көбісі пәтер жалдап тұрады. "Түйенің арқалағаны алтын, жегені тікен" деген осы.

Жалпы, журналист еңбегі - ең қиын, денсаулыққа зиянды жұмыстар қатарына жатады. Сөйтсе де қазан құлағын ұстап отырған шөмішшілер бұл еңбекті дұрыс бағалаған емес. Әрдайым шөміштен қысады.

Бюрократия мен журналистика - қарама-қарсы екі Полюс. Журналист қоғамдағы мерездің санитары, емшісі. Қоғамды қоқыстан тазартушы. Ал, қоқысты көбейтетін бюрократия. Шын журналистің, шын жазушының ары таза, айтары - ақиқат, туысқансыз тура би. Ондайды бюрократия қайдан жақсы көре қойсын.

Сөз бостандығы келген мына қазіргі заманда Үкіметті, министрлерді, әкімдерді, шенеуніктерді сынау оңай. Бірақ оған құлақ асу аз. Әйтеуір қоғамдық пікір туғызу. Бұрын газет бетінде сыналған шенеунік талқыға түсіп, сын шын болса, жазасын алар еді. Қазір ол жоқ.

Алпысыншы жылдардың бірінде "Лениншіл жас" "Қазақконцерт, хал қалай?" атты көлемді мақала жариялады. "Қазақконцертті" ол кезде билеп-төстеп тұрған ерлі-зайыпты Чернышевтар еді. Осылардың әсіреңкі, қисынсыз қылықтары, озбырлығы қатты сыналды. Бұл мақала жарық көрген заматта-ақ үлкен ЦК ордаға ойран түскендей шәт-шәлекей болды да қалды. "Не қарап отырсыңдар?" - деп кіші ЦК-ға зіркілдеді. Өзбекәлі Жәнібеков сабырлы, әділ азамат еді.

Елпеңдей қойған жоқ. - "Лениншіл жас" шындықты айтып отыр, - деп бізге араша түсті.

Сөйтсе Чернышева деген апамыз Брежневтің ежелден жақын адамы екен. Брежнев командир болған "Малая земля" жерінде концерт қойып, жауынгерлер майданында жүреді екен. Брежнев Қазақстанға бастық болып келгенде өзімен бірге ала келіп, "Қазақконцертке" орналастырған екен.

Енді мына газет: "осылай да осылай" деп масқарасын айдай әлемге әшкерелеп жатқанда, біздің басшыларда зәре қала ма?

Не керек, ақыры Чернышевтар Қазақстаннан кетіп тынды. Бірақ газет басшыларының шашын едәуір ағартып кетті.

Мына қазір басымыздан өтіп жатқан кезеңде сөз бостандығы, әрине, демократияның жемісі. Бірақ демократия бетімен кету емес қой. Демократияға жымысқы, зиянкес әрекет жат. Адамдардың санасын улайтын уағыз тарататын "сөз бостандығы" демократия емес, идеологиялық интервенция. Жекеше телеканалдар, жекеше газеттер көбейді. Көбейсін. Бірақ әділет жолымен жүрсін, иманды ұмытпасын. Бостандық деген осы екен деп, қоғамға жат әрекет қатерлі жауыздық жасап жатса, е бұл да демократия деп бас шұлғып отыра берген жарамас. Бұқаралық ақпарат құралдары соғыс құралдарынан да күшті.

Мәселе, сол БАҚ кімнің қолында тұр. Әділеттің бе, әлде әзілдің бе? Кейбір телеканалдар, газеттер адамдарды жақсылық жағалауына қарай емес, лас құрдымға қарай итермелейді.

Өтіп кеткен ғасырдың алпысыншы жылдары "Лениншіл жаста" біздің буын жұмыс істеп жүрген кезде идеологияны басқарған хатшы кісі қазақы ұлттық салт-дәстүрді, әдет-ғұрыпты, ата-баба жоралғысын халықтың санасынан өшірмекші болды. Киіз үйді, домбыраны жек көрді.

Бұл енді имансыздықтың екінші жағы еді. Ескінің де жақсысы бар, жаманы бар. Жаңаның да оңдысы бар, оңбағаны бар. "Лениншіл жас" осы екеуінің жақсысын таңдауға тырысты. Сол кездің өзінде-ақ компартия "зар заман" деп ұнатпайтын Бұқар жыраудың, Дулаттың, Шортанбайдың өлеңдерін жариялап жүрді. "Аталар сөзі" деген айдар ашты.

Совет өкіметі тыйым салып тастаған Наурыз мейрамын "мен қайтадан дүниеге әкелдім" деп біреулер жүр осы күнде. Наурыз мейрамын әрдайым еске салып отыратын осы "Лениншіл жас" болатын. Сенбеген кісі газеттің алпысыншы жылдардағы тігіндісін қарасын.

Қазақ киноөнерінің ақ маралы, айдындағы аққуы сияқты аса абыройлы туындысы "Қыз Жібек" фильмінің киносценарийі түгелімен осы "Лениншіл жаста" жарияланды. Классик Ғабит Мүсірепов тиражы көп, беделі зор «Лениншіл жасты» таңдады.

Заманымыздың заңғар жазушысы Шыңғыс Айтматовтың нәзік махаббат жырына толы "Жәмиласын" Тұңғыш рет "Лениншіл жас" басып шығарды.

Кейін атақты болған көптеген ақын-жазушылардың тұсауын "Лениншіл жас" кесті. Дулат Исабековтің, Қарауылбек Қазиевтің, Фариза Оңғарсынованың, Оралхан Бөкейдің, қайсыбірін айта бересің - көбінің тырнақалды туындылары осы газеттің ақ батасын алғандар.

Сонымен, "Жас Алаштың" туған күні 22-ші наурыз. Жылдын басы. Алланың ақ нұры жауған күн. Газеттің атын "Жас Алаш" деп қойған сол өткен ғасырдың жиырмасыншы жылдарының бас кезіндегі Алаштың алып азаматтары: Тұрар Рысқұлов, Сұлтанбек Қожанов, Нәзір Төреқұлов, Санжар Асфандияровтар. Газет тізгінін жалынды жас Ғани Мұратбаевтың қолына тапсырған да солар.

"Ұлттың сақталуына да, жоғалуына да себеп болатын нәрсенің ең қуаттысы - тіл, - деп жазды 1913 жылы шыққан "Қазақ" газеті. - Сөзі жоғалған жұрттың өзі де жоғалады".

Мұны жазған Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатовтар.

Дәл қазір де осы сөздерді қайта-қайта айтпасақ амал жоқ. Айтып жүргендердің қақ-ортасында - "Жас Алаш".

Ұлттың жоғалып кетуіне жаны ауырмайтын кешелер бар. Олармен күрес - қиын күрес. Сол күрестен шаршамайтындардың, қайсарлардың қатарында жүрген де "Жас Алаш". Ұлттың ұйытқысы болуға жарай бер, "Жас Алаш".

СҰХБАТТАР

ШЕРХАН МҰРТАЗАЕВ: «ДЕЛБЕ БОСАП, ДЕРБЕСТІККЕ ҚОЛЫМЫЗ ЖЕТСІН»

Бүгінгі қонағымыз белгілі жазушы, Қазақ ССР мемлекеттік сыйлығының лауреаты, «Социалистік Қазақстан» газетінің бас редакторы Шерхан Мұртазаев.

-Ұзақ жылдар бойы республикадағы иісі қазақ оқырман қауымның сүйікті газеті «Қазақ әдебиетін» басқардыңыз, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің органы «Социалистік Қазақстан» газеті де сіз жетекшілік еткелі бері көз алдымызда өзгеріп сала берді. Газет аз уақыт ішінде шаруашылық күйттеген сипатынан арылып, қоғамдық-саяси мінберге айналды. Жасырын болмаса мұның құпиясы неде?

-Жұрттан жасырар құпия, сиқырлы құралым жоқ. Ресми сарыннан, жадымызды жадылап алған «жабының жаутаңдаған монтаны кейпінен» арыла білу керек. Және кезінде бәрімізге де тән болған құбылыс үшін бір-бірімізді көзге шұқып, сөге жамандау – сөкеттік іс болар еді. Өйткені, тоқырау заманында «санамызды торлаған қара түнек қапаста бәріміз де құлақ кесті құлдарға» айналып, өз бетімізбен үн шығара алмағанымыз рас қой. Сонымен қатар бойды кернеген творчестволық қуатты сыртқа шығарып, шамырқана шырқау үшін шабытпен қоса бірбеткей батылдық та керек.

-Еліміздегі, республикадағы қоғамдық-саяси ахуалды қалай бағалайсыз? Қазақстан экономикалық қиындықтарды жеңудің өзіндік жолын іздеуде. Сіздің ойыңызша біздің беталысымыз қандай болуы тиіс?

-Республикадағы жағдай ауыр. Экономикалық дербестік беру жөнінде әңгіме қозғалғанымен, әлі сөз жүзінде қалып отыр. Қазақстан қанша талпынса да, жүгенді мықтап ұстаған иесінің астында бұлқынып шыға алмаған тарпаң асауға ұқсайды. Делбе босап, дербестікке қолымыз жеткенше ештеңе де өзгермейтіні айқын. Тіпті, бүгінгі күнімізге де жете алмай: «О, құдай, осыны бергеніңе де тәубе!» - деуіміз әбден мүмкін. Несін айтасыз, біздің халіміз патша билеген

дәуірдегіден де нашар! Мысалы, республикалардың біреуі өз бетімен 100 тонна мысты немесе шойынды, айталық, Финляндиядағы бір кәсіпорынмен қағазға алмастыруға әрекеттеніп көрсінші, не болар екен? Ештеңе де шықпайды!

Әрине, дербестіліктің де шегі болатыны даусыз. Себебі, қарыс қадам алға бассан, бұлар бөлінуге ұмтылуда деп қара аспанды жаудыртады. Ал, іс жүзінде біздің республикада мұндай пиғыл ешкімнің ойы тұрмақ, түсіне де енбес. Біз басқа одақтас республикалармен, аймақтармен мидай араласып кеткенбіз. Бәрі де белгілі бір мөлшерде, белгілі бір ақылға сыйымды шеңберде жүруі тиіс.

Ал, іс жүзінде қалай болып отыр? Алысқа бармай-ақ, мысалды жақын қапталдан алайық. Айталық, «Труд» газетінің аппаратында 297 қызметкер жұмыс істесе, бізде небәрі 78. Салыстырып отырған себебім, газеттердің көлемі бірдей, екеуі де жылына 300 рет жарық көреді, «Трудтың» қаламақы қоры 500 сом болса, бізде 250, Москваның рұқсатынсыз қажетті қызметкерді штаттық кестеден тыс жарты ставкаға да ала алмаймын. Мұндай рұқсатты, тіпті республика үкіметі беруге де хұқы жоқ. Немесе, мынадай мысал: Республика өкіметі республикалық прокурорды былай қойғанда, аудандық прокурорды да – СССР-дің бас прокуроры Сухаревтің рұқсатынсыз тағайындай алмайды. Сонда қалай болғаны? Сенім жоқ па? Заман өзгерді емес пе? Халықтың сана-сезімі өскен, ойлау өрісі де жоғары. Мұндай қатаң орталықтандырудың зияны өлшеусіз зор, меніңше, Советтік Социалистік Республикалар Одағын құру туралы 1922 жылғы шартты қайта қарау қажеттілігі пісіп-жетілді.

-Шерхан Мұртазаұлы, сіздің жазушы, публицист ретінде қаламыңыз қарулы, ой-өрісіңіз кең де, еркін екені көпшілікке мәлім. Тоқырау дәуірінің небір қара түнек күштері түнеріп, бел алып тұрған кезде Тұрар Рысқұлов сияқты көрнекті қайраткер, марқасқа азаматты бәлеқорлардың қара ниет жалаларынан қызғыштай қорғадыңыз. Бүгінде қайта құруға бел шешіп кірісіп жүрген азаматтарға айтар ойыңыз...

-Орайы келіп тұр ғой, айта кетейін, Тұрар Рысқұлов республикалардың дербестігі туралы мәселені бірінші болып, сонау 1920 жылы қойған-ды. Кейбір тарихшылар оны

«пантюрист» деп айыптауда. Әрине, ойдан шығарылған жала. Енді, міне, бұл мәселе қайтадан алдымыздан шықты. Рысқұлов мақта монополиясына да қарсы болған. Ол егер орталыққа мақта керек болса, товарлар, машиналар берілсін деп талап еткен. Біржақты үстемділіктің түбі жақсылықпен аяқталмайтынын ол сол кезде-ақ сезген-ді. Қазір Назарбаев аталмыш мәселені қайтадан көтеруде. Ол Рысқұловтан өнеге алған, соның дәрежесіндегі қазіргі заман басшысы. Біліктілік пен батылдық, салиқалылық маңдайы ашық азаматтарымызға жар болсын.

-Сіз Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінен республика Жоғарғы Советіне депутаттыққа кандидатсыз. Егер сайлансаңыз, қандай мақсат-міндеттерді орындауға ұмтыласыз?

-Ең алдымен республиканың экономикалық дербестігі үшін күресемін. Мүмкін саяси дербестігі үшін де. Бірақ, мұның бәрі ешкімге таң емес, Назарбаев та айтып жүр ғой. Бұл мәселелер шешілмесе бір орында тұралап қаламыз.

-Бүгінгі жастар туралы пікіріңіз?

-Қазіргі жастардың белсенділігі артқаны қуантады. Бұдан 10-15 жыл бұрынғы жастардан мүлдем өзгеше. Осы бір буырқанған, бұрсанған қуатты күшпен ақыл-ой біріксе талай берік қамалдар алынары сөзсіз. Олармен тығыз байланыс орнатып, қоян-қолтық жұмыс істеу қажет. Оның үстіне ізбасарларды әзірлеу үздіксіз жүргізілетінін де ұмытпаған жөн. Талабы таудай топ жарған таланттарды іздеп тауып, барынша қолдау – абыройлы борышымыз. Әрине, естілермен қатар есерлер де кездеседі. «Елгезермен елеп-екшеп, іріктеп» ала білсек, ертеңімізге елеңдеп, алаңдауымыз да азаяр.

-Ұлтаралық қатынастар шиеленісуде... Халықтың әжептеуір бөлігі бұл құбылыс қайта құруға қауіп төндіруде деседі. Осы проблема жөнінде көзқарасыңыз?

-Барлық халықтардың бейбіт қатар тұрып, тыныш өмір сүре алатынына көзім жетеді. Біздің республикаға қараңызшы, қандай ғана ұлттың өкілі жоқ! Тарих таразысы қолда барын аямапты. Тағдырдың маңдайымызға жазғаны да. Бір-бірімізді сыйлап, бет жыртысып, жүз шайыспай өмір сүруге ұмтылайық. Тек өзіміздің ұлттық ерекшеліктерімізді сақтап, қадірлеуді, қастерлеуді естен шығармайық.

Жарықтық жадысыздықтан сақтасын! Тіл туралы заң нақ осы мақсатқа арналған. Өкінішке қарай, көпшілік оған тиісті мән бермеді. Тіпті, кейбір қазақтар еш қымсынбастан наразылық білдірді. Белгілі лауазымға қолы жеткен мансапқор қазақтардың ана тілінен жүрдай екені айдай әлемге аян. Олар мансаптың азабына батуда. Әрине, мұның жөні басқа... Барлық халықтардың жайлы тұрмыс құруы үшін бізде барлық жағдай жасалған. Қазақтың дархан даласында бәрімізге де жер жетеді. Аумалы-төкпелі заманның қиын-қыстау кезеңдерін бәріміз де бастан бірдей өткердік. Енді халықтың қоныстануының байыпты саясатын жасаған дұрыс. Қазақстанды қисынды-қисынсыз көшіп-қонушылар аймағына айналдыру саясатын шектеу қажет. Жергілікті ұлт өкілдеріне жұмыс жетпей жатқанда, кейбір кәсіпорындар вахталық әдісін қолданып, бізге сырттан жұмыс күшін әкелуде...

-Бас редакторлыққа тағайындалғаннан кейін Қазақстан Журналистер одағы басқармасының председателі болуыңыз керек еді, бірақ, сіз бас тарттыңыз. Себебі?

-Қатарынан екі орындыққа жайғасқанды ұнатпаймын. Редактордың жұмысы тозаққа түскенмен тең. Ал, Журналистер одағында шешілмеген проблемалар бастан асады. Өзіңіз ойлаңызшы, журналистер одағы басқармасының председателі неге басқа қызметті бірге алып жүруі тиіс? Басқа творчестволық одақтарда олай емес қой. Журналистердің олардан несі кем? Мұнда да дербестік керек.

-Шерхан Мұртазаұлы, қазір баспасөз туралы заң кеңінен талқылануда. Сіздіңше, баспасөздің партиялылығы дегеніміз нені білдіреді?

-Талқыға салынған заң екіұшты. Алғаш рет оқығанда қуанып қаласың. Одан кейін асықпай, байсалды назар аударсаң, кемшіліктері де көрінеді. Мысалы, 50 мың сом мөлшеріне дейін айып ақы төлеу туралы... Әрине, жауапкершілік қажет екені жөнінде ешкім де дауласпайды. Жауапкершілік халықтың алдындағы парыз. Сол себепті баспасөздің партиялылығын сөз етудің қисыны жоқ сияқты.

-От басын ауызға алу да дағдыға сіңді ғой...

-Отағасы ретінде айтарым: семьямыз қарапайым, әрі шағын. Екі ересек ұлым жұмыс істейді. Жұбайым да еңбектен қол үзген жоқ.

-Творчествомен айналысуға уақытты қалай табасыз?

-Уақыт, әрине, жетіспейді. Соған қарамастан ретін тауып «Қызыл жебе» романының төртінші кітабын баспаға тапсыруға ыңғайланудамын. Тұрар Рысқұлов туралы роман сол кездегі Қазақстанның көркем бейнесі десе де болады...

-Әңгімеңізге рахмет.

Әңгімелескен: А. Баянов,
«Өркен» газеті, 24 ақпан, 1990 жыл

«МЕНИҢ ҚАРУЫМ – ҚАЛАМ МЕН ГАЗЕТ»

Республика Коммунистік партиясы Қазақ ССР Жоғарғы Советіне депутаттыққа өз қалаулы кандидаттарын ұсынғаны мәлім. Солардың қатарында белгілі жазушы, көрнекті журналист, «Социалистік Қазақстан» газетінің редакторы Шерхан Мұртазаев та бар. Сондықтан да біз жұрт жүрегіндегі қаламгерді әңгімеге тарттық.

-Шер-аға, сіз ұзақ жылдар бойы республикалық газет-журналдарды басқарып келесіз. Қол қойып шығарған басылымдарыңыздың барлығы дерлік жариялылықтың «жабулы қазан» кезінде-ақ халқымыздың көкейіндегісін дөп басып жатты. Мұны немен түсіндіресіз?

-Жалпы қазақ журналистикасының негізі жақсы, түп тамырының топырағы құнарлы. Революцияға дейін аз да болса саз төл журналистік дәстүр болды, оны дамытушы қарымды қайраткерлер болды. Сол бір есімі аяулы жандар КазГУ тауысып, қарағайдай диплом алмай-ақ журналистикамыздың түбіртасын қалаған. Бұл талантты тұлғаларға тәңірдің өзі ой-сана, тіл, діл берген, халқына деген ақ-адал махаббат сыйлаған. Омар Қарашев, Ахмет Байтұрсынов, Жүсіпбек Аймауытов, Мұқаметжан Сералин,

Әлихан Бөкейханов, Міржақып Дулатов тағы басқалары осындай адамдар. Олар – шетінен қоғамдық қайраткер, көсемсөз иелері.

Жуырда «Социалистік Қазақстанның» 70 жылдығын атап өтерде газет шежіресіне қарасақ, оның басында – Сәкен Сейфуллин, Тұрар Рысқұлов, Ораз Жандосов, Ораз Исаев, Смағұл Сәдуақасов, Ғаббас Тоқжанов, жазушылардан Бейімбет, Ілияс, Мұхтар, Ғабен тұрғанын көрдік. Сондықтан да мен «осындай киелі адамдардың ісін жалғастыруға лайықпыз ба?» деп жиі толғанамын...

Алайда іргетасы мықты қазақ журналистикасының аласапыран замандарда халық мүддесін қорғаудан гөрі солақай басшылықтың, қазіргіше айтсақ, казармалық социализмнің ұраншыл, насихатшыл (кері жағынан, алғанда) құралына айналып кеткен тұстары бар. Енді мына дәуірде, қоғамдық сана қайта түлеп жатқанда бұрынғы сарынға, жасқаншақ жұмысқа орын жоқ. Еңсені басқан шабандықтан, шаблондықтан арылар кез жетті.

-Түсінікті. Бірақ баспасөздің жұмысы іскер, білікті редакторға тікелей байланысты емес пе?

-Ертеде Шыңғыс хан айтыпты: «Жолбарыс ұяластарын ит басқарса – жолбарыстың бәрі итке айналады, шибөрілердің ұяласын жолбарыс басқарса – бәрі де жолбарыс болады» деп. Сондықтан да редактор өзімен үндес, қаламы қарымды, қатарлас серіктер жинауы керек. Он жерден батыр, мың жерден ақылды болғанымен, жалғыз редактор не бітіре алады? Сезгір көкірекпен ел мұңын шерту үшін де қоғамдағы қозғалысты жан-тәнімен сезінетін серіктер қажет. Мен ұдайы сондай серіктер іздеуге тырыстым. Ал, серікті ауылдас, аталас, ағайыннан іздеу – бірінші кесепат. Санаңда сәуле болса көмекшіні ісі қазақтан ізде. Жүрегінің оты, көзінің нұры, қаламының қайраты барды таңда. Мұндай адамды Алтай-Атырау, Арқа-Алатаудан іздеген абзал. Сонда ғана біз жікке, топқа бөлінуден аулақ болып, коллектив ішінде ырың-жырың тумайды.

-Баспасөзді басқаруда атқарған қыруар жұмысыңызды қарапайымдылық сақтап, айтпай отырған секілдісіз. Дегенмен, күресіңіз туралы әңгімелесіңізші.

Небір өткір мақалалар үшін Орталық Комитетке талай шақыртқан болар...

-Иә, менің журналистік жолым жеңіл деп айта алмаймын. Үстімнен талай арыз түсті, әйтеуір адалдығымнан аман қалдым. Жоғарыдан да тоқпақ көп болды. Соның бірін ғана айтайын. 1964 жылы «Лениншіл жас» газетінің редакторы едім. Мұның алдында жастар газетінің байырғы редакторы, ақиқаттың аспанын тұман тұмшалаған кезде жазықсыз жалаға ұшырағанымен қайратын қайрай түскен Рахмалы Байжарасов 1960 жылы «Социалистік Қазақстанға» Тұрар Рысқұлов туралы (1937 жылдан соң тұңғыш рет) мақала жариялады. Бұл сол кездегі идеология секретарының шымбайына түскен шоқтай болды. Дереу редакциялық қарсы мақала жаздырып, бойын тіктей берген Тұрарды қайта құлатты. Тағы да Рахмалының табандылығымен КПСС Орталық Комитетінің комиссиясы құрылып, Тұрардың іс-қызметін негізінен құптап, арнаулы қорытынды шығарылып, ақтады. Сол комиссия мүшесі Ляхов кейінірек «Вопросы истории КПСС» журналына Тұрардың революционерлік еңбегі хақында мақала жариялатты. Біз соны «Лениншіл жасқа» аударып басқан едік. Газет шыққан күні Орталық Комитетке шақырылдым. «Пантюркист, пиғылы жат адам жайындағы мақаланы неге басасың?» деп дікеңдесін, баяғы сол кездегі секретарь. Сол тұста жастар газетінде «Комсомолдың күші – партия басшылығында» деген айдар болған. Соған сүйеніп, «біз өзгеден емес, партиялық журналдан аудардық» дедім. Иілмеді. «Тұрар азаматтық жағынан ақталғанмен, партиялық тұрғыда ақталмаған» деп бой бермей редакторлықтан алмақ та болды. Әйтсе де жастығымды ескеріп, әрең дегенде қалдырды. Бірақ бұл мені Тұрардан бездірмей, қайта қайратымды қайрай түсті. Содан асыл азаматтың күреске толы өмір жолын зерттеп, архивке отырдым. Ақыры қандай нәтижеге жеткенімді оқырман қауым білетін болар.

«Қазақ әдебиеті» газетін басқарған тоғыз жыл ішінде де не бір қиямет-қайымды бастан өткердік. Әр номер мемлекеттік цензура өз алдына, ерікті цензурадан өтіп отырды. Орталық Комитет тағы бар. «Қырық үйден тыйым»

салынған қызға ұқсадық. Бірақ соған қарамай толғақты мәселелер көтердік. Бұл – редакция коллективінің арқасы.

-Ал, қазір ше?

-Қазір де бас бостандығымыз өзімізде деуге болмайды. Бейнелеп айтқанда, бұрын екі аяғы тұсаулы, бір аяғы шідерлеулі аттай едік. Жариялылық лебінен соң сол шідер алынған секілді. Бірақ ұзарып, кеңіді дегенмен, арқан мен тұсау әлі де бар... Бұл республикадағы әрбір баспасөздің басындағы жағдай.

-Одақтық газет-журналдарға қарасаң, қызғаныштан ішің оттай жанады. Ондағы еркіндік бізбен салыстыруға келмейді. Дегенмен, «Аманат» газетінің алғашқы сандарында сол бостандықтың сарыны бар тәрізді. Ал, көп жыл тұсаулы жүрген аттың тұсауын алса да секіргенін бірден қоя алмайтын әдеті тағы бар ғой...

-Оның рас. Әлі де көптеген баспасөз орындары жариялылыққа бой үйрете алмай, жасқаншақтап отыр. Өткір нәрсе берейін десе біреу «тәйт!» дейтін секілденеді. Бірақ олар шідердің алынғанына түбі көз жеткізеді деп сенемін. Ал, «Аманат» – қоғамдық ұйымның газеті болғандықтан да ә дегеннен еркін тыныс алып отыр. Біздің газет – үш бірдей ірі жердің органы. Қысқасы, екі тізгін, бір шылбыр...

-Сіз газеттің партиялылығы дегенге қалай қарайсыз? Әйтпесе, өткірлеу мақала, өлең, әңгіме апарғанда: «біз партиялық газетпіз» деп шалқаятын баспасөз де кездеседі ғой...

-Біз ұзақ жылдар бойы партияны жол бастаушы деп келдік. Қанша дегенмен, партия – халықтың бір бөлігі ғана. Мен баспасөз партиялық емес, халықтық болуы тиіс деп ойлаймын. Өзім халық ішінен шығып, оның мұң-мұқтажын біліп өскен соң сол мәселелерге бүйрегім бұрады да тұрады. Мені Министрлер Советінің саяжайының емес, қарапайым шопанның жағдайы толғандырады. Жалпы елдің ішінде өмір сүрмегелі талай жыл өтсе де, халықтың қазіргі жағдайын ақылдан гөрі сезіммен түйсінемін-ау деп ойлаймын. Мұны өзім де білмейтін, байқамайтын болармын. Дегенмен, қай басылымның қайсысы саясаттың қақайған жолымен жүретінін оқырман бізден де жақсы біледі. «Социалистік Қазақстанның» қазіргі позициясы бұрынғыдай емес.

Түкпірдегі ағайын жұрт көкейіндегі ойды айтса бір ауыз сөз болса да жарияланады. Қоғамдық ойға түрткі болатын нәрсенің бәрі жарық көреді.

-«Социалистік Қазақстанның» аузына он жеті облыстық, 200-ден астам аудандық газет қарайды... Аға газет деп құрметтейді, үлгі алады. Осы тұрғыдан келгенде болашаққа қандай жоспарлар белгілеп отырсыздар?

-Мен бұл газетке жуырда келгендіктен әлі үйренісе қоймадым. Тілшілерінің қарымы қаншалықты екенін де игеріп үлгермей жатырмын. Дегенмен, «Есімде жоқ деп бәрі айтады, есім жоқ деп кім айтады» дегендей, жоспарымыз жоқ деп айта алмаймын. Бірнеше кесек мақсатты алға қойдық, Одақтық министрліктер, Мәскеу қаласын-қаламасын, біз республиканың экономикалық және саяси дербестігін жеңіп алуға баса назар аударамыз. Қазақстан одақтық министрліктер ауыздықтап отырған арғымаққа ұқсайды... Ауыздығы алыну үшін аянбаймыз.

Бір қызығы, қазіргі мәселелердің көбі сонау 20-жылдары күн тәртібіне қойылған. Сол кездегі Түркістан республикасының президенті Тұрар Рысқұлов: «Қуыршақ республика болғанымыз жетеді. РСФСР-дің құрамында-ақ болайық, бірақ өз аяқ-қолымызды өзіміз қимылдатуға еркіндік беріңдер» деген. Сол үшін «таяқ та» жеген. Бұл мәселені соңғы кезде Назарбаев үздіксіз көтеріп жүр. Тынбай күрессек – нәтиже шығар деген ойдамын.

Газетіміздің үздіксіз жазарының бірі – Қазақстан экологиясы. Айта-айта жауыр болған бір ғана Арал қасіретін алайық. Орыс халқы емес, соның бір топ жазушыларының даңғаза, даурықпа сөздерінен Сібір өзендерін бұру жөніндегі жап-жақсы басталған қыруар жұмыс тоқтатылды. Сонда қалай болғаны? Жау шапса біргеміз (Ұлы Отан соғысын айтып отырмын), тарихтың сұрапыл сағаттарында бауырлас елдерге есігімізді ашып, ес жинауға көмектестік. Дұшпанға атылған он оқтың тоғызын біз бердік... Мұндайда «Молодец, Қазақстан!» деді. Ал Қазақстанның бір аймағының өзі қиындыққа душар болғанда олардың қарымта сияпаты кәне?! Арал Чернобыльден кем апат емес. Бұл өңірдің халқы су емес, у ішіп отыр. Сөз жоқ, Арал қасіреті – адамзат қасіреті. Сөйте тұра орыс жазушылары су бермейміз дейді... Ал, Сібір

пұшпақтары судың көптігінен зардап шегіп отыр. Мұны мен өз көзіммен көрдім. Үкіметтің Сібір суын бұрғызбау туралы қаулысында Аралға жәрдем жөнінде айтылған. Қайда ол? Мықтағанда Прибалтикадан дәрігерлер экспедициясы келді де «жағдай жаман» деп таңдай қақты да, тайып тұрды. Арал – Балқаш қорына бөлінген қаржы мардымсыз, ол қай жыртыққа жамау болмақ? Біздің газет дүниені төңкеріп тастамаса да Аралды аман сақтаудың жалғыз жолы – Сібір өзендерін бұру екендігін айтып, жаңа жол табуға жәрдемдеседі. Залыгиннің байбаламына бас ұрмай бір саланы бұрғызу қажет. Әйтпесе, Арал проблемасы ешқашан шешілмейді.

Осы өңірдегі космодромның өзі – тажал. Әр кемені ұшырған сайын жердің құнары кемуде. Ленинск қаласы космос державасына айналған. Ертегілердегі көлтауысар, сусамыр дәу осы – космодром. Мұны айтып отырған себебім, жуырда ғана Қармақшы ауданында болып қайттым. Сөйтсем, космодром осындағы Төлеуқабыл, Сазбай өзегі дейтін өңірлердің жерасты суларын сорып тауысып, ауызды енді көршілес Жалағаш ауданының «Ақжар», «Ленин» совхоздарының құнарлы топырағына сала бастапты. Бұл жерлерден қос құбырмен су сорғызып, космодромға тартпақ. Суы кетсе топырақ құмға айналады, жер, жайылым жойылады. Сөйтіп, Қарақұм мен осы аудандағы Қызылқұм қосылса, Арал тұзы жауса, бұл өңірде қалса, теміржол ғана қалатын шығар. Ленинскідегілер тоқ қарындарын бір сипайды да, табандарын жалтыратады. Өйткені, олар келімсектер, уақытша жұмысшылар ғой. Сонда сорлайтын жергілікті тұрғындар... Міне, өстіп ақырзаманды өз қолымызбен орнатудамыз. «Тихий Чернобыль» осы! Бұл мәселелерді халық та, республика басшылығы да айтудай-ақ айтуда. Бірақ Одақ қозғалмаса, не шара? Ағайын болсаң, осы кезде қол ұшын бер...

Артта қалған аудандарға көмек, ұлттық жұмысшы табын қалыптастыру да – назардағы мәселелер. Ал, ұлттық жұмысшы табы ұйымдасу үшін қалада ұлттық басымдық болуына, олардың паспортын тіркеуге алуды жеңілдетуге арналған үкіметтің ерекше ережесі болғаны жөн.

-Шераға, осы арада мынадай сауал туады. Аталған мәселелерді газет бетінде көтеретін жас журналистердің әлеуметтік-тұрмыстық жағдайы да қиын екені анық. Мұндай ауыртпалықты түрлі өнер саласындағы жастар да басынан өткеруде. Сондықтан да сіз Қазақстан Журналистер одағының секретары әрі жазушы ретінде өнердің жас өкілдеріне жағдай жасау, семьялық жатақхана салу мәселесіне араласар ма едіңіз?

-Бұл өте орынды сұрақ. Шынында да жас ақын-жазушы, журналист, музыкант, суретшілер «жетім бұрышты» жиі жағалауға мәжбүр. Оларға арнап семьялық жатақхана салу – кезек күттірмес іс. Бірақ оған жұмсалар қаржы көзін табу керек. Ойластырса ол да табылады. Мәселен, Телерадио комитеті бұл салада шаруасын түзеп алды. Басқа өнер одақтары өздерінің жас өкілдеріне осындай үй салу үшін өз қаржыларын біріктіргені абзал. Жазушылар одағы, баспахана үй салады. Ал Журналистер одағының жоспарында журналистерге арнап демалыс үйін салу бар да, жатақхана ескерілмепті. Меніңше, «Журналист» фотостудиясының, «Тәржіман» бірлестігінің қаржысын да пайдалануға болады. Тіпті Журналистер одағының журналистік қорын ашу қажет. Мен жас журналистерге жатақхана салу мәселесіне депутат болып сайлансам да, сайланбасам да араласамын.

-Қазіргі жағдайда партиямызға деген көзқарасыңыз өзгерген жоқ па?

-Коммунистік партия – түү баста ізгі, адамгершілік ниеттен туған ұйым. Бірақ түрлі себептерге байланысты халық алдындағы беделін төмендетіп алғаны рас. Қазіргідей қайта құру кезеңінде партия жетекшілік рольді алуы үшін оның түбірімен жаңаруы, коммунистік демократиялық партия болуы қажет. Көл мен теңіздің неге толқитынын білесіз бе? Ұлы теңіз толқымаса ластанады екен. Сондықтан да кір-қоқысты толқынмен жағаға лақтырып тастайтын көрінеді. Мен партиямыз да осындай халде деп ойлаймын. Ал көп партиялылық жүйесі болатын сияқты. Алайда ол бір мақсатқа – адамгершілік үшін күреспей, жік-жік боп, ырың-жырың боп жатса, одан пайда не?

-Бір мәжілісте сіз «дайындаған программалар жоқ, менің бүкіл өмірім - өз программаларым» деген едіңіз. Ертеңгі

сайлауға депутаттыққа кандидат ретінде қандай платформамен келдіңіз?

-Мен әлі де сол сөзімде қаламын. Адам не атқаратынын сөзімен емес, ісімен дәлелдеуі қажет. Дегенмен, сұрап қалған соң жауап берейін. Платформамдағы біраз мәселені жоғарыда айтып өттім. Менің қаруым – қалам мен газет. Солар арқылы ойымдағыны жүзеге асырмақпын. Халықтық ой-сананы биіктету – мен ұстанар басты бағыт.

-Шераға, соңғы уақытта драмалық шығармаларға ден қоюыңыздың сыры неде және алдағы уақытта оқырмандарыңызды қандай туындылармен қуантпақсыз?

-Әсте драмалық шығарма жазу ойымда жоқ еді. Тарихымыздың «ақтаңдақтары» қозғалғанда, осы игі іске ілесу үшін роман жазып үлгермейсің. Мақала да оң жамбасқа келе бермейді. Сондықтан да «темірді қызған кезінде соғуға» әдебиеттің осы жанры жүрдек көрінді. «Сталинге хат», «Бесеудің хаты» негізінен менің Тұрар туралы романымда айтылған ойлардың жаңа қырынан көрініс табуы десем, қателеспеспін. Жуырда «Қызыл жебе», «Жұлдыз көпірдің» жалғасы – «Қыл-көпір» романын баспаға тапсырдым. Бірақ Тұрар туралы роман мұнымен аяқталмайды. Бесінші кітабымды шартты түрде «Тамұқ» деп атадым. Бұл Тұрардың өмірінің соңғы кезеңіне арналмақ. Сол үшін КГБ-нің архивін біраз ақтаруға тура келді. Деректің бәрі қолда, енді соны көркемдеп жазу ғана қалды. Содан соң қазіргі жастар өмірінің трагедиясына арналған «Олжа бала» деген пьеса жазу үстіндемін... Қысқасы, жоспар көп, тек уақыт пен мүмкіндік жетсе болды...

-Әңгімеңізге көп рахмет. Сізге толайым табыстар тілейміз.

Сұхбаттасқан **Қ. Әлімбеков,**
«Алматы ақшамының» тілшісі.
(«Алматы ақшамы» газеті, №62, 15 наурыз,
1990 ж.)

«ТАР ҚОЛТЫҚТАН ОҚ ТИСЕ, ТАРТЫП АЛАР ҚАРЫНДАС»

«Егемен Қазақстан» газеті тілшісінің сұхбаты

«Тар қолтықтан оқ тисе, тартып алар қарындас» деп ықылым заманнан бері бабаларымыз қазақ әйеліне зор сенім артқан ғой. Ендеше, бүгінгі күн тынысының бар ауыртпалығы әйелдерге ауып отыруы да Ана болмысының қандай мақтау-мадақтауға болса да лайық екендігінің бір көрінісі емес пе. Белгілі қоғам қайраткері, Қазақстанның халық жазушысы Шерхан Мұртаза да әйел қауымын халықты тығырықтан алып шығар ұлы күш деп таниды. Жазушы шығармаларының негізгі арқауы болған әйелдер бейнесі оның бүкіл қазақ қызына деген сүйіспеншілігі, ризалығы десек те болады.

-Шераға, "Сырғалымның" бірқатар оқырмандары ел тағдыры, жер тағдыры жайлы жазылған жанайқай мақалаңыз үшін Сізге рахмет айта отырып, өзіңізбен сұхбат жүргізуді өтінген еді. Мысалы, олар қыз-келіншектерге арналған басылымдарды, оның ішінде "Сырғалымды" Шерағаң оқып тұра ма деп сұрайды. Ал егер оқитын болсаңыз осы басылымда тағы да нендей тақырыптарды қамту керек деп ойлайсыз?

- Оқимын. Жақсы бастама. Гауһар тас ысқыласа, әбден күтіп-баптаса ғана жарқырайды. Тарихта аты қалған ұлы аналар туралы әңгімелер беріп отыру керек сияқты.

- Өзіңіз жазғандай, осы күні бір үйдегі адамдардың ділі де, діні де әр басқа болып кетуі жаппай көрініс алатын қаупі бар. Осы жайға байланысты да Аналар қауымы да алаңдатушылық білдіріп отыр. Оларға нендей кеңес айтқан болар едіңіз?

-Бір отбасында әр діндегі адамдар болса, ол үйден береке кетеді, күнде жанжал шығады. Дүние жүзінің келбетіне қара: кіммен кім соғысып жатыр? Израиль мен Палестина, Әзербайжан мен Армения, Чеченстан мен Ресей, мұсылман сербтер мен христиан сербтер, т.б. Осыларда басқа себептермен бірге дін факторы да бар.

Қазір бай мұсылман елдері көмекті көбінесе біздің көрші мұсылман мемлекеттеріне көрсетіп жатыр. Ал, өзбек, түрікмен, тіпті қырғызда мұсылмандық бізден жоғары. Көмекті көрсетсең Қазақстанға көрсет. Өйткені, оның жан-жағы жалаңаш. Ал, өзбек, қырғыз біздің қалқамызда отыр. Қазақстанға түрлі діндердің тосқауылсыз тайрандап кіріп жатқаны бай мұсылман елдерін қатты ойлантса керек.

-Сөз жоқ, қазақ өте талантты халық. Кез келген жағдайға тез бейімделе кетеді. Тек жақсыны да, жаманды да талғамай өз бойына жинап алады. Сол қасиетіміздің арқасында көрген пайдамыз бен шеккен зиянымыз да пара-пар болып отыр. Олай болса, осы қасиетіміз бірыңғай ел игілігіне қызмет атқару үшін не істеуге болар еді?

-“Қазақ өте талантты халық” деп қазақ емес басқалар айтсын. “Жақсыны да, жаманды да талғамай өз бойына жинап алса”, онша талантты болмағаны. Жаманды да талғамай қабылдай бергені несі? Сол да ақылдылық па? Жақсыдан үйрен, жаманнан жирен.

-Сіз мұңлы да, сазды татар әуендерін соншалықты беріле айтатыныңыздан біраз жұрт хабардар екен. Осының астарында әлдеқандай сыр бар ма деп Сізден сұрауымды өтінгендер де бар.

-Ресей империясының отаршылдығында болған халықтардың ішінде, әсіресе, татарлардай қасіретті халық жоқ. Иван Грозный Қазанды құлатқан 1552 жылдан бері Қазан хандығының тұтқасын ұстаған соңғы патша Сүйінбике сұлу еді. Менің үйімде суретші Бахи Орманшы салған Сүйінбике сұлудың суреті бар. Орыстар Сүйінбикені тұтқындап, Мәскеуге алып бара жатқанда сабаудай ұзын кірпігіне бір тамшы жас ілініп қалған.

Татар саздарының көпшілігінде сол бір тамшы жастың сарыны басым. Мен жақсы білетін татар композиторы Рүстем Яхиннің: “Кетпе, кетпе, Сандуғаш” деген әні бар. “Кетпе, кетпе, Сандуғаш қанаттарың талдырып, туған елді қалдырып...” деп басталады. Бұл мүлде сандуғаш құс емес, отаршыл қорлықтан, христиан дініне күшпен кіргізген зорлықтан дүние жүзіне шашырап кеткен татар халқы.

Татар отаншыл, сазында ежелгі ер түріктер екпіні: сыршыл сағыныш, мәңгі-мәңгі махаббат сарындары бар. Соны жақсы көрудің нендей ерсілігі болуы мүмкін, түсінбеймін.

Жақсы ән, жақсы музыка - жан досым. Марқұм Болат Мыңжылқиев айтатын Атай әні "Есімде", корейдің "Торадиі", жапонның "Теңіз, теңізі" т.б. - мен жалықпай тыңдайтын, жігеріме жігер қосып, жаураған жүректі жылытып, ойды, сезімді оятатын қасиеті бар құнды туындылар.

-Қазақ әйелі дегенде көз алдыңызға нендей сурет келеді? Бүгінгі әйел бойында қандай қасиеттер басым болса дейсіз?

-Кілең сұлулар көз алдыма тізіле қалады. Оның қайсыбірін айтамын. "Бүгінгі әйел бойында қандай қасиеттер басым болса дейсіз?" Бүгінгі әйел әдепсіз болсын деп кім айтады? Әдепті, әдемі болсын. Әсіресе арақ ішкен, темекі тартқан әйелдер сүйкімсіз. Темекі тартқан әйелді сүйгенің - темекінің күлін салған күлдеуішті сүйгенмен бірдей.

- Өзіңіз пір тұтатын әйел заты бар ма?

- Бар. Домалақ Ана!

- Алдағы уақытта әйел, Ана жөнінде шығарма жазу ойыңызда бар ма?

- Менің бүкіл шығармаларымның дені әйел затына арналған. Сонау "41-ші жылғы келіншектен" бастап, "Мылтықсыз майдан", "Қара маржан", "Ай мен Айша" қайсыбірін айтамын, бәрінде де әйел образы бар. "Әуелі анаңды, тағы да анаңды, содан кейін де анаңды құрметте! Мүмкін бұларда өтірік "күйдім, жандым" жоқ шығар. Ондай қолымнан келмейді, жалған жаза алмаймын.

-Сіз аузы дуалы, сөз өнерінде қаншама азаматтарды тәрбиелеп келе жатқан Ұстазсыз. Сонау "Лениншіл жас" газетінен бастап бірқатар басылымдарды да басқардыңыз. Дер кезінде қалам қарымын таныған, баулыған інілеріңіз бүгінде ел таныған азамат атанды. Осы күні "Шерағанның шекпенінен шыққанбыз" деп олар Сізді орынды мақтан тұтады. Дұрыс-ақ, бұл Сіздің Азаматтық та, ағалық та міндетіңіз еді. Ал осы шәкірттеріңіздің арасында қарындастарыңыз бар ма? Кімдерді айтар едіңіз?

-Жалғыз Фариза Оңғарсынова. Аз. Аз да болса, қалам ұстаған қарындастардың талайына татиды.

-Өзіңіз кімді ұстаз тұтасыз?

-Бірін атасаң, басқаларының көңіліне келеді. Менің табынарым тек Көк Тәңірі ғана. Содан соң ұлы әруақтарға, ата-анамның рухына сыйынамын.

-Көп балалы аналарға қолдан келгенше жағдайдың бәрін жасар едім. Кең сарайда солар отырсын. Не ішемін, не киемін деп уайым жемесін. Балаларымды қайтіп асыраймын деп басын қатырмасын. Көп балалы "Алтын алқалы", "Күміс алқалы" аналарды бүкіл қоғам, мемлекет алақанына салып аяласын.

Мен осындай Жарлық жариялар едім.

- Өңгімеңізге көп рахмет.

**Сұхбатты жүргізген
Жұмагүл Солтиева**

ШЕРХАН МҰРТАЗА: «ЕЛ СЕНІМІ – АУЫР ЖҮК...»

Қазіргі қазақ әдебиетінің айтулы өкілдерінің бірі, қарымды қаламгер, белгілі мемлекет қайраткері Шерхан Мұртаза алдағы қыркүйек айында 60 жасқа толады. Жақында арнаулы тілшіміз астанамыз Алматыға барып, Шәкеңмен ол бас редакторлық қызмет атқарып отырған «Егеменді Қазақстан» газетінің редакциясында жолығып, сұхбаттасқан еді.

-Қадірлі Шәке, халқыңызға қайраты бұлқынып тұрған жас көрінгеніңізбен алпыс жастың ауылына да ат басын тіреп қалыпсыз. Осы мүшел жас болмаса да мерейлі меже іспетті кезеңде жазушы, журналист, мемлекеттік қайраткер ретінде ел алдында есеп беретін күндер жақындап келе жатқан сияқты...

-Мен алпыстың асуына жеткенше ананы-мынаны қираттым, қатырып ұқсаттым деп айта алмаймын. Жазушылық – әсте қиын шаруа. Біздің қаламгерлік кәсіптің бір ерекшелігі – не істеп, не тындырдың – бәрі жұрттың көз алдында. Баспасөзде мақалалар, очерктер, әңгімелер

жарияланып, әрқилы кітаптар шығып жатады. Шүкір, құдай берген қалам қолымнан түскен жоқ. Қаламгер болған соң құдай берген азын-аулақ талант отын өшірмей, жазуды жалғастырып келе жатқан жайымыз бар. Публицистика, очерк, әңгімелер, новелла, повестер, романдар, екі-үш драма жаздым. Аудармамен де айналыстым. Бұлардың бәрі халыққа мәлім.

Алпыс деген жас мәредегі «мә!» деп ұстата салатын бәйге емес. Қазір қазақшалап айтып жүргеніміздей, ғұмырлық күнтізбектегі белгілі бір меже ғой. Кейбіреулер үшін алпыс жас діттеген арман. Шүкір, бұл күнге мен Тұрар Рысқұлов сияқты мұхитқа түсіп кетіп, ширек ғасыр бойы малтығып жағаға зорға шықтым. Қазақтың, тіпті исі түркі жұртының, одан да әрі айтқанда адамзаттың тарихындағы ұлы тұлға Тұрар Рысқұлов туралы бес кітаптың, ескі ата-бабаларымызша айтқанда хамсаның соңғы кітабы «Тамұқты» құдай бұйыртса, біткен сияқтымын. Жақында сол бесінші кітаптың соңғы бетіне соңғы нүктені қойып, «уһ!» деп бір демалғандай болып отырмын. Өгізаянмен қисалаңдап жүріп қоянға қуып жеткендей болып отырмын.

-«Қызыл жебе» деп аталатын осы роман-эпопеяңызды бір жағы журналистік қызмет атқарып, әрі қиын зерттеушілік жұмыстар жүргізіп жазу оңай еместігін сеземіз...

-Иә, «Қызыл жебе» романы бес кітаптан тұрады. Оның алғашқы кітабына ат қоймап едім. Енді көңілді бір демдеп романымды бітірген соң алғашқы кітап – «Рысқұл», екінші кітап – «Тұрар», үшінші кітап – «Жұлдызды көпір», төртінші кітап – «Қыл көпір», бесінші кітап – «Тамұқ» деген атқа ие болды. Бұл кітаптардың қалыңдығы ауыз толтырарлық деп айта алмаймын – әрқайсысы 12-14 баспа табақтан тұрады. Оларды, яғни әр кітапты бір романның жеке-жеке бөлімдері деуге де болады. Жалпы бес кітаптың көлемі – 70 баспа табақ. Бұл аз ба, көп пе?... Мәселе кітаптың қалыңдығында емес, жұрт оның ішіндегі мазмұнына мәніне қарап бағалайды ғой.

Меніңше, осы «Қызыл жебе» атты бес кітап таза көркем шығарма да емес, архив материалдарына негізделген құрғақ тарих та емес, зерттеу, публицистика да аралас дүние. Оны

мен аттың жалында, түйенің қомында жаздым. Журналист ретінде негізгі қызметтен бос уақытым болған жоқ. Үздіксіз жегілген жұмысым бар. Сол жұмыста ілінген мойынтұрықты сүйретіп жүріп бір қолыммен қызметімді атқардым, екінші қолыммен жазушылықпен айналыстым.

Қызмет деген қамыттан біржолата босанып, алаңдамай, оны бір ғана мақсатына бағыттаған қаламгердің арманы жоқ шығар. Менің өз басымда осындай мүмкіндік болмады.

Құдай сәтін салса, осы бес кітаппен Тұрар Рысқұловпен қоштасамын. Әруағы риза болсын! Мен оған гранит, мәрмәр тастан емес, қағаздан, сөзден жүрек қаныммен ескерткіш орнаттым. Менің Тұрар Рысқұлов туралы бес кітабымды қалай бағалайтынын ел өзі біледі.

-Тұрар Рысқұлов туралы кітабыңызға неге осыншама ұзақ уақыт – ширек ғасыр бөлдіңіз? Сіздің жарты өміріңіз дерлік уақыт қой. Тұрардың бүкіл өміріне, қызметіне неге соншама шұқшидыңыз?

-Біріншіден деп айтайын: Тұрар туралы осыншама уақыт бөлуіме оның алыстан қосылса да ағайын жақындығы, бірер түйір болса да қан жақындығына байланысты туысқандық сезімнен болар. Тұрар Рысқұловпен тегім, түбім бір – бірнеше атадан қосыламыз.

Екіншіден, сөйтсе де Тұрар бір ауылдың ғана, немесе бір рудың, тайпаның ғана азаматы емес. Ол бер жағы күллі қазақ халқының, ар жағы күллі түрік елдерінің ұлы, аса ірі қайраткері еді. Тұрар Рысқұлов – жарты әлем таныған азамат. Менің бұл айтып отырғаным әшейін, даурықпа, көтерме сөз емес. Өз Отанында, өз елінде, өзі қолдап орнатысқан Кеңес мемлекетінде жазықсыз «халық жауы» атанып, жердегі тамұқта адам баласының көзі көріп, құлағы естімеген азаппен өлтірілген, есімін айтуға тыйым салынған үрейлі заманның өзінде Тұрар туралы кітаптар, өзі жазған кітаптар Америкада, Европада, Шығыс елдерінде, мұсылман елдерінде шығып жатты. Мұсылман дүниесі Тұрарды әбден жақсы біліп жатты.

Тұрардың татар халқынан шыққан үзеңгілес жолдасы Мирсаид Сұлтанғалиев екеуінің тағдыры да, көзқарасы да әбден ұқсас. Екеуінің де 1920 жылдары Түркістан – Түрік республикасын құру туралы концепциясы бұрын отар, бодан

болып, кейін бостандық ала бастаған елдерде, жаңа қоғам орнату жолына түскен елдерде модель-үлгі болған екен.

Ертеде біздің ата-бабаларымыз орнатқан Ұлы Тұран мемлекеті болған. Тұрар Рысқұлов – сол Тұрандай тұтас болмаса да оның жұрнақтарынан толыққанды, қуатты, пәрменді мемлекет жасау жолында жанталаса күрескен адам. Тұрардың басқа қызметін, еңбектерін, жақсылықтарын айтпағанның өзінде сондай ұлы идеяның құрбаны болғандығының өзі оның ұлылығын танытады. Қазір бөлшек-бөлшек болып кеткен түрік елдері бірлеспесе де бір-біріне бүйректері бұрып, тілеулестігін, тату-тәтті болу ниетін білдіріп, енді-енді бас көтеріп келеді. Осы қайта тіріліп келе жатқан идея – Тұрар Рысқұловтың бір кездегі жақтап күрескен идеясы еді. Осындай ерен қайраткер туралы айтылмаса, жазылмаса, әуелі құдай алдында, одан кейін халық алдында обал болатын еді. Құдай тағаланың маған берген жәрдемі сол болар – Тұрар Рысқұлов туралы еңбекті жазуға кірісуге бел байлатты. Бес кітап жазу, алдымен зерттеу сол кездегі заманға байланысты оңай болды деп айта алмаймын. Көптеген қиындықтарды бастан өткердім, кейде «қол көтере алмайтын шоқпарды беліме неге байладым екен» деп уайымдаған да кездер болды...

Тәңірі, тағдыр әл-қуат берген соң сол бастаған, қолға алған істі көзімнің тірісінде жақсылы-жаманды ақырына жеткізген сияқтымын. Бүгін соған тәуба деймін.

-Шәке, өзіңіз қалап, арқалаған ауыр жүкті діттеген жеріңізге жеткізіп, көңіліңізді бір демдегендейсіз. Әйтсе де, жазушының қолынан қаламы түспес болар. «Қазан аузы жоғары» дегендей оқырмандарыңыз Сіздің ендігі жоспарыңызды білгісі келетіндігі де табиғи тілек шығар...

-Рас! Әуелі айтарым – драма деген жанр бар ғой әдебиетте. Мені сол драмаға – «Сталинге хат», «Бесеудің хаты» деген драмаға әкелген де осы Тұрар Рысқұлов. Бұл драмалар Тұрар Рысқұлов туралы романның көшет бұтақтарынан тамыр жайып - өз алдына бой көтерген тармақтары сияқты. Алдағы уақытта да пьесалар жазғым келеді...

Бұрын да қысқа-қысқа әңгімелер жазғанмын. Сезімімді тот баспаса, сондай әңгімелер жазуға да ораламын. Тәуір әңгімелер жазғанға не жетсін?! Жас келген соң өткен-кеткенді еске алып, жалпы өмірде, оның ішінде әдебиетте тағдырлас болған жандарды еске алып, жазсам деп ойлаймын.

Мені анам Айшаның, әкемнің тағдыры қатты толғандырады. Әкемді 1937 жылы «халық жауы» деген жаламен ұстап әкеткенде, анам 28 жасында жесір қалды. Мен онда бес жастамын, қарындасым үш жаста, кенже ұлы небәрі бір ғана жаста қалып еді. Ол кезде заман қиын. Ашаршылық қырғыннан кейін ағайын тоз-тоз болған, қол ұшын берер жақын ешкім жоқ. Белсенділер анамды, бізді «халық жауларының құйыршығы» деп көзге түртті. Одан кейін соғыс, жоқшылық келді. Сондай қиын кезеңде анамыз жалаңаяқ жар кешіп, қызылаяқ қар кешіп, бізді тұмсықтыға шоқытпай, тырнақтыға қақтырмай өсірді, талай жерге жеткізді. Сондай асыл анамыз туралы есімде қалғандарды ана әруағына арнап жазсам деймін. Ол роман да емес, повесть те емес жанры белгісіз дүние болар, сірә. Адамның елжіреген ет жүрегінен туған суреттер, елестер... Бұл шығармамды ара-тұра жазып та жүрмін...

-Шәке, Сізді Қазақстан Республикасының халық депутаты ретінде қалың еліңіз жақсы біледі. Ел қалауын білдіретін өкіл ретінде талай сессияларда батыл-батыл сөйлеп, талқыланған мәселелердің әділетті шешілуіне үлесіңізді қосып жүрсіз. Қазақ халқы егемендік, тәуелсіздік алу жолындағы күресте бұрынғы бодандық, құлдық сезімнен, бұғаудан әлі толық арыла қойған жоқ. Қоғамдық қайраткер, күрескер ретінде осы төңіректе ойға түйгендеріңізді ортаға сала кетсеңіз...

-Иә, халық депутаты ретінде көкейімдегі пікірлерімді реті келген жерде айтып та жүрмін, жазып та жүрмін. Қазіргі заманды аумалы-төкпелі, тіпті аласапыран деп айтса да болады. Жасымыз тура алпысқа келгенше талай қиыншылықтарды, сұмдықтарды көрдік. Дәл қазір революциялық төңкеріс, қырғын соғыс болмаса да (олардың беті аулақ!), соларға бергісіз тартыс жүріп жатыр. 250 жылдан астам киген отарлық қамытты, аяққа салған темір

кісенді, басқа кигізген темір ноқтаны сыпырып тастаған жан әуелде қайтадан тәй-тәй басқан баладай бостандыққа, тәуелсіздікке енді-енді үйреніп келеміз. Дәл қазір сол біздің жаңа алған бостандығымызды, тәуелсіздігімізді, егемендігімізді өзімізге қимастан әкелерінің ақылары кеткендей жолымызға көлденең түсіп жатып алған күштер де бар. Олар үшін адамгершіліктің, әділдіктің құны шамалы. «Бұл қазақ халқы көп қорлық көрді, зорлық көрді, енді олар да ел болып, еркін тыныстайтын, бой жазатын өз тізгіндерін өз қолдарына алып дербес мемлекет болсын» дейтін тілектестеріміз олардың арасында аз. Тіпті, керісінше, тізгінімізге жармасып, әлі де табандарында таптай тұрайық, өктемдігімізді көрсетейік дейтін дүлей, үлкен күш бар. Бұл күш селкеу емес. Империялық, әсіресе отаршыл үстемдік халық пиғылын бүлдіріп, адамгершіліктен алшақтата түскен. Басқа халықтар үнемі құлдықта болуы керек деген пиғыл бұл күштің санасына, миына сіңіп қалған, Меніңше бұрынғы отаршылардың да, отарлауға түскен бодан халықтың да қалыптасқан әдеттен, бір-бірінен айырылуы қиынға тиеді-ау. Бір жағынан мұны түсінуге де болады. Көргенді, мәдениетті, өркениетті ел өкілдері бұрынғы бодан халықтың жайын түсініп, ымыраға келейік, теңдік берейік дер еді. Ал, біздің бұрынғы отаршыларымыздың арасында парасатты, үлкен саясаттың адамдары аздау. Осындай жағдайда менің өз қызметіммен ғана айналысып, ұйқылы-ояу, бұйығы күйде жүре беруіме де болады. Ал, бірақ бұл халқым үшін, өзім үшін сатқындықпен пара-пар ғой!

Мен Республика Жоғарғы Кеңесінің бір сессиясында тіл тағдыры туралы айттым. Қазақ тілі мемлекеттік тіл болуға жарамайды, сондықтан орыс тілі де мемлекеттік тіл болсын деп жармасқандарды да көрдік қой. Онда барлығы да бұрынғысынша қалып, қатайған көң қалыбына барып, орыс тілі қазақ тіліне жол бермей, тағы да таптап кетер еді. Расул Гамзатов менің туған елімнің тілі ертең өлетін болса, мен бүгін өлуге даярмын дегені белгілі ғой. Мен, сессияда осы аталы сөзді «кім айтты?» деген сұрақ тастадым. Бірен-саран депутаттар Расул Гамзатов десіп жатты. Мен сөзімді жалғастырып, онда қазақ тілі ертең жоғалатын болса, мен де бүгін өлуге даярмын. Тілмен бірге дініміз де, діліміз де,

әдет-ғұрып-дәстүріміз де, тарихымыз да өледі дегенді еске салдым. Рас, қазақ түр-жүзі қазақ болғанмен, әйтеуір өлмей күн кешіп, киім киініп, тамақ ішіп, қызмет істеп жүруі мүмкін. Бірақ, мұндай қазақ тегін де, ұлтын да білмейді. Оның сыйынатын әруағы да жоқ. Тәні қазақ болғанмен жаны басқа... Мұндай қазақ атанып, өмір сүруге болмайды. Осыны жан-тәніммен сезінгендіктен сессияларда ешнәрсені қиратпасам да, шындықты айту, сол шындық, әділеттік, болашақ жолында арпалысу – парыз. Ал, біз әлі де ұйқылы-ояуымыз. Сана буырқанар, алды-артымызды түгел шолып пайымдар кез жетті. Мен герой, лидер, көсем болу ниетін көздеген емеспін. Тек туған еліміздің санасын оятып, түрткі салсам деймін.

-Қазақстан Республикасы деп аталатын жас, тәуелсіз, егеменді мемлекеттің болашағы жолында күресіп жатқан депутаттардың ортасындасыз, талай шетелдерді араладыңыз. Қазақстан басшыларымен тілдесіп тұрасыз. Қазақ елінің болашағын болжап көріңізші...

-Менің жастардан үмітім бар. Кексе тартқан шағымда осындай ой қорытып отырмын.

Қазіргі жастар мына жаңа нарықтық қатынастардың қыры-сырын білуге қабілетті. Алдағы заманда билік те солардың қолында болады. Нарық бізге тосыннан келген жат құбылыс көрінеді. Сөйтсе де, иншалла, еліміз жанжалдан, пәле-жаладан, кесапаттан аман болса, екі-үш жылдан кейін қабілетті халқымыздың жағдайы түзеліп, туы қолдан түсірілмей, қисаймай, басқа елдер санасатын терезесі тең мемлекет болады. Бұған материалдық қорымыз, табысымыз, халқымыздың күш-қуаты жетеді. Бізде бәрі де бар. Тек төкпей-шашпай, басқаларға жем болмай, тізгінімізді өзіміз ұстап, озық жұрттармен пайдалы байланыс жасап, жақсыларын үйреніп, қолданып, дұрыс қам-қарекет жасасақ, Қазақстан бар нәрсеге қабілетті үлкен мемлекетке айналады.

-Шәке, Сізді қыркүйек айында кіндік қаныңыз тамған Жуалы жері, қалың Жамбыл елі күтеді. Алпыс жасқа толуыңызды еліңіз атап өтпек. Ауылдағы ағайын-жұртыңызға, еліңізге не сәлем айтасыз?

-Алатау, Қаратау – киелі әруақтар ұлы бабалар – Бәйдібек, Төле би, Қаз дауысты Қазыбек, Әйтеке би кешегі

Тұрар, Бауыржан ағалардың әруақтары қонған басқа да ұлы ата-бабаларымыз жайлаған қасиетті жер. Туған елімді, жерімді сол барлық киелі әруақтар, Әулиеата, Айша-биді әруақтары қолдасын! Еліміз тыныштықпен өркендеп, өсе берсін!

-Туған жеріңіздің топырағында, той үстінде көріскенше!

Сұхбаттасқан **Бақтыяр Әбілдаұлы**,
«Ақ жолдың» арнаулы тілшісі.
Жамбыл – Алматы – Жамбыл.
(«Ақ жол» газеті, №101, 21 тамыз, 1992 жыл)

ТӘУЕЛСІЗДІК ЕШҚАШАН САТЫЛМАЙДЫ

Тұрсынбай Жандәулет: - Қадірлі Шер-аға, сіздің елге жасаған еңбегіңіз жұрттың көз алдында. Ұлтымыздың сөзі сыйлы, аузы дуалы санаулы ақсақалдарының бірісіз. Сондықтан қазіргі алмағайып заманның ұшығына шыға алмай, біраз жұрт дағдарған сәтте ұлтымыздың қабырғасына аяздай батқан түйінді түйткілдері туралы сіздің пікіріңізді білгісі келетін сияқты.

Алдымен қалың көпшіліктің қолқа, тілегінің тоғысып жатқан тұсы - Тіл туралы заңның жобасы туралы ой бөліссеңіз... Осы жобамен біз де танысып едік, бұл күйінде заң ретінде қабылданған қазақ тіліне тиер пайдасы шамалы сияқты. Ресми тілдің қазіргі берік уығы сықырлай қоймайтындай... Одан гөрі еліміздегі бір облыстың мемлекеттік тілге көшетін нақты кезеңін, жылын белгілесек дұрыс болмас па еді?

Шерхан Мұртаза: - Бұрынғы қабылданған заң материалдық негізі жоқ, әшейін декларация, құрғақ сөз болып қалды ғой. Бұл жолы да әр облыстың қайсы жылы мемлекеттік тілге көшетінін белгілеуден түк шықпауы мүмкін. Тағы да баяғы дәлелдер алдан шығады. Қаржы жоқ, үкіметтің оған шындап көмектесетін ықыласын да көрмей отырмыз.

Оның үстіне қазақ тілінің үстем болып кетуіне сол үкіметтің ішінде де қарсылық көп қой. Өйткені, бүкіл іс қағазы мемлекеттік тілге өтсе, айтулы жиналыс, басқосу, талқылаулар сол тілде болса, көп адамдар тағынан да, нанынан да айырылып қалады.

Содан барып бар бәлені орыстілділерге жаба береміз. "Солар кесір қылады, байбалам салады" деп шошытамыз. Олардың арасында, әрине, бірен-саран байбалам салатындар бар. Ал негізгі кесір өзіміздің "қара Ивандар" деп ойлаймын. Олардың өз басы кінәлі емес те шығар. Заман кінәлі шығар. "Орысша оқымасаң наныңды таба алмайсың" дейтін де кез болды. Орысша оқығанының арқасында атқа, таққа мініп қалғандар бар. Ондайлардың қазақша үйреніп, іс қағаздарын сол тілде жүргізіп кетуі неғайбыл нәрсе.

Жоба тым солқылдақ. Күні кеше Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы мемлекеттік саясат жөніндегі Ұлттық кеңесте біз талқылаған "Тіл саясатының тұжырымдамасында" былай дейді: "Мемлекеттік тілдің мәртебесі ол тілді барлық азаматтардың заңда белгіленген көлемде білуі үшін жағдай туғызуды көздейді. Бұл ретте мемлекеттік қызметке қабылдау, әдетте, міндетті түрде мемлекеттік тілді білгенде ғана жүзеге асырылады". Міне, мұнысы мұсылманшылыққа келеді. Мұнда дән бар.

Ал, жобада "мемлекеттік тіл - қазақ тілі" деп аладыдағы, оның кез келген жерінде қосарланып орыс тілі тұрады.

Т.Ж.: - Бұл тағы да қазақ тілін жығып беру деген сөз болғаны ғой.

Ш.М.: - Ішкі Ресейде "тяжеловоз" дейтін ат болады. Тонна-тоннаны тірсегі кайыспай тартып кете беретін шомбалың осы. Сол атты бір жағына қосарлап, екінші жағына біздің көп жыл жем бермей, су бермей, әбден көтерем қылған өлексе атымызды жексе не болады? О-оу сен әуелі сол көтерем атты бапта, жемде, семіртіп күйлендіріп алып жек! Ал, бұл күйінде жексең, құр әшейін салақтап, ананың көлеңкесінде босқа жүредідағы, бар жұмысты әлгі "тяжеловоз" атқарады...

Бар кілтипан Конституцияда тұр ғой. Сондағы жетінші бапта "орыс тілі ресми тіл болып қазақ тілімен тең

қолданылады" деген сөз бар. Басымызды ноқталап тұрған осы бап емес пе?

Дегенмен, заңды қабылдай берейік. Жұртқа ой салар.

Тілдің түптің түбінде түзелетініне елдің көзі жетер.

Т.Ж.: - Шер-аға, көрші елдің тілі әбден бүкіл өміртіршілігімізді мұнша жаулап алғаны қалай? Ақпарат, телерадио, оқу т.б. бәрі-бәрінде орыс тілі қалай болса солай кең көсіліп жайғасып алыпты.

Ш.М.: - Ақпаратты алайық. Олардың 517-сі орыс тілінде, қазақ тіліндегісі 281 ғана, яғни, тиражы жағынан 1 процент! Жоғарғы оқу орындарында да сол негізгі тіл болып отыр. 260 мың студенттің 180 мыңы, яғни 69 проценті орыс тілінде оқиды.

Ал, телерадио дегенде, қазір қай жерге бармайын, маған бас салады. "Ойбай, құрыдық қой. Қазақшасы жоқ қой" дейді. "Сіз сол жерде істедіңіз ғой, бұл қалай, сіздің "Таңшолпан" қайта ашылып еді, ашылғаны құрысын, 80 проценті орысша" дейді. "Қазақ теледидарындағы сериалдардың бәрі орысша, сонда қазақтың тілі тіл емес пе?" дейді. Мен не айтам? Кезінде істедім. Ал, енді бұл күнде олар мені тыңдай ма? Сол жерді басқарып отырған адамдар бар емес пе?

Осылай, әбден шор боп қатқан мұздың көбесі сөгілмей тұр.

Т.Ж.: - Ауылдың, қазақ ауылының дәл осылай оңбай құлдырауының себебі неден екен? Осыдан үлкен бір стратегиялық қателіктер болған жоқ па?

Ш.М.: - Ауыл дағдарды, бірақ, жаппай күйреді деуге болмас. Колхоз, совхоздың бірсыпырасы агробірлестікке айналды. Соны ұстанып отырғандар ептеп егін салып, мал бағып, ілдебайлап жатыр. Жер сол, су сол бірақ техника тозған.

Жекешелендіру саясаты, әсіресе ауылда солақай жүргізілді. Кәдімгі бейберекет жүргізілді. 30-жылдардағыдай ұрандап қойып кеттік. "Үлесінді ал да құры!" дейді. Үлесін алғанда ол бейшара жерді қалай баптайды, немен игереді? Көпшіліктің маңдай терімен жиналған байлықты қолында билігі барлар, пысықайлар талап кетті. Момын, нағыз адал еңбек адамы далада қалды.

Күні кеше қолымызға тиген Президенттің халыққа жолдауында ауылға қатысты тәуір нышан бар.

Т.Ж.: - Ауылдың ендігі жүрер бағыты, көрінісі кандай болады деп ойлайсыз?

Ш.М.: - Жалғыз-жарым фермер ештеңе жарытпайды. Оның үстіне біздегі фермерлік дегеннің не екенін дұрыс түсіне бермейтін қара шаруаға осыны заңдық жағынан да түсіндіретін, нақты көмек көрсететін орталықтар болмай тұр. Америкада болған кезімде байқадым, ондағы фермер дәл біздегідей мәңгіріп, ақылы сарсаң болып жүрген жоқ. Олардың үлгісін біздің елге телісек, фермерлер ұйымдасып, ассоциация, одақ құрып, басшылық сайлайды. Сол басшылық фермерлерді техника, қосалқы бөлшек, жанар-жағармаймен, тұқыммен жабдықтайды. Және өндірген өнімді тиімді рынок тауып, сатады. Ал, фермер ұсақ-түйекке басы ауырмай, тікелей өз шаруасымен: егін, малмен айналысады. Ауыл алдағы күнде осы әдіспен жұмыс істер деп шамалаймын.

Т.Ж.: - "Өнімді сату" демекші, Алматының көп азық-түлік дүкендерін аралап шықтым. Сатып тұрғандары кілең Батыстан әкелген ет өнімдері, қалбырдағы сүт, ірімшік, сұйық май, арақ-шарап.

Жарайды, күрделі техниканы жасауға шамамыз жетпейді делік, дені дұрыс киім-кешек тігу де қиын делік, ал, Қазақстан секілді аграрлы елге азық-түлікті сырттан тасу деген масқарашылық емес пе?

Ш.М.: - Міне, үкіметтің ең үлкен қатесі осы. Кезінде елімізде 36 миллион қой болды. Басқа мал болды. "Біздің сиырымыз сүтті аз береді" деді. "Қойымыз қояндай, ешкіміз мысықтай" деді. Өзіміздің азық-түлік өндіргеннен шеттен өнім тасыған арзан түседі деді.

0-оу... Сүтті аз берсе, сапасы нашар болса, оны асылдандырмайсыздар ма? Өнімді сырттан тасыдық. Сөйтіп, өзіміздегі өндірісті құрттық. Ал, не болды?..

Жұмыссыздық деген осыдан тумай ма? Шағын кәсіпорындарды көбейтіп, орнын толтырамыз деп жатыр. Көреміз...

Әсіресе, арақ-шарапты сырттан таситын не ақымақшылық! Уланғымыз келсе, өзімізден шығатын арақ аз ба? Қайта Қазақстанның бидайынан ең бағалы спирт шықпай

ма? Менің осы жерде түсінбейтін бір нәрсем: наркотик сатқан адам ұсталады, сотталады. Ал, одан он есе жаман арақты сатқан адам байиды. Халықты нағыз аздырып-тоздыратын, ұрпағын улап, генофондының тамырына тұз құятын осы арақ емес пе? Бір жағынан, теледидар бесіктен белі шықпаған жасөспірімді неше түрлі сұмдыққа: ұрлыққа, зорлыққа, қанішерлікке, тас-жүректікке, жалдаптыққа, жәлептікке үйретіп жатыр. Бір жағынан арақ сорлатып жатыр. Сонда біздің ұрпағымыз не болады өзі?

Т.Ж.: - Ауылда жұмыссыз қалған қазақ амалсыздан қалаға босып жатыр. Бірақ, мұнда бұрыннан орналасып қалған жұрт қазаққа есе бере ме? Кеңес заманында қазақты қалаға кіргізбеу үшін бес жылға дейін тіркемеу, тек ауыр, мамандықсыз жұмысқа салу, гетто-жатақханаларға тұрғызу сияқты нәрселер жасалатын еді.

Бір жас журналисіміз "қазақ люмпен елге айналмай ма?" деп жазды. Расында да қазаққа қаладан баспана тимесе, үлкен өндіріске, мәдениетті саудаға тағы бас сұға алмаса, жұмыссыз жүрсе, жабайы сауданың жанынан ғана табылса, шынында да люмпен ұлт болып шыға келмейміз бе?

Ш.М.: - Ол жас журналисінді білмеймін, бұл әңгімені бұрынырақ мен де айтқанмын. Менен бұрын сонау 1910 жылдары Әлихан Бөкейхан айтқан. Сол кезде ресейден шұбырған "қара шекпендер" қазақтың ең шұрайлы жерлерін тартып ала бастағасын, ол бейшаралар амалсыздан қалаға шұбырған Дәл бүгінгідей жұмыссыз, баспанасыз қаңғып, тойынған, кекірігі азған келімсектердің есігіне жәутеңдеген.

Бүгін де сол күй. Қазақтың қалаға орналасуына, жұмыс, баспана табуына, мамандануына көмектесіп жатқан кім бар? Ұлттың жұмысшы табы осылай қалыптаспақ па? Баяғы Нұрқаділовтың кезінде оларға үй салуға жер бөлініп, қарыз беріліп, азырақ қозғалыс болып еді. Бәрі қалды. Солтүстіктегі қалаларымызда осылай септесіп, жастарды орналастырсақ, кәнекей. Бүйте берсек люмпен болмағанда кім болармыз дейсің.

Басшылар "үй салатындарға қарыз беріледі" деп жатыр. Бірақ, елдің бәріне қарыз бере беруге үкіметтің шамасы жете ме?

Т.Ж.: - Малахов, Шумов, Пачин, Десятник, Саламатин, Чернов... Осы тізімді әрі қарай жалғастыра беруге болар еді. "Ойбай, өйтіпті-бүйтіпті" деп гу ете қаламыз да, арты сиырқұйымшақтанып бітеді.

Бір тілшіміз Екібастұзды көтеруге бөлінген мол қаржының біреулерге үй-мәшинеге айналғаны, тіпті Ресейдегі Қазақстанға еш қатысы жоқ біреулердің темір сәйгүлікті болғаны туралы жазды. Сонда осы біздің жұртымыз "талап ал да, тайып тұрдың" еліне айналып бара ма? Әлде жоғары лауазымдыларға арналған арнайы заң шығарамыз ба? Не жауапкерлерді қайтаруға алып көршімізден тартынамыз ба!

Ш.М.: - Ордалы жыланның ұйысқанындай шатысып жатқан нәрсе бұл Әлгі шатысқан жіпті суыртпақтап тарта бастасаң, қыл-қыбыры, жүн-жұқасы ілесе шықпай ма. Сондай бір мықтыны соттың алдына әкелсең, ол айғақ бере бастаса, мына жақтағы "адалмын, ақпын" деп жүрген тағы бір мықтының арты ашылды. Сондай себептен де мұндайдың бәрі жабулы қазан күйінде қалып жатыр.

Камал Смайылға жазған хатымда жазғанмын бұл мәселені. Интерпол арқылы кінәлілерді таптырып алып, Қазақстанға әкеліп, сотқа тарту керек дегенмін. Нәтиже кәні?

Т.Ж.: - Қанша дағдарыс дегенмен де елімізде алтын, мұнай, газ, мыс, темір, алюминий, бидай, көмір, т.б. бәрі өндіріліп жатыр. Солардан түскен пайданың біраз бөлігі қазынаны айналып өтеді дегенді де естіп жүрміз...

Ш.М.: - Бұрын Жезқазған мен Балхаштың мысының, көмір, темір дейсіз бе, бәрінің қанша өндірілгенін, қаншаға сатылғанын, қазынаға қанша түскенін бәрін біліп отыратын едік. Бұл күнде солардың не болып, не қойын жатқанын білмейміз. Бір іші-сырты бітеу, жұрттың сыртынан жүріп жатқан мерез дүние. Бүйте берсек жалға алған шетелдіктерің де аузымызды аңқитып, білгенін істеп кетпей ме?

Қазақстанның байлығы құдайдың осы жұрттағы елдің ырыздығы болсын деп бергені. Соны жарлы-жақыбайдың, кембағыл мүгедектің, көп балалының, зейнеткердің аузынан жырып алып жеп жатқандарға зауал бір келеді ақыры. Зауал жібермейді. Өздеріне де, ұрпағына да жақсылық болмайды ондайлардың.

Т.Ж.: - Шерхан аға, халықты халық ететін оның рухы. Алақандай Чешен алып Ресейге бой бермесе, бұл да олардың рухының биік, діні берік, ділі қаттылығын дәлелдемей ме? Халқымыздың рухы, руханияты жөнінде ой бөліссеңіз.

Ш.М.: - Халқымызды итке алғысыз ғып, даттап та көрдік, төбесін көкке тіреп мақтап та көрдік. Бірақ, біздің қазақ - рухы берік ел. Сын сағатта бекитін, бірігетін ел. Кешегі еліміздің жартысын басып алған жоңғарды талқандап, тықсырып шығуға күш таптық. Одан бергі Исатай-Махамбет, Кенесары, 1916 жылғы көтеріліс сияқты сын кезеңдер елдің басында көп болды. 1916 жылғы көтерілістің биыл 80-жылдығы екен, "оны атаймыз!" деп, ұмтылып жатқанды мен көрмедім.

Еліміздің тағы бір сындарлы сәті осы кезең. Тәуелсіздігімізді, туымызды, рәміздерімізді құрметтеу бізде әлі жоқ. Ілінген тулардың біреуі сарғыш, біреуі ақшыл, ала-құла. Жақында бір мектепке барып едім, тіпті, туы да жоқ. Жастарға берген патриоттық тәрбиеміздің түрі осы ма? Жастарға: "Қазақстан сенің елің, мемлекетің, соның жолында құрбан бол. Бұл мемлекет құрыса, үрім-бұтағыңмен зәузатыңмен сен де құрисың, гүлденсе, сен де гүлденесің" дейтін ұлттық идеология жоқ. Тарихты, ерлікті, батырлықты насихаттау босаңсып кетті. Елдің руханиятын өсіретін анау байшыкештер емес, ашқұрсақ болып жүрсе де қаламын, бояуын, аспабын тастамайтын шығармашылық адамдары. Осы жерде менің көңіліме жылылық ұялатқан, сәуле түсірген бір жаңалық бар. Бұрын шығармашылық одақтардың бәрі бюджеттен шығарылып тасталған еді. Ал, Президенттің халыққа соңғы жолдауында: "Біз мәдениетті дамыту қоғамның рухани ұстындарын нығайту жөніндегі негізгі қамқорлықты мемлекет өз мойнына алуға тиіс деген қағидаға сүйенеміз" деген сөздер бар. Осы сөз іске асса, рухани дүниеміз кемелденіп, әдебиетіміз бен мәдениетіміз, өнеріміз еңсесін бір көтерер.

Т.Ж.: - Алдағы қазанның 25-і күнгі мереке күнпарақта "Республика күні" деп аталған екен. Ал, шындап келгенде бұл біздің тәуелсіздігіміздің күні ғой.

Сенат төрағасы Өмірбек Байгелді бір сөзінде:
"Кезінде тәуелсіздігіміздің ең болмаса үш жылдығын көрсек деп армандап едік, бүгін де құдайға шүкір, міне, бес жылдығын қарсы алғалы отырмыз" деп еді. Осы аяулы мерекенің 5-жылдығын, әттең, елді күйзелткен дағдарыс кезеңінде қарсы алғалы отырмыз...

Ш.М.: - Тәуелсіздік - ежелгі арман. Бұл кез келген халықтың көкейінде жататын арман. Бірақ, оған қолы жеткен де бар, қолы жетпеген де бар. Қиыншылық, жетіспеушілік, әрине, бізде көп. Көп жұрт жалақы, зейнетақы алмай жатыр. Жетпей жатқан нәрсе көп.

Бірақ, қиындыққа ұшырадық екен деп тәуелсіздікті сатып жіберуге болмайды. Кез-келген мемлекеттің қиындыққа, дағдарысқа ұшырайтын сәттері болады. Қазіргі аузын айға білеп отырған АҚШ 1930 жылдары Ұлы депрессияға ұшырады. Халқы күйзеліп, қатты қиналды. Бірақ, ешкімге мойынсұнып, тәуелді болып кеткен жоқ. Бірінші, екінші дүниежүзілік соғыстан соң талай мемлекет қирап қалды. Ондағы халықтар аштыққа, жалаңаштыққа, жоқшылыққа ұшырады. Бірақ, ешқайсысы да тәуелсіздігін сатқан жоқ. Қарның тоқ жүріп, бірақ көк туың құлап жатса, бәрібір бақытсызсың, бәрібір қаралысың. Басыңа мініп алған жұрт бәрібір қорлайды, бәрібір арыңды былғайды. Кавказдың бір серкесі бұрынырақ "топырақ жесек те, тәуелсіз болғанымыз артық" деп еді...

Сондықтан тәуелсіздік қасиетті ұғым. Тәуелсіздік күні - киелі күн. Бұл күнді өз дәрежесінде, өз сән-салтанатымен атап өту керек.

Т.Ж.: - Газет-журналдардан қайсын сүйіп оқисыз?

Ш.М.: - "Сүю" деген сөздің мағынасы үлкен. Сондықтан "мынаны сүйіп оқимын" деп айта алмаймын. Күнделікті "Егемен Қазақстанды" оқимын. Ел арасында жүргенде байқадым, сіздердің "Ана тілі" газеті елге сыйлы, айтулы газет екен. Үлкен мәселелерді жақсы көтеріп жүр.

Жалпы айтсақ, кереметтей маңдайы жарқырап бара жатқан басылым шамалы. Қазақ журналистикасының аурулары: саяздығы, жасқаншақтығы, көрінген біреуді көпірте мақтай беретіні, қауіпті қылмыстарды әшкерелеуге бармайтыны, т.б. бұрыннан белгілі. Қайталап не қыламыз.

Т.Ж.: - Соңғы сұрағымыз, "Ай мен Айшаны" құмартып та, қайғырып та, тұшынып та оқыдық. "Шын асылдың сүйегі шарболаттан", шығармашылық қуатыңыз шамырқана түскендей. Алдағы шығармашылық жоспарларыңыз жөнінде айта кетсеңіз?

Ш.М.: - Сол "Ай мен Айшаның" екінші кітабын жазып жатырмын. Үлгі баяғы - новелла, новелла болып жалғасып кете береді.

Арасында "Домалақ ана" деген пьесаны бітірдім. "Жетісу" газеті, Жамбылдағы "Ақ жол" газеті басып шығарды. Театрлар қоятын да шығар. Бұл шығармада сол заманның мәселелерін бүгінгі күннің тірлігімен ұштастыруды мақсат еттім.

Т.Ж.:- Әңгімеңізге рахмет.

Сұхбатты жүргізген - Тұрсынбай Жандәулет.

ЗЕЙНЕТ КҮРЕСПЕН КЕЛЕДІ

*Шерхан Мұртаза,
Қазақстан Мемлекеттік телерадиокомпаниясының
Төрағасы*

Сіз бас редактор болып қызмет атқарған басылымдар қалың оқырманның ынта-ықыласын аударып отыратынына куәміз. Соның бір соңы, мысалы – «Егемен Қазақстан». Жұртшылық Қазақ телерадиокомпаниясының Төрағасы болуыңызды да үлкен үмітпен, қуанышпен қабылдады. Жаңа қызметіңіздегі алғашқы ұйымдастырушылық іс-шараларыңызды неден бастаудасыз?

- Келесі сұрағыңа көш, - деді Шер-ағаң темекісін тұтатып жатып.

- Мемлекеттік тілді насихаттауда, іс жүзінде жолға қоюда теледидар мен радионың орны бір бөлек. Аталған құралдарыңда Мәскеудің ықпалы әлі күнге дейін басым. Оның үстіне өзімізде ашылған жаңа коммерциялық каналдарда да орыс тіліндегі хабарлар жетекші орын алуда.

Бұл жайлы айтылып та, жазылып та жүр. Осы тұрғыда жаңа басшылық нендей шаралар ойластыруда?

- Мемлекеттік тілді заңдастыру мәселесі әлі жүріп жатыр. Негізгі заң жобасы туралы айтыс-тартыс көп. Түрлі пікірлер бар. Мен Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына кіретін бірсыпыра елдердің Конституция жобаларын қарап шықтым. Міне, қазір де алдымда Қырғыстан Республикасы Негізгі заңының жобасы жатыр. Қырғыздар мемлекеттік тіл – қырғыз тілі дейді. Осымен бітті. Басқа ешқандай тіркеме сөз жоқ. Жаңа жолдан бастап республикадағы басқа да тілдердің дамуына жағдай жасалатынын қысқаша айтып өткен. Бізде қалай? Мемлекеттік тіл – қазақ тілі, ал ұлтаралық тіл – орыс тілі дейміз. Және ұлтаралық тіл мемлекеттік тілмен қатар жүреді, тең құқылы дейміз тағы бір жерінде. Ұлтаралық тіл дегеніміз не? Мұндай сөз неден шықты? Осыны бір екшеп, таразылап алайықшы. Мәселен, қазақ тілін білген адам кез келген түркі тілдес халықтармен ұғысып, түсінісе алады екен. Не себепті қазақ тілі ұлтаралық тіл бола алмайды? Орыс тілінің тарихи отаны бар. Ол және кемелденіп, көркейген тіл екені белгілі ғой. Қазақ тілі болса, әлі күнге тұрмыста қолданудан әрі аса алмай отыр. Біздің айтысып жүргеніміз де түрлі тосқауыл, қақпандардың қоршауында қалған қазақ тіліне еркіндік берудің жолы, амалы. Басқаша айтсақ, отарлық саясат тұсында жоғалтқанымызды табу, өшкенімізді жандыру. Әрі-беріден соң, қазірдің өзінде мемлекеттік тіл туралы заң бар емес пе? Соны іс жүзіне асыру қалай? Бізде барды ұқсата білу жағы жетіспейді. Жалқаулық, өзін-өзі сыйламаушылық ресми орындарда ғана емес, қарапайым халықтың арасында да бар. Үйдегі, көшедегі шүлдірлеген әңгімемізді айтпай-ақ қояйын. Теледидардан, радиодан берілетін хабарлардың өзінде тілші де, оған жауап беріп отырған жұмысшы, қызметкер, тіпті шаруа адамы да ана тілінде таза сөйлеуге ұмтылмайтыны байқалады. Бәріне бірдей топырақ шашуға болмас. Бірақ, тілшілеріміз қазақ тілінің мүмкіндігін пайдалануға шорқақ. Жүргізілген сұхбаты орысша сөздермен араласып, қойыртпақ болып шығып жатады. Мұндай дәрменсіз, шалажансар дүниелер ел-жұртқа қандай тәрбие бере алады? Бір мезгілде миллиондаған адам зер салатын теледидар мен радионың

тәлім-тәрбиелік мәні орасан зор дер едім. Сондықтан, біз өз жұмысымызды тілдің берекесін алатын сойқан хабарлармен күресуден бастап отырмыз. Ал, болашақтағы іс-қимылымызды, алла жазса, өмір, уақыт көрсетер...

-Телерадиокомпанияның техникалық құрал-жабдықтары осы заманғы талапқа сай болмағандықтан, тележурналист ағайындар өз мүмкіндіктерін көрсете алмай жүр деп те айтады...

-Телерадиокомпанияның техникалық құрал-жабдықтармен жабдыкталуы сын көтермейді, әрине. Тас ғасырындамыз біз. Өркениетті елдер әлдеқашан компьютерлерге, жасанды жер серіктерінің көмегіне, т.б. осы заманғы хабар тарату мен байланыс тәсілдеріне көшті.

Дегенмен, қолда бар техниканы меңгеруіміз де мәз емес. Әсіресе, ұлттық кадрлар жоққа тән. Күні кешеге дейін ұлттық кадрлар даярлайық деген пікір болмағанға да ұқсайды. Оның бір айғағы – оператор т.б. зәру мамандық иелері арасында қазақ жастары ілуде бір кездеседі. Оларды дайындайтын оқу орындары да жоқ. Ендігі жерде істің көзін осыдан бастау керек.

Қара шаңырағымыз деп жүрген ҚазМУ-дің мүйізі қарағайдай ұстаздары өздерінің түлектері қайда жүргенін біле ме екен? Әсіресе, журналист қыздары бір-бір дипломы болса да машинистка, корректор, әрі кесте қабылдау бөлмесінде хатшы болып күнін көріп жүр. Солар бес жыл бойы мемлекет қаржысы есебінен оқыған-тоқығанын немен ақтады? Факультет басшыларынан мамандарының аты бар да, заты жоқ деп кім сұрап жатыр? Ұлдарымызға да өкпе артамыз. Әрине, журналист деген атына лайық қызмет істеп, тіпті іс басында отырғандары бар. Бұл пікірді қыздарымыз туралы да айтуға болар. Біақ, сан мен сапаның айырмасы жер мен көктей.

Біріңғай талап қою оңай. Көрпемізге қарай көсіліп, журналистерге бірсыдырғы болса жағдай жасағын келеді. Осы тұрғыдан келсек, ұяттымыз. Теледидар мен радио қызметкерлерінің еңбекақысы өте төмен. Қаламақысы да жартымсыз. Тиісті орындарға талап қойып отырмыз. Мақсат – қызметкерлеріміз өз мамандықтарын мақтаныш тұтатындай жағдайға (жалақы, пәтер т.б. тұрғыда) жету.

- Сіз басқаруға келіп отырған ұжымда (телерадиокомпанияда) консерваторлық, жікшілік көңіл-күй басым деп естиміз. Осы ұжыммен тіл табысып, қызмет істеу кезінде бұрынғы басшыларға да қиын болғаны белгілі. Істі алға апару үшін білікті кадрлар қажет. Кадрлар іріктеуде өзгерістер бар ма? Жалпы осы мәселе төңірегіндегі сіздің көзқарасыңыз қандай?

- Консерватордың табиғатын әркім әрқалай түсініп жүр. Ал, консерватор-журналист дегеніміз қосақ арасында жүретін, таптаурын жолынан айнымайтын, айлар, жылдар өткізіп эфирге бір шығатын жандар деп түсінемін. Шын дарынды журналист консерватор бола алмайды. Өйткені, ол ұдайы жаңалыққа ұмтылып отырады.

Иә, аттың жемін жеп, тай-құлындай ойнақ салып жүргісі келетіндер де емес. Өз талабын басқа жерде, басқа бір кәсіпте сынап көрсін, олардан арылу керек. Қазақтың баласы ғой, жүре берсін дегендей ымырашылдыққа қарсымын. Біз оған барсақ, іс өледі, халықтың мүддесі өледі. Осы екі таңдаудың қайсысы тиімді? Келесі сөз жікшілдік туралы. Оны бар, немесе жоқ деп айта алмаймын. Дегенмен, үзілді-кесілді мәлімдегім келеді. Ондай жымысқы іс-әрекет болып жатса, аяусыз түрде күресеміз. Өйткені, жік болған жерде үлкен мақсатқа жете алмайсың. Жолда қалатынымыз анық.

Қазір зымыран заман. Телерадионың кадрларына оралымдылық, иненің көзінен өтетін іскерлік керек. Кейде бұрынғы Одақ, әлем хабарларын былай қойғанда, төл республикамыздағы жаңалықтарды дер кезінде қамти алмай жатамыз. Оның себебі – ізденіс жоқ. Жауапкершілік сезіне білу кемшін. Мен кез келген замандасым сияқты, телерадиода, ғасырымыздың осы жетекші ақпарат құралдарында халықтың мүддесін ойлайтын жанашыр азаматтар жұмыс істегенін қалаймын.

- Сізді Қазақстан журналистикасы тарихындағы пайғамбарлардың бірі деп айтып жүр. Тұңғыш жазған мақалаңыз есіңізде ме?

- Пайғамбар деген сөзбен ойнау күнә болар. Өзімді қолынан қаламы түспей келе жатқан журналистердің бірімін деп есептеймін. Жалпы оқырманға түсінікті болуы үшін өмірбаянымды азды-көпті айта кетейін. Әкем Мұртаза 1937

жылғы сталиндік репрессияның құрбаны болып кетті. Интернат қабырғасында жүріп 1950 жылы Жамбыл қаласындағы Жамбыл атындағы қазақ орта мектебін бітірген соң, әуелі Мәскеу полиграфия институтында, үшінші курстан бастап Мәскеудің мемлекеттік Ломоносов атындағы университетінде оқып, журналистика факультетін 1955 жылы бітіріп шықтым. Сол жылдардың өзінде-ақ башқұрт жазушысы Мұстай Кәрімнің "Біздің үйдің қуанышы" атты повесін, Л. Лаганның "Хоттабыч қарт" атты көркем шығармасын қазақшаға аудардым. Жекелеген әңгімелерім мерзімді баспасөзде жарияланып жүрді. Ал тұңғыш мақалам өзім әдеби қызметкері болған "Лениншіл жас" (қазіргі "Жас алаш") газетінде жарық көрді.

-Ой қуған адамға бірқалыпты көңіл-күйде болу қиын. Кейде жүдеп-жадайтын уақытыңыз болмауы мүмкін емес қой. Сондай сәттерде нені ойлап қамығасыз?

-Менде қамығу деген болмайды. Жүдеп-жадай беретін болсақ, әлдеқашан су түбіне кетіп қалған болар едік. Менде түрлі қиыншылықтармен күресе білу деген ұғым бар. Боркемік болу - кісі сүйер қылық па?

-Ұзақ мерзімді-сипатымен ерекшеленетін "Ұлт және сана" атты жаңа телехабар ашылып, оның алғашқы қанатқақтысына қатысты жұртшылық жылы пікір білдіруде. Авторы, әрі жүргізушісі ретінде осы хабардың дүниеге келуіне қандай ой түрткі болғанын айта кетсеңіз?

-Орталық езгі тұрмысымызда ғана емес, белгілі ойды қайталап айтып жатқан да шығармын, санамызды да тұралатып кетті. Сөз болып отырған хабардың мақсаты - сананы ояту. Кешегі Міржақып т.б. зиялыларымыз "Оян, Қазақ!" деп бекер шырылдаған жоқ. Олардың жан айқайын сол заманның ұр да жық, арзан ұрандары тұншықтырып тастады. Елу жылда ел жаңа. Қазір заман басқа болғанымен, темірқазық іспетті талап-тілек сол күйінде тұр. Еліміз тәуелсіздік алса да, құлдық, мәңгүрттік психологиядан арыла алмай келеміз. Еркін ойлап, еркін әрекет жасау әлі де қат. Ең әуелі сырттан таңылған кесір - кесапаттан тазарған жөн. Соның бірі - жүзге бөліну. Абай айтқан ғой: "Біріңді қазақ бірің дос, көрмесең істің бәрі бос" деп. Біз демография тұрғысынан орасан апатқа ұшыраған халықпыз. Сондықтан,

көп балалы ата-ананы насихаттап, оларға нақты көмек-қолғабыс жасау керек. Тіл, дін, салт-дәстүр, бала тәрбиесі, т.б. бірінші кезекте қолға алатын мәселелер аз ба? Міне, осындай көкейкесті тақырыптарды қозғап, "Ұлт және сана" айдары аясында жүйелі жұмыс жасау ойда бар. Халықпен диалогтасып, сол халықтың тегеурінді ой-пікірінен қуат алып, көшімізді түзегенге не жетсін?!

Айналып келгенде, өзін Қазақстан азаматымын деп санайтын әрбір ұл-қызымыз, мемлекетіміздің өркениетті елдер қатарына қосылуына септессін. Сол күнді жақындатуға қызмет жасасын. Өзім дағы осы талап үдесінен табылғым келеді. Соның бір жолы - "Ұлт және сана" телехабары деп түсінемін.

-Кезінде жас журналист, жас жазушы болдыңыз. Қолына қалам ұстап жүрген жастарға ғибрат болатындай әңгіме естігіміз келеді...

-Көретін көз болса, ғибрат алатын адамдар арамызда, әсіресе ауылда мол деп ойлаймын. Ал, өзімді үлгі тұтып, көрнекті құрал есебінде ұсынғым келмейді. Отанды сүйіп, бір керегіне жарап жатсақ, қанеки! «Сен де бір кірпіш дүниеге, кетігін тап та бар қалан», - депті ұлы ақын. Абайдан өткізіп айту мүмкін емес.

-Сіз балықшысыз ба, аңшысыз ба?

-Әңгіме демалыс туралы болар. Ілгеріде суретші Әубәкір Смайылов ағам бір-екі рет Іленің бойына ертіп апарғаны бар. Ол бір жақсы күндер, әрине. Мен жалпы тауға шыққанды ұнатамын. Таңмен таласа тұрып, атқа мініп даланы тамашалаған да бір ғанибет!.. Бірақ, қу тіршілік бас бұрғыза бермейді. Оның бер жағында көңіл көтеруден басқа да маңыздырақ істер мені мұңдалап күтіп тұрады.

-Ойды ой қозғайды ғой. Халық жазушысы, драматург, публицист, Қазақстан Халық депутаты Шерхан Мұртаза ағамызды астанада үйсіз-күйсіз жүрген қазақ жастарының тағдыры да алаңдатады екен. Соның бір мысалы - қазан айында Жасөспірімдер театрында тұсаукесері болған "Жетім бұрыш" атты пьесасы. - "Айтар ауызға ұят, - деді ол - Алматыдағы қазақ халқының үлес салмағы 20 проценттің сәл үстінде. Қазір, шетелден қонақтар ағылып келуде. Солар астанаға қарап Қазақстан жайлы пікір түйеді. Алды 15-20

жыл бойы кезегін күтіп, бала-шағасымен әлі де көшіп-қонып жүрген қазақ жастарына неге артықша жеңілдік жасай алмаймыз? Артықшылық жастарымыздың тұрмысын басқа ұлт өкілдерін құрайтын қатар-құрбыларымен біршама теңеру үшін қажет.

Үкіметті айыптай беру қиын. Үкімет кедей. Толып жатқан тесіктері бар. Қазына қалтасы тоғайыңқыраса, жақсы күндерге де жетерміз. Бірақ, тұрғынжайға айрықша мұқтаж жастарға ұлтарактай жер бөліп беруді дау-дамайсыз-ақ шешуге болар еді деп ойлаймын.

Қазір ештеңе де жазып жүргенім жоқ, - деді Шерхан ағамыз әңгімесін одан әрі жалғастырып. - Күндердің күнінде кезекті демалыс алармын. Сол кезде қалам-қағазымды сайлап, "Қызыл жебе" романының "Тамұқ" атты соңғы кітабын аяқтағым келеді.

- Тағы бір сұрақ. Жақсыға еліктеу салтымыз ғой. Сіз сияқты ел-халық құрметіне бөленудің, жастар айтатындай, Шер-аға болудың құпиясы бар ма?

-"Боламын десеңіз болыңыз" деген екен бір ойшыл. Дегенмен, мен де пендемін. Мендей жазушылар бар. Менен де өткен жазушылар, үлкен қайраткерлер бар. Ырыс алды - ынтымақ. Мәселе бір жағадан бас, бір жеңнен кол шығарып, аспанкөк туымыздың мәртебесі биік бола беруіне атсалысуда деп түсінейік. Мақаланы осымен аяқтаса да болар еді.

Шер-аға ұсыныс жасап, есік пен төрдей көлігімен редакцияға жеткізіп тастамақ болды. Шаһардың сол тұсында шаруасы да бар екен. Жол-жөнекей Шәкеңнің шығармашылық өмірбаяны мен қоғамдық қызметі халықтың көз алдында өтіп жатқанын бағамдап, сірә, Шер-аға болудың бір құпиясы – жасы үлкенге құрмет, кішіге ізет көрсете білетін адамгершілігінде болса керек деген ой келеді. Бұрынғылар «Ұлық болсаң – кішік бол!» деп біліп-ақ айтқан ғой.

**Әңгімелескен Азат Әкімұлы,
«Сұхбаттың» арнаулы тілшісі
1992 жыл**

ШЫНДЫҚТЫ ШЫҢДАП, МҰРАТТЫ МҮСІНДЕГЕН

**Шерхан Мұртазаның басшылық байламдары,
парламенттегі пайымдаулары және қаламгерлік қарымы
қашан да қызықтырады**

Қаламгерлік қарым

Өткен күзде Шерхан Мұртаза «Жалғызүйлік зілзала» атты пьеса жазып, кешікпей Алматыдағы Ғабит Мүсірепов атындағы балалар мен жасөспірімдер театрында оны Алтынбек Кенжеков «Жетім бұрыш» деген атпен сахналап еді. Замананың бір жарасын ашып көрсете алса, жазушының жарағаны. Парызын орындағаны. Міндеттен құтылғаны. Нанын ақтағаны. Сенімнен шыққаны. Шерхан Мұртаза баяғы «Интернат нанынан» «Қара маржанға» жалғасқан, «Қызыл жебеден» «Тамұққа» түйінделген елеулі шығармалары арқылы парыздан құтылғандай-ақ еді. «Сталинге хаттан» кейін сенім сеңгірінен де сүрінбей өткен. Сөйте тұра «Жалғызүйлік зілзаланы» жазды. Мына заманда баспанасыз жастардың арманын, арызын, әттеңін, әрекетін жеткізген жазушы енді «Қазақстан» мемлекеттік телерадио компаниясын басқара жүріп, парламенттегі қызу пікірталастарында ұлт қамын, болашақ бағдарын түгендей отырып, жазуға уақыт тапты ма?

-Шер-аға! Мұнда төраға, анда депутатсыз. Баяғы театр толы жұртшылық тік түрегеп қол шапалақтайтын туындылардың дүбірін сағынғандаймыз. Жазуға қол тие ме? Ел-жұртыңызға қандай жаңа шығармалар ұсынасыз?

-Жұмыс көп екенін өзің айттың. Бірақ, ара-тұра әлі жазуға болады. Күні бұрын айту қиын. Бірақ сенім бар. Жазып бітемін деген. Аты – «Нағашы-жиен». Күлкілілеу. Комедия деуге де, демеуге де болады. Қазақша бизнес түрі.

Үкімет ісіне тікелей араласпасақ та, көріп-біліп отырмыз. Қазіргі кезең өте қайшылықты. Заң әлсіреді. Тәртіп бұзылды. Парақорлық етек алды. Бұзақылық көбейді. Міне, осы құбылыстарды арқау етіп алдым. Банк жүйесіндегі былық. Үкімет адамдарының араласуы. Жылпостық жайлап, өтірік өрбуі. Өмір мен көңілдегі қатар өрілді.

Шағын дүние болуы керек. Мен жазушымын деп бұта түбінде жатып алмай, қайнаған қазан шетінен көрген-түйгенімді түсірдім. Шедевр емес. Бірақ замана табы табылар. Өтпелі кезең көріністері, Нарық экономикасының атын бадырайтып айтсақ – капитализм. Сол жолдағы азын-аулақ елестер болса керек.

-«Тамұқтың» соңғы тұсын оқығанда, Сіздің кейіпкеріңізбен қайта-қайта қимай қоштасқаныңызды көрдік. Тұрармен қоштасу қиын болды-ау.

-Қоштасу қиын. Енді жаңа деректер алып та жатырмын. Бұрын Тұрар Рысқұловтың тек Турксиб түйіскен салтанатта түсірілген кинобейнесі бар еді. Енді 1936 жылғы Қазақ өнері мен әдебиетінің Мәскеудегі онкүндігінде үлкен-үлкен қайраткерлермен, әртістермен бірге жүрген сәттері табылып жатыр. Жерленген (атып тастаған соң апарып тастаған) жері анықталуда. Жаза берсең – созыла береді. Бірақ, оның енді керегі не. Онсыз да түсінікті...

Отыз жыл ойландым, жиырма жыл жаздым. Қаламға түсіргеннен бұрын да дерек жинадым. Бір сөзбен айтқанда, бас пен көкіректің бос болған кезі жоқ.

-Енді не істейсіз?

-Әу баста қысқа-қысқа әңгімелерден бастағам. Сол тоқтап қалды.

-«Қасқырдың тарамысы» сияқты дөңгеленіп түскен әңгімелеріңізді, «Жүрекке әжім түспейді» сияқты жылы жинақтарыңызды сағынғанымыз рас.

-(Шер-ағаң рахаттана күлді). Баста жұп-жұмыр болып жүрген ондай шешімдер, көріністер жеткілікті. Соларды қағазға түсіру керек. Сезім қызуы керек. Жас болса келе жатыр. Жалын да ұдайы бойда бола бермейді. Қыш құмыра қалай жасалатынын білесің бе? Шебер алдымен саз балшық илейді. Қалыпқа құяды. Қырнайды, сылайды. Сосын оны мың градустық қызуға күйдіреді. Егер күйдірмесе, бәрі былжырап шығады. Бұл да солай. Жалынға күйдірмесең жазғаныңның бәрі бекер. Алпыстан асқан соң күш қосылады деу – өзіңді алдау. Бәрібір жалынды жоғалтпасам дейсің.

-Жалын қайтсе жоғалмайды?

-Өмір қашанға жеткенше жазғың келеді. Бірақ, үкімет іліп қойған жұмыс мынау. Егер еркіндік болса, жұмыс істеу

қиын емес. Тек айналада жүгіртпе сөз, өсек-аяң көп. Маса сияқты мазасыз бірдеңе. Маса шаққаннан адам өлмейді. Бірақ, кедергі, қолбайлау. Әжүк-күжік әңгімелер кедергі болмаса, жазып та, жұмыс істеп те жүре беруге болады.

Парламенттегі пайым

Парламентке Шерхан Мұртазамен бірге бірден қазақы мінез, мінез емес-ау, қазақы қасиет барғаны есте. Сол Шерхан Мұртазаны парламентке компартия пленумы өткізбей, «құлатып», мерейің өскір Меркінің жұрты жиналып, сосын сайлағаны есте. Бұл - өткенге өкпе емес, алда талай тұста тағылым алар тарих.

Мұртазаның ашынғанда қаттырақ шығар қыран үні Жоғарғы Кеңес сессиясында талай мәрте естілген. Ең қиын, ең қысталаң тұста естілген. Өткені бар, жігерді құм етіп, өтпей қалғаны бар, қалай десек те Шерхан Мұртаза қазақ мемлекетінің іргетасы мен кірпіштері болып табылатын. Ата заң мен ағымдағы заңдарды қабылдау барысында қайраткерлік танытты. Ел еңсесін көтерсем деді, ұлтым ұмытылмаса деді.

-Шер-аға! Осы біздің сөздегі тәуелсіздігіміз бен өмірдегі тәуелсіздігіміз екі түрлі сияқтанып тұрады. Сізге ше?

Сөздегі, яғни саясаттағы тәуелсіздіктің бары-бар. Ал экономикада, күнделікті қайнаған өмірде, біздің қол-аяғымызды байлап-матап тастаған. Қол-аяғы байлаулы жанды басынан сипап: «сен тәуелсізсің» дегеннен не пайда. Бұрын шідер еді, енді арқан. Арқанмен де алысқа ұзай алмайсың.

Президентіміз де айтып жүр. Ресеймен арада кіндік қиылмай тұр. Қалай қиюдың реті жоқ. Алыс-берістің 60-70 проценті сол елмен көрінеді. Үкімет білмей отырған жоқ. Бірақ бір күнде қайтіп өзгертесің? Құбырды қайта төсемей Атырау мұнайын бері бұра алмайсың. Уақыт керек, қаржы керек. Қарашығанақ газы Орынборда өңделеді. Рыжковтың тіпті, Қарашығанақтың өзін Ресейге қоспақ болғанын білеміз. Қарап тұрсаң, қолдан жасалған қиянаттар.

Сарқыншағы көп. Сарқыншақтан да молдау. Ал кіндігі өмір бойы жабысып тұруы мүмкін емес.

«Жетім өз кіндігін өзі кеседі» дейді. Өз кіндігімізді өзіміз кесуіміз керек. Ұлт екеніміз рас болса, ұлттық намыс болса...

-Ұлттық намыс жайында айтулы азаматтарды топтастырып, теледидарда қабырғалы әңгімелер қозғадыңыз. Парламентте де талай мәрте депутат әріптестеріңізді қамшыладыңыз. Ұлттық намыстың соншалық ұмыт қалуы неден?

-Әрқилы себептері бар. Бірінші себебі – қорқақтау. Бір кездегі тәкаппар, өрмінез халықтан құлдық ұрып үйренген ұлтқа айналдық. Жүздеген жылдық отарлық езгі езіп те жіберген болар. Парламенттегі көпшілік бола тұра көңілге қараймыз. Соларға түсінікті болсын дейміз. Олар ренжи ме, ренжісе бір пәле бола ма дейміз.

Екінші себеп – жалған наным. Ойымды орысша ғана түсінікті жеткізем дейді. Шындықты, тіпті, ыммен де ұғындыруға болады. Үшінші себеп – енжарлық. Парламент халыққа үлгі болуы керек, оған бүкіл ел көз тігіп отыр дегенді ұмытып кетеді.

-Қалай дегенде де парламентте отыру оңай еместігін ұқтық.

-Парламент оңай шаруа емес. Біздің парламент негізінен таза. Бірақ, ұлт дегеннен, қазақ дегеннен безініп тұратын депутаттар бар. Ата заң қабылданарда «бісімілләсінен» бастап дауластық. «Қазақстан халқы» деген жоқтығы, қазақ халқы мен басқа халықтардың Қазақстан жерінде тұратын өкілдері бар екені құдайға да көрініп тұрған болар. Амал не?!

Енді сол Ата заңды, басқа да іргелі заңдарды қайта сөккісі келетіндер бар. Мына көйлектің бір жібін сөксең, ары қарай өзі сетінемей ме? Әрине, заңдарды түзетуге болады. Бірақ, қоғамды іріту үшін емес, қайта біріктіру үшін.

Бір орыс әріптесім отырып алады да «менің неге Ресейде тұратын әке-шешемді алдыртып, Қазақстан азаматтығын бергізуіме болмайды» деп таласады. Сонда Қазақстандағы 10 миллион өзге ұлттар өкілдері тұрады. Бәрі бүкіл туысын Қазақстанға алдыртса неміз қалады? Ал, кезінде тарихи

отаннан аштықтан, азаптан, қуғын мен сүргіннен ауып кеткен қазақтардың жөні бөлек екенін түсіндіру де оңайға түспеді.

-Шер-аға. Бар қазақтың басын қосу да Президентімізге оңайға түспей жүр. Басқаны қойып өз еліміздегі қандастарымыз жан-жаққа тартады. Манағы ұлттық намыстың бір керек жері осы шығар?

-Ұлттық бірігу – ұлы мәселе. Енді-енді ел болып, етек-жеңімізді жинаймыз ба десек, ру-ру өз намысын өзі жыртады. Сырттан біреу бақылап тұрса, «мынау бір өнбейтін, өспейтін халық екен» дері анық. Және оны түсінген. Ғасырлар бойы отаршылдар қатты пайдаланған. Ащы сабақ алатын кез болды. Түсінетін, түңілетін уақыт жетті. Бірақ, рушылдық тоқтамақ түгіл, қайта қоқсып келеді.

Қазақстанды шеттен жау басып алады дейтін қауіп жоқ. Ресейдің ондай ойы болмас. Қытай да оған бармас. Енді бәрі әлем назарында. Сонда қатерлі жау – ішімізде. Рушылдықты қоздырып, отын көсеп, шоғын үрлеп, соған жылынып отырған – өзіміздің зиялы дейтін азаматтарымыз. Халықта кінә жоқ. Абай бұл дертті әлдеқашан нұсқап кеткен. Өз ортасынан озып шықпаған, Жайық бойынан аса бермеген Құрманғазыны қара. «Сарыарқа» деген күй шығарды. Алатауға күй арнады. Маңғыстауда болған-болмағанын білмедім, «Адай» атты адуынды күй қалдырды. Бұл ненің белгісі? Қазақтың тұтастығын аңсаудың белгісі.

Немесе Мәшһүр Жүсіп. Әулие-Атадағы Ұлбике ақынды қалай дәріптеген. Ол – елдің қазіргідей газет-журнал оқып, теледидар көрмейтін, радио тыңдамайтын кезі. Сонда Баянауылдағы Мәшһүр Жүсіп басқа өңірдегі Ұлбикені күллі қазаққа үлгі етіпті. Өз ауылдасынан басқаның талантын көрмейтін, көргісі келмейтін қазіргі жазушыларымызға үлгі.

-Парламент жайындағы әңгімені түйіндеп алсақ. Болашақ парламентке сайлауға түсер ме едіңіз? Қай партияға бүйрегіңіз бұрып жүр?

-Еш партияға кірмеймін. Партиялардың таласына, даудамайына араласпаймын. Алдағы болатын сайлаудың талабына сай келемін бе, ол жағы белгісіз. Кім жеңеді, қай бағыттың адамдары келеді? Олар халыққа, мемлекетке пайдалы ма, оны бір құдай біледі.

Президентіміз жиі-жиі бағыт-бағдарын жариялап жатыр. Ұлттық және мемлекеттік мәселеде осы кісінікі дұрыс. Қазір күшке сенетін заман емес. Қазақстанның күші де шамалы. Жағырапиялық жағынан жаудың бетінде, желдің өтінде тұрмыз. Екі жақта – екі империя.

Осы кісінің бағыты дұрыс. Қантөгіс болдырмай, қарсы тұруға ұрындырмай және жанжал шығартпай алып келеді. Ақылмен. Абыроймен. Кең даламен ағып келе жатқан өзен екі қапсағай жартас арасында бұрқылдап кетпей ме? Сондай шақта қалтылдаған қайық аударылмасын. Ол үшін мықты ескекші, алғыр рулші керек. Ол – осы Президентіміз.

Депутат болу-болмауым болашақтың ісі. Қазір құлшынып отырған жоқпын. Партиялар тартысын да көрерміз. Тек халықты бөліп-жармай басын біріктірсе. «Беспартинный» депутаттар да болатын шығар.

Басшылық байлам

«Қазақстан» мемлекеттік теле-радио компаниясы құрылып, оған басшылыққа Шерхан Мұртаза тағайындалғалы бар болғаны бір жылдың жүзі жаңа ауды. Сөйте тұра жаңалық көп. «Шарайна», «Таңшолпан», «Хан тәңірі», «Тайқазан» атауларының өзі неге тұрады. «Шарайнаның» титріндегі жанары жарқ етіп, одан дүр сілкініп, қанаттанып самғай жөнелетін қыранның өзі неге тұрады. Ежелден нышанға сенетін, жақсылыққа жоритын халықпыз. Содан ба, осы жанары жарқ ететін қыранның халыққа қуат құятыны даусыз сияқты. Теледидарда бұдан да басқа жаңалық жетерлік. Радионың өзгергені өз алдына. Оның бәріне халық куә болғандықтан, бәрін тізбелеп қайтеміз.

-Шер-аға! Ұлттық идеология қалыптасты ма?

-Президенттің жанында бұл жөнінде арнайы Кеңес құрылған. Өткенде отырысы болды. Жақында Президенттің бағдарламалық еңбегі Сіздердің газетте басылды. Негізгі идея сонда. Қазір халық талқылап, толықтырып жатыр. Қолдау жетерлік.

-Мемлекеттік теле-радио компаниясының басты міндеті ше?

-Қазақстанды тәуелсіз республика ретінде сақтап қалу. Жабылып осыған жұмыс істейміз. Негізгі идеологиямыз осы.

-Мемлекеттік теле-радио компаниясын басқарғалы жылдан асыпты. Қиын ба, жоқ жеңіл ме?

Газеттен өзегі мүлде бөлек іс. «Бұқаралық ақпарат құралдары» деп бір қораға қамайтынымыз бекер. Тоқсан тарау, қырық бұрау. Техника жүдеген. Тас дәуірі. Сонда да күнделікті пәлен сағаттық хабар берілуі керек. Жылап-сықтап жүріп, үкіметтен 2 миллиондай долларға «Сониден» құрал-жабдық алғыздық. Жұмырға жұқ болмады.

Сосын кадр. «Радио мен теледидарда газетке жарамай қалғандар істейді» деген бізге жағымсыз сөз айтылады. Жоқ, мұнда да өз ісіне берілген, пәруана журналистер бар. Бірақ, ескі көзқараспен қалғандар да аз емес. Жастарды қолдап жатырмыз. Олардың да жалындысы бар, жасығы бар.

Өз басым «Лениншіл жаста», «Жалында», «Жұлдызда», «Қазақ әдебиетінде», «Егемен Қазақстанда» адамның анкетасына, жеке іс-қағазына қараған емеспін. Бет-жүзіне қарадым. Имандысына сендім. Жазған-сызғанына қарадым. Талабы барына тоқтадым. Мұнда да солай. Алдымен кадрды өз ішінен іріктедім. Жағдайы ауыр жерге өзім білетін, өзім сенген мамандарды тарттым. «Олардың ісі оңбай жатыр» деп ешкім кінә қойған жоқ.

-Қазақстандағы жекешелендіру туралы, оның екінші кезегі туралы кеңесте Сіздің «егер үкімет «Қазақстан» теле-радио компаниясын жекешелендірсе, ол өзінің тілін кесіп, басқа біреуге сатқанмен бірдей емес пе?» деген теңеуіңіз әлі естен кетпейді...

-Қазіргі тізімде жоқ көрінеміз. Түптің-түбінде жекешелендірер. Мемлекет қолына қарап қалмау керек. Біреудің команда беруі – демократияға жат болмақ. Бірақ, мемлекет толық қалыптаса алмай жатқан кезде, оны қолдайтын да құрал керек.

Тәуелсіз теледидарлар мен газеттер шығып, сынап жатыр. Үкіметке сын керек. Тіпті, Президентке де. Бірақ, ол сын ертең іс оңалып кетуі үшін айтылғаны жөн. Ал, іс жүзінде айтылып жатқан – жымысқы, қытымыр сын. Жүйке жыбырлатқаннан басқа пайдасы жоқ.

Қазақстанның қанаты қатайып, биікке самғауына «тәуелсіз», жекеше теледидар қандай үлес қосып жатыр? Көріп, естігенің бар ма? Беретіні – ескі, шетелдің айналымнан шыққан зорлық-зомбылығы.

-Бәсекелестеріңіздің зорлық-зомбылықты насихаттауына қалай үнсіз қарайсыздар?

-Заң жоқ. Заң қабылдануы керек. Баспасөз туралы заңның аясында жұмыс істеп жатырмыз. Бірақ, теледидардың баспасөзден бөлек екенін жаңа айттым.

«КТК», «Тотем», «Таң» сияқтылар неше түрлі адам азаптау мен өлтіруді, нәпсі құмарлығын қоздыруды уағыздайтын киноларды ертелі-кеш көрсетуін қалай бағалаймыз? Сылағы кеппеген жас мемлекеттің іргесінен қазылған ұра. Сол ұра суға тола келе, түбінде үйді шірітеді. Шіріген үй ұзақ тұра алмайды.

Қоғамды құратын да, онда тұратын да – адамдар. Біздің жастарымыз тегіс жаңағы киноларға еліктеп өсіп жатса, қандай жақсы қоғам құрылмақ? Мені іс біледі дейтін азаматтардың жайбарақат жүріп жатуы алаңдатады.

«Бізге қандай идеология керек?» Идеология жұмыс істеп жатыр. Кері идеология керісінше істеп жатыр.

-Жалақысы орташа шаңырақтардың төрінде жалғыз теледидар тұрады. Кешкісін үйдегілердің біреуі «Шарайнаны», біреуі «Әншейін Мәрияны», үшінші «Тотемді» көру үшін әжептәуір идеологиялық тартыс басталады. Сонда сіз бен біз осы таласты қызықтап қана отырмақпыз ба?

-Талас теледидар төңірегінде ғана ма? Жылмиып келіп, жілікмайынды соратындар бар. Доспыз деп, дінін өткізгелі жүргендер жетерлік. Бір үйдің бір баласы мешітке барады делік. Әлем қорқатын фундаментализм емес, ұрлық қылмауды, арақ ішпеуді, таза жүруді, кісі ақысын жемеуді, жауыздыққа бармауды айтатын таза Құран, мұсылманшылық жолының айыбы жоқ. Сөйтіп, бір бала мұсылманшылыққа бет бұрғанда, екінші баласы шіркеуге барды делік. Қазір шіркеуде шоқынатын немесе баптистер, әлде кришнаидтер тобына қосылатын жастарымыз аз емес.

-Сөзіңіз аузыңызда, Шер-аға. Өткенде трамвайда қатар отырған бір қазақ жігіті Орталық базардан

«Мамыр» микроауданына дейін жағы талмастан, өзі де жалықпастан «Кришна-кришна» деп қайталап барды. Ождан бостандығын сыйлағандықтан іштен тындық.

-Әне. Сонда не болды? Бір шаңырақта бірнеше дін ұсталуы ауызбірлікке, бауырмалдыққа қызмет ете қоймас. Бір үйдегі екі діннен пайда бар ма? Сол екеуі тату-тәтті өмір сүре қоймас. Бір мемлекет болып келіп, кейін бөлінген Үндістан мен Пәкстан неге Кашмир үшін қызылшеке болып жатыр? Абхаздар мен грузиндер? Әзірбайжандар мен армяндар? Осетиндер мен үнгіштер? Ақыры тас-талқаны шыққан Югославия. Бәле, көбінесе діннің бөлектігінен басталған жоқ па?

Сонда ұлттық-мемлекеттік идеология керек пе? Керек! Дәл осы жерде керек!

-Діннен бері ауысайық. Сіздердің славян текті дикторларыңыз «Кокчетав», «Джамбулды» қойып, «Кокшетау», «Жамбыл» дейтін болғалы көзге жылыұшырап жүр. Мұны арнайы бұйрықпен айтқызасыз ба?

-Ешқандай бұйрық болған жоқ. Айтылса, лездемелерде айтылатын шығар. Өз басым бірде-бір дикторды алдыма шақырып, «былай оқы» деген емеспін.

Болар-болмас нәрседен дау шығарып керегі не. Жаңағы «Көкшетау», «Жамбылдан» орыс тілі ойсырап қалмайды, қайта баии түсері анық. Дикторлар жылыұшырай бастады дедің. Мұның өзі – игі іс. Халықтар жарасымына қызмет. Біз тек үлкен сөздер мен үлкен істер күтіп үйренгенбіз. Әр сөзге жауапкершілік, әр іске жанашырлық болса жетерін түсіну керек.

Тілшілік түйін

Сұхбат осылай аяқталды. Көптен ойдағы іс еді. Алдымен сессияның үзілісін күттік. Бірақ, Шерхан Мұртазаны бізден басқа қаншама шаруа күтіп тұрғанын ойламаппыз.

«Қазақтелефильм» жайы жөнінде кеңес өткізді. Бұл да – ойдағы мәселе. Өзімізді кешке теледидар алдына байлап-матаған «Байлар да жылайды», «Әншейін Мария» және басқалары тікелей телефильм екенін ескерсек, өз жұтаңдығымыз байқалып қалмақ.

Сосын мемлекеттік теле-радио компанияның қызметкерлерін тұрғын үймен қамту мәселесін қарады. Өз басымыз мұншалықты әріптестеріміз баспанасыз жүр деп ойламаған едік. Осының бәрі Шерхан Мұртазаның мойнындағы жүктің ауырлығын сездірген. Біз – дәметіп қалған оқырмандар болсақ – ол кісіден тартысты пьеса, татымды әңгіме күтеміз. Үлгер мықты болсаң!

Бұл сұхбаттың еш мерейтойға қатысы жоқтығын жаза кеткен жөн. Асқар алпыс артта қалған. Заңғар жетпіске жеткенше біраз жол. Бірақ, қоғам қайраткерінің, халық қалаулысының не ойлап, немен тыныстайтынын елі әрдайым біліп отырмағы керек. Өркениетті елдер үрдісі. Шер-ағандар жұртын қайтсек жеткіземіз деп жарғақ құлағы жастыққа тимейтін өлшем сияқты өркениет.

Қайнар Олжай.

(«Егемен Қазақстан» газеті, №228, 9 қараша, 1993 жыл)

ШЕРХАН МҰРТАЗА: «МЕМЛЕКЕТ ДӘУЛЕТІ ТАЛАПАЙДА КЕТСІН ДЕГЕН ЗАҢ ЖОҚ»

-«Өткелде ат ауыстырмайды» деген қағида бар еді. Біз міне өтпелі кезеңде Үкіметімізді ауыстырдық. Халықтың әл-ауқаты төмендеп, қайыршылық жағдайда отыр. Қалай ойлайсыз, халықты қиындықтан шығаруға қазіргі Үкіметтің шамасы жете ме? Ол үшін не істеу керек деп ойлайсыз?

-Өткелде атың өлексе боп болдырып қалса, суға батып кетпес үшін амал жоқ, атыңды ауыстырасың. Бұрынғы үкіметтің төрт аяғына бірдей жем түскен болатын.

Мәселе, сол өткелде ауыстырып мінген жаңа атыңның мықтылығында. «Жаңа үкіметтің» белінің бекемдігіне күмәнім бар. Әрі десе бұл үкіметті түгел жаңа деуге келмейді. Үкімет мүшелерінің белгілі бір бөлігі бұрынғы құрамнан қалғандар.

Жаңа Министрлер Кабинеті өзінің алғашқы қадамын еңбекшілермен, зейнеткерлермен, мүгедектермен – жалпы

қоғаммен есеп айырысудан бастау керек еді. Бұрынғы үкімет олардың алдында белшесінен қарызға батып қалған. Сол қарыздан құтылу керек қой. Жалақы, зейнетақы, стипендия... Бірақ оған жаңа үкіметтің шамасы келмей қалды. Неге?

Неге десеңіз, қазына қаңырап тұр. Кеңес өкіметі тарамай тұрғанда біз: «Әттең, Қазақстанның байлығын Мәскеу солқылдатып сорып жатыр. Сол байлық өзімізге тисе, қолымызды алтын мен күміске малып отырар едік-ау» деп армандадық.

Үш жыл өтті. Мәскеудің қорқау қолынан тізгінімізді тартып алдық. Бірақ ұзын шылбырдың ұшы қалып қойды. Ресей империясының ауылынан айналшықтап шыға алмай жүргеніміз сол. Қазақстан бай, бірақ шикізатқа бай. Жалғыз мысал: мұнай, газ теңізінің үстінде отырып, соны өзіміз ұқсата алмаймыз. Ұқсататын өндіріс орыны жоқ. Империя залымдықпен о баста солай ойластырған.

Оның үстіне, Қазақстанның шикізат байлығы (мыс, мырыш, темір, прокат, қымбат та сирек металдар, астық, т.б.) түрлі дәрежедегі басшылардың лицензиясы (рұқсат қағазы) бойынша экспортқа шығып кетті. Кеткен із бар, келген із жоқ. Сол экспортқа кеткен өнімнен түскен пайда қайда? Есебі бар ма? Шүбә. Пайда түссе қай қазанға түсті? Мемлекет қазанының қақпағы жоқ. Қазаннан қақпақ кетсе, иттен ұят кетеді. Байлық ұстағанның қолында, тістегеннің аузында жүр. Олар азшылық. Қалың көпшіліктің аузынан ризығын, несібесін жырып алғандар. Олар заманның үрдісіне орай «шүленші» қолдың мырзалығына қарай, оңай олжаға күмп беріп, кенеттен байығандар. Ондайды «нувориш» дейді. Белі бүгіліп, маңдайынан тер тамшылап тапқан табыс емес, адалдан емес, арамнан табылған мал.

«Бұл қалай?» десең, «рыночная экономика» дейді. Бола қойсын. Бірақ мемлекет дәулеті талапайда кетсін деген Заң жоқ.

-Адам үшін ең қадірлі де қасиетті азық – нан. Ал дәл қазіргі аласапыран кезеңде нан көптеген отбасыларда (оның ішінде негізінен көп балалы отбасыларда) азықтың негізі болып тұрған сәтте нан бағасының күрт көтерілуі қаншалықты дұрыс деп ойлайсыз?

-Нанның қымбаттауы заңды. Көмір қымбат, нан арзан. Дихан жыл он екі ай еңбек еткен өнімі тиын-сиын. Екі кесек қара сабын – бір тоқты. Бұл қоғамдағы, ауыл мен қаладағы қарама-қайшылықтың, тіпті әділетсіздіктің әкіреңдеуі. Ал көп балалы отбасына, мүгедектерге, кемтарларға заң бойынша қымбат нанға өтем төленуі тиіс. Төлемесе – обалы үкіметке. Қазақстанда нан арзан, ал көрші мемлекеттерде нан қымбат болғандықтан Қазақстан астығы сыртқа ағылып кетті. Ие бола алмай қалдық. Қымбаттатпауға амал қалмады.

-Қазір халық жағдайының осыншама құлдырауына Үкімет жүргізген несие саясаты кінәлі. Өйткені, мемлекеттің бар байлығы несие ретінде билік басында отырғандардың ат төбеліндей тамыр-таныстарына үлестіріліп беріліп, нәтижесінде біреулердің баюына, ал халықтың негізгі бөлігінің күйзелуіне әкеліп отыр деген пікір бар. Бұған Сіз не дер едіңіз?

-Бұл сұрақ пен бірінші сұрақ тамырлас. Жауаптың жұрнағы айтылды. Қосарым: ішкі қарыз (кредит) алақолды болғаны ақиқат. Нувориштер содан туындады. Смағұловтар содан өрбіді. Әлі талай Смағұловтардың бет-пердесі жыртылады. Уақыт бәрін әшкерелейді.

Енді сыртқы қарыз. Қарыз емес-ау несие. Инвестиция. Алыстағы Америкадан бастап Жапонияға дейін көптеген мемлекеттер бізге несие беріп-ақ жатыр. Бір қарағанда, мұнысы жас мемлекетке жанашырлық, имандылық сияқты. Бірақ несиенің аты – несие. Және проценттік өсімі тағы бар. Менің көзіме қыл тұзақты дар ағашы елестейді. Өзімен кетсін, әрине. Көзін тауып, мерзімінде құтыла алсақ жақсы. Құтыла алмасақ, біз келер ұрпақты, немере, шөберелерімізді құлдыққа күні бұрын қалдырып отырмыз.

Тіл-аузым тасқа. Ал, бірақ сол жан-жақтан алып жатқан несиеміз қайда, қандай мақсатқа жұмсалып жатыр? Нақты жауап айту қиын. Мен бұл сұрақты бірнеше биік лауазымдыларға қойдым. Жарытып жауап ала алмадым. Еститінім: жекелеген фирмалар, жекелеген банктер жеңіл процентпен алатын көрінеді. Ал, халықтың қазанына олардан түсіп жатқан пайда көзге көрінбейді. Бұдан біреудің қарыны қампайып, көптің қарыны қабырғасына жабысып тұр.

Прокуратура сезеді, бірақ күресерге дәрмен жоқ, іш қазандай қайнайды.

-1996 жылы болатын Президент сайлауы жақындады. Соның белгісі болар оппозиция сайлау алдындағы дайындық әрекеттерін бастап та кетті. Қазақстандағы оппозиция қандай деңгейде және алдағы президент сайлауында қазіргі Президентке кім елеулі қарсылас бола алады деп ойлайсыз?

-Алдағы президент сайлауы халық үшін үлкен сын. Алдымызда неше алуан айтыс-тартыс тұр. Тыныштықпен аман-есен өтіп кетсек игі. Бұл теңіздегі дауылдай кезең. Теңіз дауылы кезінде қайдағы шөп-шалам, лайсаң қалқып шығатыны болады. Оппозиция, партия дегендердің делебесі де қозар. Бірақ солардың ішінде айқын мақсат, анық бағдары бар, мемлекет тізгінін өз қолына мінсіз алар, сөйтіп қоғамды тура, ақ жолға салар аймаңдайлы ақжолтайын дөп басып айта алмаймын. Ондайдың дәл қазір барына да шүбәлімін. Халықтыкінен гөрі жеке бастың қамы басым сияқты. Билік үшін талас туары сөзсіз.

-Соңғы кездері жоғарыдағы саясаткерлер арасында «жер сатылуы керек, қазақ тілімен қатар орыс тіліне де мемлекеттік мәртебе берілуі керек» деген пікір етек алып барады. Аталған пікірді ұсынушылар «бұл шара ұлтаралық қатынастарды ушықтырмау үшін қажет» деген уәжді көлденең тартады. Осы мәселеге байланысты сіз не айтар едіңіз? Қазақ тілінің мемлекеттік мәртебесін сақтап қалуға қазіргі депутаттар корпусындағы ұлтжанды азаматтардың шамасы жетер ме екен?

-Былтыр қабылдаған Конституциямыздың әлі сиясы да кеуіп болмай жатып, Конституцияға «өзгеріс, толықтыру» ендірейік, тіпті тұтастай қайта жазайық дегендер табылды. Ондайлар Парламентте де отыр. «Жерді сатайық» дейді. Иесіз жатқан жер жоқ. Егер жер сатылар болса, оны сатып алуға кімнің шамасы келеді? Осыны тереңнен ойлағандар бар ма? Өз жерінде өзің әлдекімге құлға айналарсың. Орташадан төмендеу дәулеті бар деген менің өзім ұлтарактай жер сатып алуға шамам келмес. Сонда жаппай дәулетсіз жамағат не істемек? Жер сатып алғанның өзінде оны қалай игермек? Екі

санын шапалақтауға ғана жарайтын қос қолынан басқа ештеңесі жоқ.

Тіл туралы, қос азаматтық туралы менің пікірім әуелден-ақ белгілі. Бұл мәселелерге байланысты Конституция қабылданар тұстағы додаға талай түскенмін. Жағым талып, жағам жыртылған. Сондықтан егжей-тегжейлі қайталап жатудың қажеті жоқ. Мен сол тұғырымнан тайған емеспін. Таймаймын да. Ал, әлдеқалай әзәзілдің күшімен мемлекеттік қос тілділік, қос азаматтық қабылданар болса, оны қабылдағандар мәңгі-бақи қарғыс таңбасын тағып алады. Өйткені, қан төгілуі, қақтығыс болуы мүмкін.

Ал, туған тілге «жаны ашитын» депутаттар Парламентте аз ба, көп пе – оны Парламенттің күнбе-күнгі жұмысынан байқауға болады. Парламент жұмысы бастан-аяқ тек орыс тілінде жүреді. Қазақшаға тыйым салған ешкім жоқ. Бірақ көп қазақтар орысшаға орыстардан да жүйрік. Сол «жүйрік» тілмен жүре бергісі келеді. Ал бірақ, ана тілімді аяқасты еттім-ау, бағын байлап, қорладым-ау деп кеудесін намыс кернейтіндер некен-саяқ. Жоқтың қасы. Бұл үшін кімді кінәлағандайсың. Бағынышты құлдық психология сүйекке сіңіп қалған. Батпандап кірген дерт мысқалдап қана шығуы мүмкін. Ал, күні ертең Тіл тағдыры таразыға тартылып, сессияның күн тәртібіне қойыла қалса, осылар Ана тілін жақтап шығарына да сене бермейсің... Бетін аулақ қылсын. Ләйім де мен қателескен болайын.

-Ауылдың ауыр жағдайы қай-қайсымызға да аян. Оны түзету үшін үкімет екі-үш рет арнайы бағдарлама да қабылдады. Бірақ бұдан келіп кеткен ештеңе жоқ. Ауыл күйзелген үстіне күйзелуде. Оның үстіне, 1928 жылдары халықты күштеп колхозға біріктіргені сияқты бүгінде колхоз-совхоздарды ыдыратып, шаруа қожалықтарын құру жүріп жатыр. Нәтижесінде бір кездері кәдуілгідей гүлденген шаруашылықтардың тоз-тозы шығып кетті. Осындайда ауылдағы жекешелендіру асығыстық болмады ма екен деген ой келеді көңілге.

-Ауыл мың батпан ауыртпалық астында қалды. Құлдар дәуірінде де мұндай болмаған. Қарны аш құлдың жарытып жұмыс істей алмайтынын байлар, құл иеленушілер білген. Құлды тоқ ұстаған, Еңбекақысын төлемей – адам құқығын

қорлау, заңды өрескел бұзу. Біреу бір жапырақ нан ұрласа – сотталады. Ал миллион адамдардың адал нанын уақытылы бермей, ұрлағандар тайрандап жүре береді. Уақытында төленбеген жалақының, зейнетақының күн сайын құнсызданатынын (инфляция) есептеңіз. Не деп болады... Демек, біздің жас мемлекеттің буыны былқ-сылқ. Сауығу үшін қоғамдық, мемлекеттік, ұлттық мұрат керек. Ал, ол бізде жоқ. «Ұлт», «ұлттық» деген сөзден өлердей қорқамыз. Ал, ұлт мүддесін көздемей тұрып, интернационалист боламын деу бос сөз.

Ауылды «жедел жекешелендіру» деген ұран – «асыра сілтеу болмасын, аша тұяқ қалмасын» деген ұранның сыңары. Аша тұяқ азайды. Мүлде таусылса, әрине отыз екіншінің сойқаны соғады. Асығыстық – әзәзілдің ісі.

-Елдің елдігін сыртқа танытатын әдебиеті мен мәдениеті. «Түйені жел шайқаса, ешкіні аспаннан ізде» демекші, экономикада өзіндік үлкен орыны бар ірі кәсіпорындар нарық қыспағына шыдай алмай қабырғасы қақырап жатқан кезеңде, әдебиет пен мәдениеттің жағдайы белгілі. Елдің болашағы үшін қанша қиындық болса да бұл екі салаға мемлекеттің қамқорлығы қажет сияқты.

-Ғабит Мүсірепов айтқандай, қоғамның қос қанаты бар. Құс сияқты. Қыран сияқты. Бір қанаты – тән азығы (экономика) бір қанаты – жан азығы (рухани әлем). Екі қанат тең болмаса, қыран тұрмақ, шымшық та ұша алмайды. Көреген өкімет өзі мінген арғымақтың қос тізгінін тең ұстайды. Сыңарезулетсе – ат түзу жолдан шығып, жарға барып, орға жығылуы мүмкін. Ал, әзір біздің арғымақ сыңарезулеп бара жатыр. Мәдениет, өнер жетім қалды. Үкіметте оны басқаратын адам да жоқ. Премьер-министрдің бір орынбасарына бұл міндет қосалқы жұмыс ретінде жүктелген. Негізгі міндеті – ауыл шаруашылығын басқару. Өте жақсы адам. Бірақ, көңіліне келмесін, ауыл шаруашылығы түрі жаман ауруға ұшырап тұрғанда, оған қоса бүкіл рухани әлемді арқалап алып жүру – құлашың жетпесті құшақтау сияқты әуре. Оған ол кінәлі емес. Артық айтсам, кешірім болсын. Бірақ мен шындықтың шеңберінен шықпайтын адаммын.

Егер әлем алдында өркениетті, көргенді, тәсірлі, иманды, мәдениетті ел болып көрінгіміз келсе, рухани ашаршылықта қала бермеуіміз керек. Бұл салаға мемлекеттік бюджеттен қоқым ғана қалдырып, қорлауды қою керек.

-Әңгімеңізге үлкен рахмет.

Сұхбаттасқан Рысбек Үркімбай.

«Өркениет» газеті, №49, 17 желтоқсан, 1994 жыл

ЗАҢ БОЛМАЙ, СЕҢ ҚОЗҒАЛМАЙДЫ НЕМЕСЕ ҚАЗАҚ ТІЛДІ ТЕЛЕХАБАРЛАР КӨБЕЙМЕЙДІ

Неге шетелдік телехабарлардың аясын 20 пайызға дейін шектеу туралы заң жобасы үлкен қарсылықтарға тап болып, кейінге ысырылды?.. Өйткені, аталмыш түзетулер енгізілуімен қазақ тіліндегі хабарлардың да аясы кеңейетіні белгілі. Осы кезге дейін бос жатқан эфирлік кеңістікті ретрансляциялаумен (орыс тіліндегі хабарлар көшірмесімен) толтырып келген бірнеше аймақтық телеарналар жабылып қалуы да мүмкін. Сондықтан да олар тарапынан үлкен қарсылықтар орын алып, қоғамдық пікір тудыратын іс-қимылдарының болуы түсінікті де. Тіпті, Қарағанды қаласындағы телекомпания өз эфирінен күнделікті берілетін хабарларды тоқтатып қойып, Мәжіліс депутаттарының жұмыс телефондарын жариялауға дейін барды. Сөйтіп, жеке телекомпаниялар аудитория арқылы депутаттарға сес көрсетіп жатқанда, қазақ тілді БАҚ тек бақылаумен шектелгенін айту керек. Мұндай үрдіс қайбір жылдары да орын алғаны белгілі. 1994 жылдары Шерағаңның бастауымен «Қазақстан телерадио корпорациясында» пайда болған тың да мәйекті телехабарлар жабылып, артынша ток-шоу, т.б. жеңіл де арзан хабарлар эфирге шыққаны белгілі. Сол кездегі телекорпорацияның, яғни, қазіргі «Қазақстан-1» телеарнасының жағдайы бәрімізге мәлім. Осы орайда Парламент Мәжілісінің мәдениет және әлеуметтік даму комитетінің мүшесі Шерхан Мұртазаны сөзге тартқан едік:

-«БАҚ туралы» Заңға түзетулер жайындағы жоба мәжілістің жалпы отырысында талқыланбай, тек комитетте

қаралды. Жұмыс тобы құрылып, сонда да жан-жақты сөз болды. Өткен жолы да Республиканың бүкіл облыстарынан мемлекеттік емес арналарды шақырып, үлкен жиналыс та болып өткен еді. Енді мұндай тартыстар наурыздың 16-на дейін созылатын түрі бар.

-Шераға, 20 пайызға байланысты аймақтық телекомпаниялар тарапынан наразылықтар байқалмай қалған жоқ. Сіздердің жұмыс телефондарыңызды көрермендерге жариялау арқылы қысым да жасалған болар?

-Қарсылық көп. Әрі-беріден кейін өткен бір күні, қай күні екені есімде жоқ, дегенмен де тәуелсіз телеарналар өз эфирлері арқылы біздердің телефондарымызды берген екен, көрермендер үсті-үстіне телефон соғып жатты. Қарағандыдан, Ақтөбеден және т.б. жерлерден телефон шалғандар бізге қатты-қатты сөздер де айтты. Ал, сол көрермендерге телефон нөмірлерімізді беріп жүрген тәуелсіз телеарналарға келсек, олар Қазақстан өмірінен не болмаса басқа елдердің жағдайымен таныстырарлықтай ешқандай хабарлар дайындамайды. Тек қана жарнама беріп, ретрансляция арқылы шетел хабарларын келісіп, кейде келіспей, дайын түрінде ұрлап, өз эфирлерінен жібереді. Одан Қазақстанға бір тиын да түсіп жатқан жоқ. Айтпағым, сондағы көрсетілімдер шетелдік идеологияны насихаттауға, яғни бізге қарсы дүниелерді көрсетуге арналған. Біздің көрермендердің санасын улау, одан басқа не беріп жатыр олар?... Соған байланысты бүкіл хабарлар көлемінен 20 пайыз болсын деген жағдай бар. Бірақ, олар оған көңісі жоқ. Тұтастай күні-түні ұрлаумен алынған дайын материалдармен толтыра берсек дейді, сонымен пайда таба бермекші. Ал өз материалдарынан ештеңе ұйымдастыра алмайды. Өйткені, онда отырғандардың көбісі журналист емес, кнопканы басып қойып дайын дүниелерді айналдыра беру.

-Қазақ тіліндегі хабарлардың санын арттыру үшін оны біртіндеп жүзеге асыру керек. Сонымен қатар БАҚ-ты салықтан босату керек деген кейбір тәуелсіз телеарна басшыларының ұсынысына қалай қарайсыз?

-Қосымша құн салығын алып тастау (НДС), ол салық кодексі дайындалып жатыр, сонда қаралуы тиіс. Бұл жерде

ондай мәселе қозғалып жатқан жоқ, негізі талас сол 20 пайыз төңірегінде. Қазақ тіліндегі хабарларға келер болсақ, неге ол біртіндеп енгізілуі тиіс. Заң баяғыдан бар. Өкінішке орай, 50-де 50 деген үлес әлі күнге дейін орындалмай келеді.

-Шераға, бір кездері сіз ҚР «Телерадио» кешенін басқардыңыз. Сол жылдары «Таңшолпан», «Тайбурыл», «Шарайна», т.б. көптеген қазақы нақышқа сай хабарлар көрермендер жүрегін жаулағаны белгілі. Артынша біраз өткен жоқ мемлекеттік тілдегі біраз хабарлар жабылып, не болмаса өңін өзгертіп шыға келді. Ал, өзіңіз төрағалық орныңызды тастап кеттіңіз, соның себебін айтпайды ма екенсіз?

-Себебі сол, түрлі мемлекеттік тілге қарсы элементтер бар. Ондайлар, әсіресе, жоғарғы шенеуніктер қатарында болатыны белгілі емес пе. Сол жылдары менің үстімнен Ақмола облысының бірінші хатшысы (сол кездегі обком партияның) Браун, Солтүстік Қазақстанда Гартман және Шығыс Қазақстанда Титебол дегендер арыздарды қарша боратты. Сондағы айтатындары: «Қазақша хабарларды көбейтіп жіберді», «Бізге қысымшылық жасап жатыр» деп. Қысымшылық жасайтындай қазақ тіліндегі хабарлардың орысшасынан асып тұрғаны шамалы болатын. Соның маңайына жақындаған болар. Сол кездің өзінде барлық арналар орыс тілінде жүретін, мәскеулік арналар да қосулы еді. Біздің сол жылдардағы мақсатымыз – қазақ тіліндегі хабарларды көбейту арқылы құлап жатқан мемлекеттік тілдің еңсесін көтеру. Алайда, жоғарыдағы айтылған қарсылықтардың пәрменділігінен мен жұмыстан кетуге мәжбүр болдым. Мен кеткеннен кейін қазақ тіліндегі хабарлардың көлемін қысқартты. «Таңшолпан», «Шарайна», әсіресе, «Ертегі айтып беремін» деген балаларға арналған хабарларды алып тастады. Сол жылдары кішкентай балаларға арналған және тәрбиелік мәні зор иманды дүниелер көп болатын. Солардың бірін де қалдырмады. Мінеки, себебі осында жатыр. Ол мына біздің мемлекеттігімізге, тәуелсіздігімізге және мемлекеттік тілге деген қарсылықтың күшті пәрмені.

-Жаңағы өзіңіз айтып кеткен қарсылықтар туғызған күшті пәрмен артында белгілі бір мемлекет, не болмаса белгілі бір топ өкілдері болды деп ойлайсыз ба?

-Әрине, мына батыстың мәдениетін молынан енгізуге батыс мемлекеттері мүдделі. Біздің ұлттық санамызды улауға, сонымен мәңгүрт етуге, иман бұзар хабарларын көптеп енгізуге, халықтың ұлттық қасиеттерін жоюға, тағы с.с. болып келеді. Сөйтіп қана бізді мәңгүрттікке салып, билеп-төстеуге жеңіл болады. Сондықтан да қазір жаппай батыс мәдениетінің интервенциясы жүріп жатыр. Жаулап алды десе де болады.

-Бұған тосқауыл боларлықтай мемлекеттік саясат бар емес пе?

-Мемлекет саясаты сол заң арқылы 20 пайызға дейін шетелдік хабарлардың көлемін тыяйын деп еді, соның өзінде жеке телеарналар тулап шыға келді. Үлкен акциялар өткізіп, көнбейміз деп жатыр. Өйткені, бұл демократияға қарсы, тіпті, оны жоюға арналған дегенді алға тартуда. Негізінен демократия бетімен кету емес. Біздің мемлекеттігіміздің тамырына балта шабу емес қой. Ал, мыналар соны көздейді. Тәуелсіздігіміз оларға бір тиын іспетті.

-16 наурызда Мәжіліс талқысына өткізілетін аталмыш заң жобасын өз әріптестеріңіз қолдайды деп ойлайсыз ба?

-Депутаттардың ішінде де ала-құлаштар толып жатыр. Бірден 20 пайыздан бастамай, әуелі 90-80 пайыздан бастайық. Сөйтіп, бірте-бірте (пермонентно) енгізейік деп былқ-сылқ етіп отырғандар көп арасында. Сондықтан, жаппай дауыс береді деп айта алмаймын...

-Әңгімеңізге рахмет!

P.S. Мақала жазылмас бұрын Шымкент қаласында орналасқан «Отырар TV» жеке телеарнасына хабарласқан болатынбыз. Сондағы білмегіміз телеарна неліктен 20 пайызға дейін қысқартуға наразылық білдіруде. Телефонның арғы басындағы трубканы көтерген директор Куликова ханым бірер минуттық өтініштен кейін қойылған сұрақтарға жауап беруге келісті. Сондағы айтқаны: «Түзетулер керек, бірақ, бірден емес біртіндеп ендіруі тиіс, т.с.с.». Өкінішке

орай, сұрақ мемлекеттік тілдегі хабарлардың жайына тірелген кезде ол трубканы тастай салды. Осыдан-ақ Мәжіліс депутаты Шерхан Мұртазаның сұхбатында елдік жайлы тіл мәселесі төңірегіндегі айтылған өкпе-назын аталмыш телекомпания басшысы растап бергендей. Осы арқылы тілге, елге деген құрметтің қандай дәрежеде екенін көруге болады. Дегенмен де Астанада өткен Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрі Алтынбек Сәрсенбаев пен жеке телекомпания иелерінің арасындағы кездесу соңғыларының мойынсынуымен аяқталды. Соның барысында 2001 жылы ретрансляция көлемін 50 пайызға, ал 2002 жылдың соңына қарай 80 пайызға дейін қысқартуға келісілді.

Асқар Исақов,
«Түркістан» газеті, №7, 16-22 ақпан, 2001 жыл

**«МЕН ДОСЫМНАН ҚОРЫҚПАЙМЫН. КӨП БОЛСА
САТЫП КЕТЕР.
МЕН ЖАУЫМНАН ҚОРЫҚПАЙМЫН. КӨП БОЛСА
ӨЛТІРЕР.
МЕН ЕНЖАРЛЫҚТАН ҚОРҚАМЫН
ЕНЖАРЛЫҚ ОПАСЫЗ ДОСТАН ДА, ҚАТЫГЕЗ
ЖАУДАН ДА ҚАТЕРЛІ»**

Шерхан Мұртаза – Парламент Мәжілісінде шындықты шырылдап айтып жүрген азамат. Мәжілісте Шерхандай 20-30 депутат болса, азған ауылдың жағдайы дұрысталып қалар ма еді дейсің кейде. Бірақ бүтін бір ұлтқа бір шырыл аз. Шерханның үні шенеунікке жете бермесе де ауылға естіледі. Ел жанына соны медет қылады. Біздің де әңгімеміздің ауылға орала беруін түсінуге болар.

-Қазір кімсіз? Жазушысыз ба, депутатсыз ба? Жалпы сіз үшін мұның қайсысы биік?

-Тосын сұрақ. Әрине, алдымен адам шығармын. Азамат шығармын. «Жазушысыз ба, депутатсыз ба?» Жастар газетіне максимализм жарасатын болар. Салтыков-Щедрин жазушы болған ба? Әлде шенеунік болған ба? Ол қазірге дейін қай

қасиетімен белгілі? Рас, мен Салтыков-Щедрин емеспін. Бірақ жазушы боп қалатын шығармын деп үміттенемін.

-Негізі, бір заңды қабылдау кезінде пікірлер екіге жарылады. Ал сіздің халықтың мүддесін қорғап шырылдап айтқан пікіріңіз есепке алынбады. Мұндай жағдайда не істейсіз?

-«Халықтың мүддесін қорғап айтқан пікірім есепке алынбады» деп кесіп айту артық шығар. Тіпті, сонау тоқсаныншы жылдардың басында жер туралы, Жерді сату туралы заң қабылданбақ болған сын сағатта мен бұл заңның қабылдануына қасарыса қарсы болғандардың бірімін. Заң қабылданбады. Бірақ араға жылдар салып, бұл мәселе 2000 жылы қайта көтерілді. 2001 жылы «Жер туралы» заң қабылданды. Үкімет ұсынған жобаның сирағы мен тұяғы ғана қалды! Заң мүлде жаңаша мазмұнда жарияланды. Мұнда менің үлесім бар деп айта аламын.

«Мен», «мен» деп кеуде соға беру ұнамсыз қылық. Бірақ сұрақ қойылған екен, айту – парыз. Қазір республиканың оңтүстік облыстары газдың зарын тартып отырғаны, өзбектерге тәуелді болып қалғаны баршаға мәлім. Үкімет алдына әлденеше рет мәселе қойып, депутаттық сауал салуымның себебі болған шығар, қазір үкімет Жамбыл облысындағы Талас газ кешенін қолға алуға кірісетін болып отыр.

-Елдің мұңын айтып, халықтың сөзін сөйлеп жүрсіз. Бірақ көп жағдайда мұныңызды түсіне алатын бір шенеунік жоқ. Әңгімеңіз «жартасқа бардым, айқай да салдым, одан да шықты жаңғырық» болып жүрген жоқ па?..

-«Елдің мұңын айтып, халықтың сөзін сөйлеп жүрсіз. Бірақ мұныңызды түсіне алатын бір шенеунік жоқ», – деп үзілді-кесілді түйін жасайсыздар. Кешіріңіз, мен айдалаға айқайлай беретін бақырауық бақсы емеспін. Шенеуніктердің бәрін бір ұстарамен сыпыра салу да – максимализм. Мысалы, біз Камал Смайыл екеуміз сонау 1996 жылдан бастап екі жылға жуық «Егемен Қазақстан» газетінің бетінде хат жазыстық. «Сағынышты сәлем хат» емес, ел тағдыры, заман келбеті туралы.

Стратегиялық мәні бар ірі-ірі өндіріс орындарын шетелдіктерге сатып жіберуге қарсы болдық. Оның зардабы орасан екенін уақыт көрсетті. Үкімет мұндай жолдың қате екенін қазір мойындап отыр. «Ештен – кеш жақсы» деген.

Қазақстан – алтын құрсақ, асыл қазына елі екенін айтқанбыз. Бірақ сол кезде-ақ: «Қазаннан қақпақ кетсе, иттен ұят кетеді» деп те жаздық. Жемқорлармен, ұры-қары, паракорлармен аяусыз күрес керек екенін ескерткенбіз. Қазір Парламентте шет ел банктерінде жатқан ұрлық арам ақшаны Қазақстанға қайтару туралы заңның жобасы жатыр.

Тере берсем, мұндай-мұндай күрделі мәселелер кезінде көп көтерілді. Кеш болса да, үкімет тарапынан шашылғанды қайта жинау әрекеті байқалады.

-Парламентте қай топқа кіресіз, қай партиядасыз? Кімнің сөзін сөйлейсіз?

-Парламентте «Жер мен ел» тобындамын. «Ауыл» партиясының мүшесімін. Ауыл – біздің кіндігіміз! Кіндік үзілсе, көзімізге көк шыбын үймелейді. Азаматпын дегендердің көбі ауылдан шыққан. Ендеше, ауылды аман сақтау – парыз.

-Депутаттығыңыз шығармашылығыңызға бөгет болып жүрген жоқ па?

-Жалқауға бәрі бөгет. Мен қаламды мансапқа айырбастаған жоқпын. Мен депутаттыққа түсемін деп ойлаған жоқ едім. «Түс, түс!» деп түрткілеген алдымен «Жас Алаштың» өзі болатын. Әрине, өз газетімнің дем бергеніне ризамын.

-«Қызыл жебе», «Жұлдыз көпір», «Қылкөпір», «Тамұқ». Сіз бейнелеген Тұрар Рысқұлов тарихта өз бағасын алды деп ойлайсыз ба?

-Тұрар Рысқұлов – әлі таусылмайтын жыр. Халық бағасын берген. Адал ұлым деп таныған. Тек кейбір «жазғыштар» оның есімін атамай өтуге тырысады. Одан Тұрар аласарып қалмайды. Кейбір тірі атандардың пендешілігіне биіктен қасқая қарап тұра береді.

-Қазақ жазушыларынан кімді оқисыз, кімді оқымайсыз?

-Шын жазушылардың бәрін оқимын.

-«Әдебиет – ардың ісі». «Көлденең көк аттылар» жазушы боп кітап шығарып жатыр. Оқырманның обалын кім ойлайды?

-Қазір кімге тыйым саласың? Оқырман өзі ойласын.

-Мемлекеттік сыйлықты алып жатқан шығармаларға көңіліңіз тола ма? Неге жазушылар шын сыйлықтың бағасын оқырманнан емес, осындай «жоғары дәрежеден» іздейді?

-Оқырманның бағасы неге еленбесін? Мемлекеттік сыйлыққа ұсынылған шығарма баспасөз бетінде талқыға түседі. Рас, талқы мерзімін ұзарту керек. «Жоғары дәреже» дегеніңіз сараптау комиссиясы болар. Комиссия шыншыл, адал, жөні түзу білгірлерден болғанын мен де қалаймын. 2000 жылғы сыйлықтар адалынан деп ойлаймын.

-Парламентте Сізден басқа үнемі қазақша сөйлейтін депутаттардың атын атап бере аласыз ба? Біз тіл мәселесін қашанғы қозғай береміз? «Аурудың» түп-тамыры қайда жатыр?

-Жекен Қалиұлы, Фариза Оңғарсынова, Шәмша Беркімбаева, Жандар Кәрібаев, Ерғали Сарманов... Басқалары, көбісі қазақшаны жақсы біле тұра: «Бәріне түсінікті болу үшін...» деп шүлдірлеп кетеді. Осы сөйлем мені қатты қорлайды. Өйткені қазақ тілін қорлағанын сол «шешен» өзі де сезбей қалады. Сонда қазақ тілі «бәріне түсініксіз» тіл болғаны ғой. Ілеспе аударма бар. Түсініксіз ешнәрсе жоқ.

Тіл мәселесі – қандауырмен бір сәтте сылып тастайтын жара емес. Мәңгүртке бір табан жақын қалған ауруды емдеу оңай болмас. Тілдің дерті қиын. Ана тілінен ада қалғандар көп. Тұтас бір дәуір қазақтарды Ана тілінен айыруға қызмет етті. Сол Ана тілінен өгей қалғандар «жаңа идея», «жаңа теория» ашып, оны халықтың санасына сіңірмек болып, әрекет жасап жатыр. Ана бір Телемтаев деген оқымысты «Саф-сана» деген кітапша жазып, «Қазақстан ұлты» деген ұғым тудырды. «Қазақ ұлты» емес. Қазақстанда қанша ұлттар бар, соның бәрін бір-ақ ұлт жасамақшы. Демек, оның тілі де біреу-ақ болмақ. Әрине, қазақ тілі емес. Осы уақытқа дейін біздің тіл мамандарымыз, ғалымдар, жазушылар бұл сандырақтау идеяға қарсы бір ауыз үн қатқан жоқ.

Самарқаулықтан, енжарлықтан асқан жау жоқ. Ертеде бір данышпан: «Мен досымнан қорықпаймын. Көп болса сатып кетер, Мен жауымнан қорықпаймын. Көп болса өлтірер. Мен енжарлықтан қорқамын. Енжарлық опасыз достан да, қатыгез жаудан да қатерлі» деген екен.

Үкімет тіл саясатын біршама жөнге келтіру ниетімен «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» заңға өзгерту мен толықтыру енгізбек болып Парламентке жоба ұсынды. Сол-сол екен, жер-жердегі тәуелсіз, «коммерциялық» дейтін телеканалдар өрекіп, өре түрегелді. Бұл жобаға өлердей қарсы. Неге десеңіз, онда шетелдік хабарларды барлық өнімнің жиырма пайызына дейін шектеу туралы айтылған. Ал, қазір қалай? Жекеше, тәуелсіз каналдар күні-түні хабар көрсетеді. Өз журналистері тер төгіп, жүгіріп жүріп дайындаған бір де бір материал жоқ. Тек шетелдің алуан түрлі бұзық идеологиялы материалдарын үйіп-төгіп көрсете береді. Қалған уақыты тек жарнама. Мақсат – тегін ақша табу. Тегін ақша үшін Отан мүддесін, Қазақстанның тәуелсіздігін сатып жатқандар. Мұның атын: караниетті идеология интервенциясы, шабуылы дейді. Бұл шабуыл біздің азаттығымызды, егемендігімізді бір оқ шығармай-ақ құлатады.

Осы жобаны талқылау Парламентте ұзаққа созылып кетті. Өйткені осындай өрескел, зиянды «сөз бостандығына» бүйрегі бұратын депутаттар Парламентте де отыр. «Мұның қалай?» десең: «Демократия», «сөз бостандығы» дейді. Ұлтыңа, Отаныңа, тәуелсіздікке енді қолы жеткен мемлекетіңе қарсы әрекет жасайтын «демократияға» да, «сөз бостандығына» да лағнет!

-Шер-аға, әдебиетке қайта оралсақ, шын туынды неге уақыт өте келе туады? Қазіргі әдебиет публицистикаға айналып бара жатқан жоқ па?

-Шын шығарма да – перзент. Толғағы жеткенде туады. Публицистиканың жөні басқа. Көркем әдебиет – ауыр артиллерия болса, публицистика – кавалерия. Оның да еңбегі елеулі. «Жас Алаштың» беті толған публицистика емес пе? Оны халыққа қызмет етпей жатыр деп кім айтады?

-Естуімізше, сіздің ақындығыңыз да мықты көрінеді. Бір өлең оқып (жазып) жіберіңізші...

-Ақын болу – арман. Бірақ ақын емеспін. Көк есектей мыртындаған көп ақынның бірі болғым келмейді.

-Депутат боп жүріп бір мәселеге байланысты қатты өкінген тұстарыңыз болды ма? Кейінгі кезде Сізді көбірек мазалап жүрген нәрсе не?..

-Бір емес, сан түрлі мәселе бар. Ең алдымен – ауыл. Қажыгелдин бастаған шенеуніктер ауылды сансыратып тастады. Әділетсіздік көп болды. Ноқайларға арамзалар қосылды. Жабыла берсе шиебөрілер де арыстанның терісін сыпырып алады. «Жекешелендіру» саясаты ауылды тыржалаңаш қалдырды. «Бетінді ауылға бұр» деп үкіметке қарата талай сөз айтылды. Ауыл – локомотив. Ауыл – демография. Ауыл кетсе – ұлттың ұйытқысы кетеді. Ұйтқы кетсе – ұлт іріп-шіриді. Міне – уайым! Ал, кейбіреулер ауыл қалаға қаңғырып қаптаса, адамдар шынығады-мыс, заманға бейімделеді-міс деп данышпансиды. Ал, көшті. Ал, қаптады. Не болды? Не болғанын көріп отырмыз. Әр түрлі деңгейдегі қылмыс өршіді. Түрмелер жетпей жатыр. Қамайтын орын жоқ. Халықтың өсімі құлдырап, кеміді. Қазақстанның байтақ жерінің әрбір шаршы километріне 3-4-ақ адам, ал Өзбекстанда 40 адамнан келеді. Ақырын кім біледі? Кім ойлайды? Міне – Уайым! Мені ұлттық отансүйер, патриотизмнің шалажансарлығы өкіндіреді. Әр кеудеде «Мен – Қазақпын!» деген от маздамайынша, мойыны былқ-сылқ дүмбілездер Отанын, тілін, байлығын оңай сата салуға бейім тұрады. Оны көзі бар адам көріп жүр. Жүрегі бар жан сезіп жүр.

-Қазір не жазып жүрсіз?

-Астанадағы «Елорда» баспасынан «Ай мен Айша» романының бірінші және екінші кітаптары қосылып, бір том болып шықты. Жаңа жазылған «Ноқтаға басы сыймаған» пьесам Тараз театрында спектакль болып қойылып жүр. Әңгіме жазамын. Жақсы жазылған бір әңгіме кейбір романға татиды.

«Жас Алаштың» маған сұрақ қойып, назар аударғанына рахмет. Өйткені журналист, жазушы ретінде шыққан тегім – «Жас Алаш»! Мен «Жас Алашта» заманында талай-талай жақсылармен, жайсаңдармен қызметтес болдым. Олардың көбі қазір ортамызда жоқ. «Жас Алаш» жақында 80 жасқа

толады. Сол тойға жете алмай кеткен боздақтарды «Жас Алаш» үлкен той қарсаңында еске алса, сауап болар еді деп ойлаймын. Сексеніне кемелденіп келген «Жас Алаш» жасай берсін!

Әңгімеңізге рахмет! Тойда кездесейік!

Берік Бейсенұлы

«Жас Алаш» газеті, №24(14282), 24 ақпан, 2001 жыл

«ЖАС АЛАШ» СҰРАҚТАРЫНА ЖАУАП

1. «Қазір кімсіз?» - дейсіз. Тосын сұрақ. Әрине, алдымен адам шығармын. Азамат шығармын. «Жазушысыз ба, депутатсыз ба?» Жастар газетіне максимализм жарасатын болар. Салтыков-Щедрин жазушы болған ба? Ол қазірге дейін қай қасиетімен белгілі? Рас, мен Салтыков-Щедрин емеспін. Бірақ жазушы болып қалатын шығармын деп үміттенемін.

«Халықтың мүддесін қорғап айтқан пікірім есепке алынбады» деп кесіп айту артық шығар. Тіпті сонау тоқсаныншы жылдардың басында Жер туралы, Жерді сату туралы заң қабылданбақ болған сын сағатта мен бұл заңның қабылдануына қасарыса қарсы болғандардың бірімін. Заң қабылданбады. Бірақ араға жылдар салып, бұл мәселеге 2000 жылы қайта көтерілді. 2001 жылы «Жер туралы» заң қабылданды. Үкімет ұсынған жобаның сирағы мен тұяғы ғана қалды! Заң мүлде жаңаша мазмұнда жарияланды. Мұнда менің үлесім бар деп батыл айта аламын.

2. «Мен, мен» деп кеуде соға беру ұнамсыз қылық. Бірақ сұрақ қойылған екен, айту -парыз. Қазір республиканың оңтүстік облыстары газдың зарын тартып отырғаны, өзбектерге тәуелді болып қалғаны баршаға мәлім. Үкімет алдында әлденеше рет мәселе қойып, депутаттық сауал салуымның себебі болған шығар, қазір үкімет Жамбыл

обылысындағы Талас газ кенішін қолға алуға кірісетін болып отыр.

Бірінші сұрақ пен он алтыншы сұрақ егіз екен. Сондықтан тағы да шамалы толықтыра түскім келеді. «Елдің мұңын айтып, халықтың сөзін сөйлеп жүрсіз. Бірақ мұныңызды түсіне алатын бір шенеунік жоқ,» - деп үзілді-кесілді түйін жасайсыздар. Кешіріңіз, мен айдалаға айқайлай беретін бақырауық бақасы емеспін. Шенеуніктердің бәрін бір ұстарамен сыпыра салу да максимализм. Мысалы, біз Камал Смайыл екеуміз сонау 1996 жылдан бастап екі жылға жуық «Егемен Қазақстан» газетінің бетіне хат жазыстық. «Сағынышты сәлем хат» емес, ел тағдыры, заман келбеті туралы.

Стратегиялық мәні бар ірі-ірі өндіріс орындарын шетелдіктерге сатып жіберуге қарсы болдық. Оның зардабы орасан екенін уақыт көрсетті. Үкімет мұндай жолдың қате екенін қазір мойындап отыр. «Ештен кеш жақсы» деген.

Қазақстан - алтын құрсақ, асыл қазына ел екенін айтқанбыз. Бірақ сол кезде-ақ: «Қазаннан қақпақ кетсе, иттен ұят кетеді», - деп те жаздық. Жемқорлармен, ұрықары, парақорлармен аяусыз күрес керек екенін ескерткенбіз. Қазір Парламентте шетел банктерінде жатқан ұрлықы арам ақшаны Қазақстанға қайтару туралы заңның жобасы жатыр.

Тере берсем, мұндай-мұндай күрделі мәселелер кезінде көп көтерілді. Кеш болса да, үкімет тарапынан шашылғанды қайта жинау әрекетті байқалады.

3. Парламентте «Жер мен ел» тобындамын. «Ауыл» партиясының мүшесімін. Ауыл -біздің кіндігіміз! Кіндік үзілсе, көзімізге көк шыбын үймелейді. Азаматпын дегендердің көбі ауылдан шыққан. Ендеше, ауылды аман сақтау - парыз.

4. Жалқауға бәрі бөгет. Мен қаламды мансапқа айырбастаған жоқпын. Мен депутаттыққа түсемін деп ойлаған жоқ едім. «Түс, түс!» деп түрткілеген алдымен «Жас Алаштың» өзі болатын. Әрине, өз гезетімнің дем бергеніне ризамын.

5. Тұрар Рысқұлов - әлі таусылмайтын жыр. Халық бағасын берген. Адал ұлым деп таныған. Тек кейбір «жазғыштар» оның есімін атамай өтуге тырысады. Одан Тұрар аласарып қалмайды. Кейбір тірі атандардың пендешілігіне биіктен қасқая қарап тұра береді!

7. Шын жазушылардың бәрін оқимын.

8. Қазір кімге тиым саласың? Оқырман өзі ойласын.

9. Оқырманның бағасы неге еленбесін? Мемлекеттік сыйлыққа ұсынылған шығарма баспа сөз бетінде талқыға түседі. Рас, талқы мерзімін ұзарту керек. «Жоғары дәреже» дегеніңіз сараптау комиссиясы болар. Комиссия шыншыл, адал, жөні түзу білгірлерден болғанын мен де қалаймын. 2000 жылғы сыйлықтар адалынан деп ойлаймын.

10. Жекен Қалиұлы, Фариза Оңғарсынова, Шәмша Беркімбаева, Жандар Кәрібаев, Ерғали Сарманов... Басқалары, көбісі қазақшаны жақсы біле тұра: «Бәріне түсінікті болу үшін..» деп шүлдірлеп кетеді. Осы сөйлем мені қатты қорлайды. Өйткені қазақ тілін қорлағанын сол «шешен» өзі де сезбей қалады. Сонда қазақ тілі «бәріне түсініксіз» тіл болғаны ғой. Ілеспе аударма бар. Түсініксіз ешнәрсе жоқ.

Тіл мәселесі - қандауырмен бір сәтте сылып тастайтын жара емес. Мәңгүртке бір табан жақын қалған ауруды емдеу оңай болмас. Тілдің дерті қиын. Ана тілінен ада қалғандар көп. Тұтас бір дәуір қазақтарды Ана тілінен айыруға қызмет етті. Сол ана тілінен өгей қалғандар «жаңа идея», «жаңа теория» ашып, оны халықтың санасына сіңіrmек болып, әрекет жасап жатыр. Ана бір Телемтаев деген оқымысты «Саф-сана» деген кітапша жазып, «Қазақстан ұлты» деген ұғым тудырмақ. «Қазақ ұлты» емес. Қазақстанда қанша ұлттар бар, соның бәрін бір-ақ ұлт жасамақшы. Демек, оның тілі де біреу-ақ болмақ. Әрине, қазақ тілі емес. Осы уақытқа дейін біздің тіл мамандарымыз, ғалымдар, жазушылар бұл сандырақтау идеяға қарсы бір ауыз үн қатқан жоқ. Самарқаулықтан, енжарлықтан асқан жау жоқ. Ертеде бір данышпан: «Мен досымнан қорықпаймын. Көп болса сатып кетер. Мен жауымнан қорықпаймын. Көп болса өлтірер. Мен

енжарлықтан қорқамын. Енжарлық опасыз достан да, қатыгез жаудан да қатерлі», - деген екен.

Үкімет тіл саясатын біршама жөнге келтіру ниетімен «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» заңға өзгерту мен толықтыру енгізбек болып Парламентке жоба ұсынды. Сол-сол екен, жер-жердегі тәуелсіз, «коммерциялық» дейтін телеканалдар өрекіп, өре түрегелді. Бұл жобаға өлердей қарсы. Неге десеңіз, онда шетелдік хабарларды барлық өнімнің жиырма пайызына дейін шектеу туралы айтылған. Ал, қазір қалай? Жекеше, тәуелсіз каналдар күні-түні хабар көрсетеді. Өз журналистері тер төгіп, жүгіріп жүріп дайындаған бір де бір материал жоқ. Тек шетелдің алуан түрлі бұзық идеологиялы материалдарын үйіп-төгіп көрсете береді. Қалған уақыты тек жарнама. Мақсат - тегін ақша табу. Тегін ақша үшін Отан мүддесін, Қазақстанның тәуелсіздігін сатып жатқандар. Мұның атын: қараниетті идеология интервенциясы, шабуылы дейді. Бұл шабуыл біздің азаттығымызды, егемендігімізді бір оқ шығармай-ақ құлатады.

Осы жобаны талқылау Парламентте ұзаққа созылып кетті. Өйткені осындай өрескел, зиянды «сөз бостандығына» бүйрегі бұратын депутаттар Парламентте де отыр. «Мұның қалай?» десең: «Демократия», «сөз бостандығы» дейді. Ұлтыңа, Отаныңа, тәуелсіздікке енді қолы жеткен мемлекетіңе қарсы әрекет жасайтын «демократияңа» да, «сөз бостандығына» да лағнет.

11. Шын шығарма да - перзент. Толғағы жеткенде туады. Публицистиканың жөні басқа. Көркем әдебиет - ауыр артиллерия болса, публицистика - кавалерия. Оның да еңбегі елеулі. «Жас Алаштың» беті толған публицистика емес пе? Оны халыққа қызмет етпей жатыр деп кім айтады?

12. Ақын болу - арман. Бірақ ақын емеспін. Көк есектей мыртыңдаған көп ақынның бірі болғым келмейді.

13. Бір емес, сан түрлі мәселе бар. Ең алдымен - ауыл. Қажыгелдин бастаған шенеуніктер ауылды сансыратып тастады. Әділетсіздік көп болды. Ноқайларға арамзалар қосылды. Жабыла берсе шиебөрілер де арыстанның терісін сыпырып алады. «Жекешелендіру» саясатты ауылды

тыржалаңаш қалдырды. «Бетінді ауылға бұр» деп үкіметке қарата талай сөз айтылды. Ауыл - локомотив. Ауыл - демография. Ауыл кетсе - ұлттың ұйтқысы кетеді. Ұйтқы кетсе - ұлт іріп-шіриді. Міне - уайым! Ал, кейбіреулер ауыл қалаға қаңғырып қаптаса, адамдар шынығады-мыс, заманға бейімделеміз деп данышпансиды. Ал, көшті. Ал, қаптады. Не болды? Не болғанын көріп отырмыз. Әр түрлі деңгейдегі қылмыс өршіді. Түрмелер жетпей жатыр. Қамайтын орын жоқ. Халықтың өсімі құлдырап кеміді. Қазақстанның байтақ жерінің әрбір шаршы километріне 3-4-ақ адам, ал Өзбекстанда 40 адамнан келеді. Ақырын кім біледі? Кім ойлайды? Міне - уайым! Мені ұлттық отансүйер, патриотизмнің шалажансарлығы өкіндіреді. Әр кеудеде «Мен - Қазақпын!» деген от маздамайынша, мойыны былқ-сылқ дүмбілездер Отанын, тілін, байлығын оңай сата салуға бейім тұрады. Оны көзі бар адам көріп жүр. Жүрегі бар жан сезіп жүр.

18. Астанадағы «Елорда» баспасынан «Ай мен Айша» романының бірінші және екінші кітаптары қосылып, бір том болып шықты. Жаңа жазылған «Ноқтаға басы симаған» пьеса Тараз театрында спектакль болып қойылып жүр. Әңгіме жазамын. Жақсы жазылған бір әңгіме кейбір романға татиды.

«Жас Алаштың» маған сұрақ қойып, назар аударғанына рахмет. Өйткені журналист, жазушы ретінде шыққан тегім - «Жас Алаш»! Мен «Жас Алашта» заманында талай-талай жақсылармен, жайсаңдармен қызметтес болдым. Олардың көбі қазір ортамызда жоқ. «Жас Алаш» жақында 80 жасқа толады. Сол тойға жете алмай кеткен боздақтарды «Жас Алаш» үлкен той қарсаңында еске алса, сауап болар еді деп ойлаймын. Сексеніне кемелденіп келген «Жас Алаш» жасай берсін!

20 ақпан 2001 жыл.

**ШЕРХАН МҰРТАЗА, ҚАЗАҚСТАННЫҢ ХАЛЫҚ
ЖАЗУШЫСЫ: «АҚЫЛДЫ, БІЛІМДІ, ІСКЕРЛІКТІ
ШЕКАРАНЫҢ АР ЖАҒЫНАН ЕМЕС, ТУҒАН
ТОПЫРАҒЫМЫЗДАН
ІЗДЕГЕНІМІЗ ДҰРЫС»**

-Шераға, есіміңіздің елге әйгілі болуына өзіңіз жиі айтатын қос қанатыңыз – жазушылығыңыз бен журналистігіңіздің қайсысы көбірек әсер етті деп ойлайсыз?

-Қос қанаттың біреуі қысқа, біреуі ұзын болса келіспейді ғой. Екеуі тең шығар. Әйтпесе, ұша ала ма құс дегенің. Бір қолымызбен газет-журнал жасап, бір қолымызбен кітаптарымызды жаздық. Журналистік қызметтен айлық алып, нанымызды жедік. Соның арқасында жазушылығымыз да қатар жүріп жатты. Өзегімді жарып шыққан дүниелердің бәрі – өзімнің төл перзенттерім. Көркем шығармаңыз да, публицистикаңыз да. Сондықтан оларды бөліп-жарып, ананың Қарқарасы бар, мынаның тұлдыры жоқ деп айту қиын сияқты. Меніңше, екеуі егіз.

-Біздің байқауымызша, қазақ қаламгерлерінің басым бөлігі журналистиканы тек жазушылыққа барар жолдағы баспалдақ ретінде ғана пайдаланғылары келетін сияқты. Сосын жақсы журналист болғаннан гөрі, жаман жазушы болғанды артық көреді. Неге?

-Бекер сөз ол. Керек болатын болса, тіпті ұят нәрсе. Журналистиканы қорлау бұл. Жаман жазушыдан жақсы журналистің өлімтігі артық.

Кім айтты, публицистиканың жолы қыңыр деп. Үлкен жазушылардың көпшілігі сол журналистикадан шыққан. Алаштың Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Мағжан Жұмабаев сынды арыстарынан бастап, оның бер жағындағы алыптарыңыз Мұхтар Әуезов, Ғабит Мүсірепов, Сәбит Мұқанов барлығы қалам қарымдарын әуелі баспасөзде байқап көрген. Үш сыныптық қана білімі бар Ғабиден Мұстафин мына Қарағандыдан қияндағы Қызылордадағы «Еңбекші қазақ» газетінің редакциясына жұмыс сұрап барған ғой. Сол кездегі редактор Тұрар Рысқұлов оның өзіне, сөзіне қарап қызметке алған. Кейін жанына жақын тартып, «Сары

бала» атап кеткен. Бұл жөнінде Ғабиден Мұстафиннің әдемі әңгімесі бар. Сонда егжей-тегжейлі жазылған.

Кез келген жазушыны көрсетші маған. Солардың ішінде журналистиканың шекпенінен шықпағаны бар ма екен?! Сондықтан ондай солақай пікірге өз басым қосыла алмаймын.

-Осы газет идеологиялық қару ма, әлде, тауар ма?

-Мінеки, мәселе осы жерде. Қиын сұрақ бұл. Қазір басылым біткенді тауар ретінде бағалап, соның ақшасына қызығып жүргендер көп. Әрі-беріден соң кезінде Ленин айтқан әлгі «буржуазиялық баспасөз – қалталылардың құралы, солар журналистерді жасайды» дегенге саятын әйгілі сөзі де бүгінгі күнге келетін секілді. Ал шын мәніне келсек, бұл – идеологиялық қару. Ол атом қаруынан артық болмаса, кем емес. Соғыстырам десе соғыстырады, бейбітшілік орнатам десе орнатады. Сондықтан бұқаралық ақпарат құралдары өкілдерінің қолынан көп нәрсе келетіні дау тудырмаса керек. Бас-басына генералдар сияқты көрінеді осылар маған. Дүниені бүлдіргісі келсе, бүлдіреді, түзегісі келсе, түзейді. Дүниені бүлдіргеннен гөрі, түзеу қиындау, әрине. Оған көп күш керек.

-«Шерағанның шинелінен шықтық» дейтін іні-қарындастарыңыз жетерлік.

-Оны енді айтқан мен емес, өздері... Сондықтан білмеймін, осы сөздің қаншалықты ыңғайлы, қаншалықты орынды екенін. Менің шинелімнен шықты ма, шықпады ма? Өздерінің талабы, таланты болмаса... Әйтпесе, журналистерді даярлап шығара салатын оқу орны немесе зауыт-фабрик емеспін мен. Бірге қызмет істескеніміз рас. Көп болса ағалық ақылымды айтып, сендер «сөйтіндер», «бүйтіндер» деген шығармын. Болмаса, оларға мақала жазып берген жағдайым жоқ. Әрине, «Шерағанның шинелінен шықтық» деген сөз құлағыма жағымды естіледі. Бірақ бұл шындыққа келе бермейді. Әркімді елге танытатын өзінің еңбегі.

-Ал енді өзіңіз үлгі-өнеге алған мықтылар кімдер?

-Оны тап басып айту қиын. Біздің алдымызда да талай жақсы журналистер болды, әрине. Алайда тек соларға еліктеп-солықтап, жазған-сызғандарына шұқшидым,

солардың жетегімен жүрдім деп айта алмаймын. Өзімде де бірдеңе бар шығар туа бітті. Аллаһ Тағаланың жүрегімде жаққан кішкентай болса да оты болған шығар. Аналар соны үрлеп жаққан болуы керек. Әйтпесе, ешкімнің өздігінен от қойып, жандырып берген ештеңесі жоқ. Солай...

-Неге екенін қайдам, кейінгі кездері баспасөз беттерінен фельетон секілді өткір жанрлар өзінен-өзі жоғалып кетті. Соның себебін немен түсіндірер едіңіз?

-Кешегі Кеңес өкіметінің кезінде баспасөздің ықпалы кәдімгідей мықты болды. Газет бетінде жарияланған сын ескерусіз қалмайтын. Ақ-қарасын айырып, әйтеуір бір шара қолданатын. Не ақтап, не боқтап шығады. Екеуінің біреуі.

Қазір кім тыңдап жатыр? Аттан салсаң, ешкім құлақ аспайды. Жамандалған адам жазаланбайды. Сол себепті фельетонның құны кетті. Ешкім жазбайды оны. Сын мақалалар да әншейін үстірт қана сылап-сипап жазылады. Оның көптеген себептері бар.

Қазіргі журналистер әйтеуір біреуге тәуелді сияқты көрінеді де тұрады маған. Рас, бұрын да тәуелді болған. Партия тырп еткізбейтін онда. Ал БАҚ жеке адамдарға тәуелді. Сондықтан өткір тақырыптарға батып бара беру оңай емес. Сескенеді көбісі. Күн көру керек, жұмысынан айырылып қалмау керек.

-Жаңылмасам, жетпісінші жылдардың бас жағында «Жалын» альманағында «Ахметжанның анты» дейтін повесіңіз жарияланған еді. Бірақ сол кейін бірде-бір таңдамалыңызға кірмей қалды. Себебі?

-Ол рас, ей... Өзім де соған таңғаламын. Сұрақтың өзі қызық...

Шынымды айтсам... Ілгеріде Құсайынбек Әміров деген кісі болды. Білесіңдер ме, жоқ па? Өзі сталиндік қуғын-сүргінге ұшырап, он сегіз жыл ма, одан да көп пе айдауда болып келген. Соның айтуымен жазылған дүние еді бұл.

Ахметжан Шынболатов – Қонаевтың туған нағашысы. Нақтылай түссек, Димекеңнің шешесінің бауыры екен.

Бірде Құсайынбек ақсақал «Осы кісі жайлы жазсақ қайтеді. Артында қалған туыстарымен, көзін көргендермен таныстырайын, оқиға болған жерлерді шамалап аралатайын. Қалай қарайсың?» деді. Мен келістім. Содан екеуіміз

Шелекке барып, ағайындарымен кездесу нәтижесінде шағын повесть жаздым. Алдымен «Жалында» жарияланып, сонан соң кішкентай кітапша болып шықты. Деректі дүние болғаннан соң, сірә, әдеби-көркем шығармалардың қатарына қосуға жүрексінген болуым керек. Жинақтарға кірмей қалу себебі сол шығар.

Есіме жақсы салып отырсың, айналайын. Менің ұмытып кеткен нәрсем еді.

Кейін «Қонаев тұлпар үстінде тұрғанда жақсы көрініп қалайын дегенсің ғой» деп қалжыңмен қағытқандар да болды. Өзілдерінің астарында бәлкім, ақиқат та бар шығар. Бірақ менің ол кісіге жағынып, жақындай түсейін деген пиғылым болған жоқ. Тіпті сол кітапты Қонаевтың оқығанын да, оқымағанын да білмеймін. Рас, кітаптың ақысын алып, игілігімізге жараттық. Гонорарын айтам. Басқадай пайдасын көргем жоқ.

-Алаштың Ахмет, Мағжан, Жүсіпбек, Міржақып және басқа тұлпар мініп, ту ұстаған арыстарының аты-жөндерін алғаш рет қашан және кімнен естідіңіз?

-Жұрт секілді ақталғаннан кейін естідім. Онда «Қазақ әдебиеті» газетінде едім. Сол кезде осы арыстар жөнінде материалдар беріп жүрдік. Жаңағы жарықтықтар әлі толық ақтала қоймаған кез ғой. Соны ескеріп, идеологиялық хатшымыз Өзбекәлі Жәнібековтың жанашырлық танытып «Тым қатты кетпей, алды-артыңа қарасаңшы, абайламасаң болмайды ғой» деп өзімсіне ескерткені есімде. Ұлтжанды азамат еді ғой, жаның жаннатта болғыр Өзекең!

-Сіз ұлтыңыздың марғасқа ұлдарының бірі Тұрар Рысқұлов туралы бес томдық кітап жазған адамсыз. Оның өмірін ұзақ жылдар бойы зерттедіңіз. Осы кісіге байланысты кейінгі уақыттарда тапқан немесе естіп-білген тың деректеріңіз бар ма?

-Бес кітаптың сыртында үш пьеса жаздым. Біреуін Қалихан Ысқақовпен бірге, «Революция сарбазы» ма, қалай еді... Мұның барлығы республикалық балалар мен жасөспірімдер театрында қойылды. Қоюшы-режиссер Райымбек Сейітметов болатын. Қалай Сейітметов ТЮЗ-дан кетті, солай «Сталинге хат» пен «Бесеудің хаты» сахнадан түсті. Сондай нәрсе.

Естіп-білген деректерім көп, әрине. Әсіресе, Түркістандағы Қазақ-түрік университетінің мұғалімі Мініс кітабынан талай тың деректер табуға болады. Онда Тұрар Рысқұловтың Коминтерн тапсырмасымен Моңғолияға барғандағы өмірі мен қызметі туралы баяндалады.

-Кешегі кеңестік идеологияның қылышынан қан тамып тұрған қилы заманда бәзбір әріптестеріңіз сізді неопантюркист атандырды. Қазір ғой мұндай «айып» тағылған азаматтың айдарынан жел еседі. Ал сол тұста бұл қауіпті болатын. Аға, шыныңызды айтыңызшы, жаңағыдай үкімді естігенде қандай күйді бастан кештіңіз?

-Ол рас. Болған ондай оқиға. Менің «Қызыл жебе» романымның біраз тараулары «Жұлдыз» журналында басылды. Соған байланысты ЦК-ға арыздар түсті. Жапқан жалаларының түрі мынау: «Ана Шерхан Мұртазаев пантюркист Тұрар Рысқұлов туралы жазып жатыр, онысын шетінен шығарып жатыр. Пантюркисті дәріптеген адам неопантюркист болмағанда кім?» деген тәрізді баяғы. Үлкен үйдегілер маған оның бәрін оқып берді. Бірақ авторының аты-жөні айтылған жоқ. Жазушылар одағының жылдық жиналысында да сыналдық. Халық жауын насихаттадың деп қатты-қатты пікірлер білдірді.

-Кейін заман түзелгеннен кейін әлгі сынампаздар тым болмаса ұялғандай сыңай танытты ма?

-Жо-ға... Неше түрлі жағдайлар өтті ғой бастан. Өлгіндегідей айыптаулардан кейін қандай қал болсын. Жүнжіп кетсек керек еді. Қайта аман шықтық қой. Құдай қуат беріп.

Кейде маған тіпті сол заман қызық көрінеді. Жазғандарыңызды талқылап жататын. Қазір жым-жырт. Жаман ба, жақсы ма алты томдығым шықты ғой. Ешкім ләм-мим демейді. Не, ел жиналған жерде, не, жеке әңгімеде...

-Жиырмасыншы ғасырдағы ең танымал қазақ Бауыржан Момышұлы екені дау тудырмаса керек. Атағы жер жарған осынау аңыз-адаммен етене араласу бақытына ие болдыңыз. Ең бастысы екеуіңіз бір топырақтың тумасысыздар. Ендеше, тумысы бөлек тұлға туралы көлемді дүние жазу туралы ойланып көрмедіңіз бе?

Баукеңмен бетпе-бет кездесіп жүрдік. Талай әңгімесін тыңдадық. Бірақ күрделі дүние жаза алмағаным рас. Әйтседе «Ноқтаға басы сыймаған» атты бір пьеса, сосын бірді-екілі публицистика жаздым. Себебі Александр Бек жазды «Арпалыс» деп, өзіміздің Әзілхан Нұршайықов жазды «Ақиқат пен аңыз» деп... Тағы кім? Иә, Мамытбек Қалдыбаев, баласы Бақытжан, келіні Зейнеп, кейінгі жеңгеміз Жәмілә жазып жатты, жарыса. Жазбаған кісі шамалы өзі. Менің соларға қосылып, маңырағым келмеді. Жазған соң келістіріп жазу керек. Әйтпесе, құр қағаз былғаудың қажеті не.

Соғыстан кейінгі өмірі қиын болды бұл кісінің. 1958 жылы әскерден босап елге келгенде, ешкім елей қоймады. Үйді де кейін берді. Ғайникамал жеңгемізге қосылуының өзі шым-шытырық шатақтарға ұрындырды. Өйткені өз әйелін тастап, басқа біреудің қатынын тартып алу дегеніңіз советтік моральға томпақ келетін. Содан іс насырға шауып, мәселе Бәукеңнің сол кездегі Қазақстанның бірінші басшысы Юсуповтың атына «өлеңдетіп» түсініктеме жазумен аяқталады.

Мен әбден айтыла-айтыла жауыр болған әңгімелерден қашып, «Ноқтаға басы сыймаған» дейтін пьесамда бұрын көп айтыла қоймаған жоғарыдағы жағдайды арқау еттім.

Жан баласына бас иіп көрмеген Баукең, басшылықпен ұдайы қайшылықта болды. Жағымпаздандуды білмеді. Ұлтшыл атанғандықтан Батыр атағы бұйырмады бұған. Жоғарыдағылар оған ең болмаса республиканың әскери комиссарының орын-тағын да қимады. Соның бәрі батырдың ішіндегі қыжылды көбейтті. Қысқасы, соғыстағы бейнетінің зейнетін көрмеді.

-Әулиеатаның Жамбыл атындағы мектеп-интернатында оқып жүргендеріңізде сіздерге Мұхамеджан Қаратаев әдебиеттен сабақ бергені белгілі. Бұл жөнінде «Көк қалпақ» дейтін әдемі новеллаңыз да бар. Әлдебір жаламен КГБ ұстап әкетіп бара жатқан ұстазының сыныпта қалып қойған көк қалпағын әкеп басына кигізетін шәкірт баланың әрекеті көңіл толқытып, көзге еріксіз жас үйіреді. Араға жылдар салып Алматыда қайта кездескендеріңізде жоғарыдағы оқиғаны Мұқаңның есіне

салдыңыз ба? Кейінгі қарым-қатынастарыңыз қалай болды?

-«Ай мен Айша» романына кірген бір тарауда айтылады осы көк қалпақ хикаясы. Академик Қаратаевтың сабақ бергені рас. КГБ-ның оны тұтқындағаны рас. Көзбен көрген оқиғаны қаз-қалпында қағаз бетіне түсірдік. Оның ешқандай қоспасы жоқ.

1955 жылы Мәскеу университетін бітіріп, Қазақтың көркем әдебиет баспасына жұмысқа тұрдым. Сөйтсем, сол жерде мен секілді редактор дәрежесінде Мұхамеджан Қаратаев отыр. Астапыралла! Содан екеуіміз шұрқырасып табыстық.

Сталин өлген соң ақталып келген беті екен. Соның өзінде заманның әлі екпіні басылмай тұрған кезі. Балтағожин деген директорымыз болды баспада. Сол кісі сын айтқысы келгенде «біздің арамызда да зиянкестер бар» деп атын атамаса да жаңағы Қаратаевтың «халық жауы» екенін қайта-қайта есіне алатын. Бірақ заман бірте-бірте өзгерді. Кейін сол баспаның директорлығына тағайындалды. Одан кейін әдебиет майданында қатар жүрдік қой.

Жақсы кісі еді, жарықтық. Қазір кейбіреулер сыншылығы онша емес еді дегенді айтып жүр.

Оппоненттері бетіне басатын бір кінәсі – оның Қазақстан Жазушылар одағын басқарып тұрғанда, алдыңғы буын қаламгерлерді жамандап мақала жазғандығы. Зорлап жаздырған болуы керек тиісті орындар. Көп ұзамай өзі де ұсталып кеткен.

Қатал уақыт солай болса қайтеді енді. Жазбасқа амалы болды дейсіз бе. Адамгершілікпен түсініп, сәл кешіріммен қарауға болатын еді. Жоқ... Жерден алып, жерге салып, кінә артып қойдық. Әйтпесе, өте білімпаз, терең ғалым болатын.

Ана дүниеде шешіліп жатқан шығар қазір кімнің ақ, кімнің қара екендігі.

-Советтер сіздің әкеңізді «халық жауы» ретінде ұстап әкетті. Соның кесірінен тағдырдың талай тауқыметін тарттыңыз. Оның есесіне сол өкімет сізді өзінің мектеп-интернатында тәрбиеледі, күні бүгінге дейін әркімнің қолы жете бермейтін МГУ-де оқытты. Орда бұзар отызыңызда атқа мінгізіп, бір қазақтың басына

жетерліктей атақ-абыройға бөледі. Осының бәрін таразылай келгенде, келмеске кеткен КСРО туралы қандай ой түйдіңіз?

-Тағдыр шығар... Мәскеуде оқыдық. Система бәрібір қиын еді ғой. Тап тартысы талай нәрсені құртып жіберді. Ұлттың басын қағып, құр денесін қалдырды. Ақыл-ойлы азаматтар ит жеккенге айдалып, олардың орнын шала сауатты шолақ белсенділер басты. Солардан халық көп қиянат көрді. Оны кешіре алмайсың. Соның бірсыпырасын «Ай мен Айшада» жаздым мен.

-Сондықтан Кеңес өкіметі туралы менің ойым біркелкі емес. Бір жағынан оқытты, бір жағынан талай қорлық көрсетті. Мен анамның жалаң аяқ, жалаңбас жүріп, топас бригадирден таяқ жегенін көрдім. Өзімнің де жағам талай жыртылды. Осының бәрін таразыға салып көрейік, қай жағы басым екен?

Бір ұрты май, бір ұрты қан еді ғой ол өкіметтің.

-Ел, жер, тіл төңірегіндегі «төбелестердің» бел ортасында жүргеніңізге біраз уақыт болды. Айтыстыңыз, тартыстыңыз, тіпті наразылық белгісі ретінде Парламенттің Мәжіліс залын тастап шыққан сәттеріңіз де болды. Бәрібір ұлтымыздың ұпайы түгенделіп бітер емес. Мәңгүрттермен күресуден шаршаған жоқсыз ба?

-Тіл үшін күресті Парламентте депутат болғанға дейін-ақ бастаған болатынбыз. Классик жазушымыз дүниеден өтерінен бір жылдай бұрын Жазушылар одағында өткен конференцияда арнайы баяндама жасағаны бар, одан бері де талай су ақты. Тәуелсіз ел атандық, ұлттың санасы өсті, енді еңсеміз түзелетін шығар десек, бәрі кері кетіп барады. Ұпайымыз түгенделер емес.

-Парламентте тіліміздің туы тағы жығылды ғой.

-Соның бәрін естіп-біліп, теледидардан көріп жүрмін. Жаным ауырады. «Іш қазандай қайнайды. Күресуге дәрмен жоқ» депті ғой, баяғыда біреу. Соның кебі – біздікі. Не істейсің оған?

Мен ойлаймын, бұл дүниені Президенттің кеңсесінен, оның жанындағы Үкіметтен бастау керек деп. Солар түзелсе, басқалар ешқайда бара алмас еді. Бәрі басшыларға байланысты. Бір жағынан, басқа республикалармен

салыстырғанда біздің жөніміз бөлектеу. Орысымыз көптеу. Олармен санаспауға тағы болмайды. Соның ортақ шешімі табылмай тұр-ау деп те ойлаймын кейде. Қайдан білейін? Көшелерге ілінген билбордтардың бірінен «Тіл – біздің қазынамыз, тіл – біздің қасиетіміз» деген жазуларды оқыдым жақында. Жөн сөз. Сол іс жүзіне асса дейсің іштей мақұлдап.

Үлгі көрсететін Парламенттің түрі анау. Бұлар «образец» қой, ал істеп отырғандары мынау. Қиналасың...

-Сонда осылай отыра береміз бе? «Болашақ» бағдарламасымен шет елде оқып жатқан жастарыңыздың көбісі қазақшадан жұрдай. Солар ертең ел басқарады.

-Соларыңды «элитный» деп бөлектегенді онша қолдамаймын. Бұлар асыл тұқымды «қой қашыратын қошқарлар осылар» деген сияқты естіледі. Қазақстанның қаржысына оқығандарына қарамастан, көбісі сол жақта қалуға ұмтылатын көрінеді. Ілуде біреуі қайтады. Оқи алмай ұятқа қалатындары қаншама?

Ақылды да, білімді де, іскерлікті де шекараның ар жағынан емес, өзіміздің туған топырағымыздан іздегеніміз дұрыс.

-Жалпы, осы оппозиция серкелері туралы көзқарасыңыз қалай?

-Меніңше, олар ең алдымен билікке таласатын тәрізді. Қалайда билікке жетуді көксейді. Содан кейін «қоғамды түзетсек» дейді. Қазіргі билікке ықпал ету арқылы да кемшіліктерді жоюға күш салуға болады ғой. Ал бұлар революция жасағылары келе ме қалай? Бұл дұрыс емес.

-Көрші Қырғызстандағы төңкеріске қандай баға берер едіңіз?

-Дұрыс емес деп есептеймін. Қырғыздардың әлеуметтік-экономикалық жағдайы нашар. Барлық пәле тұрмыстық қиыншылықтардан басталады. «Революция желудка страшнее революции винтовки» дейді. Аш-жалаңаш адамдар еш нәрседен тайынбайды. Ең қорқыныштысы сол. Астананың базарына барсаңыз, қаптаған қырғыздар. Неғып жүр? Күнкөріс қамымен жүр, әрине. Жұмыс жоқ өз елдерінде. Өндірістер шамалы. Дегенмен ордаларын ойрандап, морадерлік әрекеттерге барғандары ұяттау болды әлем

алдында. Нағыз надандық. Күлмей-ақ қоялық көршілерімізге. Бір жөнге келер, амандық болса.

-Әлем таныған Айтматов туралы әрқилы пікір айтылып жүр ғой. Мәселен, оның «Боранды бекеттен» кейінгі туындылары онша оқылмайды. Жазушы өзінің алтын бастауларынан «алыстап кетті» деген сияқты. Осы төңіректе не ойлағаныңыз бар?

-Ойлағанда, мен Айтматовпен күнде кездесіп жүргенім жоқ, сырлас та емеспін онымен. Қайдан білейін, не істеп, не қойып жүргенін. Біраз дүниесін қазақшаға аудардым. Ең соңғысы – «Плаха». Одан кейін әнебір бүкіл әлемді жазатын кітабы қол келмеді маған. Түсінбедім бе, әйтеуір аударма алмадым. Одан кейін жарияланған ештеңесін түсінбедім. Бірдеңелер жазып жүрген шығар. Қарап жатпағаны анық. Жұртты шалқасынан түсіретін жаңа дүниелер тудырып қалар, кім біледі?

-Айтпақшы, «Ай мен Айшаны» жалғастырасыз ба?

-Соны сол соңғы нүктесі қойылған жерден аяқтағанымыз жөн шығар. Әйтпесе, соза берсек көп қой. Мәскеуде оқыған жылдар, қызметтегі кезеңдеріміз, тағысын тағылар болып созылып кете береді. Әдемі оқиғалар ойға оралып жатса, көрерміз...

-Көрген-білгендеріңізді көзінен тізіп мемуар жазбақ ниетіңіз жоқ па? Әдебиетте ежелден бар үрдіс қой.

-Арнайы мемуар жаза қоймаспын. Бірақ әлімнің жеткенінше әңгімелер, естеліктер жазармын, бұйырса. Бәрін жазмыш біледі.

-Әңгімеңізге рақмет аға!

Әңгімелескен Талғат Батырхан.
(«Айқын» газеті, №77, 28 сәуір, 2005 жыл)

ШЕРХАН МҰРТАЗА: АЛАТАУДЫҢ АТЫ – ТӘҢІРТАУ. АЛАТАУ ДЕП ЖҮРГЕН ҚЫРҒЫЗДАР ҒОЙ

Өткенде Астанаға барғанбыз. Бүгінде қазақ зиялыларының бір шоғыры сол қалада тұрып жатыр ғой. Алматыдан аттанар кезде бас редактордан қатаң тапсырма алдық. «Қайткен күнде де Шерхан Мұртазадан сұхбат ал.

Шалды сөйлет» деген. Бастықтың тапсырмасы талқыланбайды. Орындалады. «Жазған құлда жазық жоқ». Астанаға барған соң Шер-ағаға хабарластық. Жүрегіне операция жасатыпты. Екі күн бұрын. Салған жерден «Мен кімге керек боппын?» деді ақсақал. Жауабымыз дайын. «Халқыңызға керексіз, Шер-аға», – дедік біз де. Келіскендей болды. Шер-ағанның өте «пунктуальный» адам екенін естігенбіз. Межеленген уақытта бардық. Есікті ашқан Ақбілек апамыз бәйек қағып жүр. Бізді күтіп қалыпты. Шыдамсызданып отыр екен. Дәліздің арғы бетінен күтіп алды. Қолымды қысып тұрып, «төрге өт» дегендей ишарат жасады. Біз шалды алға салып, өзіміз артына түсіп, кабинетіне кірдік. Сөйтіп сұхбатымыз өріле берді.

«Менің жазып жатқанымның бәрі – ел тағдыры»

-Шер-аға, қазір немен айналысып жатырсыз?

-Не істеп жатырмын? Әй, қызық адамсың сен. Зейнеттегі адам немен айналысады? Қолдан келсе, қағазға төніп жазу-сызумен айналысамыз. Қолдан келмесе, жүреміз салақтап. Барып-келіп, қатынасып, әңгімелесіп жүретін адамдар бар, әйтеуір. Бильярд ойнаймыз. Анда-мұнда далаға шығамыз. Мынау сасық қаладан қашып. Енді, бұл Алматыға қарағанда тәуір ғой. Жел тұрады мұнда. Сенің Алматың бықсып тұрған шығар ауа жетпей?

-Ондай бар ғой. Бірақ қазір біршама тазарып қалды.

-Ойбай-ай, оны қайтіп тазартып жатырсыңдар?

-Қаланы көгалдандырып жатыр. Қанша жылдан бері қаңсып тұрған арықтарға су жіберілді. Аракідік сенбіліктер ұйымдастырылады. «Жасыл ел» деген бағдарлама бойынша жұмыс жасалып жатыр. Сондай тірліктер атқарып жатыр қазір Алматыда.

-Мейлі. Жақсы болсын.

-Жарайды, көке. Дәл қазіргі күні сізді не мазалайды?

-Тіршілік мазалайды. Күнкөріс мазалайды. Мынау, мінекей, қартайған жасымыз. Жетпістен асқан. Аурушыл, қаріптеу басымыз. Мұң басқан. Күнкөріс жайлы ойлайсың тірі жүргеннен кейін. Кітабың шықпайды. Шықса да, жарытпайды. Том-том кітап шығып жатыр, мысалы. Жұрттың

бәрі ойлайды «мынау бай» деп. Байлық түгілі, пәле де жоқ. Әрең-пәрең күн көріп жүрген баспа. Ақшаны өзіне жарататын шығар, сол. Ал авторға сол қалған-құтқан...

-Ел тағдырына байланысты...

-Әй, менің жазып жатқанымның бәрі – ел тағдыры, айналайын. Ано-о-оу, баяғыдан бері солай. Ел тағдырынсыз мен ештеңе жазбаймын. Ел тағдырынсыз немене жазасың сен? Ойнап-күліп, ха-ха-халауды ма? Ондай еңбек жоқ менде. Көркем әдебиетте де, публицистикада да, жәй мақалада да ондай дүние таппайсың. Аха-ха, оха-ха дегеннің заманы өткен. Жазсам, ел тағдыры туралы жазамын. Кейде өз тағдырым туралы да жазатын шығармын. Бірақ ол да ел тағдырына байланысты. Елге қатысы бар дүние. Жазғаныңда ел тағдыры болмаса, жазудың керегі не? Ел тағдырынсыз, басқа бір әлемдегі жоқты-барды жазатындар бар шығар. Соған әбден дағдыланып алған шығарсыңдар. Менікі ондай емес.

«Мәдениет қайраткері» деген атақты бермейді бізге

-Сіз сұрағымды соңына дейін тыңдамадыңыз. Дәл қазір ел тағдырына байланысты көкейіңізді не мазалайды деп сұрағым келген, негізі.

-Баланың сұрағы, бұл. Заманыңның келбетіне қарамайсың ба? Тірі жанбыз ғой, көз алдыңнан өтіп жатқан түрлі-түрлі дүние бар.

-Сол түрлі-түрлі дүниелер туралы сұрап отырмын ғой мен де.

-Неше түрлі әділетсіздік бар. Бұл заманның өзінде де әлімжеттік жетеді. «Бізде демократия-демократия» дегеннің өзінде, толып жатқан кемшілік бар қоғамда. Қоғам әлі аяғынан тік тұра қойған жоқ. Жұрттан озып кеткен, керемет болып кеткен ештеңеміз тағы жоқ. Басқаларға қарағанда Орта Азияның алдыңғы озық елі болған шығармыз. О, баста басқалар да сорлы ел емес болатын. Ал біздің олардан озып тұрғанымыз, ол – Құдайдың құдыреті. Алланың бізге берген ризығы. Жердің байлығы. Жерді солқылдатып сорып жатырсыңдар. Соның арқасында алға шығып отырсың. Құдайдың берген байлығы. Соны алып жатырсың қопарып.

Біздің алып жатқанымыз теңіздің тамшысы ғана. Байлық деген, біздің басымыздан құйылған Құдайдың дәулеті, ол біздің аузымызға түспейді. Байлық басымыздан ағып, маңдайымызға жетіп, аузымызға келгенде, мұртымызды айналып өтіп жатыр. Сен мақтаншақ журналист шығарсың? «Жегеніміз алдымызда, жемегеніміз артымызда» деп жазатын. Солай үйренгенсіңдер ғой сендер.

-Жоқ, олай емес. Барды бар, жоқты жоқ деп жазып жатырмыз. Келесі сұрағымды қояйын. Саясатпен айналыстыңыз. Айтыңызшы, саясаткерлік пен қаламгерлікті қатар алып жүру қиын емес пе екен?

-Саясатпен айналысу, сонымен ғана өмір өткізу – қателік. Саясат - өткінші өмір. Ал шын дүниең, ол – сенің артыңда қалатын шығармаң. Керек болып жатса, ұрпағымыз оқитын шығар. «Апыр-ай, осындай да заман болған екен» деп қарайтын болар. Тәуір жазылған дүние ешқашан өлмейді. Ол өткінші емес. Сондықтан жазғаның ғана баянды.

Саясат – уақытша дүние. Уақытша қызық. Оны да өткердік бастан. Ал артыңда қалатын мына – қағазың мен қаламың. Осымен күн көріп жүрміз.

Қазір жетпістің үстіне шықтым. 9 жасымнан жұмысқа араластым. Сол үшін маған Кеңес үкіметінің берген медалі де бар. «Ұлы Отан соғысы кезіндегі ерен еңбегі үшін» деген медаль берген. Сол сақтаулы тұр менде. Көресің бе? (Шер-ағаң осы сұрақты қойды да «Ақбілек» деп бәйбішесін шақырды. Апамыз сейфті ашып ішінен бір бума құжат алып шықты. Шер-ағаң әңгімесін әрі қарай жалғастырды.)

Қамшымен сабап-сабап бригадир мектептен қуып әкететін. Оқу деген жайына қалатын. Сөйтіп, енді-енді аяғымыз шыға бастағанда еңбекке араластық. Ол менің ерлігімнен емес, заманның келбеті солай болды. Соғыс жылына тап келдік. Елде еркек кіндік қалмады. Ауылда қалғаны жылап-сықтаған бала-шаға, шал-шауқан, кемпір-сампыр, әйелдер.

Мынау «Халық депутаты» болған кездегі құжатым. Қазір ешқандай пайдасы жоқ. «Қырғызстан мәдениетінің құрметті қайраткері» деген құжат мынау. Қырғызстанға да еңбегіміз сіңіп кетіпті. Ал мынау «Жазушы» баспасының бас редакторы болған кездегі құжатым ғой. «Еңбек сіңірген

мәдениет қызметкері» дейді. Жұрттың бәрінің «мәдениет қайраткері» деген атағы бар. Ал менде «қызметкер». «Мәдениет қайраткері» дейтін атақты бермейді бізге.

-Неге?

-Еңбегіміз сіңбеген де мәдениетке. Неге дейді ғой. Міне, жаңағы айтқан медаль. «Ұлы Отан соғысы кезіндегі ерен еңбегі үшін». Понял? Бұл – менің өмірімдегі ең құнды медальдің бірегейі. Сондықтан сақтап жүрмін. Ал мынау – соның тағы бір мерейтойлық құжаты. Ұлы жеңістің 60 жылдығына берген.

«Кім кімнің шекпенінен шықпай жатыр»

-Қазір екінің бірі газет ашады. Сонымен қатар бас редакторлар да көбейіп жатыр. Демократиялық қоғамда бұл қалыпты құбылыс шығар. Дегенмен бұл құбылыс бас редактор деген үлкен лауазымның құнын түсіріп жіберген жоқ па? Қалай ойлайсыз?

-Мен бұл жайында қатты айтып қоюым мүмкін.

-Сонда да айтып көрсеңізші.

-«Бассыз үйдің иті осырақ» деген бар. Значить, құлап жатқан үйдің иті осырақ деген сөз. Осыны бас.

-Ал сіз бас редактор болған кездеріңізді сағынбайсыз ба?

-Оны мен неге сағынам? Ол – менің қызметім, жұмысым. Мен сол бас редакторлыққа ғашық болып, ешкімнен сұрап алған жоқпын. Жіберді. Бардым. Орында дейді. Орындайсың.

-Бірақ сіздің өміріңіздегі бір керемет кездер ғой ол. Соны сағынбайсыз ба деп отырмын.

-Әрине, солай ғой. Бірақ қорлығы да көп болды. Қазіргідей шалқып жүретін заман емес ол кезде. Сендер газет шығарып жатырсыңдар. Бірақ күнде сөгіс алып жатқан жоқсыңдар ғой. Сендерді күнде Орталық комитет шақырып жатқан жоқ қой. Ал бізді екі күннің бірінде шақырып алып, сөгіс жариялап жататын. Төбеңнен таяқ кетпейтін.

Менің жастық дәуренім «Лениншіл жаста» өтті. Ол газетке мен 1956 жылы келдім. Оған дейін бір жыл қазіргі «Жазушы» баспасында жұмыс істедім. Ол кезде «Қазақ көркем әдебиет» баспасы деп аталатын. Сонда редактор

болдым. 1956 жылы Бәукең (Бауыржан Момышұлы – ред.) Алматыға келді. Сол үйдегі Жамал апамыз «Лениншіл жаста» істейтін. «Лениншіл жастың» жігіттері сол үйге үнемі келіп тұрады. Жаңағы Жамал деген апамыз жақсы адам болатын. Бәукеңдердің жақыны ретінде мен де барып тұратынмын. Сөйтіп жүріп, сол жігіттермен аралас-құралас болып кеттік. Сонан кейін олар айтты маған: «Әй, сен шалдардың ортасында неге жүрсің? Сен жассың. Ел көруің керек. Республиканы тануың қажет. Жазғаның жөн» деп өздеріне шақырды. Барлығы – керемет жігіттер. Бәрі жас. Шетінен жазғыш. Ал мен баспада бір кітапты алып, соның қатесін шығарып, мыжып отырамын. Сөйтіп «Лениншіл жасқа» ауысып кеттім. Орталықта жарты жылдай жұмыс істедім. «Лениншіл жастың» Қарағанды облысы бойынша меншікті тілшісі Камал Смайылов деген болды. Сол Камалды Қарағандыдан Алматыға ауыстырды. Оның орнына мені жіберді. Қарағандыға осы Ақмола облысын да қосып берді. Ал 60-жылдың басында Алматыға қайта ауыстым. Комсомолдың орталық комитеті болды бір кезде. Орталық комитеттің бірінші хатшысы Сағындық Кенжебаев деген кісі. Қарағандыда жүрген жерімнен сол кісі «Лениншіл жастың» бас редакторының орынбасары етіп ауыстырды. Облыста жүрген тілшіні бірден орынбасар қойды. «Бұл не қылған батпан құйрық, тегіннен-тегін жатқан құйрық» деп өз-өзіңе сұрақ қоюға шама келген жоқ. «Алматыға ауысатын болдық. Қызмет өсті» деп жетіп келмейміз бе? Қолымызда жаңа туған баламыз бар. Үй-жай жоқ. Бір айдан кейін Сағындықовтың баяғы шешімі өзгеріп шыға келді. Бас редактордың орынбасары жабылып қалған «Пионер» журналының босап қалған редакторы Ыдырысов болуы керек» дейді.

-Қай Ыдырысовты айтып отырсыз?

-Әбілфайызды жәй Ыдырысов, ананы май Ыдырысов дейтінбіз. Атын ұмытып отырмын. Соны орынбасар етіп тағайындады. Ал мені үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісі етіп жібермекші болды. Мен оған қолымды бір сілтеп, кетіп қалдым. ЦК Комсомолдың бюросының үстінде «маған ондай ойыншық қызметтің керегі жоқ» дедім. Ол қызметті мен азырқаған жоқпын. Маған жаңағыдай мазағы өтіп кетті. Алдыменен бас редактордың орынбасары етіп қойып, онан

соң бөлім меңгерушілігін беріп, менің орныма жабылып қалған журналдың редакторын алып келгені менің намысыма тиді.

Ал «Лениншіл жастың» бұрынғы бас редакторы Абай Бейсенбаев «Социалистік Қазақстан» газеті бас редакторының бірінші орынбасары болып ауысқан. Сол кісі газетке шақырды. Сөйтіп «Социалистік Қазақстан» газетіне әдеби қызметкер болып орналастым.

Абылай хан даңғылының «Ұлттық кітапханаға» келіп тірелген жерінде үлкен үй болатын. Сол үйдің үш бөлмелі пәтерінің бір бөлмесінде тұрып жаттық. Түнімен жазу жазамын. Ал «Лениншіл жастың» бас редакторы Бөлдекбаевты Қарағанды облыстық «Орталық Қазақстан» газетіне бас редактор етіп ауыстырды. Өзбекәлі Жәнібеков Камалға «Мына «Лениншіл жасқа» бас редактор тап» дейді. Құдайдың құдыреті шығар, менің шам жағып, түнде жұмыс істеп отырғаным Камалға ұнайды. Ертеңіне Жәнібековке сүйінші сұрап барады. Өзбекәлі Жәнібеков менің кандидатурама қарсы болмайды. Сөйтіп, менің құжатымды дайындай бастайды. Сосын мені шақырып алды. Қолыма бір конверт берді. Сырты мөрленген, сүргіштелген. Бетіме бір қарады да «осыны ал да, кете бер» деді. Мен қайда деп сұрадым. Ол кезде «Лениншіл жас» газетінің бас редакторын сонау Мәскеудің ЦК Комсомолы бекітеді екен. Комсомолдың хатшысына бардым. Әлгі конвертті бердім. Олар мені Капказдың Кабардина-Балкария дейтін жеріне іссапарға жіберді. Сол жақтан шатпақтап бірдеңе жазып келдім. Оны «Комсомольская правда» басты ғой деймін. Сонымен не керек, қолыма тағы да мөрленген конверт берді. Соны алып қайтып келдім. Сөйтсем бекіткен екен. Сенің тағдырыңды Мәскеу шешетін еді ғой. Сондай заман болған.

-Қазақ журналистикасында «Шерханның шекпенінен шыққанбыз» деген сөз бар. Осы сөз сізге қалай әсер етеді?

-Түк те әсер етпейді.

-Ең болмаса мұны шәкірттеріңіздің сізге деген құрметі ретінде де қабылдамайсыз ба?

Ну, конечно, приятно. А так, алып бара жатқан еш нәрсесі жоқ. Кім кімнің шекпенінен шықпай жатыр? Менен бұрын да редакторлар болған. Менен кейін де болды.

«Мен ешқандай топ құрып жүрген жоқпын»

-Ал өзіңіз «шекпеніңізден шыққан» қай журналистпен мақтана аласыз?

-Енді бұл басқа сұрақ. Менің түсінігімде, редактор деген тек газетті жақсы шығарып қана қоймай, адам таңдай білуі керек. Сен газетті жалғыз өзің шығармайсың. Оны ұйым, ұжым шығарады. Кадр – тағдыр шешілетін жерде отырады. Егер оның бір жері ақаулы болса, онда газет оңбайды. Сондықтан жанды-жанды жерлерге мықты-мықты адамдар отыруы қажет. Ол үшін адам таңдау керек болды. Адамды тек Алматыдан ғана емес, бүкіл республикадан көріп, сынап, жазып жүргендерін байқап барып алу керек еді. Сондай таңдаудың арқасында Шығыс Қазақстаннан Оралхан Бөкей келді. Кәдірбек Сегізбаевты да сол өңірден алдырттық. Батыс Қазақстаннан Фариза Оңғарсынова, Әнес Сарай келді. Оңтүстік Қазақстаннан Мұхтар Шаханов келді газетке. Ақселеу Сейдімбекті Орталық Қазақстаннан аттай қалап алдырттық. Рымғали Нұрғалиев те сол қатарға жатады. Қазір солардың бәрі атақты адамдар ғой.

-Осы принципіңізді «Социалистік Қазақстанда» да қолданған жоқсыз ба?

-Онда көп істеген жоқпын ғой. Бірақ біршама пайдаландым. Маңғыстаудан Темірхан Медетбекті алдырттық. Павлодардан Нұртөре Жүсіп келді. Қали Сәрсенбай мен Рысбек Сәрсенбаевтар «Жетісу» газетінен келді. Сол кезде 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісі болды. Біршама журналистер айыпталды. Мамадияр Жақып дегенді хат бөлімінде әдеби қызметкер болып отырған жерінен бөлім редакторлығына дейін көтердім. Мына жүрген Ержұман Смайыл бас редактордың орынбасары болды. Осындай өзгерістердің болғаны рас.

-Алауыздық әр кезде болған. Қазіргі қазақ зиялыларының арасында алауыздық бар деп ойлайсыз ба?

-Оны мен қайдан білейін?

-Зиялы емессіз бе?

-Зиялы болғанда мен ешқандай топ құрып жүрген жоқпын. Ешқандай бір жасырын ұйымға мүше емеспін. Ондайға қатысым жоқ. Өз бетімше жүрген адаммын.

«Мен бұл мәселеде Мағауин жағындамын»

-Жарайды, біз осы Алаш зиялыларын тамсанып отырып айтамыз. Кешегі Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, қала берді Мұхтар Әуезов туралы сөйлегенде аузымыздан суымыз құриды. Ал болашақ ұрпақ біздің бүгінгі зиялыларымыз туралы солай айта ала ма?

-Білмеймін. Не айтатынын кім білсін?

-Мысалы, сіз туралы болашақта айтылады деп ойлайсыз ба?

-Мен туралы не айтатынын мен қайдан білейін. Ал дәл қазір мен жайында ешкім ешнәрсе айтып жатқан жоқ.

Депутат болған кезімде біраз әңгімелердің болғаны рас. Тіл туралы, жер туралы айттық. Әрі-беріден кейін тілдің мәртебесі жөнінде де айтыстар болып жатты. Конституцияға қазақ тілі – мемлекеттік тіл, орыс тілі – ресми тіл деп жазылды. Баяғыда Голощекиннің кезінде Елтай Ерназаров деген кісі болған, жарықтық. Өзі теміржолшы екен. Оңтүстік Қазақстан облысының Қазығұрт жағынан шыққан. Сол Елтай Ерназаровты Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесінің төрағасы етіп сайлаған ғой. Ал Голощекин – Қазақстан Компартиясының бірінші хатшысы. Биліктің бәрі соның қолында. Бюро да соған қарайды. Жоғарғы Кеңестің төрағасы етіп сайлап қойған Ерназаров бюрода отырады. Бірақ ешнәрсе шешпейді. Голощекин өзіне ыңғайлы, өзі білген ұсыныстарды айтады. Дауысқа салады. Барлығы жақтап қол көтереді. Ерназаров та солай. Ол – қол көтеру үшін ғана отырған және соған ғана керек болған адам. Мына қазақ тілінің рөлі жаңағы айтқан Ерназаровтың рөліндей ғана болды. Әлі сондай. Бәрін орыс тілі шешеді. Бүкіл құжаттық жұмыстар, ресми баяндамалар, қаулы-қарарлар, барлығы орысша қабылданады. Одан кейін барып, қазақшаға аударылады. Осы оңтүстік жақта бірер облыс қазақ тіліне көшкен дейді. Оның анық-қанығын мен білмеймін. Көзім көрген жоқ. Ал мына біздің Үкіметтің,

Парламенттің жұмысы барлығы орысша жүреді. Осыдан кейін қазақ тілі – мемлекеттік тіл деп айтуға бола ма? Болмайды. Неге өтірік айтамыз? Қазақ тілі – мемлекеттік тіл ме? Шешсін сол барлық мәселені. Депутат кезімізде осының бәрін айттық. Ол 1990 жылдар болатын. Кейіннен ол Парламентті тарқатып жіберді. Бір емес, екі тарқатты ғой Парламентті. Үшіншісіне мен сайлауға түскен жоқпын. Сонан кейін «Жас Алашта» Шерхан Мұртаза депутаттыққа түссін деген мақалалар шыға берген соң сайлауға түстім. Қазіргі өзіңнің редакторың Қали Сәрсенбай «Шерхандарсыз шеріміз тарқамайды» деген мақала жазды. Нұртөре екеуіне «өздерің неге түспейсіңдер?» десем, «халыққа сіз керексіз» дейді. Содан соң түстім сайлауға. Өтіп кеттім. Жамбыл облысы, Қаратау сайлау округінен. Сол. Басқа не айтам мен саған.

-Қызыл империяның уысында тұрғанда керемет шығармалар дүниеге келді. Талай ұрпақ сол шығармалармен сусындап өсті. Ал мына жаймашуақ заманда жұрт аузынан тастамайтын, қолдан-қолға өтіп оқылатын дүние неге жарық көрмей жатыр?

-Ол қандай шығарма?

-Мысалы, Мұхтар Әуезовтің «Абай жолы».

-«Абай жолы» деген ол – классика, айналайын. Жұрттың бәрі Мұхтар Әуезов емес. Қолынан келгенше жазып кетті. Ғабит Мүсірепов – классик. Жақсы дүниелер жазды ол да. Мұқанов та жазды. Классик деп айтуға болады оны да.

-Ал қазір көзі тірі классик деп кімдерді айтар едіңіз?

-Кесіп айтып, көзін шұқып тұрып көрсету қиындау. Дегенмен Әбіш Кекілбаевты классикалық деңгейдегі жазушы деп айтар едім. Фариза Оңғарсынова – классик ақын. Сондай бірен-саран бар.

-Өткенде бір газет Қалихан Ысқақты көзі тірі классик деп атады. Сіз не дейсіз?

Мүмкін дұрыс шығар. Қалихан жаман жазушы деп айта алмаймын. Жазғандары «Абай жолы», «Қан мен тердің» деңгейіне жетпей жатқан шығар. Бірақ көркемдік жағынан Қалихан – жақсы жазушы. Егер Қалиханның деңгейіндегілерді «классик» деп атауға жарайтын болса, онда ол – классик. Сосын Қытайдан келген ана бала бар.

-Ол кім?

-Қытайдан келген бала ше? Қабдеш Жұмаділов (!-Е.Б.). Осы, мына Қытайдан келіп жатқан жазушылардың бірсыпырасы – тәп-тәуір жазушылар.

Бір кездері жабық конкурс болды. Мен сол конкурстың комиссия мүшесі болдым. Конкурсқа «Көк түріктердің көз жасы» деген кітап түсті. Авторы – Тұрсынхан Зәкенұлы. Мен соған 5 деген баға қойдым. Ол тың тақырып емес. Бұл – баяғы Шыңғыс хан. Шыңғыс хан туралы Ян дегеннен бастап кімдер жазбады дейсің? Ал мынау өзінің бір ерекшелігі бар дүние екен. Шыңғыс хан туралы тың ойлар айтқысы келген. Сонымен қатар Шыңғыс хан туралы әр ұлттың өкілдері жазып келді. Ал қазақтан жазған осы жігіт қана десек болатындай.

Қазір кітап деген аз тиражбен шығады ғой. Бізге жете бермейді. Барлығы қолымызға тимейді. Баяғыда «Жалын» деген журнал болды.

-Қазір де шығып жатыр ғой.

-Ол кезде альманах деп аталатын. Мен соның бас редакторы болдым. Сонда жаңадан барған кезімде «Жалынның» атынан конкурс ұйымдастырдық. Конкурсқа көп дүние түсті. Соның қорытындысында «Алыстағы аралдар» деген повесть екінші орын алды. Сайлаубай Жұбатырұлы деген екен авторы. Арада пәленбай жыл өткеннен кейін маған мына екі кітабын жіберіпті. Өзі Қызылордада тұрады екен. «Абыржы» деп аталады кітабы. Осыны оқып жатырмын.

-Қалай екен?

-Бет алысы жаман емес. Бірақ тілі тым ауырлап кеткен сияқты. «Алыстағы аралдар» балаларға арналған жақсы кітап еді. Үзіп-үзіп оқығаннан кейін бе, игере алмай жатырмын. Осы сияқты қолға түскенін оқимыз. Ал арнайы кітап дүкеніне барып, іздегеніңді табу дәл осы Астанада өте қиын. «Абай» дейтін бір ғана кітап дүкені бар. Басқа еш жерде кітап сатылып немесе насихатталып жатқанын біле бермейміз. Кітап тұрмақ, газеттің өзі осы астанамызда дұрыс насихатталмайды. Жарытып таралмайды да.

-Неге олай?

-Демек, қазақ тілі – мемлекеттік тіл дегеніңнің бәрі жалған болып шығады. Сөзде бар да, істе жоқ. Қазақ тілі – мемлекеттік тіл емес. Мазақ тіл. Оны ескеріп жатқан Үкіметің де, басқаң да жоқ. Мен бұлардың бейтараптығына таң қаламын. «Қазақ тілі қайда кетіп бара жатыр?» деп ойлап отырған бірде-бір мемлекеттік қайраткерді көрмей отырмын.

-Мұхтар Шаханов ше?

-Қайдам?.. Мұхтар Мағауинмен Шыңғыс хан туралы тартысты. Шыңғыс ханда не әкесінің құны бар? Отырардың сол кездегі басшысы Қайырхан – соның бабасы-мыс. Оны кім біледі? Қайырхан қалмақ па, қазақ па? Мұның өзі белгісіз. Әй, ол тарих қой, айналайын. Отырардың қирағаны рас. Шыңғыс ханның оны қоршап үш-төрт ай жатқаны тағы рас. Елшілер жібергені шындық. Қайырханның қаланы тонағаны да тарихта баяндалған. Маған Мағауин де, Шаханов та бірдей. Бірақ бұл мәселеде Мағауин жағындамын. 800 жыл бұрын қурап қалған сүйекті даттағаннан не береке табады Шаханов?

«Тасмағамбетов – үлкен қайраткер адам»

-Алматыны сағынбайсыз ба?

-Несін сағынамын? Алматыда қызмет істедік. Сасық ауасын жұттық. Өмір сүрдік.

-Кешегі, бүгінгі Алматы туралы не айтуға болады? Сіздің ойыңызда Алматы қандай болуы керек?

-Мен Алматыға 50-жылдары келдім. Сонда Алматы деген керемет жап-жасыл қала еді. Анда-санда жүретін машинасы бар. Сонда жұрт анекдот қып айтып жүретін. Алматыда екі-ақ машина бар екен. Соның өзі жол қақтығысына ұшырапты деп. Алматы – адам есінен танып ғашық болатын қала еді. Таза су сылдырлап арықтармен ағып жатады. Тал-дарақ, тыныш, таза қала болатын. Мәдениетінің өзі қазіргіден әлдеқайда жоғары болды ғой деп ойлаймын.

Қазір елдің бәрі Алатау деп жүр ғой. Бірақ оның о бастағы аты – Тәңіртау. Бұл – Тәңіртау, ана Нарынқолда Хантәңірі. Алатау деп қырғыздардың бүлдіргені. Алатау деп жүрген – солар. Әйтпесе оның аты Тәңіртау болатын. 50-жылдары сол Тәңіртаудан кешкі самал аңқылдап соғатын.

Соны әлі күнге дейін сезінемін. Сол самал шаң-тозаңның бәрін айдап кететін. Ал Алматының сол қасиеті қазір осы Астанада бар. Азаннан қара кешке дейін қанша машина жүріп жатыр, соның тозаңынан түк те қалмайды. Жел жан-жақтан ұрып тұрады. Бұл қаланың бір қасиеті – сол. Әйтпесе бұл да оңып тұрған жоқ.

Ал Алматыға келсек, ашық, ауа соғатын барлық көшелердің басын тұйықтап тастады. Абылай хан көшесін бітеді. Достық даңғылы да бітеліп қалды. Жел келетін жердің бәрін жауып тастады. Бұл не? Жауға қарсы соғылған қамал ма?

-Соның бәрін Тасмағамбетов қайта қалпына келтіруге талпынып жатыр ғой. Ана әл-Фараби көшесінен жоғары 5 қабаттан артық үй соғылмасын деп бұйырды. Айта берсе, қыруар тірлік атқарып жатыр қазір.

-Тасмағамбетовке рахмет. Ол – қолынан іс келетін, ұлтқа жаны ашитын жігіт. Әттең, Алматыға кеш келген адам.

-Неге?

-Әй, болары болып, бояуы сіңгеннен кейін тазартқанның не керегі бар? Орыстар мұны «Авгийдің ат қорасы» дейді. Сенің Алматың сол «Авгийдің ат қорасына» айналған. Ал Тасмағамбетов соны тазартуға келген батыр – Геракл. Сол ат қораны тазалаушы – ол. Бірақ, тағы да айтамын, кеш келді. Осыдан 5-6 жыл бұрын әкім болып келуі керек еді. Рахмет, оның істеп жатқан әрекетіне. Бұл – жақсылық. Жөндеймін, тазартамын деп жатқан әрекетіне нұр жаусын. Тілектеспіз. Бірақ оның шамасының келуі неғайбыл. Өйткені надандық тегіс жерді қойып, тауға қарсы шапшыды. Таудың жота-жотасын көрдің бе? Бәріне үй салып тастаған. Тауда қарағай деген белдеу бар. Соған дейін жетті. Қарағайды да құртады әлі. Сонда сол жақтан келген ауа не болады? Оның үстіне қаланың ішінде мың-миллион машина қаптап жүр. Бәрі сасық май жағады. Баяғыда Сағалбай Жамбаев деген қайраткер кісі болды. Қызылордада, Семейде, Қостанайда басшылық қызмет атқарған адам. Күнде жұмысқа жаяу барады екен. Бір күні мектептің жанынан өтіп бара жатса, бір бала жылап тұр дейді. Қасына барып, басынан сипап «не болды?» деп сұрайды ғой. Сөйтсе, «апай ұрсып-ұрсып шығарып жіберді» дейтін көрінеді. Баланы мектепке ертіп әкеледі. Апайына

жолығады. «Шырағым, мына баланы неге жылатып шығарып жібердің?» деп сұрайды. Апайы: «Өй, ол бүкіл сыныптың көзінше тарс еткізіп осырып қойды. Сыныптың ішін сасытып жіберді» деп жауап қатады. Сонда Сағалбай айтқан екен: «Бұл сыныпты сасытып жіберсе, бүкіл оқушыны таза ауаға шығарып жіберіп, осының өзін сол сасықтың ортасына қалдырмайсың ба?» деп... Бір баланың бүлдіргені мынау. Ал мың-миллион машина қаланың ауасын, экологиясын бұзып жатыр.

Тасмағамбетов – үлкен қайраткер адам. Қолынан іс келетін, білімді азамат. Бірақ ол жалғыз ғой. Оны қолдайтын адамдар көп болуы керек. Қаланы бүкіл халық болып тазарту қажет. Егер халықты ұйымдастырып, Алматыны тазарта алса, онда оған кейін ескерткіш қою керек шығар. Мен солай түсінемін. Әйтпесе алты аласы, бес бересім жоқ.

«Атқа мінгеннен артық спорт жоқ»

-Депутат болдыңыз. Қанша жыл редакторлық қызмет атқардыңыз. Сол кездерде ұлт мәселесіне қатысты қандай іс атқара алмадым деп ойлайсыз? Жалпы, сол атқара алмаған ісіңізге өкінетін кезіңіз бола ма?

-«Жалғыздың үні шықпас, жаяудың шаңы шықпайды» дейді. Мен атқа мінгенде ұлт мәселесін көтерсем, менің қолымнан не келеді? Жалғыз өзім қазақтың, ұлттың мәселесін көтеретін күш жоқ менде. Бүкіл Парламент болып ұмтылғанда бір нәрсе шығару мүмкін шығар. Ал бірлі-жарым адам ештеңе бітіре алмайды. Сол Мәжілісте жалғыз отырдық. Анда-санда қаңқ етесің, бірақ одан пәлендей нәтиже шықпайды. Соны қолдап, демейтін депутаттар да болған жоқ. Орыстар әдеп сақтап үндемейді. Маған мысқылдап қарап, «ойпыр-ой, сен қайраткер болып қиратып жүрген шығарсың» деп кекесінмен қарайтын қазақтар болатын. Орыстық психология, оған бағыныштылық, жағымпаздық отаршылдық арқылы соншама бойларына сіңіп кеткен. Сондықтан сөйтеді. Ал оны бойдан қуып шығу қиын. Мына сендер, сендерден кейінгі ұрпақ тазаламаса, қазіргі заманның депутаттарымен

ондай шаруаны іске асыра алмайсың. Жалғыз-жарым барып жауды шаба да алмайсың.

-70-тен астыңыз. Құдайға шүкір, әлі тыңсыз...

-Не, қатын алып берейін деп пе ең?

-Жоға. Спортпен айналысасыз ба деп сұрайын деп едім.

-Менің спортым ат қой. Баяғы бабам бокстаспай-ақ, коньки, шаңғы теппей-ақ, штанга көтермей-ақ, атпен жүріп көкпар тартып шыныққан екен ғой. Ауылда атым бар. Жылда ауылға барған сайын соны мінемін. Екі-үш сағат атпен жүріп қайтсаң, соның өзі – саған үлкен ем-дом. Мына ішек қарынында қатып қалған пәле-пәтірдің бәрі жібиді.

Әй, біздің ішегіміз қурап қалған. Сен білесің бе оны? Ашаршылықта туғанбыз. Шешеміздің емшегінде сүт жоқ бізге беретін. Кішкентай талқанды шүберекке түйіп, оны суға малып, соның сөлін аузымызға тамызады екен. Ол анаңның сүті емес, талқанның суы ғой. Сол арқылы кірпік қимылдатып, тірі қалған адаммын. Ал 32-жылы мен ғана емес, миллиондаған бала дүниеге келді. Содан тірі жүргендердің бірі Камал еді, ол да өліп қалды. Ханның тұқымы Шота деген жүр. Абылай ханнан қалған төре тұқымы. 32-жылы туып, қазір тірі жүргендер бар шығар. Бірақ олар да сирек. Осыдан кейін адамда қандай денсаулық болуы керек? Сонан кейін соғыс жылдарына тап келдік. Тағы ашаршылық. Соғыстан кейін де оңған заман болған жоқ. 1948 жылға дейін карточкамен өмір сүрді жұрт. 48-жылы интернатта аузымызды толтырып нан жегеніміз есімізде. Қара нанды тоя жеп едік. Аузымыз толғанша, аямай тығып жегенбіз. Соған мәз болдық. Соның арқасында мына ішектің бәрі ауруға ұшыраған. Ал оның бірден-бір емі – сол атқа мінген. Адамның бойындағы барлық ауруды жазады. Өліп қалған клеткаларың қайтадан тіріле бастайды. Сезесің және соны. Мінекей, біздің спорт осы. Ал қалада бильярд ойнаймыз. Соның өзі денсаулыққа көп пайда.

-Әңгімеңізге көп рахмет, көке.

Сұхбаттасқан Ержан Байтілес.

«Алматы ақшамы» газеті, №39 (3672), 6 сәуір

ШӨЛДЕЙДІ АСПАН...
«АҢҚАСЫ КЕПКЕН КӨК ЖҮЗІ ЖЕРДЕГІ ЫЛҒАЛДЫ
ӨЗІНЕ ТАРТАДЫ.
ОЛ ЫЛҒАЛ – АРАЛ ТЕҢІЗІ», – ДЕЙДІ ШЕРХАН
МҰРТАЗА

Редакциядан:

Уақыттың ақ жал толқынында 20 ғасырдың соңғы он жылы аунап бара жатқан болатын. Жер планетасында «Қазақстан» атты тарихы байтақ мемлекеттің қайтадан байрақ көтерген кезі де осы тұс еді. Біреулер «өтпелі» деп, біреулер «өлара» деп бүгінге өкпе, өткенге өкініш білдіріп бөгелгенде, елдің ертеңіне сенген ағалардың айбынды дауысы естіле бастады. Сондай бір айбынды дауыстың иесі бастапқыда Жоғарғы Кеңес, кейін Парламент аталған үлкен кеңседе отырды. Өлгі ортада көлденең тасталған көксеркедей кейде, кейде дейміз-ау, көп ретте қазақтың мүддесі, тарихи әділетті талап-тілегі додаға түсіп кететін. Бұқара халықты «бұ қалай?» деген намыс буатын сол сәтте. Тап сол сәтте қылыш мұртты, қыран қабақты кісі сөйлеуші еді: ызбарланып, ыңыранып. Құдды аң сұлтаны жолбарыс дерсің. Шерхан! Қалың қазақ «Шер-аға» деп жақсы көретін депутат Шерхан Мұртаза еді ол. Әуелден жат пиғылдар жайлаған Жоғарғы Кеңесте Шер-ағаң «Тіл – ұлттың жаны» деген әйгілі сөзін айтты. Осы сөз көпке ой салды, көп дауды келелі кеңеске келтірді. «Тілі бар халық – халық. Тілі жоқ халық – балық» деп тіліп түскен де Шер-ағаң болды. Депутат Мұртаза тіл мәселесі төңірегінде табанды пікірінен еш айныған емес. Өйткені біздің мемлекеттің мемлекеттік мазмұнына негіз болатынның бірі – тіл, қазақ тілі.

Қоғам, мемлекет ісінде қайраткер, ұзақ жылдық қызмет барысында бәсекелес, бақталас қауымды мойындатқан публицист, редактор, оқырман ықыласына бөленген қарымды қаламгер, «Қызыл жебе», «Қара маржан», «Ай мен Айша» атты кемел шығармалардың авторы Шерхан Мұртаза кешегі құлатасқын заманда ел қажетіне өзін аямай салған ғазиз ағалардың айбозы еді. Шер-ағаң қазір құрметті демалыста. Жұрт 15 жылдық деп алақай жүгірістің соңында алаөкпе

болып жүрсе, ол әдеттегідей бәріне сергек қарап, салқын сын айтады.

-Шераға, халіңіз қалай? Көптен көрген жоқпыз. Шамалауымша, сіз қазір жеке шығармашылық жұмысқа алаңсыз кіріскен сияқтысыз.

-Қазір мен бос жүрген адаммын, қызметім жоқ. Ақ қағаз, қалам және мен үшеуміз отырамыз. Осы кейінгі жылдары біраз әңгіме жаздым. Бір кітап болып қалады. Үлкен-үлкен, қалың-қалың кітаптарды кезінде жаздық. Қазір осы қалың кітаптарды жұрт оқи ма, оқымай ма, оны білмеймін, бүгін әңгіме ұтымды ма деп ойлаймын да, көбіне әңгіме жазатын болдым. Сонда жазатыныңыз қандай әңгіме дейсің бе? Адам мен табиғаттың ара қатынасы туралы жазамын. Біз – табиғаттың перзентіміз. Табиғат – біздің ана бесігіміз. Ендеше ананы құрметтеу керек. Біз не істеп жүрміз осы? Өзің не істеп жүрміз деп ойлайсың?

-Бүлдіріп жатырмыз.

-Дұрыс айтасың. Бүлдіріп жатырмыз, бүлдіргенде де оңдырмай бүлдіріп жатырмыз. Осыған жаның ашиды. Құдайдың құлағы бар болса: «Е-ей, құдірет, мына жердің беті былғанды. Бүлінді. Өзің жаратқан адам өзінің анасының жағасын, көйлегін жыртып, әбден дал-далын шығарып жатыр. Тонап жатыр. Анасына хайуан да олай жасамайды. Ұятқа қалмайды» деп айқай салғың келеді. Оған даусым жете ме, жетпей ме, қайдан білейін. Қолымнан келетіні: жаңағы қаламымыз, қағазымыз, мен үшеуміз анда-санда осы туралы жазамыз. Менің шығармаларымның жеті томдығын «Қазығұрт» баспасы шығарып жатыр. Соның бір томы әңгімеге арналады-ау деймін. Әлі де жазып жатырмын. Әбден пісіп, иі қанды-ау дегенде жариялауға ұсынамын. Ал сенің бағытыңды, бағдарыңды таразыға салып айтатын сын бізде жоқ, өзің білесің. Ондай сынды жариялайтын басылым да жоқ. Әйтеуір, бет-бетімен бағдар-бағытсыз кеткен бір дүние. Үлкен теңіздің, иә дария мұхиттың үстінде қалқып, қалбаңдап кетіп бара жатқан қайық сияқтысың. Әрине, әмірмен, бұйрықпен әдебиеттің өмір сүруі қиын, дегенмен аталы сөз айтатын бір бағдаршам керек. Әйтпесе әркім бет-бетімен кетеді.

-Жазушылар одағы бөлініп, үй ішінен үй тігіп жатса, бұл сол бағдаршамның жоқтығы ма, қалай?

-Барлығы ұсақтықтан. Бәрі майдаланып кеткен дүние. Кешегі Сәбит Мұқанов, Ғабит Мүсірепов, Ғабиден Мұстафин заманында ондай әркі-тәркі дүние болған емес. Ауызбіршілік бар еді. Бір бәтуаға келетін. Қазір әркім өзін ұлы тұлға тұтатын ауру шықты ғой. «Мен», «мен» дейді. Сондай романды оқып көрдің бе өзің? (Күлкі).

-?

-Мұны пендешілік десек те болады. Адам баласы әу баста жаратылысынан кішкене менменшіл. Бір жағы прогресс, мен алда жүрсем, мына істі бітірсем екен дегендей, мақсат қойып, алға ұмтылу үшін бұл керек те шығар. Сондай мақсат қойса ол, әрине, әділетті «мен». Басқадай бір өзімшілдік, пейілі тарлықтан туса, ол – қасірет. Қазір осындай «мен» басым түсіп бара жатқан жоқ па деп қорқамын да, халықтың қамын, ұлтымыздың бірлігін ойлаудан гөрі өзінің «менін», қара басының қамын ғана күйттеп жүргендер көп пе деп қамығамын. Бұлай деуімнің себебі де бар. Алматыда үш-төрт жыл болмай, барып едім. Таңғалдым. Таудың а-анау қалың қарағай өскен белдеуіне, тіпті қар түсетін белдеуіне дейін, қыраттардың, жоталардың, таудың биік-биік жерлеріне дейін салынып жатқан хан сарайлары, зәулім үйлер. Және оның соншалықты бір Қытай қорғаны сияқты қоршалғаны, үлкен-үлкен, есектей-есектей иттерін байлап қойғаны қайран қалдырып қана қоймай, «Мынау өзі қандай өмір, қандай қоғам болып барады?» деп біртүрлі шошытып, түршіктіргендей болды. Иә, жеке-меншікшіл болдық. Жерді де жеке меншікке бөліп жібердік. Осы жер жеке меншікке берілгелі кім қорланды, кім сорлады? Қолы жеткендер қорланды. Өмір бақи сол жерді баптап, тырбаңдап, тілеуін тілеп, маңдай терін төгіп жүргендер сорлады. Сонымен, жеке меншікке қолы жеткен – бай, қолы жетпеген кедей болып, екіге бөлініп шыға келдік.

-Бәзбір кезде мемлекет пен Үкіметтің, биліктің ара жігін ажыратпай жататынымыз бар емес пе? Содан соң да атқарушы билікке айтылатын сындар мемлекетке тиіп кетеді.

-Дұрыс. Ата Заңымыз бойынша мемлекеттік биліктің бірден-бір бастауы халық десек, Үкімет халық пен мемлекет атынан өзіне берілген өкілеттіктер шегінде ғана билік жүргізеді. Мемлекеттік биліктің бір тармағы ғана. Бірақ... Баяғыда біздің бір жеңгелеріміз: «Біздің ауыл қоғалы, әркімнің көңілі жоғары. Аса байлық не керек, ден сау болса болады» деп әндетуші еді. Солар айтқандай, әркімнің көңілі жоғары. Биліктегілердің. «Мен» дегені дұрыс та шығар, алайда «мен, мен» деп басқаларды көзге ілмей, өзін зор санау – астамшылық. Халықтан үлкен емессің. Халықтың басынан секіріп қайда барасың? Қалай секірсең де, бәрібір топ етіп жерге түсесің. Құдайға жазсаң жаз, көпке жазба. Тарихтың небір тайғақ жолдарында «мен, мен» дегендердің көбісі сырғанап кеткен. Жарты құдайдай көрінген Сталиннің өзіне өлген соң қаншалықты қара таңба басылды. Соның көбі шындық. Әділетті заман болсын, әділетті басшылар болса деп тілейміз. Заманның ең жақсы кезі «Қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған заман» екен. Сол заман баяғыда өтіп кеткен болуы керек. Ол қай заман болды екен, сақтар заманы ма, кім білсін, әйтеуір сондай замандар болған-ау. Әйтпесе ондай сөз қайдан шығады? Әлі күнге дейін сол арман алдағы маяк, бағдаршамымыз сияқты, «Е-е-е, шіркін-ай, қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған заман келсе екен» деп аңсағандай боласың. Әділетті, парасаты зор заман болғанын армандайсың. Біз оған жетеміз бе, жетпейміз бе, бәрі бір Алланың қолында...

-Бүгін сондай заман емес пе, тәуелсіз ел болғанымызға 15 жыл толып отыр.

-Телеарналар мен радионың: «Он бес жыл ішінде керемет ел болдық» деген сияқты хабарларын тыңдағанда, тақия-бөркімізді аспанға лақтырғанда қайтадан жерге түспейтіндей көрінеді. Бірақ аспанға лақтырған бөркің бәрібір топ етіп жерге түседі. Қайда барады, ұшып кетпейді ғой. Ал сол мақтаныштың біршама жөні де бар. Тәуелсіз ел болдық, құдайға шүкір. Сені келіп тоқпақтай бермейді. Дегенмен ескіден қалған жараның орны әлі бар. Жазылып кеткен күннің өзінде жараның тыртықтары бар.

-Нені мегзейсіз?

-Картаға қарасаң, Балқаштан бастап сонау батысқа қарай, Азғырға дейін тарта бер. Содан созылған лек-лек, тізбек-тізбек моншақ сияқты полигондар бар. Соның бәрінде сынақ өткізіліп, зымырандар ұшырылып жатады. Құлап жатқандары қаншама. Одан неше түрлі тажал келді. Жан-жануар жойылды. Мен кезінде, өткен ғасырдың 60-шы жылдары-ау деймін, тілші болып Арқада жүрдім. Машинамен кетіп бара жатқаныңда алдыңнан сусып, еріген алтынның көшіндей көш болушы еді, бұл мыңдаған киіктер еді. Ой, жануар-ай, өзі жарыса жүгірген машинаны қалайда басып озу оның серті болады екен. Кейін содан не қалды? Селдіреген тұяқ қалды. Ол – біріншіден, полигонның зардабы. Жер, су уланды. Екіншіден, адамдар қырып қоймады. Мүйізін алады. Енді бүгін сол киіктерді өсіреміз деп жатыр ғой. Білмеймін. Табиғат дегенде, әлгінде әңгіменің өзі табиғаттан басталды емес пе. Адам және табиғат. Адамның табиғатқа жасаған қиянаты. Тыныштық, бейбіт өмір. 15 жыл ішінде керемет болып жатырмыз деп айқайлағанымыз ақиқат дей тұра, айтып отырғандай қиянат дүниесінен әлі де арыла алмасақ ше? Тіптен, ұзыннан-ұзақ созылып жатқан кең-байтақ даламызда өзіміз қожа емес жерлеріміз де бар. Баяғыда полигон орналасқан жерлерде, Бетпақдалада жан-жағындағы барлық облыстың мың-мыңдаған малы жайылатын. Қазір ол жоқ, маңайлатпайды. Өйткені мәселе – Мәскеуде. Байқоңыр дейміз. Өткен ғасырдың 60-шы жылдарының басы ма екен, сол кездегі «Социалистік Қазақстан», бүгінгі «Егемен Қазақстан» газетіне жаңадан барған жас журналиспін. Қызылорданың Аралына бардым іссапармен. Сонда бір атақты балықшы әйел туралы очерк жазуға тапсырма алдым. Аты – Ұштап. Арал дариясының жағаға дейін келіп ұрып жатқан кезі еді. Қайыққа да міндім. Содан кейін ұзамай Арал тартыла бастады. Не болды? Байқоңыр ғарыш айлағы орнап жатыр. Сол жерден ғарыш корабльдері ұшады екен дегенді білдік. Хош. Сонда оның Аралға қандай қатысы бар? Оның мәнісін кейін білдім. Өзі бәленбай тонна ғарыш кораблі қандай күшпен ұшырылады? Білесің бе?

-Ол туралы ойланбаппын.

-Олай болса мен айтайын. Сары фосфор дегенді естуің бар ма? Біздің Тараз қаласында сары фосфор өндіретін

заводтар бар, көрмесең де естіген боларсың. Ал сары фосфор фосфордың асылдарынан қорытылып шығарылады және ол жай жерде тұрмайды. Жай жерде тұрса, табан астында жан-жағының бәрін құртып, жанып кетеді. Сондықтан оны ұдайы судың ішінде ұстайды. Ол үшін бір көл керек. Судың ішіндегі сары фосфорды корабль ғарышқа шықпай тұрған кезде жапсырады. Судан шығарып келіп жібергенде, оның күшімен, күш болғанда теңдессіз күш, атылып қана қоймайды, корабліңіз жанып бара жатады. Аспан әлемі тіршіліксіз өлі қуыс емес. Тек оттегін ғана алайық. Онсыз тіршілік жоқ екені дәлелдеуді қажет етпейді. Жаңағы ғарыш кораблі жүріп өткен жердегі оттегі жанып, қуырылып, көк жүзінің өзі шөлдейді. Сусайды да, жердегі ылғалды өзіне тартады. Ол ылғалыңыз – Арал теңізі, бу болып ұшады.

-Аралдың тартылуының басқадай себептері ше?

-Иә, Аралдың тартылуының айтылып жүргендей басқа да себептері болуы мүмкін. Бірақ бұрын да Әмудария мен Сырдарияның суын жолдан тартып алатын. Мақта шаруашылығы бұрын да болған. Әйткенмен қасіреттің үлкені – менің айтқаным. Бұл – қиын нәрсе, қиямет. Орыстарда «домоклов семсері» деген бар. Мұныңыз тағдырыңды өзіңе билетпейтін, төбеңнен төнген өте бір дүлей күш болуы керек. Біздің Байқоңырымыз – төбемізден төніп тұрған осы домоклов семсері. Ресейге анау-мынау деп қикаңдап көр...

-Шераға, сонда әлі күнге дейін Ресейдің үстемдігінен қол үзген жоқпыз ба?

-Сыпайылап айтқанда, тәуелсіз мемлекетпіз. Егемен елміз. Әшейін қол-аяғы байлаулы адамның кинодан өтірік күліп қарағаны сияқты, ал ішінің бәрі әлем-жәлем. Кейде мемлекеттің өзі де әртіс тәрізді. Әртіс театрда қалай ойнайды? Мысалы, әртіс әйелдің үйінде баласы жылап жатады. Уайымы көп. Бірақ сахнаға шыққанда күлуі тиіс. Бұл – оның міндеті, нан тауып жеуі қажет. Мемлекет те сондай, кейде. Байқоңырда сары фосфордың қалай сақталатыны туралы айтайын ба? Сары фосфорды арнайы сақтайтын су болмаса жанып кететіні рас. Әрі оның қоры болуы керек. Қызылқұмды білесің бе, көрмесең де географиядан оқыдың ғой. Керемет болатын. Сексеуілі, шөбі қандай еді?! Миллиондаған мал жайылатын. Қазір оның бірі

жоқ. Шөп шықпайды. Сексеуіл сиреп кетті. Неге? Сөйтсе, жаңағы Байқоңырға, ар жағы Қазалы, жердің астындағы суды сорып алатындай құбыр тартып, жасанды көл жасаған. Мұның бәрі ресми түрде жазыла бермейді. Бұл – менің өзімнің шұқылап жүріп зерттегендерім. Тағы мынаны айтайын. Үлкен жазушы Шыңғыс Айтматовтың «Боранды бекетін» мен аударып едім. Сонда Шыңғыс Айтматовтың жазғаны – Аралдың ар жақ-бер жағы. Онда Ата бейіт деген жер бар. Бір күні теміржолдың бойындағы кішкентай ғана жалғыз бекетте Қазанғап деген шал өледі. Оны көршісі аталарының бейітіне апарып жерлемек болып, түйемен алып барады. Сөйтсе, мылтықтарын ұстап, серейіп-серейіп алдынан солдаттар шыға келеді де, зиратқа жақындатып, жолатпайды. Тікенекпен қоршап тастаған. Әрі жалынады, бері жалынады, болмайды. Телефон арқылы үлкендерімен сөйлестіреді. Сонымен не керек, өлікті жерлей алмай қайтадан алып кері қайтады ғой. Мінекей, осында үлкен мән жатыр. Өлігіңді ата-бабаңның жатқан жеріне апарып жерлеуге рұқсат жоқ. Кейбір жағдайда осындай бар. Сонда қандай тәуелсіздігің бар сенің?

-Бұл біздің өміріміз демексіз бе?

-Алыстап кетпейді. Жазушының шығармашылық қиялы болғанмен, сүйегі, материалы өмірден, осы тіршіліктен алынады емес пе? Айтматов та жазғанын алыстан, аспаннан алған жоқ.

-Тіл жеке бір әңгіменің арқауы болатын тақырып дей тұра, тәуелсіздік жылдарындағы ұлт тілінің жайы туралы бірер ауыз болса да сөз қозғамау мүмкін емес сияқты.

-Парламенттің үш шақырылымында депутат болдым. Сонда талай нәрсеге көзімізді жеткіздік. Бірсыпыра депутат: мысалы, Фариза Оңғарсынова, Әбдіжәлел Бәкір, Аманкелді Айталы және тағы-тағылар қазақ тілі мәселесін талай рет көтерген-ді. Бұл мәселеге мен де анда-санда араласып жүрдім. Айтар болсақ, қазақ тілінің жайын өткен ғасырдың 80-ші жылдарында-ақ ұлт жанашырлары қозғай бастаған-ды. Сол 80-ші жылдардың іші-ау деймін. Мен ол кезде «Қазақ әдебиеті» газетінің бас редакторы болатынмын. Ғабит Мүсіреповтің кішкене шаршаңқырап, ауырыңқырап жүрген кезі еді. Сонда заман басқаша болып келеді, демократияның

иісі сезілетін сияқты, тіл мәселесін қозғасақ қайтеді деп қолқа салғанымызда, «көрейін» деді. Сонымен не керек, «Қазақ әдебиеті» газетінің бастамашылығына Ғабен қолдау көрсетіп, Жазушылар одағында тілге арналған арнайы пленум өткіздік. Оған жұрт көп жиналды. 20-30 минут сөйлеймін деген Ғабен әлсіреп, ауырыңқырағанына қарамастан табаны күректей 2,5 сағат сөйледі. Мемлекет, ұлт, халықтың, ұлттың мүддесі туралы небір аталы, керемет сөздер айтылды. Жер бетінде тек тікенек қана өссе, өмір не болады? Дүниенің келбеті не болады? Сондықтан жер бетінде неше түрлі гүлдер бар. Небір әсем дүниелер бар. Бәрі бір сұрқай түсті емес. Алла тағала әу баста адамзатты тек бір тілмен жаратамын десе қолынан келмей қалған жоқ. Бірақ біркелкі сұрқай дүние болмасын деп әдейі жаратқан шығар, гүлдерді қалай әсем жаратса, тілдерді солай етіп жаратқан. Қазір енді тіл үшін керемет күрескер, жалаңтөс болып жүргендер бар. Оның біреуі – Мұхтар Шаханов. Негізінен айта беру керек.

-Айта бергенмен, жоғарыдағылардың құлағына жетпей жатса ше? Енді республика Президентінің бір ауыз сөзінен кейін қозғалыс болмаса...

-«Бір-біріңмен, қазақ, қазақша сөйлес» деп Президенттің айтып жүргені дұрыс. «Қазақ тілі – мемлекеттік тіл, оны құрметтеу керек» дегеннің бәрі аталы, дұрыс сөз. Президент айтқанмен, айналасындағылардың бәрі орысша сөйлейді. Олар неге тілін түземейді? Ал Үкімет басшысынан бастап, орысша десе жорғалап ала жөнеледі. Қазақ тіліне келгенде күйбеңдеп, тілі бұралып, сақауланып, мақауланып, аяғына жем түскен аттай болып кібіртіктейді де қалады. Тіл туралы заң шығарып, қазақ тілінің мемлекеттік тіл екенін Конституцияда тайға таңба басқандай жазып көрсеткен Парламент ше? Өзін-өзі неге түземейді? Міне, мәселенің мәселесі. Бұл қалай шешіледі дегенде, мен мынаны айтар едім. Қазақ халқын қырғынға ұшыратқан Филипп Голощекин өлкелік комитеттің бірінші хатшысы болған жылдарда Орталық Атқару Комитетінің төрағасы Елтай Ерназаров болған-ды. Құдай өзі кешірсін, еліміздің басшысы Елекем Голощекиннің соңынан ғана еріп жүретін. Бүгінгі қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі мәртебесі басында құндыз

бөрі бар сол Елекемнің Президиумдағы отырысы сияқты. Бұдан артық не айтайын мен саған.

-Шераға, әңгімеңізге үлкен рахмет. Тәуелсіздік күні құтты болсын!

Рәзиға Әшеева,

«Алтын Орда» газеті, №51, 15-21 желтоқсан, 2006 жыл

«АРҚАН ҮЗІЛІП КЕТІП АМАН ҚАЛҒАН ХАЛЫҚПЫЗ...»

«Алматыға Шерхан Мұртаза келді» дегенді құлағымыз шалып қалған. Парламенттен кеткелі Шерағанды сағынып жүрген ел көп.

Бір жағы «Шерағаңа барып, қолын алып сәлем берсек, сұхбаттассақ» деген ой қылаң берді. Іздестіріп көрдік. Біреу «бәлен жерде демалып жатыр екен» деді. Екінші адам «ол кісі әлі Алматыға келмепті» деді. Үшінші біреу «Шерағаң Гагарин көшесіндегі «Баспалар үйінде» жүр екен» деді. Қысқасы, таппадық. Сосын белгілі ақын, баспагер «Қазығұрт» баспасының президенті Темірғали Көпбаевқа «Шерағанды бізге тауып беріңіз» деп қолқа салдық. Демде тауып берді. Аз-кем бильярд ойнадық. Шерағаң – тың. Бильярдтың шарын ұршықша иіреді екен. Шарды бір қолымен-ақ атып түсіреді. Арасында сұхбаттастық.

Жас қазақ: Шераға, біраз уақыт болды, ел көзінен алыстап кеттіңіз. Ел-жұртыңыз өзіңізді сағынып қалғандай. Халіңіз қалай, аға?

Шерхан Мұртаза: Зейнеткерлікте жүрген адамның халі қалай болады? «Зейнеткер» дей ме бізді?.. Соғыстан бастап бейнетшіл болдық, ол кезде мен тоғызда болатынмын. «Сол көрген бейнетіңнің зейнеті осы» дейді ғой. Өздерің де көріп отырсыңдар ғой... Аштан өліп, көштен қалып жатқан ешкім жоқ секілді, сонысы ғана жанға медеу. Бұл заманда кімге өкпелейсің, өкпелейтін жан баласы жоқ. Заманның келбеті осы болса, оған не істей аласың?

Жас қазақ: Зейнетақыңыз қанша?

Шерхан Мұртаза: Әйтеуір зейнет кітапшама «ерекше еңбегі үшін зейнетақы тағайындалсын» деп жазып қойыпты. Сондағы тағайындағаны – 12 мың теңге болатын. Қазір мықтағанда 15 мың болған болу керек.

Жас қазақ: Көп жылдар еліміздегі беделді ақпарат құралдарына басшылық еттіңіз. «Шерағаң барған жерге шыр бітеді» деген де сөз бар ел ішінде. Ал бүгінгі ақпарат кеңістігін жіті бақылап отырасыз ба?

Шерхан Мұртаза: Ол заман мен бұл заманды салыстырып айтып күнәға қалатын жағдайым жоқ, айналайын! Басылымның көбейгені дұрыс секілді, бірақ көдедей болған көп газет-журнал. Олардың қайсыбірін оқып, қайсыбіріне баға беріп отырасыз? Көзім шалып қалғанын кейде қараймын, оқимын. Ал «барлығын бірдей қамтып оқимын» деп айта алмаймын. Біз жұмыс істеп жүргенде Қазақстанда басты-басты екі-үш газет болды. Қазір Шымкенттің өзінде 100-ден астам газет шығады екен, не бәле? Топан! «Сабан» дейді оның атын. Ал жұрттың одан қандай тәлім-тәрбие алып жатқанын мен білмеймін.

Біздің үйге келетіні – «Егемен Қазақстан», жыл сайын өздері жаздырып береді. Өзге газеттерді дүңгіршектерден сатып аламын.

Жас қазақ: Қылышынан қан тамып тұрған кезеңдерде де ащы сындарға бардыңыз. Аға, сіздің кісілігіңіздің, редакторлығыңыздың, қайраткерлігіңіздің басты ұстыны неде?

Шерхан Мұртаза: Бұл жағының қандай құпия сыры бар, ол жағында шаруам жоқ. Дегенмен бұл - әр адамның ар-ожданына, дүниеге көзқарасына, алған біліміне, тәрбиесіне байланысты болса керек. Мен газетке де, журналға да, телерадиоға да басшылық жасадым. «Қазақ әдебиетін» тоғыз жыл басқардым. Бүгінгі «Жас Алаш» ол кезде «Лениншіл жас» болатын, онда біраз жыл болдым. «Социалистік Қазақстан», «Жалын», «Жұлдыз», телерадио жағын да қамтыдық. Мен «Лениншіл жасқа» редактор болып келгенде тиражы небары 30 мың ғана болатын. Кейін 150 мыңға дейін жетті. Төрт-бес мың тиражбен шығатын «Жұлдыздың» таралымы 255 мыңға жетіп жығылды. «Правда» газеті өзінің бас мақаласында «15 республиканың ішінде ұлт тілінде

шығатын әдеби басылымдардың ең озығы «Жұлдыз» деп жазды. Демек, шығармашылық ұжым негізінен халыққа жақын болуды мақсат тұтқан болу керек. Әрине, үкімет төбеңнен қылышын төндіріп тұрды. Мен «сол үкіметке қарсы шықтым, төңкерісші болдым» деп айта алмаймын. Соған қарамастан негізгі жанашырымыз – оқырманның көңілін аулауға, сөзін сөйлеуге, пайда келтіруге тырыстық. Өкімет пен партияның саясатының арасында жасырып-жауып ұлттық мұраттарды айттық. Біздің кезде де жағымпаздар аз болған жоқ, әрине. Бүгінгі күні де жағымпаздар шаш-етектен! Қазір басылымдарды қарасаң, бірінші бетінде, сөз жоқ, президенттің бірнеше суреті, ішкі бетте қаптаған министрлер, толып жатқан әкімдер. Халық өзі бір кастаға бөлініп кеткен секілді. Күрек-кетпен ұстаған, мал баққан қара шаруаның суреттерін көп көрмеймін. Халықтың көз алдында кілең бір элита! Солардың заманы!

Жас қазақ: Сіз депутаттық мандатты өткізіп берген соң елге кеттіңіз. Жуалыға. Баспасөзден, теледидардан қоғамдағы болып жатқан түрлі құбылыстарға қатысты пікіріңіз көп естіле бермейді. Қаламгер әріптестеріңізден, зиялы дейтін қауымыңыздан алыстап қалған жоқсыз ба? Ашығын айтсақ, өзіңіз секілді үні өктем шығатын тұлғалардың көлеңкеде қалуы әлдекімдер үшін қолайлы да секілді. Әлде олай емес пе?

Шерхан Мұртаза: Оның рас. Осы Алматыда қазақ бауырларымыз секілді әркімнің босағасында жүрдік. Жертөледе де тұрдық. Көрмеген азабымыз жоқ. Кейін Төлебаев көшесінен тәп-тәуір пәтер алдық. Көршім – ОК-ның хатшысы Кәкімжан Қазыбаев болды. Кейін сол үйден ай-күннің аманында айырылды. Қазақ – көшпелі ұлт. Жазда – Жуалыда, ауылда боламын. Арғы жағы тау, Ақсу-Жабағылы – жердің жұмағы. Қос қапталында Төле би, Түлкібас аудандары орналасқан. Бергі жағы өзіміздің Мыңбұлақ. Сол жақты жаз бойы атпен аралаймын, қымыз ішем. Қыста – Астанада. Ал «Мұртаза басыбүтін елге көшіп кетіпті, тасбүркеніп жатып алыпты» деген – лақап.

Жас қазақ: «Үлкен үйдегі» әдебиет пен мәдениет өкілдерінің президентпен, өзге де басшылармен болатын

жиындарынан соңғы кездері сізді мүлде көрмейтін болдық» дегенім ғой.

Шерхан Мұртаза: Атам қазақ: «Шақырмаса бармаңдар, шақырғаннан қалмаңдар, Өзі болған жігіттің етегінен шалмаңдар», – деген. Шақырмаса мен неге баруым керек? Неге жылтыңдауым керек? Сол жерге барып жалпаңдап, жағымпазданып «иә-иә» деп бас изеп отыруым керек пе? Жоқ, әлде табағын жалауым керек пе?

Жас қазақ: Ақпарат кеңістігін басқарғаннан кейін бірнеше мәрте депутат болдыңыз. Көптеген мәселеге араластыңыз. «Депутаттық міндетіңізді қалтқысыз орындадыңыз» десек артық болмас. Сол кездегі парламент пен бүгінгі парламентті салыстырып айтып бере аласыз ба?

Шерхан Мұртаза: Мен телерадионың басшылығынан қызметтен кеткен соң қатарынан үш шақырылымда депутат болдым. Өзі қызық, бастапқыда газет-журнал, теледидарды басқарып тұрғанда биліктің маған деген көзқарасы селкеусіз болды. Депутат болған соң ұлттық мәселелерге қатысты ащы сындар айттым. Әсіресе тіл мәселесінде. Конституцияда «Мемлекеттік тіл – қазақ тілі, орыс тілі соның деңгейінде қолданылады» деп жазылған. Мен соның екінші бөлігіне тікелей қарсы болдым. «Мемлекеттің иесі – қазақ, қазақ тілі де үстемдік құру керек» дедім. «Айыр тіл жыланда ғана болады» деп жұрттың көпке дейін айтып жүргені сол кез. Біраз адамдар қолдаған болды, бірақ тізеге басып отырып өткізді. Өлі күнге дейін солай болып жүр. Бір түсінгенім – парламентің де ала-құла болады екен. Ұлт үшін жаны күйіп, күйзелген депутаттар санаулы ғана.

Айталық, иманды болғыр Елтай Ерназаров дейтін басында бөркі, үстінде шапаны бар қазақ тілді президиумда қоқырайып төраға болып отырады. Жұмған аузын ашпайды. Ал жанында отырған Голощекин дейтін еврей сөйлейді. Мәселенің бәрін сол шешеді. Биліктің бәрі соның қолында. Ал ол кезінде қазақтың малын тартып алып, бейбіт заманда ұлттың жартысын қырып жіберген. Одан кейін «тың игерем» деп Хрущев келді. Қазақтың санын 28 пайызға дейін төмендетіп жіберді. Қазақ тілінің, ұлттық мүддесінің рөлі, бейнелі түрде айтқанда, осындай. Біз – жойылудың аз-ақ алдында қалған халықпыз. Ол – тоталитарлық кезең болатын.

Тәуелсіздік алдық. Тәуба! Бірақ төбемізден біреу «ұлттық мүддені қозғама» деп төніп тұр ма?

Жас қазақ: Жоқ!

Шерхан Мұртаза: Ендеше, неге бұқпантайлап отырмыз?

Жас қазақ: Үш шақырылымда депутат болған сізден солардың жауабын сұрап тұрғам жоқ па?

Шерхан Мұртаза: Ал бүгінгі парламент жайлы не деуге болады? Жұрт «парламенттің парламент емес, карманный» деп айтып жүр ғой. Көптің айтқан сол сөзі шындыққа жақын-ау деп қаламын. Таяуда ғана Кәрім Мәсімовты үкімет жетекшісі етіп бірауыздан, 100 пайыз қолдаған сол парламенттегі қалаулылар емес пе? Ал оның қазақ тілінде екі сөздің басын құрап сөйлей алмайтынын ерінбеген ел айтып жүр. Бәрі оның ұлттық мұратқа қызмет ететініне күмән келтіріп отыр. Шындығына келсек, оны депутаттарсыз-ақ, парламентіңмен санаспай-ақ сайлай салуға болады. Бір-ақ адам сайлайды ғой! Ал мынау өзімізше демократияға жақындаған түріміз. Ал өз ішінде қалаулылардың қалай-қалай шайқақтайтынын, олардың басым көпшілігі жұмған аузын ашпайтынын біліп тұрып қайта-қайта менен бүгінгі парламентті сұрай бересіңдер...

Біз – дарға асайын деп жатқан кезде Құдайдың құдіретімен арқан үзіліп кетіп, аман қалған халықпыз. Сол бір нәубет кезеңдерден бойымызда қалған үлкен үрей бар. Болмайтын нәрседен секемшіл болып алдық. Оның ақыры аласапыран жағдайларға алып келді. Шыбындай қырылғаннан сақтасын. Бірақ бейбіт заманның өзінде оқ атылды. Кісі өлімдері болды. Ал обал-сауап деген болады. Бұл – көпе-көрнеу қиянат. Адам өлтіріп күн көру – өте қиын. Кейін оның сұрауы болады. Қорлығын көреді! Ол тегін қалмайды. Мен соңғы кездері ептеп мешітке баратын адаммын. Бұ дүниеде құтылып кеткенмен, ондайлардың соры о дүниеде қайнайды. Азабын тартады. Мен саған қарсы шықсам, сен мені бас салып атасың ба? Алдымен менің ақ-қарамды дәлелде. Атып өлтіре салу – әлсіздіктің, қорқақтықтың белгісі. Мысалы, Алтынбек Сәрсенбайұлын атып өлтірген немесе атуға бұйрық берген адамдардың төрт құбыласы тең болып жүр дейсің бе? Жоқ! Ол кәззаптардың тізесі күндіз-түні дірілдейді. Олардың жеті ұрпағына дейін

қарғыс кетеді. Тұқымдары тұздай құриды. Осында отырып олардың ұйқысы шала екеніне менің көзім анық жетеді. Әрине, олардың билікте, тағы бір жерлерде, сауықхана, мауықханаларда ойнап-күліп жүруі мүмкін. Бірақ бәрінің жаны өліп қалған. Сырт бейнесінен-ақ білуге болады олардың жүріс-тұрысын.

Жас қазақ: Әлгінде өзіңіз айтқан қазақ тілінің көсегесі әлі көгермей келеді. Мұның себебі неде деп ойлайсыз?

Шерхан Мұртаза: Себебі – билікте отырғандардың бірен-сараны болмаса, басым көпшілігі орысша тәрбиеленгендер. Президент «қазақша сөйлеңдер!» дейді. Ал президенттің айтқанын маңайындағылар орындап отыр ма? Жоқ! Бірде-біреуі орындап отырған жоқ. Есіктен шыға бере айтылған сөз айтылған жерінде қалды. Жиналыс біткеннің бәрі орыс тілінде жүреді. Басшыдан бастап қосшыға дейін орысша баяндама жасайды. Қазақ үкіметінің кіндігі орыс тілімен бірге байланып туған. Мәселенің түп қазығы осында.

Жас қазақ: Таяуда ғана үкімет ауысты. Сол ауыстүйіске көзқарасыңыз қалай, аға?

Шерхан Мұртаза: Қайдан білейін? Соншалықты ауыстүйіс болып кетті демеймін. Шахматтың рокировкасы секілді тірлік қой. «Бір ауыз қазақша білмейтін адам үкіметке жетекші болды» деп естідім. Бір ауыз қазақша білмейтін адамдар үкіметте баяғыдан келе жатыр. Ертісбаев дейтін журналистердің министрі қазақша керемет біледі дейсің бе? Ұялғаннан қазақша сөйлегенсиді. Қазақ тіліне жарымаған адам мәдениетке қалай басшы болады? Жалпы тумысынан ақсүйек болу қиын шаруа ғой.

1970 жылдары болу керек, мен Дінмұхамед Қонаевтың қабылдауында болдым. «Қызыл жебе» дейтін романымды қолтығыма қыса барғам. Жадырап жақсы қарсы алды. Тұрар Рысқұловты қалай жазғанымды сұрады. Сосын өзі «оның мынадай істері болған» деп кейбір детальдарды айтып берді. Шіреніп отырған жоқ. Имашев дейтін идеология жөніндегі ОК-ның хатшысы болатын. Жуан кісі. Орындығы айналмалы еді. Сол алдына келген адамға орындығында отырып айналып-айналып барып қарайтын.

Құсайынбек Әміров дейтін көзі көрмейтін большевик болған. Сталиннің тұсында 18 жыл айдауда болды. Сол

кісімен пікірлес едім. Ол мені Шелек жаққа, Қонаевтың нағашыларына алып барған. Сөйтіп, мен Қонаевтың нағашылары туралы шағын кітапша жаздым. Қонаевтың әкесі Шелекте татар байының приказчигі болып жүріп Байыр дейтін кісінің қызын алған. Содан Қонаев туған. Ахметжан дейтін нағашысы – ақтармен соғысқан батыр адам. Дінмұхамедтің атасы Жұмабай болыс болған. Жұмабайдың әкесі Қонай дейтін – кезінде Абайдың елінде болған. Тұрғылықты жері – Балқаштың бергі беті екен. Құсайынбектің өтінішімен айдың қиығындай ғана кітап жазу арқылы бүтін бір әулеттің тектілігін сездім. Бірақ ол кітапты Қонаевқа алып барып, атақ-абыройға ие болған емеспін. Таяуда сол кісі 95-ке толды. Мұны неге айтып отырмын? Қазақтың қабағы салыңқы кездері менің есіме текті, қасиетті адамдардың іс-әрекеттері жиі оралады.

Жас қазақ: Шама-шарқыңызша қазақ әдебиетіне өз үлесіңізді қостыңыз. Түрмеден кем соқпаған кезеңде Тұрар Рысқұловтың бейнесін сомдадыңыз. Кейінгі кездері жеке шығармашылығыңызда алабөтен жаңалықтар бар ма? Не жазып жүрсіз?

Шерхан Мұртаза: Дүниеден Әбілахат Еспаев дейтін композитор өткен. Опера театрының қасындағы М.Әуезовтің ескерткішін айналып жүреді екен. Іргедегі орындықта мен секілді үш зейнеткер шал күніге әңгімелеседі екен. Ішіндегі біреуі «ана айналып жүрген Еспаев, неге айналып жүр екен, ә?» дейді. Екінші біреуі «кәдімгі композитор ма, ол біздің Шудан ғой» дейді. «Жоқ, ол Арқаның жігіті» дейді үшіншісі. Сөйтіп, таласып қалады. Ішіндегі біреуі «әй, өзі жүр ғой әне, қызылшеке болмай-ақ өзінен сұрамайсыңдар ма?» дейді. Сосын Еспаевты шақырады. Келеді. Амандасады. Шалдар: «Сен өзі қай жақтансың? Руың кім?» – дейді. Еспаев: «Мен – Қазақстаннанмын, алқаш деген руданмын, көп тараған елміз, Қазақстаннан да жырақ кеткенбіз», – депті. Сосын шалдар: «Ал енді не жазып жүрсің?» – деп сұрапты. Сонда Еспаев: «Мәңгіріп, Мұхаңды айналып, бас жазып жүрмін», – дейді. Әрине, мен бас жазып жүргем жоқ. Аракідік бірнәрселер түртіп жүрмін. Әңгімелер жазамын. «Қазығұрт» баспасының президенті Темірғали Көпбаев дейтін бауырым алты

томымды шығарып еді, енді жетінші том етіп тұтас әңгімелерімді шығарып жатыр.

Жас қазақ: Ал бүгінгі қазақ әдебиетінің аужайын бақылап, сараптап отырасыз ба?

Шерхан Мұртаза: Жоқ. Өйтіп айта алмаймын. Кітаптар мықтағанда бір-екі мың тиражбен ғана шығады. Ол бізге жете бермейді. Сондықтан «кімнің не жазып жатқанын жіті қадағалап отырмын» деп айта алмаймын. Газет-журналдарда шығып жатқан рецензияларды көрем, ал ол қай тұрғыда жазылып жатыр? Ол да жауабы қиын мәселе. «Шөп те өлең, шөңге де өлең» дегендей, әртүрлі кітаптар шығып жатады.

Жас қазақ: «Соңғы кездері тамсанып оқыған дүниелеріңіз болды ма?» деген сауалға жауап ала алмай отырған ғой біздікі.

Шерхан Мұртаза: Мені тамсандыра қою өте қиын, айналайын! Білмеймін неге екенін. Әлде жүрегім тастан жаралған ба? Мейірімсіздеу адаммын ба, білмеймін. Онша балқи қоймаймын. Дегенмен тәп-тәуір жазатын жігіттер бар. Мысалы, Мархабат Байғұт, Нұрғали Ораз секілді жазушылардың шығармалары ептеп мені жібітті. Семейде Айгүл Кемелбаева дейтін талантты қыз бар. Сол қыздың жазғандары да жақсы әсер қалдырды.

Жас қазақ: Жасыңыз біразға келіп қалды. Дүниенің күнгейін де, теріскейін де көрдіңіз. Жаяу да болдыңыз, атты да болдыңыз. Жалпы жас ұлғайған сайын адам бойында қандай сезімдер басым болады екен? Бәлкім, ептеген өкініш те бар шығар...

Шерхан Мұртаза: Ол жағын біле бермеймін. Таяуда мен «Егемен Қазақстанның» өтінішімен екі мақала жаздым. Екеуі де өмірден кетіп қалған адамдар жайлы. Біріншісі – Камал Смайылов. Екеуіміз қатар жүрдік, заманымыз бір болды. Оттаған сай-саламыз әртүрлі болса да, түбіріміз бір еді. «Құрдасың, замандасың өмірден өтіп кеткен сайын адасқан қаз секілді айдалада қаңқылдап жүргендей күй кешесің» деп жазғанмын. Сонда «Егеменнің» президенті Сауытбек Абдырахманов: «Аға, сіз жалғыз қалдым деменіз, жабырқамаңыз», – деп қабағын қатуландырып ескерту жасады. Үндеген жоқпын. Арада біраз уақыт өткен соң редакциядағылар Тұтқабай Иманбеков туралы тағы өтініш

айтты. «Өттең, тонның келтесі-ай...» деген мақала жаздым. Өзі ақын, журналист, сазгер адам еді. Сол мақаламда да әлгі «жалғыз қалғандай, адасып қалғандай күй кешесің» деген сөзді тағы қайталап жіберіппін. Әлгі Сауытбектің айтқан ескертпесі жадымнан шығып кетіпті. Газеттің президенті айтқан ескертпені ескерусіз қалдырғанымға қарағанда жады, ес деген кете бастаған болу керек. Сондықтан бойымда қандай сезімдердің ерсілі-қарсылы ағып жатқанын айыра бермеймін. Бірде бетін берсе, бірде жонын беріп тұрған кезең ғой.

«Өкініш бар шығар» деп қалдың ғой. Өткен іске өкіну деген менде жоқ. Шығармаларым қалай жазылды, солай қалды.

Жас қазақ: Ал режимнің рельсіне тура келмей қалып, жарияланбай қалған шығармаңыз болды ма?

Шерхан Мұртаза: «Қызыл жебе» деген романның үшінші кітабы «Жұлдыз көпір» деп аталады. Сол шығарманы «Жұлдыз» журналы басамыз деп қабылдап алған. Кейін жарияланатын болып баспаханаға жіберілген. Журналдың сүйінші данасы шыққалы жатқанда нөмірді тоқтатты. Әлі түптелмеген, жеке парақ күйінше пышаққа салып турап тастады. Ол кезде «Жұлдыздың» бас редакторы жарықтық Бекежан Тілегенов еді. Соған ішім удай ашыды. Цензураның қылышын жалаңдатып тұрған шағы еді ғой. Талай таяқ жедік. Газет-журналды басқарып тұрған кездері баспаханадан нөмірді жібермей, талай шырылдатқан кездер болды.

«Лениншіл жасты» басқарып тұрған кезде талай рет баспаханадан сүйінші дананы ұстап алып, тиражды тоқтатып тастаған кездер де болған.

Жас қазақ: Сонда сол күйі газет шықпай қалушы ма еді?

Шерхан Мұртаза: Жоқ. «Шықпаса шықпасын, тұрсын! Ертең қалың оқырман «газет неге шықпай қалды?» деп шулайды. Сондықтан қолыңнан «номер арестован» деген қолхат бер. Халықтың алдында жауапкершілікті тең бөлеміз», – деп мен де езеуреп қоймаймын. Сосын, амал жоқ, жібереді. Бірақ екі-үш сөйлемді алып тастайды.

Жас қазақ: Рахмет, Шераға! Деніңізге саулық, отбасыңызға амандық тілейміз!

Жанарбек Әшімжан
«Жас қазақ» газеті, №2(106), 19 қаңтар, 2007 жыл

ӨМІР ЖОЛЫ БІРДЕ ҚИЯ, БІРДЕ ӨР

Осындай сәттерде адам мен адамның арасында рухани байланыс беки түседі десек, бүгін Қазақстанның халық жазушысы, Мемлекеттік сыйлықтың лауреаты Шерхан Мұртаза әріптесі, белгілі журналист Әділ Дүйсенбекпен арадағы осындай жан-жақындығы туралы әңгімелейді.

-Шераға, 2004 жылы Әдекеңнің «Елорда» баспасынан жарық көрген «Менің Шерағам» атты әңгіме-естеліктер мен новеллалар жинағының алғы сөзінде қазақ әдебиетінің көрнекті өкілдерінің бірі Дулат Исабеков: «Әділ Шерағамен бірге ұзақ жылдар бойы қызметтес болды. Оның үстіне бірі аға, бірі іні боп талай-талай іссапарларда бірге болды, талай-талай сыр ақтарысты. Мұндай тағылымдағы эсселерді осындай сыр мінез, кәнігі қаламгердің жазуы өте құптарлық оқиға» деп жазды. Өкшеңізді қуып келе жатқан кейінгі інілеріңіздің осындай ілтипатына не айтасыз, аға?

-«Кукушка хвалит петуха» деп жазған Крылов жарықтық оңай адам емес қой. Орыстың сол мысалы сияқты, ол мен туралы жазып, ал артынша мен оны пәлен еді, түген еді деуім ертең ұят болып жүрмей ме, әйтеуір. «Менің Шерағама» келсек, мен оған тіпті өзім туралы жаз-сыз деп ишарат білдірген адам емеспін. Бірақ оқта-текте газеттен мұның үзінділерін оқып жүретінмін. Кейін бәрін қосып, жеке кітап етіп шығарған екен. Рахмет ықыласына. Онда мені асыра мадақтап, тым дабырайтып жіберген түгі жоқ, бірге жүріп-тұрған күндердің әңгімелері, кәдімгі естелік сияқты дүние. Ал, бірақ өз басым «өзім туралы жазыпты-ау, не деген екен» деп еміреніп-езіліп, соншалықты шұқшиып, астын сызып оқыған жоқпын. Иә, жазыпты. Ел-жұрт оқыса бопты да. Өзім үшін пәлендей қызық деп айта алмаймын.

Менің мұны елемегендігімнен емес әрине, мұндай дүниелерге көп мән бере қоймаймын.

-Журналистиканың қыры мен сыры туралы көп білетін бір адам болса, сол кісі өзіңіз екеніне қазақ басылымдарында қызмет етіп жүрген шәкірттеріңіз шәк келтірмейді. Әдекеңнің де қыры мен сыры жайында ой бөлісе отырсаңыз.

-Әлбетте, сырын айтуға болады, ал қырын қозғамай қоя тұрайық. Қырын ақтарып жіберсең, ар жағынан қоясы шығып кетуі мүмкін, өкпе тұсқа өрекіп өрлеп қайтеміз?! Ал енді бұл жігіттің журналистік жұмысын сонау студент кезінен бастап, сол қарқынмен «Егемен Қазақстан» газетінде табаны күректей 35 жыл тапжылмай еңбек еткені азаматтық болмысын боямасыз көрсетсе керек. Еңбек кітапшасында бірақ жол – «Егемен Қазақстан» газетіне (бұрынғы аты «Социалистік Қазақстан») жұмысқа алынды» деген, ал одан ары қарай ауысқан-түйіскен дәнеме жоқ. Бұлай тек бір ғана газетте осыншама уақыт тұрақтап жұмыс істеу – некен-саяқ құбылыс. Әйтпесе, өмірдің өзі ауыс-түйіс пен алма-кезектен құралып жатқанда, адам ғұмыры дегеніңіз не тәйірі?! Бірі жоғары жаққа өсіп кетіп жатса, ал енді бірі пайдасы молырақ, майлы жерге аңсары ауып ауысады дегендей, кәсібіне адал беріліп жұмыс істейтін жандар саусақпен санарлық бірен-саран ғана болып қалды ғой. Ал Әділ мырза мұндай қызыл-жасыл дүниеге еліріп, есі кете құмартпады, бүкіл жастық кезеңі, жігіттік заманы, күш-қайратының тасыған тайбурыл шағы «Егеменнің» ендігінде өтті. Тап осы басылымнан жасы келгенде құрметті демалысқа шықты. Сондай жігітті білемі-і-з.

Мен ол жылдары басқа жұмысқа ауысып кеткен едім. Ал Әділ менен сәл кейіндеу келді-ау деймін. Содан бері журналистикаға жан-тәнімен беріліп жұмыс істеп келе жатқан азамат. Ал журналистің еңбегі – қиындығы көп жол. Сырт қараған адамға оп-оңай кәсіп секілді көрінеді: «Е-ей, жазып жатыр ғой, онысы бұрқырап күнде газетте шығып жатыр, ақшаны күреп табуда, жазғанының бәрі саулап құйылып тұрған алтын екен» деп ойлайды. Бірақ шынымен де журналист ағайындардың арқалағаны алтын сияқты – елге хабар таратады, жақсылықты жеткізеді, жамандық атаулыны

сынап-мінейді, дүниеде не болып, не қойып жатқанын халыққа алғаш жеткізуші де осы қалам ұстаған қауым. Бұл жағынан еңбегі адал, ал енді қазіргі кезде жас қайраткерлер лезде өсіп, байлыққа оңай шылқып шыға келсе, керісінше журналистер ондай кені мол жерді кезіктіре бермейді. Бұл орайда олардың жеп жүргені жантақ та, арқалағаны алтын деп айтпасқа лажың қалмайды. «Қасқырды аяғы асырайды» дейді ғой. Журналист те сол тағдырлас, көп жүруді, дамылсыз зерттеуді, ақиқатқа көз жеткізгенге дейін тынбай ізденуді талап етеді. Айдалада отырып, көрмей-білмей жаза салған мақаланың құны көк тиын, оның түк те қадір-қасиеті болмайды. Міне, осы жолдың қиындығына төтеп беріп, бүкіл саналы ғұмырын журналистикаға бағыштаған Әдекең бүгінде жазушылыққа бейімделіп, көркем сөзге машықтанған сияқты. Бірнеше көркем шығармаларын оқыдым. Ал негізінен оның әу бастағы ой-санасы мен сезім-қиялы журналистика жөргегімен құндақталған ғой. Сақа деп атайды мұндайларды. Сақа – асықтың ерекше үлкені.

-Талай рет іссапарлас болған екенсіздер. Адамның кім екенін онымен ұзақ жолға бірге шыққан кісіден сұрау керек. Есіңізге кешегі өткен сол сәттерді бір түсіріп көрсеңіз қайтеді?

-Әрине, кеңседегі жағдай бір басқа да, ал енді мына жол-жөнекей әңгіме-дүкен құру барысында, қаладан далаға арқа-басың кеңіп шыққан кездегі қарым-қатынаста адамның мінез-құлқы мен қадір-қасиеті жайлаудай жайылып сала беретіні рас. Әдекеңмен Қазақстанның түкпір-түкпірін бірге жүріп, көп араладық. Сонда оның іскерлігіне, парасаттылығына, кісілігіне, адамдармен сөйлесе білетін қабілетіне жиі куә болдым. Қасындағы сапарлас кісіңнің барған жерде жұрттың сый-құрметіне бөленіп жатқанына жаның бірге марқаяды. Бірақ, өкінішке қарай, «Бір қарын майды бір құмалақ шірітеді» демекші, қалам ұстаған ағайынның арасынан кейде ала-құла да шығып қалып жатады. Қайтесің, алуан-алуан тағдыр бар...

Барған жеріне міндет қылатын, өрекіп сөйлейтін, тіпті той-домалаққа құмар болып кеткен пақырлар да жүреді қаламсабын арқалап. «Ой-бо-о-й, бұл пәлен жерден келген, үлкен жақта қызмет істейді» деп әлгі барған жері құрак

ұшып құрмет көрсетеді. Осындай сәл мақтау сөзді көтере алмай, көлбеңдегендерді көз көрді. Бұл жігітте ондай оғаш мінез жоқ. Өзінің бағасын, жол-жосығын өте жақсы біледі. Иә, «Аяз би әліңді біл, құмырсқа жолыңды біл» дегендей, ол да өз жолын мықты айыра білетін азамат. Барған жерінде жаманатқа, анау-мынау желбуаз сөзге қалған емес. Қадір-қасиетімен, тапсырманы тастай ғып орындап, барын бар деп, жоғын жоқ деп жазатын, өзінің Әділ деген атына сай сөзі мен ісі де әрдайым әділ болған жігіт. Кейбіреулер туралы: «барған жерінде бүлдіріп, ішіп қойыпты, сыртынан көрмей-білмей жазып жіберіпті, артынан дау-дамай туып жатыр екен» деген сияқты небір дақпырт сөздер дақ тигізіп жатса, мұндай қиғаш қылықтан мен білетін Әділ ада да аулақ болды. Ана құрсағынан журналист болып жаратылған жан ба деп ойлаймын. Оның қолынан қаламы еш түскен емес. Ежелден қалыптасып кеткен бір қағидаға тоқталамын — журналистен жазушы шығуы мүмкін, ал бірақ кез келген жазушы журналистің арбасын сүйретіп кете алмайды. Оның көркем әдебиеттің көкжиегіне көңіл бұрып, шынайы суреткерге тән толғанған кейпінен осындай сыр аңдимын.

-Журналистің бәйге атындай бұлқынып тұрғаны жан сүйсінтеді ғой. Осылайша, жастықтың жазын сақтай білу құпиясы неде екен деп ойлайсыз?

-Адамның мұншалық бақыты әуелі қасындағы қосағының жан жарына деген кіршіксіз махаббатынан деп ойлаймын. Құдай қосқан зайыбы Дариға кеңпейілді, ақжарқын, жаны жайсаң әрі мінезі жайлы адам. Шашының бурыл тартқаны болмаса, маған бейнебір бәйге атындай болып көрінетін Әділдің осылай жіптіктей қалпында сақталып қалу сыры тек сол жан жарына ғана мәлім шығар. Одан кейін зейнеткермін деп, шалқасынан шаңқай түске дейін жатып алар ол жоқ. Демалысқа шықса да Президент аппаратының баспасөз жағында шолушы болып жұмыс істеп жүр. Одан кейін мектептегі немерелерін жинап жүреді, ең соңында бәйбішесін жұмыстан алып қайтады. Осының бәрін атқарған соң барып қана дамыл табады-ау деймін. Жұмысы көп. Анда-санда бильярд деген ойынға кіріседі. Ол да керек дүние. Бұл құры әншейін тас, шар қуалап жүру емес, жатқан қимыл. Қарағандыда жыл сайын бильярдтан турнир

ұйымдастырылатын. Бірде мен де барып көрдім. Әдекең сол сайысқа қатысып, жүлдегер атанып қайтып жүретін.

-Әдекеңді әріптес тұтасыз ба, жоқ әлде інім деп санайсыз ба?

-Ондай қатып қалған шекара жоқ арамызда. Туысқан да, жақын ағайын да емеспіз. Алыстан қосылған, бірақ алыс та болса араласа келе туыстай бауырыма айналған інім. Мен одан пәленбай жыл бірге жүргенде «сен қай жерденсің?» деп арғы түбін қазбалап сұраған емеспін. Әбілахат Еспаев деген композитор көкеміз болған, жарықтық. Алматыдағы опера және балет театрының шығыс жақ беткейінде М.Әуезовтің бюсті бар. Соны айналы-ы-ып жанында жүреді екен. Мына жақта бір орындықта үш қарт адам отырады әңгіме соғы-ы-ып. Ал ағамыз Әуезовтің ар жағына бір шығып, бер жағына бір шығып, теңселіп жүреді. Біреуі сұрайды: «Әй, анау жүрген білесіңдер ме кім екенін?» деп. «Ол кәдімгі атақты композитор Әбілахат Еспаев деген болады» дейді біреуі. «А-а, ол мына біздің Шуда туды деп еді. Онда сол біздің ауылдың жігіті болды ғой» дейді. «Әй, жоқ, ол Арқада туған» дейді екіншісі. Екеуі шақ-шұқ айтысып қалады. Үшінші біреуі тұрып айтады: Жүр ғой өзі, сұрамайсыңдар ма? Айтады ғой өзі қай жерден екенін». Содан әлгілер оны шақырып алады. «Әй, Әбілахат, осы сен қай жерденсің?» деп сұрайды. Жоқ, әуелі «қай рудансың?» дейді. Жарықтық сәл кекештеу адам еді: «Біз а-алқаш дейтін руданбыз» дейді. Сонда әлгі үшеуі таңданып: Сонда бұл адай ма, арғын ба, алшын ба, мұндай руды естіген жоқпыз ғой» десе, көкеміз саспастан: «Бұл ру Қазақстанның барлық аймағын, тіпті бүкіл әлемді жайлап кеткен ру» деп жауап береді. «Е, е, дұрыс, онда қазір не жазып жүрсің?» деп сұрапты. Сазгер тағы да бастапқы әдетімен: «Қазір бас жазып жүрмін» депті. Шығармашылық адамына ғана тән осындай әңгімелер санама жиі оралады. Сол айтқандай, оның мен де түп-тұқиянын, ата-тегін білмеймін, бірақ бауырдай жақын араласып кеткеніміз рас.

-Адамдарды бір-бірімен мақсат-мүдделер түйістіреді. Солай емес пе?

-Иә, және қызмет пен кәсіптің жоғары, төмен сатыларында сыйластықты сақтап, өмір сынағында қоян-

қолтық араласа білген қазақтың небір бекзат тұлғаларымен мақсат пен мүдде жолында табысқанымға қуанамын. Өмір жолы бірде қия, бірде өр. Осының әр сызығында тағдырлар тоғысып жатады. Басымызды қосатын басылым атты баспана жайында толғанғанда ой-торсығың тола түседі. Сол баспанаға балаң шаққа тән ғашық сезіммен қарауға дағдыланған Әділ сынды әріптес туралы осы айтқандарым оның қандай жан екенін түгел аша қояр ма екен?! Жалпы, адам жаны құпия деген рас сөз. «Мен бір жұмбақ адаммын оны да ойла» демекші, кісі жаны жұмбақ қырларымен қымбат емес пе?

Әңгімелескен Қарашаш Тоқсанбай,
«Егемен Қазақстан» газеті, №239-241, 10 тамыз, 2007 ж.

ШЕРАҒА, «БІР КЕМ ДҮНИЕ» ЖӘНЕ АНА ТІЛІ

Ш. Мұртаза - қазақ әдебиетінің көгіне жарқырай біткен айырықша жарық жұлдыз. Зымыран уақыттың пешенесіне жарық жұлдыз болып қадалған тарланның бірегейі. Шерағаның тек әдебиеттегі орны бар десек, әрине, қателескеніміз. Ол – тәуелсіз Қазақстанның шынайы жанашыры, қайраткері, тайсалмай сөзін сөйлей білетін атпал азаматы. Шерағаның публицистикалық жолының өзінде «Халқым!» деген ұраны «мен мұңдалап» тұрады. Ол еліміздің ұлттық менталитеттерінің негізгі элементі – ана тіліне үлкен жанашыр болды. Оның тіл туралы берген толғамдары мен сыни көзқарастары үкімет басындағылардан бастап, қарапайым халықтың санасына терең ұялап, ұлттық рухымызды көтеруге үлкен септігін тигізді. Жалпы, қаламгер ретінде Ш.Мұртаза қандай тақырыпты қозғаса да, нендей қызметтің тізгінін ұстаса да, халқының рухани болмысын биіктете түсуге қызмет етті.

«Тіл деген бізге өткен дәуірлерден қалған асыл мұра. Бізді жаратқан ата-бабаларымыз өткен. Олар бізге, өзгесін қойғанда мұралыққа тап-тамаша тіл қалдырған. Ол тіл

атамыздың ақылынан, анамыздың сүтінен жаралған», - деген Шераға.

Осы бір атадан қалған асыл мұраны көздің қарашығындай сақтау керектігіне Шераға баса назар аударады. Біздің рухани байлығымыз да, құндылығымыз да – тіл екендігін терең түйсінеді, халқына түсіндіргісі де келеді.

Жазушының белгілі «Бір кем дүние» атты ойтолғау, жүректен шыққан сөздері жүректерге жетіп жататын кемел шығармасындағы ана тілі туралы толғамдарына тоқталсақ.

Ш. Мұртаза «Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ» деп, қашан да өз жұртының мүддесі тұрғысынан биік мінбелерден жасындай жарқылдап терең ой айтты, ұзақ түндер ұйқысыз отырып толғатқан шығармалары арқылы жұртының ой-өрісін көтеріп, санасына сәуле құйды.

Қазақстан өз тәуелсіздігін алған сәттен бастап елімізде жаңа қоғамның талаптарына сай кешенді түрде мемлекеттік тіл саясаты жүргізіле бастады. Сөз жоқ, бұл бағытта Қазақстанның ішкі-сыртқы жағдайлары тиісті ескеріліп, толығымен есепке алынды. Елдегі барлық азаматтардың (этностардың, әлеуметтік топтардың) мүдделерін кемсітпейтін, ұстамды да сындарлы тіл саясатын дұрыс жолға қоюға баса көңіл бөлінді.

Алайда, ана тіліміз сонда да көптеген толқулардан өтті. Шераға осы тұста да үлкен толғам айтады.

«Әлем бізді құрметтесін десек, өз ұлтымызды және ұлттық бейнемізді алдымен біздің өзіміз бар сезімімізбен, ақыл-ойымызбен, іс-әрекетімізбен құрметтеуіміз керек. Өзінің ұлттық бейнесін таба алмаған ұлттардың басқа ұлттарға жем болатынын біліп қойғанымыз жөн», - деп Ататүріктің сөзін бере келе, Парламент, Сенат, Мәжіліс қатарындағылардың тоқсан пайызға жуығы қазақ тіліне қарсы дауыс бергендігін, біраз уақыттан соң, дәл осы Парламенттің қазақ тілін мемлекеттік тіл деп шешім қабылдағанын жазады.

«Бұл толқу сонда не толқу? Депутаттардың басым көпшілігі кешегі өз шешіміне қарсы шыққаны қалай? Жоғарыда Ататүрік айтқан ұлттық қасиеттердің мүлде ада болғаны ғой...

Міне, бұл нағыз қасірет. Бір кем дүние».

Тіліміздің тазалығы, ана тіліміздің болашағы үшін қиналып, келер ұрпаққа өсиет айтудан жалықпаған Шераға тілімізді бар жан-тәнімен қорғады десек артық емес.

Кезінде парламент депутаттары қазақ тілін мемлекеттік тіл, орыс тілін ресми тіл деп дауыс бергенде, тағы да осы Шераға: «Екі тіл тек жыланда ғана болады», - деп ызалана айтқан.

Кемел шығармасындағы енді бір ой-толғамын берейік:

«Гегель: «Өз ана тілін менсінбейтіндер - өз ұлтын үш рет өлтіргендер» (орыс. Трижды убивает свою нацию тот, кто игнорирует родной язык») деген. Сол философ Гегель қазір тірі болса, біздің Қазақстанның, өз Отанында, айдың-күннің аманында өмір сүріп жатқан қазақтардың, әсіресе қала қазақтарының, оның ішінде билік басында отырғандардың хал жағдайын білсе, әлгі айтқаны – айтқан ба!.. Не деп айтарын, не нәрсеге теңерін де білмей қалар еді-ау.

Қайран Гегель! Сенің шәкіртіңбіз деп жүрген философсымақтардың өзі дәл қазір де ана тілін сен сияқты қорғай алмай, көкезу болып жүр-ау», - деп философияның атасы іспеттес Гегельмен өзінше ойша тілдесіп, үлкен тебіреніске түседі.

Расында, ана тілінің дәрежесін терең түйсінбей, оған салғырт қарау сияқты нәрселер қазіргі қоғамда шаш етекпен. Неге екенін ойланып көрейікші.

Ұлы жазушы М.Әуезовтің өзі: «Бесігінді түзе!» - деді. Расында, ел болу үшін, ұлт болу үшін, ұлы болу үшін ә дегенде бесігінді түзе.

Бастапқы тәрбиенің анасы – бесік, әрі-беріден соң, бесік ананың құрсағынан басталады.

«Іңгәлап» дүние есігін ашқан шарананы ең әуелі ана туған тілінің нәрімен сусындату қажет. «Қазақша сөйлемейтін қазақтар – анасын буындырып өлтіргендер» (Ж.Ерғалиев «Көкшетау» газетінің бас редакторы). – деп Шераға «Бір кем дүниесінде» «Өгей жандар» айдарымен берілген толғанысында мысал келтіреді. Осындай тебіреністердің барлығы да қазақтың қаракөз қыздарының зердесінде берік сақталу қажет-ақ!.. Ана тілінің уыз дәмін ұрпақ бойына дарытуда ана аузынан шығатын бесік жыры, ертегі, батырлар дастандарының алар орны ерекше.

««...Түрік ұлтының мінезі асқақ. Түрік халқы ұлттық тұтастықтың және бірліктің арқасында басқа күштерді жеңе білді. «Мен түрікпін!» деген адам қандай бақытты», – деген екен Ататүрік.

Ал бізде, қазақтар қандай?..

Қазақтардың жартысына жуығы өз ана тілінде сөйлей алмайды деп жазып жүр ғой газеттер...

Президентіміз Нұсұлтан мырза: «Қазақ қазақпен қазақша сөйлессін», - деп айтқан. Бірақ... Зор кем дүние. Амал қанша?!», деп қарымды қаламгер тағы бір өкінішін жеткізеді.

Жазушы «Болашақ» бағдарламасымен оқып жатқан жастардың сөйлеу тіліне байланысты да үлкен сын айтады.

«Болашақ» деген шығып, бай балалары шет елде оқып, бірсыпырасы сол жақта қалады. Бірсыпырасы елге қайтады. Білімі жақсы, істі біледі. Бірақ тек орысша, иә ағылшынша сөйлейді. Қазақшасы жоқ. Бір кем дүние».

Шет елде білім алып жатқан қазақтың өрен жастары тілді де терең меңгеріп, қайта ана тілдерін алыс шетелдерде дәріптеп, насихаттаса нұр үстіне нұр болмай ма?

Бізді ғасырдан ғасырға, заманнан заманға аман жеткізген барымыз да, нарымыз да – осы тіл. Тіл саясаты – қазіргі мемлекеттік саясаттың ажырамас бөлігі.

Шераға талайды көрген тарлан, үлкен сыншы. Ол БАҚ-ның барлығына үлкен ден қойып, өзіндік бағасын беріп отырды. БАҚ – қазақ тілінің қазіргі басты тірегі десек, қате айтқандық болмас. БАҚ – ты мемлекеттегі төртінші билік иесі дейміз. Дегенде, дәл осы күндегі Қазақстанның ақпарат кеңістігіндегі қазақ тілінің деңгейі турасында Шераға кезекті бір ойтолғауында: «Қазіргі заманда «ң» - ға тілі келмейтіндер көбейді. Теледидарды тыңдап, қарап отырсаң, «жанағы, жанағы» деп сөз арасына «арам» сөз қосып сөйлейтіндер жиіледі... Енді қазіргі көсемдердің бірі: «Жанағы, женістен женіске жете берейік!» деп соғады.

Бір кем дүние деген осы»

«Ана тілінен айрылған халық – о да опат болған халық. Ана тілінсіз халық болмайды. Тілінен айрылған ұлт – тарихынан, түп-тамырынан айрылған ұлт», - деп Шераға тілін сақтай алмаған халықты – біткен, құрыған халық санатына қосады.

«Тілге, ұлтқа жаным ашиды» деп айтатындар көп, алайда ар мен намысты оятып, тілді, дәстүрді құрметтеуге баулитын нақты іс тындырып жатқандар сирек.

Болашақ туралы Мөңке би баяғыда –ақ айтып кетті:

Құрамалы, жалғамалы үйің болады,
Аумалы-төкпелі биің болады,
Халыққа бір тиын пайдасы жоқ,
Күнде бас қосқан жиын болады...
Ала шұбар тілің болады,
Дүмдамалдау дінің болады, - деді.

«Тіл туралы соңғы он жылдан бері сан-сапалақ жиын өтті. Қаншама заң шықты, қаншама қаулы шықты. Пайдасы шамалы...

Ала шұбар тілден арыла алмадық...

Мұның бәрінің басты себебі: ұлттық рухтың азғандығынан. Рух азса, намыс тозады...

Ауыр жолды жеңілдетудің ең пәрменді жолы – көпшілік талап еткендей, Конституцияға өзгеріс енгізу... Ұлттық сананың оянуы, намыстың, рухтың тірілуі...

Жаңа қостілділік туралы айтылып қалды. Қос тіл жыланда ғана болатыны белгілі. Колбиннің жыланы басын қайта көтере бастады.

Абайлаңыздар!» - деп Шераға бүкіл қазақ даласын сақтыққа шақырады.

Қазақ халқының белгілі биі: «Адамның басшысы – ақыл, жетекшісі – талап, шолушысы – ой, жолдасы – кәсіп, қорғаны – сабыр, қорғаушысы – мінез, сынаушысы - халық», - деп бірнеше сөзбен-ақ ұрпақ тәрбиесінің педагогикалық жүйесін түгел белгілеп берген екен десек, тал бойынан осы қасиеттердің бәрі табылатын Шерхан Мұртаза есімін Қазақстанда бүгінде білмейтін адам жоқ. Ол осы қасиеттердің барлығын қаламгерлік қарымына, қайраткерлік болмысына, кәсіби шеберлігіне жұмылдыра білді.

Қазіргі таңда есімі мақтанышқа айналған Ш.Мұртазаның «Бір кем дүниесіндегі» ана тілі турасындағы жан дүниесінен жарып шыққан терең ойлары болашақ ұрпақты ұлтын сүйуге тәрбиелеп, қоғамдағы ұлттық идеологияның қалыптасуына зор үлесін қосады деп ойлаймыз.

Ұлтымыздың жанын – баға жетпес аяулы тіліміздің шын мәнінде мемлекеттік тіл ретінде тұғырын нығайту, оның бәсекеге қабілеттігін арттыру және ең бастысы, елімізде тұрып жатқан барша қазақстандықтардың еркін, толық қолданатын тіліне айналдыру біздің ұлы мұратымыз. Біз үшін ел тұтастығымен қатар, тіл тұтастығы да өте қымбат. Қазақ тілінің қазақ жерінен, Қазақстанның басқа қанатын кең жайып, еркін тыныстайтын Отаны жоқ.

Тәуелсіздік пен Мемлекеттік тілдің және қазақтың Шерағасының тағдыры қай кезде де үндес.

Айнұр КЕМБАЕВА
ТИГУ «Шерхантану» ғылыми-зерттеу
орталығы

МАЗМҰНЫ

ПРЕЗИДЕНТ. Сөзі мен ісі	3
АҚСАРЫБАС	15
«МЕН ӘБІЛҚАЙЫР ЕМЕСПІН!»	19
ПРЕЗИДЕНТКЕ САЙЛАУШЫЛАРДАН ҚҰЛАҚҚАҒЫС	24
Қазақстан Республикасы Президенттігіне кандидат Н.Ә. Назарбаевты жақтаушылар форумында сөйлеген сөз	
ПРЕЗИДЕНТ – БІРЕУ, ҚАЛҒАНДАРЫМЫЗ – ТІРЕУ	26
АТАТҮРІК. ҰЛТТЫҚ РУХ. Мәрім теңізінде туған ойлар	31
ТҰРАР РЫСҚҰЛОВ	44
РУХ ПЕН НАМЫСТЫҢ ТӨРЕСІ	50
АЛАТАУДАН – АРҚАҒА	59
АССАЛАУМАҒАЛЕЙКУМ, АСТАНА!	61
АСТАНА — ҚАЗАҚСТАН КЕЛБЕТІ	63
АУЫЛДАҒЫ ӘЙЕЛДЕР	63
ТІЛДІҢ КІЛТІ - ПАРЛАМЕНТТЕ	64
ПАРЛАМЕНТТЕ ЖАҒАЛЫҚ КӨП (Ақын Ұлықбек Есдәулетке жауап)	65
САЙЛАУДАН СОҢҒЫ ОЙЛАР	74
АБАЙЛАҢЫЗДАР!	84
ЖЕМҚОРЛЫҚ , ҰРЛЫҚ-ҚАРЛЫҚ, ПАРАҚОРЛЫҚ.	88
ҚЫЛМЫСТЫҢ БІР ТҮРІ БАР – ЖАЛАҚОРЛЫҚ ТӘУЕЛСІЗДІК БІРЕУ	96
Бәріміз соған тіреу болуға жараймыз ба?	
БІРІКПЕСЕК БӨРІ ЖЕЙДІ	102
МЫҢЖЫЛДЫҚ СОҢЫНДАҒЫ СӨЗ	104
"ТҮРКІ ТІЛДЕС, ТҮГЕЛ БОЛ"	104
РУХ ПЕН НАМЫС ЕГІЗ	106
ЖАЛЫНЫҢ БАРДА ЖАРҚЫЛДА	109
СҰХБАТТАР	118
ШЕРХАН МҰРТАЗАЕВ: «ДЕЛБЕ БОСАП, ДЕРБЕСТІККЕ ҚОЛЫМЫЗ ЖЕТСІН»	
«МЕНИҢ ҚАРУЫМ – ҚАЛАМ МЕН ГАЗЕТ»	122
«ТАР ҚОЛТЫҚТАН ОҚ ТІСЕ, ТАРТЫП АЛАР ҚАРЫНДАС»	130
«Егемен Қазақстан» газеті тілшісінің сұхбаты	
ШЕРХАН МҰРТАЗА: «ЕЛ СЕНІМІ – АУЫР ЖҮК...»	133
ТӘУЕЛСІЗДІК ЕШҚАШАН САТЫЛМАЙДЫ	140

ЗЕЙНЕТ КҮРЕСПЕН КЕЛЕДІ	148
Шерхан Мұртаза, Қазақстан Мемлекеттік телерадиокомпаниясының Төрағасы	
ШЫНДЫҚТЫ ШЫҢДАП, МҰРАТТЫ МҮСІНДЕГЕН	155
Шерхан Мұртазаның басшылық байламдары, парламенттегі пайымдаулары және қаламгерлік қарымы қашан да қызықтырады	
Қаламгерлік қарым	
Парламенттегі пайым	157
Басшылық байлам	160
Тілшілік түйін	163
ШЕРХАН МҰРТАЗА: «МЕМЛЕКЕТ ДӘУЛЕТІ ТАЛАПАЙДА КЕТСІН ДЕГЕН ЗАҢ ЖОҚ»	164
ЗАҢ БОЛМАЙ, СЕҢ ҚОЗҒАЛМАЙДЫ	170
НЕМЕСЕ ҚАЗАҚ ТІЛДІ ТЕЛЕХАБАРЛАР КӨБЕЙМЕЙДІ «МЕН ДОСЫМНАН ҚОРЫҚПАЙМЫН.	174
КӨП БОЛСА САТЫП КЕТЕР. МЕН ЖАУЫМНАН ҚОРЫҚПАЙМЫН. КӨП БОЛСА ӨЛТІРЕР.	
МЕН ЕНЖАРЛЫҚТАН ҚОРҚАМЫН ЕНЖАРЛЫҚ ОПАСЫЗ ДОСТАН ДА, ҚАТЫГЕЗ ЖАУДАН ДА ҚАТЕРЛІ»	
«ЖАС АЛАШ» СҰРАҚТАРЫНА ЖАУАП	180
ШЕРХАН МҰРТАЗА, ҚАЗАҚСТАННЫҢ ХАЛЫҚ ЖАЗУШЫСЫ: «АҚЫЛДЫ, БІЛІМДІ, ІСКЕРЛІКТІ ШЕКАРАНЫҢ АР ЖАҒЫНАН ЕМЕС, ТУҒАН ТОПЫРАҒЫМЫЗДАН ІЗДЕГЕНІМІЗ ДҰРЫС»	185
ШЕРХАН МҰРТАЗА: АЛАТАУДЫҢ АТЫ – ТӘҢІРТАУ. АЛАТАУ ДЕП ЖҮРГЕН ҚЫРҒЫЗДАР ҒОЙ	194
«Менің жазып жатқанымның бәрі – ел тағдыры»	195
«Мәдениет қайраткері» деген атақты бермейді бізге	196
«Кім кімнің шекпенінен шықпай жатыр»	198
«Мен ешқандай топ құрып жүрген жоқпын»	201
«Мен бұл мәселеде Мағауин жағындамын»	202
«Тасмағамбетов – үлкен қайраткер адам»	205
«Атқа мінгеннен артық спорт жоқ»	207
ШӨЛДЕЙДІ АСПАН...	209
«АҢҚАСЫ КЕПКЕН КӨК ЖҮЗІ ЖЕРДЕГІ ЫЛҒАЛДЫ	

ӨЗІНЕ ТАРТАДЫ.	
ОЛ ЫЛҒАЛ – АРАЛ ТЕҢІЗІ», – ДЕЙДІ ШЕРХАН	
МҰРТАЗА	
«АРҚАН ҮЗІЛІП КЕТІП АМАН ҚАЛҒАН	217
ХАЛЫҚПЫЗ...»	
ӨМІР ЖОЛЫ БІРДЕ ҚИЯ, БІРДЕ ӨР	226
ШЕРАҒА, «БІР КЕМ ДҮНИЕ» ЖӘНЕ АНА ТІЛІ	231

ҚАЗАҚТЫҢ ШЕРАҒАСЫ

(Бес томдық шығармалар жинағы)

2-том

Баспа директоры

Корректоры

Техникалық редактор

Түптеуші

Ғани Байлыбеков

Жадыра Байсақалова

Әлімжан Сапаш

Бауыржан Қырықбаев

Шартты б.т.15

Қағазы офсеттік

Офсеттік басылым. Таралымы 500 дана

Тапсырыс №142

**ТИГУ Редакциялық-баспа бөлімі,
080000, Тараз қ., Рысбек батыр көшесі, 13б үй
E-mail: www.tigu.kz.**